EDUARD MÄNNIK

ÜLE MÄGEDE

Eduard Männik

ÜLE MÄGEDE

VALITUD JUTUSTUSED

Eesti Riiklik Kirjastus
TALLINN 1953

VIIMASED KAITSJAD

Juba kolmandat päeva tõusid Lasnamäe kõrge paekalda tagant suitsupilved. Siit, järsu tõusengu varjust, polnud näha, mis seal põles. Kuid alt linnast, majade akendest ja merelt võis näha, kuidas tuleloidud rajasid endile hävitavat teed kauge Pirita metsa tagant kuni Lasnamäe valgete majadeni. Öösiti valgustasid need kumad Kadrioru vanu puid. Mõnel leegi kõrgemal prahvatusel tõusis lossi valge külg nõnda selgesti nähtavale nagu päevavalgel.

Kuid piki Lasnamäe veergu kees veel äge võitlus.

Fašistide jõugud ei suutnud kõigile pingutustele vaatamata linna tungida. Punaarmeelased, meremehed, hävituspataljonide ning töölispolkude võitlejad kaitsesid visalt vana Tallinna. Koos militsionääride ja raudteelastega saabus laevadelt rühm rühma järele mereväelasi. Nad tulid lühikestes mereväelaste kuubedes, automaatide, granaatide ja kuulipildujatega, vööl ning risti üle õla sätendavad padrunilindid. Peaaegu silmapilkselt asusid nad vasturünnakule, haarates vaenlast Lubja tänava poolsest küljest või Tselluloosivabriku tagant.

Õhtuhämaruses hakkas sadama peenikest, tuulehoost räsitud vihma. Majade vahelt ilmus nähtavale uus, laiali hargnenud rühm mereväelasi. Tartu maantee oli juba vaenlase kuulipildujate ja suurtükkide tule all, sellepärast tulid nad läbi aedade ning õuede. Nad korraldasid kiiresti end kõrge paemüüri varjus, ja alles nüüd märkasid võitlejad, et kogu rühm kandis teraskiivreid.

Kuskilt kaugemalt vihma alt põrises jäme bass:

«Ise tahavad meremehed olla, aga sõdivad, potid peas.»

Sellele vastas vihmavarjuks seatud ukse alt sidemees:

«Kas sa ei näe, et need polegi meremehed... ainult munder niisugune.»

«Aga kes siis? Kas sa arvad, et mere-ratsavägi?» tahtis keegi nalja veel teravamaks kruvida.

«Ükskõik kes, aga meremeestega pole neil midagi ühist. Meremehed juba ei kanna lahingusse minnes potte peas... seda pole keegi näinud.»

See kõik tekkis kiivrite pärast. Suure Isamaasõja esimestel kuudel sattus see mõnikord lahingutes väga kasulik peakate põlu alla. Kiivrit kanda oli häbiasi, arguse, kogenematuse tunnus. Vahest ainult suurtükiväelastega lepiti, kui nad kandsid kildude vastu seda terasest katet. Kuid hävituspataljonide võitlejail ja meremeestel oli see otse häbiasi. Uljalt kõrvale lükatud pilotka ning lehvivate lindikestega madrusemütsid olid ainukesed peakatted, mis tunnistasid nende rasket võitlusteed, julgust ning kohkumatust.

Uus rühm seisis vaikselt, liikumatult vihmatuisu käes, nagu poleks kuulnudki neid hüüatusi. Nende pikk, nahkmantlis komandör andis rühmale komando «valvel» ning ruttas paemüüri ääres kaarti uurivale polgukomissarile raporteerima:

«Seltsimees polgukomissar, teie käsutusse saadetud rannakaitsest viiskümmend kaks mereväelast.»

See heitis kiire pilgu rühmale ja vastas:

«Hästi! Jaotage rühm trammipeatuse trepi ette.»

«Just nii!»

Polgukomissar pöördus jälle näoga müüri varju, millest vihm üle tuiskas. Kuid ta märkas, et rühmakomandör jäi nagu kõheldes veel silmapilguks tema ette seisma.

«Mis veel?» küsis ta pooleldi üle õla.

«Seltsimees polgukomissar, lubage kiivrid maha võtta.»

«Kiivrid,» kordas polgukomissar. «Kas teil oli käsk tulla kiivrites?»

Rühmakomandör takerdus veidi. Siis ütles:

«Meile anti käsk ilmuda täies lahinguvarustuses. Aga rannakaitse varustuse hulka kuulub ka kiiver.»

«Aa!»

Lühike ja tüse polgukomissar, kes võis oma laiade õlgadega varjata terve ukseava, heitis kiire pilgu rühma poole. Ta oli väga hästi tuttav meremeeste vastumeelsusega kiivrite

vastu. Ka tema ise pidas lahingus rohkem lugu julgetest, kärmetest, lehvivate lintidega madrusemütsis meremeestest kui kiivrikandjatest. Veidi muiates küsis ta rühmakomandörilt, seda alt üles silmitsedes:

«Kas võitlejad seda ise soovivad?»

«Just nii, soovivad. Oleksid juba teel peast heitnud, aga . . . distsipliin.»

Nüüd lõi polgukomissari nägu üleni naerule.

«Võtke!» ütles ta rõõmsalt käega lüües.

Rühmakomandör astus võitlejate ette ning hüüdis:

«Vabalt! Kiivrid maha!»

Järgmisel silmapilgul justkui oleks raksatanud kuskil läheduses kummalise relva kogupauk. Viiskümmend kaks kiivrit lendas sillutisele, kolisesid, veeresid edasi, põrisesid veidralt. Kogu rühm tõmbas püksitaskutest lindikestega mereväelase-mütsid välja ja surus need kahel käel pähe, veidi viltu, veidi tahapoole, nõnda nagu see on kombeks Nõukogude Liidu kõigil meredel. Järgmisel silmapilgul olid nad juba kärmelt asunud oma positsioonidele.

Hakkas juba pimenema. Ühes vihmaga tihenes ka vaenlase kuulipildujate tuli. Alles õhtupoolikul olid nad vallutanud kõrgel Lasnamäe veerul seisvad paar maja ning asetanud nende katustele ja pööningutele kuulipildujad. Nüüd vihises niisama ristamisi alla kuule nagu vihmagi. Üks kuulipilduja tulistas otse paemüüri taha, kogu tänavasillutis plagises kuulidest.

Polgukomissar vaatas tiku valgel oma suurt käekella ning pomises:

«Oodaku, kahekümne viie minuti pärast hakkavad nad saama tuld ja tõrva.»

Tunni aja eest oli polgukomissar leppinud kokku laevastiku staabiga, et need hävitavad merelt suurtükitulega kogu lõigule kardetavaks muutunud kuulipildujad. Seda teadsid kõik võitlejad ja ootasid kannatamatult esimesi laske merelt.

Puudus veel vaevalt kakskümmend minutit kokkulepitud ajast, kui polgukomissari ette kerkis noor madrus ja teatas:

«Seltsimees polgukomissar, meile saabus praegu teade, et esimese maja keldris on lahingu eest varjul ligi kolmkümmend eraisikut.»

Polgukomissar pööras kiirelt pea sõnumitooja poole.

«Kes teatas?» küsis ta järsult.
«Üks vanaätt roomas välja ja jõudis meieni.»
Polgukomissari suust libises vandesõna. Oli selge, et vaenlase kuulipildujad tulid hävitada, kuid seejuures võisid surma saada ka naised ja lapsed. See on sõjamehe südamele kõige valusam. Sest vaatamata sõja karmusele on ikka igas võitlejas jäänud eriline hell koht südames just naiste ja laste vastu. See on temale puutumatu ja püha, see on otsekui osa sellest kodusest väikesest maailmast, eluringist, milles ta ise elas enne sõda ja milles ta jälle hakkab elama, rõõmu tundma pärast võitluse võidukat lõppu.
Polgukomissari tihedad mustad kulmud tõmbusid kokku ainsaks kriipsuks. Kuid just sel silmapilgul, kui ta otsis palavikuliselt lahendust, kas rünnata maja, teatada olukorrast laevastikku — ehk leidub veel mingi kolmas tee — helises ta kõrva ääres nagu kelluke noore meremehe hääl:
«Seltsimees polgukomissar, lubage mind . . . ma katsun nad välja tuua.»
Alles nüüd tundsin algavas pimeduses teatetooja, see oli üks viimasest rühmast. Ta jäi mulle juba siis meelde oma nõtke, peaaegu tütarlapseliku jooksusammuga ja valge, väga puhta, otse vihmatuisule väljasirutatud näoga.
«Kuidas sina?» haaras polgukomissar meremehe mõttest kinni. Võib-olla oligi siin kolmas lahendus, mida ta asjatult otsis.
«Vanaätt ütles, et fritsud ei asu majas, vaid on kuulipildujad paigutanud katusele ja pööningule. Siinpoolne majakülg on meie tule all. Ma rooman majani, ronin keldriaknast sisse ja toon inimesed välja.»
«Too!» lõi polgukomissar järsku kaks karukäppa nooruki õlgadele, nõnda et see päris nõtkuma lõi. Sellest sõbramehe löögist hakkas polgukomissari nägu veel enam särama: «Tugev sa just ei ole, aga süda on julge, eht-meremehe süda. Too . . . Esitan autasustamiseks . . . kannan isiklikult admiralile ette . . . Punane Täht on kindel.»
Ja minu poole käega heites:
«Mine kaasa, näita teed . . . aga kaugemale paerinnatisest ei lähe. Tehke kiiresti . . . aega on kaheksateist minutit.»
Jooksime kõrvuti mööda vihmast libedat Lasnamäe veeru üles. Ühe silmapilgu varjusime kuulipildujatule eest jämedate puude taha.

Siis küürutasime ja hüppasime paekivist hoone varju. Siin asusid meie esimesed võitluspostid: kaks kuulipildujat.

«Kõrgemalt tulistada!» sosistasin neile. «Kas vaatlejad on ees?»

«Ees.»

«Otse tulistamiseks tähele panna nende signaali.»

Kakskümmend meetrit eemal valendas vihmast märg paerinnatise lint. Selle taga lamasid märgade takjapõõsaste vahel mõned sidemehed ja vaatlejad. Viiskümmend meetrit neist eemal tõusis Lasnamäe veerul esimene maja.

«Mine!» lõin noorele madrusele müksu vastu õlga.

Ta kadus nõnda vaikselt üle rinnatise, nagu oleks libisenud vette. Ühe silmapilgu nägin ta kogu veel peenra vahel. Korraks sulpsatas kaugemal veeloik. Siis jäi kõik vaikseks. Möödusid piinavad ootuseminutid. Võib-olla on polgukomissari suur randmekell viis minutit taga? Või leidub keldris äraandlik vaenlane? Ehk ... Ma litsusin näo märga, raudkülma rohtu, et mitte mõelda. Nüüd on juba kümme minutit möödunud. Aga võib-olla on juba viisteist ... kuusteist ... seitseteist ...

Esimene, mida ma kuulsin, oli imelik häälitsus. See ... kas see ei olnud laps, kelle nutu lämmatas käsi? Mõni silmapilk hiljem ronisid üle paerinnatise naised, lapsed, üks ema imikuga, paar vanemat meest. Juhtisin nad mööda varjatuid kohti Lasnamäe veeru alla. Seal seisatasid nad ja pöörasid järsku pead mere poole, kui kõmises üle taevaserva esimene raskesuurtüki mürsk nagu kõu.

«Kus on see vapper mereväelane ... tahame teda tänada,» pöördusid paljud otsides ringi.

Kuid ta oli juba tagasi läinud oma võitleva rühma juurde.

Sel ööl, vastu 28. augusti, tuli taandumis-käsk. Pärast keskööd hakkas rühm rühma järel liikuma läbi õuede ja aedade linna poole. Hommikuvalgel tungisid okupantide esimesed jõugud läbi Kadrioru Narva maanteele. Kuid Tartu maantee poolsel Lasnamäe veerul jätkus veel võitlus. Polgud vähenesid pataljonideks, pataljonid rühmadeks, rühmad üksikuteks laialipillatud väikesteks salkadeks. Kõik olid läinud, ainult viiskümmend kaks meremeest jäi kaitsma vana kodust Tallinna.

Kell viis hommikul hüüdis polgukomissar võitlejaile viimase tervituse:

«Seltsimehed, teile jääb raske ülesanne kaitsta meie polkude ja pataljonide taganemisteed. Täitke auga see ülesanne, täitke meremehe julguse ning alistamatusega.»

«Täidame!» kõmasid mitmelt poolt tumedad hääled.

Möödusime veoautost, millel tulistas kuuest maksimist kokkuliidetud kuulipilduja. Ühel hetkel, ma ei mäleta, kas see oli õhkulastud raketi või mõne põleva maja valgusel, arvasin ma kuulipilduja taga ära tundvat seda noort madrust.

«Nägemiseni, seltsimees!» hüüdsin tema poole.

Kuid vastust ma ei saanud, võib-olla summutas kuulipildujate ragin mu hüüde.

Me sõitsime viimase laevaga reidile. Ma läksin alla ruhvi ja heitsin ühe meremehe koikusse väsinult nagu puuront pikali. Kuid polgukomissar jäi oma raske koguga vastu reelingut najatuma, vaadates üksisilmi kalda poole. Keskpäeval leidsin ma ta ikka sealt. Nüüd oli ta kaks suurt rusikat nagu laevakolki reelingule pannud ja toetas pead sinna. Ta asend oli nii koomiline, et mõned möödaminejad turtsatasid:

«Kes see sihuke on, mõni uus relv või fotograaf?»

Vihast lõkendava näoga pöördus polgukomissar välkkiirelt ringi ja põrutas:

«Krrr... kas te teate ka, et veel praegu võitleb Tallinna all väike vapper meremeeste rühm? Võib-olla on neid elus ainult paarkümmend... võib-olla kümme... võib-olla ainult üks. Aga ka see üks ei lahku enne oma kohalt, kui on saanud käsu. Iga inimene peaks sellele mõtlema, selle kangelasliku võitlusega karastama oma südant tulevaste võitluste jaoks... Aga teie naerate, suud putru täis, nagu oleks kõigel lõpp, nagu sõidaksite nüüd koju tüdrukute seelikute taha.»

Samal silmapilgul hüüatas keegi tagantpoolt:

«Tulevad!»

Kõik laevalael viibijad pöörasid pilgud miinisadama poole. Kaks kiirpaati kihutas otse reidile, nõnda et näha olid ainult paatide ninad ja kõrgele tõusev veevall. Mõne silmapilgu pärast juba hüüti ahtrist:

«Madrused paadis!»

Nüüd võis juba kõiki selgesti näha. Paadid keerasid veidi paremale ja möödusid meist mõnesaja meetri kauguselt.

Polgukomissar justkui tõmbas õhku kopsudesse ja mõirgas laevavile jämedusega:

«Püsti, valvel! Tervitada kangelasi!»

Paadid möödusid. Tuul lehvitas meremeeste mütside linte. Viimases paadis, päris päras arvasin ma ära tundvat seda noort mereväelast, kellest olin nii palju mõelnud. Ta seisis püsti, terav nägu vastu tuult, ja vaatas üle teiste peade kuskile kaugele. Kiirelt, vahukobaraid lennutades kadusid paadid avamerel halli siluetina paistva ristleja poole.

Need olid vana Tallinna viimased kaitsjad.

1948

PALJASSAARE TIPUL

1.

Neid oli neli meest ja üks naine.

Alles paarkümmend minutit tagasi olid nad üksteist kohanud miinisadama vihmast märjal kail ning ruttasid nüüd seda mööda edasi. Nende taha jäi mahajäetud Tallinn suitsvate kvartaalide ning sadamas põlevate naftaladudega. Lahingukära oli peaaegu vaibunud. Juba varahommikul olid esimesed okupantide jõugud mööda Lasnamäe nõlvakut alla Kadriorgu ning Narva maanteele tunginud. Nüüd liikusid nad ettevaatlikult ja areldi sadamate poole. Aeg-ajalt prahvatasid seal bensiinipaagid ja lõhkesid reidil seisvate sõjalaevade suurtükimürsud.

Need viis inimest tõttasid miinisadama taga asuva väikese maanina poole, kus mõnikord hoiti varjul väikesi kaluripaate ning purjekaid. Kõige ees astus naine, kandes käes kulunud portfelli, mille kandesanga hoidsid ta pikad, külmast punetama löönud sõrmed. Aleks Laansoo heitis naisele lühikese kõrvalpilgu, kui see astus rutulise sammuga temast mööda. Ta nägi ainult selle vasakut õhetavat näopoolt, baretiga varjatud tihedaid lainetavaid juukseid ning pikergust, hästivormitud kõrva. Ja kuigi ta õieti rohkem ei näinudki, tundusid see vetruv kõnnak ning piha sirge hoiak talle siiski kuidagi tuttavaina. See näis mingi kauge, ammu-unustatud mälestusena, mille pisemadki jooned olid hakanud pikkade aastate jooksul juba kustuma.

Kuid ta kissitas siiski järelemõtlikult kulme, nagu oleks just see meeldetuletus talle praegusel silmapilgul kõige tähtsam. Kas selles astumises ja piha sirges hoiakus polnud

midagi elukutselist, niisugust, mis ühendab inimest tema tööga? Võib-olla ... jah, võib-olla oli see nii. Kuid Aleks Laansoo ei jõudnud siiski mingile kindlale otsusele. See kõik hakkas jälle niisama kiiresti ta mõtetest haihtuma, nagu oli sinna tekkinudki. Ainult oimukohad jäid endiselt tuikama ja kogu pead pigistas kuklast kuni kõrge kühmulise otsmikuni piinavalt terav valu.

«See on magamatusest ja väsimusest... neli päeva pole olnud peaaluseks muud kui kõva püssikaba...» mõtles ta korraks silmi sulgedes ning astus õlga soonivat püssirihma kohendades teistega vaikides kaasa.

Mõlemad mereväelased sammusid kõrvuti ühesuguse rütmiga: kärmelt ja reipalt nagu inimesed, kes harjunud raskusi taluma. Nad näisid selles väikeses salgas kõige värskemad ning jõulisemad. Vanem neist võis olla juba neljakümnendates aastates, suur ja mühklik kogu, kes ka erariietes oleks paistnud meremehena. Tema raskele kogule andis iseloomuliku joone kumer, justkui sineliõmblustega kokkupigistatud turi, mille kohta inimesed väidavad, et selle omanik on kindlameelne ja heasüdamlik mees. Ta kandis puusal nahkkabuuris nagaani ja õlarihmal lühikest ratsaväe karabiini. Kaks padrunilinti jooksis üle rinna, kuna mõlemast sinelitaskust vahtisid välja granaatide hallid käepidemed.

Noorem meremees oli tumedajumelisem ja rahutum. Ta kandis lühikest meremehe musta joppi ning lehvivate lindikestega madrusemütsi. Nagu ta kaaslasel, nii oli ka temal heidetud üle vasaku õla karabiin, kuna laskemoona-tagavara täiendas kaenlas olev tsinkplekist padrunikast. Kogu aeg heitis ta käies kiireid pilke merele, kus reidilt paistsid kaugete laevade suitsvad kogud. Ning iga kord, kui ta heitis pilgu sinna kättesaamatusse kaugusse, lõid ta tumedates silmades leegitsema heledad täpikesed.

Aleks Laansoo, kes seda märkas, mõistis neid täpikesi. See oli mingi kramplik, teiste eest varjatud hingeliigutus, üks neid rasketel silmapilkudel järsku esilepurskavaid ahastusi, mil inimene ärkvel olles tunneb, nagu näeks ta ebatõelist und. Ta ise oli viimaste päevade ja nädalate jooksul üle elanud selliseid piinavaid silmapilke. Need sarnanesid mingile kohutavale unenägude reale, mis nagu praegugi jätkusid, edasi kestsid, kõikusid tõelisuse ja ebatõelisuse piirimaal.

Nii näis nüüd ka sellele noorukile, et see oli võimatu, täiesti uskumatu, et need kauged laevad, millede korstnad suitsesid reidil, olid neid maha jätnud.

Ta ei suutnud seda uskuda kogu oma meremehe südamega. Ja ainult mõningatel silmapilkudel, kui ta silmis vilkusid kahtluse sädemekesed, haaras teda siiski justkui kuskilt salapärasest sügavusest ootamatu hirm. Ent ta raputas end sellest jälle kohe lahti, sest oli uskumatu, et need laevad, mida ta nii hästi tundis, millega olid seotud ta nooruse ilusamad silmapilgud, olid valmis Tallinna maha jätma. Siin pidi peituma mingisugune arusaamatus, mis laheneb kohe.

Võib-olla just nende mõtete tõttu paistis ka ta ilme veidi rahutu ja ärev. Kuid selles rahutuseski võis vastu hommikust valgust näha iga ta näojoone ja liigutuse suurt sisemist kindlust ning veendumuse kaunist sära. Mõnel silmapilgul näis see Aleks Laansoole nõnda lähedane ja omane, otsekui oleks ta ise ligi paarkümmend aastat nooremaks muutunud.

Järsku takistas nende edasiminekut kõrge, värvimata puust plankaed.

«Oeh!» seisatas naine ehmudes, nagu oleks ta alles praegu märganud takistust.

«Kus siin värav on?» küsis Laansoo, vaadates paremale ja vasakule. Kuid nähtavasti asusid sissekäigud ainult linnapoolses otsas.

«Mida ei ole, selle teeme kohe!» heitis meremees padrunikasti maha ja haaras õlalt karabiini.

Mõne tugeva löögiga avanes paar lauda ja nad pugesid ükshaaval nende vahelt läbi. Siit avardus vaade juba kaugemale, kogu sadama piirkonnale, kuid noore meremehe silmad olid kiindunud ikka merele, sinna kaugusse, kus asusid ta laevad. Ta nagu ei saanud sammugi astuda neid silmist laskmata.

«Nad ootavad ikka veel... korstnad suitsevad ja ootavad,» rääkis ta rõõmustades. «Võib-olla saadavad nad mõne paadi randa.» Ja siis veendunud oma mõttest, kinnitas: «Kindlasti teevad nad seda... ma tunnen hästi oma poisse.»

Kõik heitsid ärevalt rutulise pilgu merele, nagu olekski sealt lähenemas paat. Kuid kogu laht oli endiselt tühi, ainult eemal lainete kohal vilksatasid hallis valguses kajakate keer-

levad tiivapaarid. Ja kaugemal, peaaegu silmapiiril seisid ikka veel suitsvad laevad nagu mingis ootuses.

«Neetud! Miks nad ootavad, oleksid võinud seda ammugi teha,» kostis korraga kõige taga kähisev mehehääl. «Kas neil pikksilma pole, et ei näe meid? Näevad!»

See oli lohmakas drapp-palitus mees, kes sammus kogu aeg kõige taga. Ta paiskas seda justkui etteheitena ja süüdistusena vanema mereväelase poole, kellest oli saanud selle väikese salga juht. Aga see ei vaadanudki tema poole tagasi, vaid vastas sammu aeglustamata:

«Mitte paanikasse sattuda . . . küllap saame ka ise hakkama. Kogu rand ei või ju paatidest tühi olla.»

«Muidugi leiame midagi! Klopsime kas või mõne parve kokku . . . iga meremees oskab sellega toime tulla,» kordas ka nooruk õhinal vanema kaaslase sõnu. Ta lükkas oma lindikestega madrusemütsi veidi rohkem kuklasse ja hakkas jälle merd silmitsema. «Ja kaugel need laevad ära ei olegi . . . meid märgatakse kohe ja võetakse pardale.»

Ta pilgud jäid peatuma kauguses ühele punktile, suitsvate korstnate reale. See oli kindlasti sõjalaev, seda võis juba siia näha. Ning korraga hüüatas ta nagu eneselegi ootamatult:

«Uskuge mind . . . silmapiiril paistavad «Kirovi» korstnad! Ma tunnen kirovlasi, nad ei jäta meid juba hätta . . . kui jõuame ainult merele.»

Vanem mereväelane heitis talle naeratava kõrvalpilgu ja küsis:

«Kas oled «Kirovilt»?»

«Ei . . .» raputas nooruk pead. «Mina olen kaatrilt, aga ma tunnen «Kirovit» hästi. See on leningradlaste uhkus, Balti punalipulise laevastiku kuulsus. Kaks aastat tagasi käisime kooliga «Kirovil» ekskursioonil, kirovlased kutsusid ise meid külla. See oli juulis, sõjalaevastiku päeval. Meid võeti lahkelt vastu nagu vanu sõpru, seletati ja näidati kõike. Ah, missugune võimas laevamürakas . . . hiiglane . . . tohutu terasmägi! Seda ei suudagi keegi võita.»

Need sõnad liigutasid ka vanemat mereväelast. Ta otsekui hellus ja vaadates silmapiiril tõusvate suitsujugade poole, lausus hoopis pehmemalt:

«Jah, see on tõsi. Niisugusele hiiglasele on raske vastast

leida. Seda ehitasid nõukogude inimesed niisuguse südamesooviga, nagu kasvatab ema last.»

Esimest korda hakkas vanem mereväelane kuuldavalt naerma. Ta näol välgatas imelik sära, tal hakkas oma sõnadest kuidagi kergem.

Kõige taga sammuv lohmakas drapp-palitus mees oli teistest jälle mõned sammud maha jäänud. Ta hoidis oma püssi oskamatult ja tigeda vastumeelsusega käes. See püss... jah, selle oli talle miinisadamas kapten-leitnant pihku surunud, kui nad seisid tühja kai ääres, kust viimased laevad olid juba varahommikul reidile sõitnud. Nüüd oli see kohmakas vintpüss ja paar pihutäit mantlitaskutes klõbisevaid padruneid talle vastumeelseks ning tülikaks muutunud. Mis pidi ta nendega peale hakkama? Ta ümises kogu aeg midagi arusaamatut ning vandus tasakesi endamisi. Kuid ta püüdis seda siiski nõnda teha, et eessammuv naine seda ei kuuleks. Kogu ta astumisest paistis, nagu ei tahakski ta sammu kiirustada, vaid lonkis otsekui sunniviisil teiste järel. Tema oli ainuke, kes kogu aja lakkamatult suitsetas, oma tülikat vintpüssi vandus ja käigul ühe suitsu teise küljest süütas. Põlenud paberossiotsad heitis ta ägeda hooga mere poole ning kirus jälle tasakesi.

Kui naine kuulis tema urisevat häält, heitis ta rahutuid pilke üle õla tagasi. Mõnikord näis, et ta pilkudes põles isesugune ärevus, peaaegu piin, mis pani ka ta kitsa piha nagu külmavärinas võbisema. Mees märkas seda ja hakkas siis kiiremalt astuma üle kaldaäärse kiviräbu. Need kaks, mees ja naine, näisid olevat selles väikeses salgas ainukesed tuttavad, võib-olla koguni mees ja naine. Sest ka mõlemad meremehed olid alles pool tundi tagasi esmakordselt kohtunud miinisadama tühjal kail. Kuid neid sidus kohe esimesest silmapilgust alates see soe sõprus ja seltsimehelikkus, mis ühendab kõiki punalaevastiklasi nagu nähtamatute niidikestega ühtseks pereks.

Aleks Laansoo käeuur näitas juba pool üksteist.

Paremal õõtsuv augustikuu sombune meri justkui muutis teda veel uimasemaks ja väsinumaks. Kuid võib-olla oli see ka tolle suurtükimürsu tagajärg, mis oli ta öösel Lasnamäe veerul mitmeks tunniks meelemärkusetult pooleldi mulla alla matnud. Ja sellepärast oligi ta nüüd siin, teistest lahku jäänud ja maha jäetud.

Kogu veepind näis pärast öist vihma hall ja raske. Lained kahisesid jõuetult vastu valgeid rannakive. Päike virvendas tuhmilt, helgetades hallide pilvetompude vahel. Paksud suitsupilved katsid eemal linna ja sadama kohal poolringis kogu idataeva. Seal põlesid Lasnamäe valged majad ning sadama naftabaasi riba. Aeg-ajalt otsekui kärises mere hallus, välgatas terav leek ja kauge suurtükimürin veeres mere poolt nagu kõu üle vee. Sellele vastasid kohe vaenlase patareid heledama kilaga kuskilt Merivälja kaarelt.

«Tallinn ei ole veel langenud... ei ole veel langenud...» kumisesid mõtete rebenenud killukesed Aleks Laansoo kõrvus.

Ta tundis järsku, nagu voolaks temasse kuskilt uut jõudu ja värskust. Seda ei toonud tuul, mis pani ta sinelihõlmad lipendama, vaid temas endas hakkas jälle sirgu ajama ajutiselt kadunud enesekindlus. Sellest voolavast tundest hakkas hoopis soe. Nõnda kaua kui kõmisesid merelt veel suurtükid, polnud okupandid linnas peremehed.

Kuid just samal silmapilgul kostsid nende taga üksikud püssipaugud. Need ei kostnud kaugelt kustuvate kajadena, vaid siitsamast mõnisada meetrit nende selja taga. Kõik värahtasid, heitsid pilke selja taha ning jooksid kiirustades tühjade bensiininõude virna varju. Mõlemad mereväelased haarasid käigul rihmalt karabiinid ja jäid lamama võitlusvalmilt. Keegi ei teadnud mis oli juhtunud. Kas olid okupantide esimesed jõugud jõudnud juba miinisadamasse selle kõrge plankaia taha, mis varjas nüüd neid ja pakkus kaitset? Või nähti nende ruttavaid kogusid eemalt ranna tagapõhjal ning mõni nurjatu reetur katsus neid tabada selja tagant?

Kuid kohe jäi kõik jälle vaikseks.

Esimesena tõusis üles kapten-leitnant ning uuris tähelepanelikult ümbrust. Ta ei näinud midagi kahtlast, kuskil ei liikunud ühtki inimest. Võib-olla olid need juhuslikud paugud, poisikeste uudishimu proovida leitud püsse. Ta viipas käega:

«Edasi!»

Drapp-palitus mees oli veel enam hirmunud ja püssipaukude kajast segasemaks muutunud. Ta püüdis end peita bensiininõude vahele nagu urgu. Nüüd ei teadnud ta, kas kiirustada teistele järele või jääda siia oma saatust ootama.

«Olga!» hüüatas ta naisele.

See oli juba mõned sammud eemale jõudnud ning heitis kiirustades:

«Tule ruttu . . . iga silmapilk on kallis!»

Ka mees tõusis üles, hakkas teistele järele kiirustama, kuid juba paarikümne sammu järele hüüdis uuesti:

«Oota mind . . . oota . . . ma ei suuda nõnda ruttu!»

Ta hääl kähises ja jalad näisid olevat muutunud nõrgaks.

«Paanika,» mõtles Aleks Laansoo.

Kõik seisatasid. Drapp-palitus mees hakkas uuesti ruttama, kuid nüüd näis talle, et see neetud vintpüss oli kõige takistuseks. Ning korraga otsustas ta ja virutas püssi eemale kivide vahele. Mõlemad meremehed kuulsid seda, pöördusid ringi ja kapten-leitnant käratas järsult:

«Võtke oma püss!»

«Mis ma sellega teen . . . ma vaevalt oskan tulistada?»

«Võtke . . . või minge kus kurat!»

Kapten-leitnandi hääl helises karmilt ja metallselt.

See hirmutas veel enam drapp-palitus meest. Ta kummardus nägu virildades, kogu aeg mereväelaste liigutusi silmas pidades, ning tõstis äravisatud püssi üles.

Alles nüüd märkas Laansoo, et kogu ta nägu oli üleni kaetud sõmerjate higipiiskadega, mis veeresid otsmikult alla kulmudele, tilkusid sealt põsesarnadele. Hirmunud, kuulikestena pungis pruunid silmad vilasid abi otsides rahutult ringi. See kõik ei võinud olla soojast drapp-palitust ega ruttamisest. Kümme päeva tagasi oli Aleks Laansoo näinud Kose-Risti mõisapargis vangivõetud diversandil sellist higipiiskades nõretavat nägu. Teda olid üles leidnud ning vangi võtnud hävituspataljoni võitlejad tiheda kuuse ladvast, kust ta tulistas maanteel sõitvaid Punaarmee autosid ja mootorrattureid. See kokkupigistatud lõuapärade ja päranikistud hirmunud silmadega, higist üleni leotatud nägu väljendas paanilist hirmu järgmiste minutite, järgmise pooletunni ees. Ta oli raskelt haavanud kaht mootorratturit ning tapnud kümneaastase üle maantee jooksva tüdrukukese, kuid nüüd lõdises oma saatuse ees.

Nüüd vahtis just samasugune hirm drapp-palituga mehe näost.

Ka kapten-leitnant märkas seda ning pööras põlglikult pilgu kõrvale. Ta pöördus naise poole ning küsis tasasemalt:

«Kas teie mees?»

See noogutas pead.

Mereväelase näolt kadus umbusk. Ta viipas käega ja väike salk hakkas jälle sõnagi lausumata mööda kivist randa edasi ruttama. Kõik vaatasid ettepoole, otsisid viimases lootuses piki kaldaäärt paate. Kuid kuskil polnud näha kuni kauge rannatipuni ainustki kaluripaati ega purjekat. Kogu parempoolne rannaäär oli tühi, ainult mõned suured kivid valendasid kaldaribal ja paar vettinud planguotsa kõikusid vees. Noor meremees heitis ikka pilke reidil asuvate laevade poole, kuid need seisid kättesaamatus kauguses. Varem oli ta nii lootusrikkalt rääkinud parve ehitamisest, ent nüüd ei tahtnud ta nende vettinud planguotsade poole pilkugi heita.

Kõik jäid korraga seisatama, vaadates tühja rannariba. Naine tõstis käed kõrvade juurde ning hõõrus tuikavaid meelekohti. Ta oli väsinud ja ärritatud, punetavad plekid lõid hõõguma põsesarnadel.

«Seltsimees kapten, mis nüüd saab?» küsis ta mereväelaselt.

See vastas kindlalt:

«Loodame.»

Ta pöördus vasakule, risti üle merre tungiva maatipu. Siit polnud veel võimalik täies ulatuses näha vasakpoolset, väikesest, selgroogu meenutavast kõrgendikust varjatud kaldapoolt. Ja just see kitsas varjatud riba, mis oli praegu veel osaliselt nende silmade eest peidus, hoidiski kogu salgal alles viimase lootusesädeme.

Nad olid saanud edasi rutata ainult mõnikümmend sammu, kui korraga noor meremees hüüatas:

«Ahoi, paat!»

Peaaegu ühteaegu tema hüüdega nägid ka kõik teised väikest, ülestõmmatud purjega kaluripaati. See ilmus varjatud riba tagant nähtavale ning võttis otsejoones koosi reidil seisvate laevade poole. Paadis istus viis inimest: mees ja naine kolme väikese lapsega. Nende vahele istmetele ja paadi põhja oli laotud perekonna vähene kraaminatuke, mingi tumedavärviline kast ja paar tekkidesse köidetud kompsukest.

Väike salk kiirendas samme ja järgmisel silmapilgul jõudsid nad madalale kõrgendikule. Siit paistis nüüd kogu seni pilkude eest varjatud kaldaäär. Kuid see oli tühi nagu parempoolnegi kallas, kuskil polnud näha ainustki paati ega purjekat. Ja nagu sellest pettumusest haaratud, hakkas noorem meremees hüüdma:

«Tulge tagasi! ... Võtke peale!»
Ka naine tõusis rutates ühele kõrgemale kivinukile ning hakkas portfelliga viibutama. Tema kõrval seisis drapp-palitus mees, kõrge otsmik kipras, tihedad kulmud silmadel, nagu valmiks nende taga mingi kuri nõu. Mitu korda kähises ta naisele poolkuuldavalt:
«Olga, ma palun sind ... jäta.»
Naine ei vastanud talle. Kuid Laansoo märkas nagu oleks ümber ta suu tõmbunud koomale valuline joon.
Ka paadis kuuldi hüüdeid ja kõik vaatasid tagasi kalda poole. Naine ütles midagi mehele ja see laskis purje lõdvemale. Nad hakkasid arutlema ja kaaluma, kas sõita edasi või pöörduda tagasi kaldale. Naine oli nähtavasti sellega nõus, kuid mees vaidles vastu.
Kõik, isegi Aleks Laansoo lootis nüüd sellele väikesele paadile ja hakkas midagi hüüdma. Ainult kapten-leitnant mõistis esimese pilguga tõelist olukorda, keeras selja vastu tuult ja süütas suitsu. See väike kaluripaat võis peale võtta veel ühe, äärmisel juhtumil ainult kaks inimest, mitte rohkem. Tema jaoks ei jätkunud seal ikkagi ruumi, tema kui meremehe kohus oli aidata eeskätt eraisikuid. See oli vankumatu seadus nii merel kui maal. Tikku maha visates lausus ta tasa oma kaaslasele:
«Jäta, sellest pole mingit kasu. Õnn neile kaasa!»
Madrus laskis käe sõnagi lausumata alla.
Kapten-leitnant vaatas terava meremehe-pilguga ringi, kulmud kurdu tõmmatud. Kas siis tõesti ei leidu siin midagi, ükskõik mis see ka oleks, mis ainult annaks pääsemiseks lootust? Võib-olla siiski need plangud, kui need kokku siduda? Kuid siin polnud kuskil ainustki köie- või traaditükki. Ka silmapiiril oli kõik tühi ja lage. Sinetas randa palistav veeäär ja kaugemal tõusid mõned kivimürakad. Ah need kivimürakad ... kivimürakad! Nähtavasti sellepärast katkestaski ta järsult oma mõtte ning pöördus Laansoo poole:
«Teie olete kohalik elanik, kas teie ei tea midagi ...»
Laansoo raputas pead.
«Kui edasi minna ... kas seal poolsaarel leidub paate?» näitas kapten-leitnant merre ulatuva tipu poole.
«Ma ei tea ... seda on raske öelda.»
Kapten-leitnant mõistis, jah, seda oli raske ette teada. Nad lootsid ka siit leida paate, mida olid näinud kümneid kordi

ikka rannakivide vahel vaiade küljes kõikumas. Kuid ometi oli nüüd kõik tühi. Niiviisi võis pettumus neid oodata ka poolsaarel.

Paadis peeti veel nõu.

Kapten-leitnant pani käed torusse suu juurde ja hüüdis:

«Võtke peale kolm inimest!»

Ta näitas käega naisele, Laansoole ja drapp-palitus mehele. Kohe vastati paadist:

«Ei kannata!»

Aleks Laansoo lausus:

«Mina võin maha jääda.»

Mõlemad meremehed noogutasid talle sõbralikult pead.

Ka naine oli lakanud portfelliga viibutamast. Ta astus kivinukilt alla ja tõmbas justkui südame all jäika külma tundes oma õhukese mantlikrae kõvasti ümber kaela. Niiviisi sarnanes ta kuidagi koolitüdrukule. Ja just selles vaikivas, tagasitõmbunud olekus tundus ta jälle oma nurgeliste õlgade liigutuste ja veidi palitukrae varju peidetud näopoolega Aleks Laansoole nii väga tuttavana.

«Võtke siis ainult kaks inimest, naine ja . . .» kapten-leitnant näitas käe liigutusega drapp-palitus mehele.

Kohe vastas mees paadist:

«Oodake! Ma tulen tagasi!»

Aleks Laansoo arvas nägevat drapp-palitus mehe näol mingit rõõmuliigutust. Kuid see võis olla ka eksitus, sest kohe moondus nägu metsikuks ja ärevaks.

«Ärge laske neid minema putkata!» hüüdis ta mereväelastele, «Tehke midagi . . . pidage nad kinni!»

«Kuidas?» küsis madrus.

«Tulistage . . . tulistage, ärge laske ära minna!»

Vastust ootamata hakkas ta kõrgendikult alla ranna poole jooksma, nagu võiks ta veel paati peatada. Ja alles seal, nähes enda ees ülepääsematut veepiiri, mis lahutas teda paadist, seisatas järsku. Ta nägu virildus, huuled hakkasid värisema ja ühel silmapilgul näis eemalseisjaile, nagu oleks kõiki ta liikmeid tabanud tarretuskramp. Siis viskus ta järsku põlvili ning tõmbas ragisedes padruni rauda.

Naine nägi seda ülevalt kõrgendikult ja karjatas:

«Viktor . . . Viktor!»

Ta surus portfelli kõvasti vastu rindu ning hakkas kogu jõust mehe poole jooksma.

Lajatas pauk, kuid kuul ei tabanud siiski nähtavasti paati. Laste pead kadusid kohe kohkudes pakikeste varju. Ema laskus nende üle kaitseks. Mees vaatas üle õla kalda poole, hüüdis midagi arusaamatut ning tõmbas purje pingule. Paat hakkas jälle liikuma, pöördus otsesihis. Näis nagu tahaks mees väikest peret oma laia turjaga kuulide eest kaitsta.

«Viktor . . . mõtle, mis sa teed!» hüüdis naine uuesti poolel teel.

Ent mees nähtavasti ei kuulnudki tema hüüet. Teda justkui haaras mingi hullustus, raev, mõistmatu hirm. Hambaid kiristades karjus ta rusikatega vehkides kaugeneva paadi poole:

«Neetud . . . ma ei lase teil minema putkata!»

Ta haaras uuesti püssi ning hakkas seda rutuliselt laadima. Samal silmapilgul jõudsid ka mõlemad meremehed ja Aleks Laansoo jookstes alla randa. Laansoo nägi, kuidas drapp-palitus mees vaatas mingi veidra, kuid samal ajal ka kavala kõrvalpilguga mereväelaste poole. Selle pilgu sügavuses ekslles hirm, kuid ühteaega sellega peegeldus ka ärev ootus, kaalutlus, niisugune riski pinevus, nagu on kaardimängijail viimase panuse ootel. Ja korraga aimas Laansoo, et ta senine arvamine drapp-palituga mehest oli vale ning ekslik. Ta kujutas asjaolu lihtsalt, arvas, et tegemist on hüsteerilise, paanikasse sattunud inimesega. Kuid nüüd tabas ta end järsku ootamatult nagu mingilt avastuselt ning mõtles, kas see kõik pole lihtsalt veiderdamine, pettus? Midagi — midagi oli siin võltsi ja segast, tabamatut, millest ta ei suutnud praegu aru saada.

«Jätke paugutamine!» haaras kapten-leitnant ägedalt drapp-palituga mehe käest kinni. «Kas teie ei näe, et paadis pole enam ruumi?»

Mees vastas rämedalt:

«Paar inimest oleks ikkagi mahtunud.»

«Paadimees lubas tagasi tulla. Andke püss siia.»

«Ei anna!»

Ta surus püssi põlvede vahele, varjates seda kogu kehaga, nagu kardaks, et see tal vägisi käest ära võetakse. Pead kõverdades vaatas ta üles mereväelase otsa veretavate silmadega ning karjus kähisedes:

«Mis teie tahate minust?»

«Jätke paugutamine, öeldakse teile. See pole enam nali. Näete ju, et paadis on lapsed.»

Drapp-palitus mees kõverdas teatraalselt huuli.

«Näen. Ma näen veel enamgi,» mõtet lõpetamata heitis ta pilgu merele, kus väike kaluripaat täies sõidus edasi kihutas ja karjatas: «Näete, teie süü pärast läks viimane pääsemise lootus kaduma! Ah . . . nad pääsevad putku!»

Ta haaras põlvede vahelt püssi, kuid kapten-leitnant pani käe avatud kabuurile ning käratas juba vihaseks saades:

«Jätke püss rahule ja tõuske püsti!»

Drapp-palitus mees oli märganud ta käeliigutust kabuuri juurde. Laansoole näis ta ühe silmapilgu jooksul inimesena, kes väga pinevalt kaalutleb, kas astub järgmist sammu või ei. Ent siis karjus ta hirmunud kivisilmadega mereväelase otsa vaadates:

«Kas tahate mind maha lasta . . . eh?»

Laansoo mõtles, et ta oli siiski vist kõiges eksinud. Võibolla oli see ainult väsinud ja magamata inimese liiga terav, kontrollimata kujutlus. Hirm drapp-palituga mehe silmis peegeldus nõnda võltsimatult, et siin ei saanud veiderdamisest juttugi olla.

«Tõuske üles!» kordas mereväelane rangelt.

Mehe silmad ekslesid abi otsides naise poole.

«Aita mind, Olga . . . kaitse!» peaaegu halises ta.

Ka naine kordas nagu paludes:

«Viktor . . . tõuse üles.»

Ta lähenes, et meest aidata. Kuid see kargas teda ootamata üles, unustades püssi ja kõik. Teda haaras otsekui uus meeletuse söööst. Rusikaid raputades, nendega tagudes endale vastu otsmikku, hakkas ta heleda, peaaegu naiseliku häälega kilama:

«Sina oled toonud mind sellesse õnnetusse . . . just sinu pärast, Olga, olengi ma siin. Jah, ainult sina oled selles kõiges süüdi . . .»

Ta peitis näo kätesse nagu tahaks nutma pursata. Ent kohe hakkas ta halisevalt kaebama:

«Kas meie poleks võinud jääda maale . . . sinna, kus olime? Meil oli ilus elamine, mugav kodu, tuttavad, raamatud . . . meist peeti lugu. Kas sa arvad, et sakslased on samasugused kirvega tahutud kännud nagu need jõmmid siin? Nägid, nad tahtsid mind siinsamas maha lasta . . . see suur jõmm jõllitab veel praegugi ähvardavalt minu poole. Ma olin loll, et su tahtmisele järele andsin . . . viimane loll. Kes teadis, et su isa oli kommunist ja kinni istus? Mitte keegi! Ja sa ise . . . mis halba sa tegid, et olid punaste ajal koolijuhatajaks . . . päh! Niisugu-

seid inimesi on tuhandeid, kümneid tuhandeid, aga nad ei mõtlegi sinna viletsusse minna. Ma oleksin su ise päästnud... kõik teavad, missugune inimene olen... juba minu pärast poleks sulle midagi juhtunud.»

Naine seisis tummalt, huuled kõvasti kokku surutud. Mehe ägedat sõnadevalingut kuuldes justkui sirgus ta pikemaks. Näis nagu oleks ta nende mõnede lühikeste minutite jooksul hakanud aru saama oma suurest eksitusest, mida oli kunagi-kunagi elus teinud.

«Ma ju ütlesin sulle, et tee nagu sina tahad, aga lase minul käia oma teed. Mõned aastad tagasi mõistsid sa seda ja töötasid...»

«Ah-haa... mõistan! Sa oled minust tüdinenud... tahad lihtsalt minu juurest ära põgeneda.»

«Viktor!»

«Ka mina olen sotsialist, aga mitte niisugune, kes heidab abielu reeglitele käega. Abielu on püha, puutumatu!»

Nüüd mõistis Aleks Laansoo kõik. Ta ei olnud eksinud, mees ainult veiderdas, mängis kometit. Võib-olla armastaski ta naist, kuid mingi kiivuse ja egoismiga, mis oli omandi, eseme armastus, mitte enam. Ja need paugudki ei olnud kaluripaadi seisma jätmiseks, vaid selle eemale peletamiseks.

Mees haaras ägedalt naise käest kinni nagu tahaks ta teda vägivallaga kohale sundida. Naine oli muutunud väga kahvatuks ning vaikseks. Ta huuled vaevalt liikusid, kui ütles:

«Jäta mind, Viktor. Sa ütlesid, et ma tahan sinu juurest ära põgeneda. Võib-olla on sul õigus, võib-olla ka mitte. Kuid nüüd näen ma nii selgesti, et meil pole midagi ühist... see abielu oli lihtsalt suur eksitus. Sa ütlesid, et oled sotsialist, aga sa ei ütelnud, et oled see kõige viletsamat tüüpi sotsialist: väikekodanlane, arg, peaaegu äraandja. Sa oskasid seda peita, minu eest varjata, kuid ma olen hakanud aimama ja aru saama. Mu isal oli õigus... abielu aluseks ei ole ainult armastus, vaid ka ühised ideed, veendumused. Meie oleme kaks inimest eri maailmast... võib-olla ei ole veel hilja uuesti alata.»

Mees kõverdas huuli ja vastas põlglikult:

«Sa räägid oma isast. Kes ta oli? Kommunist, jaburdaja... kärvas vanglasse oma rumalusest. Ajalehed ei võtnud surmakuulutustki vastu, et eluaegne sunnitööline Mart Kaalep on kolinud oma paradiisi. Sinust aga arvasin, et sa kasvad sellest rumalusest välja.»

«Ära teota mu isa!» hüüatas naine ägedalt.

Korraga nagu selgines Aleks Laansoole kõik. Mart Kaalep, tema õpetaja, pikkade aastate kongikaaslane. Ja see oli Olga, väike Olga, kes ikka nii uhkelt ja iseteadvalt oma pead püsti kandis. See oli isegi võib-olla nooruse esimene armastus, kaugete aegade mälestus, Aleks Laansoo tuha alla mattunud tuikav sädemeke. Kuidas võib maailmas kõik juhtuda! Näis nagu jookseksid kõik kõverteed, aastakümnete-pikkused eksimused, rahutused, unistuste väikesed rajakesed jälle suurele teele.

Samal silmapilgul hüüatas madrus:

«Laev!»

Kõik vaatasid poolsaare kauge tipu poole, kuhu näitas noor mereväelane.

2.

Siin tegi rand kõverjoone, moodustades tuulevarjus lahekese, mis sirgus kaugemale jälle küünetaoliseks maaninaks. Ja selle maanina kohal seisis või liikus õige tasase käiguga laev. See oli kahemastiline mootorpurjekas, suur laev, mis võis mahutada hulga inimesi.

Kapten-leitnandi pruuniks põlenud näo üle vilksatas üheks silmapilguks nagu kahtlusevari.

Kui nad tahtsid tolle mootorpurjekani jõuda, siis tuli neil jätta kõik abilootused reidil olevate laevade poolt. Kõrgeneva kallaku ja varjava plangu tõttu ei nähta neid, kui juhtukski mõni paat või kaater miinisadamasse tagasi pöörduma. Ja kui nad seda näeksidki, ka siis poleks sellest kasu, sest nad ei jõuaks enam pika vahemaa tõttu õigeks ajaks sadamasse. Kuid ometi ootas seal maanina kohal laev, päris tõeline laev, mis elustas neis kõigis jälle tuhat lootust, kinkis neid tagasi elule, vabadusele, uuele võitlusele. See oli vist nende ainuke šanss.

Ka madrusemütsis nooruk seadis end kapten-leitnandi kõrvale laeva silmitsema.

«Mh . . . miks ta seisab niiviisi . . . niiviisi ahtriga kalda poole?» päris ta veidi aja pärast silmi kissitades.

Jah, seda oleks tahtnud ka kapten-leitnant ise teada. Just seda, sest nõnda ei lähene laevad rannale ja nõnda ei jää nad ka madalas vees ankrusse ootama. See oli lihtsalt veider. Siit kaugusest näis, nagu oleks mootorpurjekas just nüüdsama võtnud koosi lahtisele merele. Aga ometi ei olnud teda veel viie

või kümne minuti eest seal maanina kohal. Siin võis ainult oletada, et laev oli tulnud kuskilt kaugemalt, võib-olla poolsaare varjava tipu tagant, ning pöördunud just nüüdsama neile märkamatult sellisesse kummalisse asendisse.

«Ta ei liigugi . . . seisab!» hüüdis jälle noor meremees

Jah, ka selles küsimuses oli kapten-leitnant mõne minuti eest samale otsusele jõudnud. Kuid miks polnud näha ranna ja laeva vahel paate? Kas valmistus laev jälle ärasõiduks, et keegi neile ei lähenenud? Või oli too poolsaare tipp paatidest niisama tühi ja lage nagu miinisadama tagunegi? Kuid niisugusel suurel mootorpurjekal olid ju ometi laevapaadid! Miks ei kasutatud neid?

Need mõtted keerlesid kahtleva lainena, mingi segadikuna kapten-leitnandi peas. Oh, mis ta küll nüüd annaks hea pikksilma eest! Kuid see rippus tema koi kohal seinal, jah, seal ta rippus, see põrguline. Ning teda ennastki ei arvatud enam tagasi tulevat, sest kõik laevad ja paadid olid juba hommikul sadamast lahkunud. Võib-olla oli teda oodatud, küsitletud siit ja sealt, kuid neil päevil oli paljusid, kes ei tulnud enam tagasi. Ja kõige naljakam oli see, et keegi ei võinud aimatagi, missuguses kimbus oli samal ajal kapten-leitnant Lantratov üle aedade ronimisega. Jah, see oli alles tore lugu! Sakslaste tanksaapad klõbisesid juba tänavakividel, aga tema hiilis majade taga aedade varjus nagu kass. Ja kõik see tuli sellepärast, et vasak tiib ei pidanud sidet, tõmbus teatamata tagasi. Kui kapten-leitnant Lantratov läks uurima, miks seal tulistamine oli vaikinud, oli ta korraga sakslaste hulgas nagu mesilane vapsikute pesas. Ainult hommikune udu ja üks lahtijäetud õueväravav päästsid ta.

Kuskil avati aken ja hea inimene sosistas:

«Seltsimees . . . ärge siit edasi minge, kõrvalmajas on sakslased.»

Kes see oli, seda polnud tal õieti aega tähelegi panna. Tükk aega keerles ta aedade rägastikus, jõudis ühe pistandaia äärde, mille vahelt paistis tänav, ning leidis, et oli tulnud valesti. Ta puges jälle tagasi kõrgete herneritvade varju, sest väljas hakkas kiiresti valgenema. Kahest tänavast jõudis ta õnnelikult üle, kuid ei leidnud siis enam avatud õueväravat. See oli alles ronimine, kui ta pidi end mööda vihmaveetoru üles vinnama, kuna paarkümmend sammu eemal risttänaval mürisesid juba okupantide autod.

Kuid neis majatagustes aedades leidus ka teisi eksijaid. Ta ootas ühe õuevärava varjus, et teha kiire hüpe üle tänava. Teda aga ennetas ootamatult kõrvalt õueväravast pikk mereväelane. Korraga lajatas kuskilt pauk ja tundmatu meremees veeres sillutisele. Jälle pidi kapten-leitnant Lantratov ootama, varjuma, keerlema aedades, sõtkuma juurviljapeenraid ja ehmatama magavaid koeri, et pääseda edasi, ikka edasi varjava sadama poole.

Ja nüüd oli ta viimaks siin.

Kapten-leitnant võttis mütsi peast ja pühkis rusikaga üle otsmiku. Tal hakkas ikka palav, kogu ihu lõi õhetama, kui tuli otsustada midagi väga tähtsat. Ja praegu olenes tema otsusest tema enda ja nende nelja inimese elu ning surma küsimus. Kas jääda siia hea õnne peale ootama mõnd paati või eemalduda linnast veel kaugemale, lõigata tagasitulekutee?

Tema noor kaaslane, kes kogu aeg oli tähelepanelikult silmitsenud laeva, pöördus nüüd ringi niisuguse ilmega, nagu oleks avastanud midagi väga tähtsat.

«Noh?» küsis kapten-leitnant, kes seda kohe nooruki näost aimas.

«Seltsimees kapten-leitnant... mootorpurjeka pardal on inimesed.»

Ka Lantratov oli hakanud seda aimama, kuigi ta kauge vahemaa tõttu midagi kindlat ei näinud. Ja need silmad, need kipitasid veel aedades vahtimisest ja ronimisest.

«Kas näed selgesti?» küsis ta.

«Jah... see ei või olla laadung... terve tekk on inimesi täis. Seltsimees kapten-leitnant, uskuge mind, see on evakueeritute laev. Nähtavasti oodatakse veel midagi.»

Midagi niisugust oli hakanud kujunema ka kapten-leitnant Lantratovi mõttes. Võib-olla oli poolsaarele kogunenud veel inimesi, keda taheti peale võtta. Aga paadid... just need paadid! Kui laev ootab, kavatseb veel peale võtta mahajäänuid, siis peavad ometi paadid ranna ja laeva vahel ühendust pidama. Kuid ta ei saanud oma mõtet lõpuni arutada, sest noor madrus, kes kogu aeg laeva teraselt silmas pidas, hüüdis:

«Ahoi, paat!»

Nüüd nägid ka kõik teised väikest punktikest, mis alles mõni silmapilk tagasi oli eraldunud rannast. See oli kindlasti paat, selles polnud kahtlust. Ja paadis paistev tume mütsak oli inimeste kogu, kes sõudsid laeva poole.

Kapten-leitnant Lantratov surus otsustavalt mütsi tagasi pähe. Nüüd polnud enam mingit kõhklemist, seal seisis nende ainuke võimalus pääsemiseks. Ta vaatas veel ühe silmapilgu nõu küsides kordamööda oma saatuskaaslaste otsa. Aleks Laansoo rahulikud ja hallid silmad näisid iga tema otsusega päri olevat. Seda inimest võis usaldada, ta näis olevat läbi teinud karmi hävituspataljoni-võitleja tuleproovi. Ta sügavate kurdudega kaevandatud näos oli veel midagi omast ja lähedast, millele kapten-leitnant Lantratov ei osanud otsekohe nime anda. Kas see ei meenutanud millegipärast neid vanu töölisi võitlejaid, kes olid teinud kuulsaks bolševike partei?

Ta vaatas edasi naise poole, otsis mingit märki tema ilmes. See oli keeruline lugu, kapten-leitnant Lantratov ei olnud niisugustes küsimustes asjatundja. Kuid naine vääris poolehoidu, sest mees oli ülekohtune ning alatu. Veel praegugi värelesid ta kitsal, hästivormitud lõual ja väga puhta ilmega kaunil näol hiljutise ärevuse varjud. Kuid see juhtum rannas, need inetud etteheited ja kaitsetu paadi alatu tulistamine olid tema sisemisele võitlusele andnud otsustava tõuke. Tema kuulus praegu kindlasti sellesse väikesesse salka.

Ja siis see drapp-palitus mees, see kõhklev paanikatekitaja ja argpüks. Temaga oli lugu halb, selliseid inimesi ei valita rasketel silmapilkudel oma kaaslasteks. Teda ei võinud usaldada, raske oli aimata mõtteid selle kipratõmmatud otsmiku taga. Kuid nähtavasti hoomas drapp-palitus mees silmapilkselt, mida kapten-leitnant tema kohta kaalutles. Ja ta oskas otsekohe osavalt abi leida, sest ta küsis naiselt:

«Olga, kas sa lähed nendega kaasa?»

«Lähen,» vastas see mehe otsa vaatamata.

Näis, nagu oleks juhtum rannas purustanud nende vahel viimased ühendavad niidikesed.

«Hea küll,» välgatasid mehe silmad. «Kui nii, siis tahan näha, missugusesse meeletusse sa meid viid. Lähen kaasa ... võib-olla tuleb sul veel minu abi tarvis.»

«Mitte minu pärast ...» tõrjus naine käega.

Kapten-leitnant ei saanud nende eestikeelsest kõnest aru ja küsis:

«Noh, mida otsustasite?»

Mees heitis hooletult, varjatud tigedusega silmis:

«Laseme käia, kui tee on pärimäge!»

Nüüd justkui sirgus ka kapten-leitnandi kühmus turi veidi

sirgemaks. Hea küll, vankrirehvid hõõruvad kruusatükid peenikeseks. Ta viipas ja käsutas kurgu põhjast jämeda bassiga, nagu juhiks väikest väesalka:

«Käies marss!»

Minekul heitis ta veel korraks pilgu tagasi, et vaadata, kas drapp-palitus mees oli oma püssi kaasa võtnud. See kandis seda nüüd õlarihmal nagu teisedki.

Neil tuli minna mööda ranna kõverjoont tükk maad tagasi tuldud teed. Seal algas samasugune liivane, kiviräbuga kaetud rand nagu siingi. Kaugemal oli näha mõni üksik hall kaluriosmik, rannikule viltu püsti jäänud võrguritv, rohtu kaduv keerlev teerada. Kõik oli vaikne ja rahulik — just kummaliselt rahulik — nagu polekski sõda. Nüüd oleks siin mõne liivakünka taga nõnda hea lamada, lasta jahedal tuulel puhuda üle ruttamisest õhetava ihu. Imelik, et just nüüd, kõige raskemal silmapilgul, tulid kapten-leitnant Lantratovile sellised kentsakad mõtted.

Taamal kõrgenev poolsaare kivine tipp varjas tükiks ajaks minejate eest väljavaate maanina taha merele. Nad ei näinud ka laeva, mis jäi sinna kaugele kalurionnide ja poolsaare kiviräbu varju. Sellepärast hakkasid kõikide sammud nagu iseenesest kiirenema ja korraga olid ka kadunud kapten-leitnant Lantratovi kentsakad mõtted liivaküngaste taga lamamisest ja puhkusest.

Aleks Laansoo kõndis nüüd kogu tee kõige taga. Ta oli taibanud ühe kapten-leitnandi silmavilksatuse, väikese märguande, mille mõtet kohe taipas. See oli tolle drapp-palitus mehe kohta, kes nüüd nagu trotsides püüdis kogu aeg kangekaelselt püsida oma naise jälgedes. Ta ruttas tema kannul, hingas raskelt ja kähedalt, nagu sellega kogu aeg märku andes, et tema pole jäänud kaugele, on ikka kohal. Kuid see teistest mahajäämine andis ka Aleks Laansoole võimaluse lõpuni mõtelda kõike seda, mis oli hakanud seal rannas temas uuesti elama, kohama, justkui üle keema.

See siis oli Olga Kaalep, terve pikk lugu, mille sündmustik oli siiski kulgenud ainult ühepoolset rada. On päris kummaline, et mõnikord võib inimene, kellel ise sellest aimugi pole, varjatud mõtete ning sündmuste käiguga olla seotud kellegi teisega, temale päris võõra inimesega. Nii oli ka Olga Kaalepiga. Aleks Laansoo oli teda ainult korra kohanud, ühel päeval, kui ta isa kodus polnud ja Aleks Laansoo

oli tulnud tagasi tooma laenatud raamatuid. Ta mäletas veel praegugi neid kaht kogukat köidet, millest üks oli «Prantsuse revolutsiooni ajalugu» ja teine Viktor Hugo «Pariisi Jumalaema kirik». Tüdruk võttis temalt raamatud, heitis pilgu nende paksusele ja ta suuvõru ümber mängles naeratus.

«Oo . . . missuguseid pakse raamatuid te loete,» lausus ta, kuid mitte pilgates ja mitte solvates, vaid mingi avala kõrvalmuigega. Ta seisis ise trepiastmel ja näis Aleks Laansoost pikem. «Ja mina mõtlesin, et olen näinud teid kuskil mujal . . . kas mitte uisuteel?»

«Käin ka seal mõnikord,» tunnistas Aleks Laansoo, nagu oleks see suur süütegu.

«No siis ikka seal! Mulle jäävad kõik inimesed otsekohe meelde. Ma võiksin teid ka kümne, kahekümne aasta pärast ära tunda. Tõesõna! Kas teil on ka niisugune meelespidamine?»

«Ei . . . ei . . . mina mäletan inimesi halvasti,» kogeles Aleks Laansoo, kartes, et võib veel tüdrukut kuskil kohata ja oma kohmetuses teda mitte teretada. Siis oleks see heaks mittetundmise vabanduseks.

«Kahju!»

Keegi hõikas esiku avatud uksest:

«Olga, tule ruttu, triikraud on tuline!»

Tüdrukuke noogutas peaga ja lippas minema.

Niisugune tavaline ja mittemidagiütlev oligi nende ainuke kohtumine.

Kuid mõnikord eemal tänaval, uisuteel, puiestiku varjus tüdrukukese alati tõtlevat kuju nähes mõtles Aleks Laansoo, et see on *tema* kooliõpetaja tütar. Aastate pärast, ta oli juba lõpuklassis, lisanes sellele veel uus mõttevarjund. Nüüd oli Olga Kaalep *tolle* kooliõpetaja tütar, kes kommunistliku mõtlemisviisi pärast järsku vallandati. Sellest kirjutasid isegi ajalehed, ja Mart Kaalepi järglane pühkis kateedri ääre valge taskurätikuga puhtaks, nagu kardaks ta sealt koos tolmuga sisse hingata oma eelkäija kahjulikke mõtteid.

Ja ühel päeval tundis Aleks Laansoo midagi väga ängistavat ja piinavat, kui ta kaaslane müksas teda küünarnukiga tänaval ning sosistas poolkuuldavalt:

«Vaata . . . seal on Mart Kaalepi tütar, kelle isa eluks

ajaks sunnitööle mõisteti. Kommunist! Tüdruk tahab nüüd isa asemel kooliõpetajaks hakata.»

Ühel silmapilgul oleks Aleks Laansoo tahtnud astuda neiu ette ja teha midagi, ta isegi ei teadnud mida. Vaevu suutis ta end taltsutada, sest muidugi oleks see kõik osutunud kuidagi väga rumalaks ja piinlikuks. Võib-olla polekski neiu mõistnud teda, seda kõike, mis temas surus, mäsles ja otsis väljapurskamist kitsast ummikust. Jah, see kõik võis koguni näida solvamisena või provokatsioonina.

Ent mõni kuu hiljem tabas teda juubeldav rõõmutunne. Postkontori varjatud luugist ulatasid kitsad käed talle pikerguse ümbriku tembeldamiseks ja kinnitamiseks. Ta ei näinud küll kirjatooja nägu, see oli varjatud mattklaasi taha, ent ta aimas kindlasti, et see oli Olga Kaalep. Tembeldades ja kviitungit kirjutades heitis ta kirjale pilgu: see oli adresseeritud Keskvanglasse. Kviitungit ulatades ütles ta:

«Saadame öösise null kolmekümne kahese postirongiga.»

Naine ei tundnud teda häälest, ta ei mõistnud ka, et see oli tarbetult öeldud, päris ebaametlik ühe postiteenistuja poolt. Kuid ta näis olevat kõigist niisugustest mõtetest kaugel, sest vastas kõlatult:

«Jah . . . see on hea. Suur tänu.»

Järgmine kiri tuli nädala pärast, siis jälle peaaegu kindlatel päevadel kaks korda kuus. Nad tulid enamasti õhtuti, kui operatsioonisaal oli päris tühi. Aleks Laansoo nagu hakkas ootama neid klõpsuvaid samme saali tahvelkividel, mille kõla ta õppis eraldama kõigist teistest sammudest. Kord juhtusid nad täiesti ootamatult vastamisi. Aleks Laansoo võpatas, ta tahtis justkui põgeneda kuskile selles kitsas vahekäigus. Kuis see naine, kes alles neli-viis aastat tagasi oli hoobelnud oma hea inimeste meelespidamisega, ei tundnud nähtavasti ometi teda. Ja sellest hakkas Aleks Laansool isegi kuidagi kergem.

Vastu uut kevadet jäi Aleks Laansoo koht mattklaasi taga tühjaks. Küllap muidugi tuli sinna keegi teine, kelle hoolimatutesse kätesse rändasid nood kirjad. Aga millegipärast pidi Aleks Laansoo neile ikka mõtlema, neid meelde tuletama, kuidagi ühendama oma saatusega. Tema ei saanud nüüd kelleltki kirju, eeluurimise karm kord lõikas kõik ühendused välismaailmaga katki. Ja õieti polnud tal ka ainustki inimest, kes oleks astunud postkontori valgesse saali

ning ulatanud mattklaasi taha tema nimele kirja. Jah, seda ei olnud. Vahest ainult seltsimehed peaksid teda meeles, kuid nendegi käsi oli käinud samuti nagu temal. Kodanlus tahtis anda viimase purustava hoobi, lämmatada lõplikult iga vabama hingamise, välgatava mõtteraasu. Ja need ainukesed inimesed, tema seltsimehed, olid siin tema saatuskaaslasteks, täitsid laialipillatuina kõigi vangimajade hämaraid konge.

Aleks Laansoo oli juba «vana istuja» — nimetus, mis omas nende suletud müüride vahel ka austavat kõla — kui ta kohtas Mart Kaalepit.

Ta tundis tema kohe ära: veidi küll kõhnunud, vanemaks ja kahvatumaks muutunud, kuid ikka selle purunematu julguse ja optimismiga, mis mõningaid inimesi kaunistab otsekui igavese säraga. See kiirgab kogu nende olemusest, igast liigutusest, häälekõlast, igast näo hingestatud joonekesest. Ja just vangimajades, nende suletud müüride vahel, on neil inimestel täita määratu suured ülesanded.

«Me ootasime sind juba ammu . . . ligi aasta,» lausus ta Aleks Laansoole niisuguse enesestmõistetavusega, nagu polekski nende kohtumisest möödunud kuus aastat. «Nüüd on ka sulle tööd . . .»

Ta pani käe Aleks Laansoo õlale, vaatas selle väga kõhnaks muutunud näkku ja küsis, nagu oleksid nad ikka veel koolis, üks õpetaja, teine õpilane:

«Nagu ma mäletan, oli sul koolis vene keelega raskusi. Kuidas nüüd sellega on?»

«Läheb paremini, aga mitte hästi.»

«Pole midagi . . . meil on siin väike õpiring. Inimene on saanud inimeseks töö läbi ja õppimine on tähtis osa tööst. Nii . . . hiljem võid hakata minu tütrega vene keeles kirjavahetust pidama. Sa ju vist mäletad teda?»

«Mäletan.»

«Ta on nüüd kooliõpetaja. Võib-olla jätkab ta minu tööd sealt, kus see pooleli jäi. Sa pead just temale kirjutama . . . tema oskab sulle vastata ka ridade vahelt.»

Ja korraga nagu langes Aleks Laansoo õlgadelt kogu raskus, mis oli sinna kogunenud pikast eeluurimisest, uurijate lakkamatutest ülekuulamistest, naeruväärsest kohtuotsusest ja paljust muust, mis piinab ning väsitab. Nüüd avanes talle Mart Kaalepi sõnade läbi sellest umbsest terastornist, millesse ta tundis end lämbumiseni suletud olevat, väike vaate-

pilu välismaailma. Ta nagu ei teadnudki seda oodata. See vaatepilu oli küll nõnda kitsas ja väike, et vaevalt võimaldas näha kogu tolle müüritaguse elu täit suurust, selle lõhnu, hääli, tuhandeid pisiasju. Kuid ometi hakkasid Aleks Laansoo sisemaailmas jälle elama mitmesugused pildikesed, kujutlused ja mõtted. Need ergutasid ja julgustasid teda valmisolekuks kauge tuleviku jaoks. Ja üks neist pildikestest, mis kargas nüüd nii sageli ta kujutlusse, et muutus peaaegu tõeliseks nägemuseks, oli niisugune: ta nägi postkontori valgustatud operatsioonisaali, mille tahvelkividel klõpsusid lähemale ruttavad sammud. Siis ilmusid varjatud mattklaasi taha tuttavad valged käed, mis ulatasid tembeldamiseks kaks kirja, kaks ühesugust ümbrikku.

Ning justkui kuskilt kaugemalt kõlas tundmatu hääl:

«Saadame öösise null kolmekümne kahese postirongiga.»

Mart Kaalep nägi, et ta oli suutnud oma noore kaaslase jälle elule äratada. Jah, need esimesed aastad, need esimesed aastad, need olid kõige painavamad. Inimene sarnanes siis nagu puule, mille juured olid küll terved ja tugevad, haarasid kogu jõuga rammusat maamulda, kuid pikne oli käristanud ladva, halvanud selle elujõu. Alles pikkamisi võis jälle paraneda puu, ja niisama pikkamisi kogunes ka siin jõudu tuleviku jaoks.

Kuid Mart Kaalep ei olnud niisugune puu. Ta oli jäänud ka siin selleks, mida oli olnud kogu oma eluaeg — inimeste kasvatajaks. Tema visa vaim tungis läbi kõigist takistustest, ületas vanglamüüride paksuse ning suletud kongiuksed. Mõni aeg hiljem sosistas ta Aleks Laansoole:

«Nüüd on sulle tööd. Oled abiks esimese mai vastuvõtmise organiseerimisel.»

Aleks Laansoo ei vastanud midagi, ainult haaras vana sõbra käe ja raputas seda nagu tänades.

Kuu aega hiljem saabus Olgalt esimene kiri. See teade tuli läbi mitme sosistava suu, sest poliitilistel vangidel oli esimese mai demonstratsiooni eest kolmekuuline kirjakeeld. Selle demonstratsiooni organiseerimine oligi too töö, millest Mart Kaalep rääkis. Koridorides antud tähelepanematute märkide, väikeste paberilipakate, suust suhu sosistatud sõnade kaudu valmis märkamatult läbi lukustatud uste ja paksude müüride väga keeruline ja aeganõudev side. Aga ta edenes, muutus päev-päevalt laiemaks nagu nähtamatu võrk. Kogu

selles tohutu suures kivikolossis polnud ühtki kongi, ühtki koridori ega ühtki majakorda, alates alt rõsketest keldritest kuni sarikaalusteni, kuhu poleks tunginud see nähtamatu, administratsiooni poolt tabamatu, ikka käest äralibisev valmisolekusignaal. Ja esimese mai hommikul kõlasid sadade kodanliku vägivalla poolt müüride taha suletud inimeste suust ühtaegu «Internatsionaali» helid, nagu polekski neid üksteisest lahutanud kongid, koridorid ja paksud müürid.

Kolme kuu pärast sai Aleks Laansoo peotäie kirju.

Kümme aastat ... kümne aastaga mõtleb inimene üksinduses palju. Mõningatel silmapilkudel hakkavad ta ümber elama kauged inimesed, muutuvad lähedasteks, saavad armsateks. Nendega võib koguni vestelda — see harjub paljudele vanglas külge — nad koguni naeravad ja liiguvad, nagu juhib neid kujutleja mõte. Kuid nad jäävad ikka sellisteks, just niisuguste joontega ja omadustega, nagu sööbisid mällu viimastest mälestustest.

Ja sellepärast ei aimanudki Aleks Laansoo miinisadamas ega ka hiljem, et see naine, kelle kõnnakus ja piha sirges hoiakus oli küll midagi tuttavlikku, ammu-unustatut, võis olla Olga Kaalep. Tol korral, kahe aasta eest, kui ta vanglast vabanes, kuulis ta Olga abiellumisest. Ta oli seda aimanud varemgi mõningate kirjade ridade vahelt, kus Olga oskas öelda kõige tähtsamat. Ja nii jäigi neil kohtamata, katkes kõik, nagu juhtub nii sageli elus. Järgmisel päeval sõitis Aleks Laansoo lõuna poole ühte väikesse valda, kuhu kodanlike võimude poolt talle oli määratud elamispiirkond.

Nüüd jõudis väike salgake madalalt liivaselt rannalt kõrgemale, kus hakkas jälle paistma kogu poolsaare tipp. Selle väljasirutatud küüne kohal kerkisid vastu mere tagapõhja nähtavale laevamastid, siis järkjärgult kogu alumine osa, reeling ja tekk. Noor mereväelane oli õieti näinud — see oli evakueeritute laev.

Kapten-leitnant Lantratov luges ahtrilt poolkuuldavalt mootorpurjeka nime.

Ta võis nüüd kogu laeva üleni näha, ja korraga oli talle selge laeva veider asend — mootorpurjekas oli ahtriga rannamadalikule kinni triivinud. See selgus tabas teda peaaegu nagu nuiahoop. Nähtavasti olid laeva mootorid kohe sõitu alustades rikki läinud ja tuul kandis inimestega täidetud mootorpurjeka poolsaare tippu madalikule.

Kapten-leitnant Lantratov seisatas. Ta võttis mütsi peast ning pühkis rusikaga higist märga otsaesist. Nüüd ei julgenud ta seda kõike avaldada neile kolmele inimesele, õieti naisele ja hävituspataljonimundris mehele, kes olid usaldanud teda, järgnenud talle siia poolsaarele. Ta oli toonud nad ummikusse.

«Seltsimees kapten-leitnant, seal on inimesi,» ütles tema kõrval noor meremees, näidates väikesele inimeste salgale, kes oli kogunenud poolsaare tippu.

Miski ei reetnud tema häälekõlas, et ka tema oli mõistnud olukorda. Ainult ta noor nägu oli muutunud kuidagi tõsisemaks, päris valjuks.

Kapten-leitnant Lantratov pani jälle mütsi pähe ning hakkas edasi astuma. See oli nüüd ükskõik, sest polnud ka kuskile mujale minna.

3.

Poolsaare tippu oli kogunenud mõnikümmend inimest.

Need olid kõik eraisikud, relvadeta inimesed: mehed, naised ja lapsed. Igaüks neist kandis mõnd kompsukest või kohvrit, kuhu rutuliselt olid pakitud esimesed kättejuhtunud esemed. Mõned kandsid kätel mantleid või üliriideid, nagu oleksid nad välja jooksnud põlevatest majadest. Pikk, lahtiste kuuehõlmadega mees oli tulnud käsikäruga. Seal lamasid läbisegi koormas kokkuköidetud riidepuntrad, toidunõud, mitmesugused tarvilikud ja mittetarvilikud asjakesed. Koorma otsas seisis kast puusepa tööriistadega. Nähtavasti oli mees ehitusmeister, kes ei raatsinud oma tööriistu maha jätta ja oli need veel viimasel silmapilgul riietekuhja otsa tõstnud.

Käru kõrval seisis viie-kuueaastane tüdrukuke, hallitriibuline kass süles.

«Isa, kas laev ei võtagi meid peale?» küsis ta õlgu vihiseva tuule käes koomale tõmmates ja kassi triibulist turja silitades.

«Ei võta,» vastas mees süngelt. «See istub sabapidi kinni.»

Need inimesed olid ühel või teisel põhjusel miinisadamast väljuvatele laevadele hilinenud. Nüüd ruttasid nad viimases

ootuses siia lagedale poolsaarele, sest sadamas räägiti, et siin leiduvat kaluripaate, milledega võib reidile laevadele järele sõita. Ent kogu rand oli tühi, paate polnud kas üldse või olid esimesed kohalejõudjad nendega juba merele sõitnud. Ainult paar lagunenud külgedega vana lootsikut vedeles kuivale tõmmatult kivide vahel. Ühe niisuguse paadi olidki mõned noored agarad poisid kuidagi korda seadnud ja sellega laeva juurde sõitnud.

Selles inimeste summas äratas kõikide tähelepanu suurekasvuline vanamees, kes kõndis kepile toetudes päris üksikuna ja mahajäetuna teiste hulgas. Ta näis pisut eriskummaline oma rinnuni ulatuva valge habeme ja vanamoelise pruuni mantliga, mis oli keskelt vööga seotud nagu mungal. Niisugusena sarnanes ta inimesele, kes oli justkui möödunud aastakümnete varjust välja astunud tänapäeva ellu. Inimesed silmitsesid teda vargsete pilkudega, sest just temal võis nende hulgast olla kõige raskem. Ta oli juut, üks neist põlatutest, keda fašistid armutult tapsid ja hävitasid. Temal polnud ainustki lootusesädet elule, ta oli juba ammu surma mõistetud.

«Miks siis teie nii hiljaks jäite?» küsitlesid teda inimesed, kui ta neist sirge ja vankumata kõnnakuga mööda astus. «Teie teate ju kõige selgemini hitlerlaste otsust juutide kohta.»

«Tean . . . tean . . .» noogutas vanamees rahulikult pead. «Mina ei looda neilt halastust ega armu . . . minu jaoks neil seda polegi. Kuid nad ei saa mind kätte . . . mina olen neile tabamatu . . .»

«Põrunud!» vahetasid inimesed üksteisega tähendusrikkaid pilke.

Vanamees jätkas oma teekonda, läks kuni rannajooneni ja pöördus sealt jälle tagasi. Ta seisatas uuesti inimeste juures nagu oma eelmist juttu jätkates:

«Teie küsite, miks ma laevadest maha jäin? Igale inimesele on elu armas, kuid mõnikord leidub maailmas veel kallimat. Mu naine oli suremas, teda ei saanud transportida, sel polnud enam mõtet.»

Ta läks jälle eemale, kõndis kuni rannajooneni, nagu koguks neil käikudel mõtteid. Või oli tal raske ja üle jõu käiv seda kõike korraga välja öelda? Kui ta uuesti inimeste ees seisatas, näis, et ta oli jõudnud oma mõtted lõpuni mõelda.

«Meie olime viiskümmend kaks aastat abielus . . .» haaras

ta oma luupidemega kepist veel tugevamini kinni. «Kuidas sain ma teda viimsel silmapilgul maha jätta? Ei... see oli võimatu! Võib-olla on mul veel antud elada aasta... kaks... kolm... see on tühine silmapilk selle kõrval, mis olime juba koos elanud. See on madal hind inimese eest, kes on sulle lähem kui su oma süda. Täna hommikul suri mu naine ja ma tulin sadamasse, et ära sõita, täita ta viimne soov. Kuid sealt olid juba kõik laevad lahkunud ja ma tulin siia. Kuid siingi pole paremat leida. Nüüd jalutan ma veel veidi... siin puhub karastav tuuleke, siis lähen koju.»

«Aga sakslased võtavad teid kinni!» hüüdis ehitusmeister vahele.

Vanamees naeratas vaevalt märgatavalt.

«Fašistid...» kordas ta pikkamisi. «Ma olen ka neile mõelnud. Kui inimene on jõudnud juba ligi kaheksakümneaastani, siis ei hirmuta teda enam ükski vägivald. Ta on sellest üle oma vanaduse, oma usu ja oma eluga.»

Samal ajal jõudis kapten-leitnant Lantratovi väike salgake nähtavale. Kõik inimesed pöördusid vana juudi juurest nende poole ja hakkasid küsima:

«Kas sakslased on juba linnas? Mis seal põleb niisuguse musta suitsuga? Võib-olla saab veel koju minna... midagi ette võtta?»

Neile vastas drapp-palitus mees kibeda tigedusega:

«Minge... hakake liduma... teil näib taipu olevat. Sakslastest pole veel lõhnagi.»

Kapten-leitnant Lantratov asus temast sammu ettepoole. Siin oli mõnikümmend inimest, väike rühmake, kes võis hädakorral avaldada vaenlasele veel vastupanu. Ja just tema kohus oli iga selle sammu ja edasitungi takistada, organiseerida vastupanu, võidelda iga jalatäie Nõukogude maa eest.

«Seltsimehed!» hüüdis ta üle inimeste sumina. «Meil on veel lootust, fašistid pole siia jõudnud. Organiseerime vastupanu, võitleme oma kodulinna viimase maalapikese eest. Kellel on relvi... püsse, revolvreid, padruneid... kogunege siia!»

«Ei ole!» kostsid mitmelt poolt vastused.

«Ainult rusikas... siin,» sirutas ehitusmeister oma tugeva kämbla ette.

Rusikas... kapten-leitnant Lantratovil oli raske otsustada. Neil oli neli püssi, padruneid, mõned granaadid. Sellega ei

suutnud need inimesed kuigi kaua vastupanu avaldada. See oleks nende asjatu ohverdam'ne.

«Nii . . . minge siis, kuhu igaüks saab,» otsustas ta vähese kõhklemise järele . . . «Varjake endid . . . võidelge oma rahva elupõlise vaenlase vastu salaja . . . lööge teda üle kavalusega. Ka iga mutter, mis jääb vabrikus tegemata . . . iga kilogramm vilja, mis on maasse peidetud . . . iga käsi, mis ei tõsta nende kasuks relva — on võitlus nõukogude korra eest. Nägemiseni, seltsimehed!»

«Nägemiseni!» kostis inimeste hulgast nagu kahetsuslaine tagasi.

Kapten-leitnant Lantratov tõstis liigutatult käe mütsinoka juurde. Võib-olla oli see, mida ta praegu tegi, sel silmapilgul kõige õigem. Kord tuleb siia jälle tagasi nõukogude kord, siis leiab ta nendes inimestes oma esimesed toetajad ja poolehoidjad. Nad ei unusta seda lahkumist.

«Aga teie ise?» küsis ehitusmeister.

«Meie jääme,» vastas kapten-leitnant Lantratov oma noore kaaslase ja Laansoo otsa vaadates. Ta ei küsinud neilt nende otsust, sest teadis seda juba ette. Siis libises ta pilk edasi Olga Kaalepile ja, nähes selle silmis nagu mingit küsimust, ütles ta: «Aga teie otsustage ise oma südame järgi.»

«Ka mina jään,» vastas see.

«Olga, kas sa ei võta ikka mõistust pähe!» sööstis drapp-palitus mees tema juurde ja haaras tal käest kinni. «Sakslased võivad iga silmapilk siia jõuda, aga sina talitad nagu meeletu. Sul tuleb selletagi raskusi, kuidas seletada oma koolijuhatajaks olemist. Aga nüüd tahad end päris hävitada. Tule, Olga, läheme . . . ma ütlen sulle seda sellepärast, et armastan sind . . .»

«Armastad?» küsis naine.

«Jah, jah . . . Ma olen vihanud su isa ja ka sinust seda osa, mis ei anna mulle järele, mis mõtleb teisiti kui mina. Aga oma armastust sinu vastu ei saa ma maha suruda . . . sa pead siiski minuga kaasa tulema.»

Naine ei vastanud, ta näis justkui külmunud. Nende vahel oli nähtavasti kõigel lõpp.

Osa inimesi oli oma kompsukesed jälle kokku korjanud ning hakanud tagasi linna poole liikuma. Teine osa seisis ikka veel kahevahel olles paigal. Nad teadsid, missugune saatus neid okupantide ikke all ootab. Kuid ka siin polnud

pääsemiseks ainustki võimalust. Just praegu paistis jälle kaugel linna pool trobikond lähenevaid inimesi. Võib-olla andsid need mingit lootust.

Kuid järsku tundsid nad lähenejad ära. Nad tundsid neid rohekashallidest kogudest, kiivritest ja püssidest, mis hakkasid nüüd selgemalt silma paistma. Kuid nad tundsid neid ka sellest asendist ja liikumisest, mis toimus ainsa silmapilgu jooksul nende trobikonnas. Nagu kari hagijaid pudenesid nad laiali, valgusid üle poolsaare, et lõigata ära inimeste põgenemistee.

Kapten-leitnant Lantratov tõusis ühele kivile ja hüüdis:

«Hajuge! Püüdke neist läbi lipata, mööda minna!»

Kõik jooksid laiali, jättes oma kompsukesed ja kohvrid maha. Ainult vana juut jäi rahulikult oma kepile toetudes seisma. Ta kõrge ja auväärne kogu nagu sirgus veel suuremaks.

«Kas teie ei saa joosta?» hüüdis Laansoo tema poole.

«Mul pole kuskile joosta,» vastas vana juut.

Olga Kaalep nägi, kuidas ta võttis midagi oma vanamoelise mantli laiast varrukast ja pistis suhu. Ühe silmapilgu jooksul seisis ta veel sirgemalt kui varem ja vaatas seda ajujahti, mida okupandid korraldasid inimestele. Siis hakkas ta jõud lõppema. Ta vaarus ja varises käsi välja sirutades maha.

See sündis kõik nõnda ruttu, et Olga Kaalep esimesel silmapilgul arvas, et vanakest oli tabanud kuul. Ta tahtis temale appi rutata, kuid Laansoo hüüdis:

«Siin pole enam midagi aidata, mürk!»

Silmapilguks kattis Olga Kaalep kätega näo. See oli hirmus, kuid siin polnud ka teist teed. Fašistid ei saanud teda kätte, ta jäi neile tabamatuks. Ja nagu sellest toetust leides paiskas ta mehe poole:

«Kas nägid . . . see vanake oli targem ja ettenägelikum kui sina. Ta mürgitas enda, et mitte jääda nende kätte. Aga sina meelitasid mind just nende küünte vahele. Kui sa mind tõsiselt armastad, siis jääksid minu kõrvale võitlema. Aga nüüd on su armastus ainult egoism, julgusetus . . . sa keelitad mind just enese päästmiseks.»

«Olga!»

Eemalt kostsid püssipaugud. Ehitusmeistri käru oli veerenud tee kõrvale kummuli, ta ise lamas selle taga. Väike

tüdrukuke põlvitas tema kõrval, kuna hallitriibuline oli juba ammu ehmudes putku pistnud. Sakslased haarasid lehvikutaoliselt laialijooksnud inimesi, surudes neid kokku.

Kapten-leitnant näitas ranna poole, kus tõusid madalad ahervarred:

«Sinna! Sealt leiame veel veidikeseks ajaks varju.»

See oli mingi varisenud hoone alusmüür. Paar rida üksteisele laotud paekive moodustas väikese kaitsevalli. Selle taga asus varjatud nõgu, kus neli-viis inimest võis kuulide eest varju leida. Ja kaugemal algas juba meri, mille lained tormi puhul võisid ulatuda kuni ahervarte jalani. Seal leidis kapten-leitnant Lantratovi väike salgake viimase varjupaiga.

Noor madrus hüppas esimesena valli taha ning valmistas kiiresti laskeasendi. Paar siledat kivikest püssitoeks, lindikestega madrusemüts uljalt kuklasse, tsinkplekist padrunikast käepäraselt külje kõrvale, nõnda oli ta paari silmapilguga võitluseks valmis. Kapten-leitnant Lantratov kiskus taskust välja granaadid ja asetas need õla kõrvale.

«Kui nad peaksid mind varem tabama, siis heida sina,» lausus ta oma kaaslasele. «Heida kohe meremehe moodi... kahekümnelt sammult.»

«Just nii, seltsimees kapten-leitnant... kahekümnelt sammult.»

Aleks Laansoo valis endale koha kapten-leitnandi kõrvale, kuna drapp-palitus mees puges sügavamale paetükkide varju, nõnda et ainult ta püssi ots jäi paistma. Olga Kaalep võis väikeses nõos koguni poolküliti istuda.

Eemal olid okupandid jõudnud juba laiali jooksnud inimesed ühte trobikonda koguda. Seal nad seisid, need kakskümmend või kolmkümmend meest ja naist ülestõstetud kätega oma laialipaisatud asjakeste keskel ja ootasid oma saatuse kohta otsust. Kalgid näod ei ennustanud midagi head. Räpased käed sorisid nende taskutes, rebisid lahti palitute hõlmu, pillasid jalgadega laiali kompsukesi ja kohvreid. Keegi ei teinud väljagi ümbertõugatud kärust ja väikesest tüdrukukesest, kes nuttis isa laiba juures. Kedagi vist löödi revolvripäraga näkku, kõlas järsk karjatus ja inimeste ümber tõusid valvajate automaatide otsad.

Kapten-leitnant Lantratov jälgis kogu aeg peakivist müüri varjus tähelepanelikult sündmust. Üle ta päevitanud otsmiku oli tursunud pikuti veresoone sinakas vorp. Kas hak-

kavad need metslased siinsamas nende õnnetute inimestega arveid õiendama? Ta tundis, nagu lämmataks miski ta hingamist. Siis on ka tema olnud kergeusklik, liialt lihtsameelne, aus võitleja, kellele eraisikud on olnud lahingus ikka puutumatud. Võib-olla ei talitanud ta siiski õieti, kui laskis need inimesed kaitseta minna?

Viimaks hakkas kogu trobikond valvurite saatel liikuma linna poole. Kapten-leitnant Lantratov hingas kergendatult, nagu oleks ta vabanenud raske koorma alt. Kuid kümmekond fašisti jäi kohale. Nad hakkasid nüüd ettevaatlikult, veidi küüru tõmbudes lähenema poolsaare tipule. Mõned neist hargnesid jälle tiibadele, heitsid pikali, kavatsedes nähtavasti roomates lähemale hiilida.

«Tähelepanu, kavatsevad hakata piirama!» teatas ta sellest oma kaaslastele.

Kõige ees sammus suurekasvuline allohvitser. Ta kiiver oli surutud otsmikule ja automaat sihtis ähvardavalt ette. Järsku vist mõnest liigutusest ehmudes viskus ta ühe kivi taha varju ja hüüdis:

«Pange relvad maha ja andke alla! Nägite... meie kontrollisime dokumente... muud ei midagi. Ka teid viiakse linna dokumentide kontrollimiseks... hiljem saate vabaks. Igaüks võib minna, kuhu tahab. Annan aega kaks minutit... kaks minutit... siis kutsume kohale tanki!»

«Näru!» sülitas vihaselt pead tõstes noorem mereväelane. «Nägime juba seda dokumentide kontrollimist. Tule lähemale, pista nina kivi tagant välja, siis kontrollime dokumente... sina minul ja mina sinul. Vaatame, kumb varem siruli jääb.»

Aleks Laansoo kuulis enda taga kivide rabinat. Drapp-palitus mees roomas tagurpidi naise juurde ja ütles häält peaaegu sosinaks madaldades:

«Olga, kas sa kuulsid... nad ainult kontrollivad dokumente ja siis võib igaüks minna, kuhu tahab.»

«Kas sa usud seda?» küsis naine temalt vastu.

Ta hääles kõlas juba tülpimuse teravus.

«Muidugi usun, nad on ju kultuurinimesed!» paisus mehe hääl kärisevaks. «Ainult sina... sina üksi ei usu midagi! Ma tean nüüd ka milleks sa ihkad kogu ihust ja hingest minna sinna traataia taha... sinna Venemaale. Sa armastad ikka veel toda võllanägu, kellele kogu aeg trellide taha kirju-

tasid. See ootab sind seal . . . sul on praegugi temaga mingi ühendus. Mine . . . mine, või kärva siia! Mina ei seisa enam sinu eest . . .»

Aleks Laansoo ei jõudnud veel ümber pöörduda, sest see kõik tuli talle nii järsku ja ootamatult, kui juba drapp-palitus mees püsti kargas ning ahervarte vahelt välja jooksis. Ta komistas vastu paekivist alusmüüri ja kaotas mütsi, kuid jooksis ikka edasi, nagu polekski seda märganud.

«Seis!» hüüdis talle järele noor mereväelane ning tegi järsu liigutuse, nagu kavatseks põgenejat tulistada.

Kuid kapten-leitnant Lantratov viipas tema poole käega ja ütles:

«Jäta, tühi temaga! Näed, inimene on sattunud paanikasse . . . hirm kihutab teda tagant.»

Tal näis olevat õigus, sest põgenik jooksis ainult paarkümmend sammu otsejoones sakslaste poole, siis põrkas nagu millestki hirmutatuna alla kõvera rannajoone suunas. Teda oli poolel teel järsku haaranud meeletu hirm ka sakslaste ees. Alles nüüd nägi ta ühe silmapilgu jooksul nii selgesti seal kaugemal ümbertõugatud käru ja selle taga kägarasse vajunud kogu. See hirmutas teda, tegi päris meeletuks. Seal tagapool mustendas veel midagi, kuid ta silmade ees tantsis ja keerles kõik läbisegi, nõnda et ta ei suutnud eraldada, kas need olid põgenejate laialipillatud kompsukesed või okupantide ohvrid. Ta nägi nüüd ainult üht: seal kivide taga rannajoonel oli veel vaba läbipääs, sealt võis joosta linna, varju, koju.

Ent järsku tärises otse ta ees ühe kivi taga automaat. Midagi arusaamatut hakkas ta riietesse kinni, kiskus ta maha, paiskas kummuli teravate kivide vahele. Ja sinna ta jäigi liikumatult lamama.

Aleks Laansoo kuulis enda selja taga summutatud häälitsust. See polnud nutt, vaid piinav, kogu sisemust käristav oie. Ta oleks tahtnud öelda mõne sõna, kuid samal silmapilgul tuiskasid kuulid ta ees üles mulda ja paekilde. Tema kõrval tulistasid mõlemad meremehed. Üks kuul lajatas vastu paeplaati ning lendas rikošetiga vingudes kaugele.

«Tähelepanu!» kõmises üleskerkinud tolmupilvekesest kapten-leitnant Lantratovi hääl.

Viis-kuus piirajat sööstis lähemale, tulistades joostes automaatidest. Üks neist kukkus ja hakkas tagurpidi roomama

lähema kivi varju. Teised jätkasid seda tähele panemata jooksu. Samal silmapilgul tõusis Aleks Laansoo kõrvalt püsti kapten-leitnant Lantratovi hiiglaslik kogu. Ta käsi tegi kiire liigutuse õhus, kuid enne veel kui veeres granaadiplahvatuse laine õhus, prantsatas ta ise küliti paemüürile.

Aleks Laansoo tõmbas ta kivide varju ning nägi alles nüüd, et noor mereväelane oli sööstnud ülestõstetud püssiga kahele ründajale vastu. Ta osav kahalöök tabas ühe, kuid teine tulistas vaevalt paari sammu kauguselt kogu valangu noorele mereväelasele rindu. See kõik sündis nõnda kiiresti, piltide metsikus segus, et alles nüüd lõhkes kapten-leitnant Lantratovi poolt heidetud granaat.

Kui Aleks Laansoo uuesti pea tõstis, oli kõik vaikne.

Väikese kaitsevalli ees lamas kolm laipa: kaks sakslast ja noor mereväelane. Kapten-leitnant Lantratov veeretas enda oiates küljele. Ta kallutas pea tahapoole ja lausus Aleks Laansoo otsa vaadates:

«Seadke mu püss nõnda vallile, et nad arvavad meid ikka kaks olevat. Ja siis ... võtke mu ümbert padrunilindid. Granaadid on seal ... heitke meremeeste moodi ... kahekümnelt sammult.»

Laansoo vastas nii, nagu varem oli vastanud noor meremees:

«Just nii ... meremeeste moodi ... kahekümnelt sammult.»

Kapten-leitnant Lantratov sulges silmad. Tal oli raske rääkida, sest automaadi valang oli tal purustanud vasaku õla ja nähtavasti olid mõned kuulid tunginud ka kopsu. Olga Kaalep katsus talle kummargil olles sidet teha. Kuid haavatu kogu vasak külg oli üleni verine. Verd purskas mitmest nirest, nõnda et siin polnud väikese sidemerulliga midagi peale hakata.

«Kas teil sidematerjali on?» küsis ta pead Laansoo poole pöörates.

See päästis oma välitasku lahti ja heitis selle alla nõkku.

Seda kuuldes avas meremees jälle silmad. Ta polnud minestanud, ainult see metsikult põletav valu, mis hõõgus kogu küljes, tegi teda jõuetuks ning liikumisvõimetuks. Ta tajus praegu veel nii selgesti iga pisiasja, kuulide lajatusi vastu kivivalli, tuulepahinat pea kohal, päikese kaldumist õhtusse. Viimastel päevadel ja nädalatel oli ta mõnikord

just niisugusena kujutanud oma elu raskemat tundi ja siis oli temas valminud üks kindel otsus, mis vene meremeeste juures oli kujunenud peaaegu ajalooliseks traditsiooniks. Ta ei tohtinud haavatuna vangi langeda.

Rõõmuga märkas kapten-leitnant Lantratov, et ta võis sirutada parema käe külje alla ning lahti päästa kabuuri nööbi. Kuid püstoli väljatõmbamiseks polnud tal siiski jõudu, see oli vajunud tema keharaskuse alla ja nõudis ka haavatud õla liigutamist.

«Aidake,» sosistas ta Olga Kaalepile.

Selle käed hakkasid värisema, kui ta mõistis meremehe mõtet.

«Ei . . . ei . . .» raputas ta ägedalt pead.

Kuid samas meenus talle vana juut ja ta hakkas ettevaatlikult püstolit välja tõmbama. Kuid enne kui ta pani selle kapten-leitnant Lantratovi käe ulatusse, heitis ta pilgu rullile. Sealt särasid talle vastu padrunikestade vaskotsad. Neid oli rohkem kui üks, seda tuli meeles pidada.

Väljas oli jäänud kõik peaaegu vaikseks. Ainult mõned üksikud valangud puurisid veel vastu kivivalli või vihisesid üle peade. Nähtavasti ei kavatsenudki sakslased enam ette võtta uut rünnakut, vaid tulistasid ainult eemalt. Nad olid muutunud ettevaatlikuks, kaks surnut ja üks haavatu tegid nad araks.

Aleks Laansoo vaatas kella, see oli juba neli läbi. Ta mõtles pingutatult, millal hakkab augustikuu lõpul hämarduma. Kell üheksa on päike loojunud. Võib-olla tõuseb udu . . . kell kümme on kindlasti pime.

«Seltsimees Kaa . . .» Ta lämmatas selle nime, nagu oleks teda tabanud köhahoog. «Kas te ujuda oskate?»

«Miks te seda küsite?»

«Nelja-viie tunni pärast on pime . . . võib-olla jõuate ujuda ümber poolsaare tipu.»

«Ei . . . ma ei suuda.»

Aleks Laansoo silmitses mootorpurjekat, mis seisis ikka endisel kohal.

«Aga laevani?» küsis ta uuesti.

Võib-olla rippus seal mõni köis või leidus abistav seltsimees.

«Ei . . . ka seda mitte.»

See oli ainuke võimalus, muud ei olnud. Kui piirajad ei

teegi uut rünnakut, on nad siiski valvel, et keegi nende vahelt läbi ei pääse.

Laansoo tundis oma näol neiu pilku ja vaatas üles. See silmitses teda, nagu midagi meelde tuletades ja küsis:

«Te näite nii tuttavana... kas me pole kuskil kohanud?»

Korraga hakkas Aleks Laansoo kõrvus helisema üks teine hääl, pisut küll selle sarnane, kuid hoopis naerulisem ja heledakõlalisem:

«Mulle jäävad kõik inimesed otsekohe meelde. Ma võiksin teid ka kümne, kahekümne aasta pärast ära tunda. Tõesõna!»

Nagu katki lõigates selle meelitavat kõla, vastas Laansoo ükskõikselt:

«Vaevalt... ma polegi siit pärit.»

Ta surus end kõvasti vastu paekilde, üks terav serv lõikas valusalt näkku.

Linna poolt kostis mootorimürin ja kapten-leitnant Lantratov tõstis pea.

«Tank.»

Aleks Laansoo vaatas eemalt kerkivat suitsukeerist. Veerand tundi... kümme minutit, siis on sellest väikesest kivivarest järelejäänud ainult suitsev rusuhunnik. Kuid nüüd polnud sellel enam tähtsust, kogu linn oli juba langenud. Tema lähedal asetsesid meremehe padrunilindid ja granaadid. Viimased padrunid ja granaadid, mis kaitsevad Tallinna. Ja nendega tuli hästi kaitsta, meremeeste moodi, kahekümnelt sammult. Nii oli ta tõotanud kapten-leitnant Lantratovile.

Kuid oli veel midagi hoopis tähtsamat. Seal nende selja taga seisis nelja-viiesaja meetri kaugusel liivanukile jooksnud laev. Laevalagi oli täidetud inimestega, noorte ja vanadega, kes hinge kinni pidades jälgisid seda viimast võitlust. Neile oli tarvis saata see imesõna, see nähtamatu ja kuulmatu kinnitus, et võitlus kestab, jätkub Peipsi taga, Leningradi ja Moskva all, Ukraina põldudel ning Volga ääres. Nagu kord tähelepanematute märkide, väikeste paberiribakeste, suust suhu sosistatud sõnade kaudu valmis märkamatult side, mis ühendas võitlejad lukustatud uste ja paksude müüride taga, nõnda peavad ka need inimesed saama aimu, et nad pole maha jäetud, unustatud.

Kop-kop! nõnda helises müüride kaudu signaal, mis ühendas üle maa kümneid tuhandeid inimesi võitluseks. Nüüd pea-

vad nõnda kajama ka need viimased paugud meremeeste moodi, kahekümnelt sammult, kajama inimeste südametesse.

Aleks Laansoo surus püssi õlga ja jäi ootama lähenevat tanki.

*

Tuuled puhuvad üle Paljassaare tipu. Väike kivivare seisab ikka seal, see on pikkade aastate jooksul veel madalamaks kulunud. Aeg on pühkinud kõik jäljed, siin pole enam märkigi ammusest võitlusest. Aga midagi hakkab siiski silma sügisese, kulunud rohu juurte varjus. Ma tõstan selle üles, see on roostetanud padrunikest. Kas pole see sama padrunikest, mille pauke kuulis mu kaaslane, kes jutustas mulle selle loo, tol augustikuu hämarduval õhtul laevalael? Kes teab . . . võibolla ongi see roostetanud kest viimane tunnismees sellest unarusse vajunud loost.

1948.

LAEVA TEE

1.

Pikk suvepäev oli kulumas lõpule.

Õhtune meri virvendas juba tumesinakalt ning tuulgi oli soikunud kuskile lahesoppi. Pikkamisi tekkis põhjakaldale lai kuldne triip — õhtuse päikese helk. See laienes järjest, sädeles lainete värvilises pärlmutris ning tungis kuni väikese kaubaauriku ahtrini. Seal voogas ta vintide alla, keerles, mulksus ja vahutas, voolates siis uuesti tagasi laia sädeleva veekangana.

Tund tunni järel seisis kapten Toomsalu oma kohal komandosillal. Ta seisis seal juba hommikust saadik, tugev ja jändrik nagu tükk pahklikku Hiiumaa rannakivi. Aastad olid vajutanud pisut vimma ta laia turja ning sinise nokatsmütsi randi alt paistis kahl hõbehalliks pleekinud juukseid. Kuid midagi oli temas säilinud ikka endist viisi nooruslikku: ta silmade ergas pilk ning näo julge vaade.

Mitu korda lähenes talle kokk ja ütles:

«Seltsimees kapten, toit jahtub hoopis ära.»

Kapten Toomsalu tegi selja taha vaatamata käega tõrjuva liigutuse, nagu segaks koka jutt teda millegi väga tähtsa vaatlemisel. Kokk taandus murelikult, heites pilgu ettepoole, kus all vööris tõusis valgete pakkkastide ning nöörikimpude kõrval taeva poole sihvakas hallivärviline suurtükitoru. Ta tundis nagu kergendust ning laskus treppi mööda alla.

Ka kapten Toomsalu oli kogu hommikupoolikul leidnud nagu imelikku kinnitust sellest terashallist suurtükist ja kahest-kolmest madrusest, kes seal läheduses väga asjalikult askeldasid. See oli siiski rohkem kui mitte midagi, see sale-

hall pool-automaat ühes ligi kahesaja mürsuga. Ning just tema selja taga, üks komandosillal, teine ahtripupil, asus ratastel kaks vana tuttavat tublit maksimit uhiuute presentlintide ja roheliste padrunikastidega.

Nüüd tõstis kapten jälle pikksilma ja hakkas uuesti vaatama üle laevanina ida suunas. Ta vaatas nõnda kaua ja pingsalt, et tema kõrval seisev tüürimees Saarik kaotas juba rahu ja hakkas kannatamatult ühelt jalalt teisele tammuma.

«No kuramuse pihta . . . mis seal siis õieti lahti on?» ümises tüürimees ja vaatas nagu seletust otsides kapteni otsa.

Ent selle rahulik, veidi ettetükkiva kandilise lõua ja tugeva ninakühmuga karm nägu ei lasknud midagi aimata. Siiski näis, nagu oleks «vana» ilme muutunud väga mõtlikuks. Ta kõrgele otsmikule oli tekkinud uusi kortse ja kurde, mida eile polnudki veel märgata.

«No-noh,» torises tüürimees ja astus paar pikka ning rasket sammu kapteni poole. Ta kavatses küsida pikksilma, et oma silmaga vaadata, mis seal idas uudist on.

Kuid siis arvestas ta teisiti ning sirutas oma tugeva härjakaela just kapteni õla taha. Ent ta ei näinud midagi iseäralikku sel laial virvendaval veel, millesse hakkas ikka enam ja enam segunema õhtueelseid varje. Ainult vaevu võis ta märgata silmapiiril hajuvat suitsuvina, mis kaldus sõiduteest liiga põhja. See ei võinud ju olla «Elsa» või «Neptun», samasugused kaubalaevad nende karavanist.

See pahandas tüürimeest veel enam, nii et ta hakkas päris kuuldavalt torisema, miks just nüüd, mil hakkas olema midagi huvitavat, võetakse temalt pikksilm ja talitatakse sellega nagu peremees.

Et kapten Toomsalu sellest torisemisest väljagi ei teinud, ainult suunurkadega muiates, astus tüürimees paar sammu tagasi kuulipildurite poole ja hüüdis:

«Martin! Mine too mu kapist kiiker.»

Padrunikastilt tõusis pikk sihvakas kaubalaeva madruse pluusis meremees ja vastas veidi kahtlevalt:

«Seltsimees tüürimees, ma ei tea kuidas läbi pääseb. Kui tahtsin poole tunni eest alla minna, oleks tulnud mul ronida üle peade.»

«Mh!» mühatas tüürimees pahuralt.

Nüüd meenus ka temale inimesi täiskiilutud vahekäigud, ja allruumid. See polnud harilik kaubaga laaditud laev, nagu

tüürimees Saarik oli harjunud sõitma kogu eluaeg. «Õnnelaid» viis enam kui tuhat naist ja last puhkenud sõja raudrulli eest kaugele Nõukogude tagalasse.

«Hea küll, Martin!» lõi ta käega. «Loodan, et seltsimees kaptenil on varsti isu täis minu pikksilma kasutamisest.»

Kapten Toomsalu märkas kogu aeg ühe silmaga oma tüürimehe kärsitust. See tekitas mitmel korral ta suu ümber muheleva naeruvine, kuid ta ei lausunud siiski sõnagi ega andnud ka pikksilma käest. Ta tundis oma tüürimeest juba kodusauna tagant, kus nad poisikestena seltsis püksitagumikul mäekünkast alla liugu lasksid. Ja omal ajal, kauges nooruses, olid nad mõlemad armastanud ühte ning sama sinisilmalist neidu. Kuid nüüd oli see ammu mälestuste tuha alla maetud vana-vana lugu.

Ühised aastad merel olid neid veel enam sidunud veidi kareda, meremeestele omase sõprusega. See kestis üle kaugete sadamate ja pikkade aastate nagu nägematu lõng, mis kunagi ei katkenud. Ja nüüd seisid nad jälle kõrvuti, otsekui teineteisele toeks sel vanal kaubaaurikul, mis kandis nõnda kummalist nime — «Õnnelaid».

See kõik meenus nüüd nii imeselgelt kapten Toomsalule. Ja sellepärast ei pannudki ta tähele tüürimehe torisemist oma pikksilma pärast, sest niisugune oli ikka ja alati olnud ta noorusaastate pajupillide ning teekäijate hirmutamiseks meisterdatud räbalatontide vigurimees: veidi järsk ja pire, ent siiski põhjani ausa ning kuldse südamega.

Kuid ühteaegu nende kaugete minevikumõtetega pidas vana kapten teraselt silmas kitsast suitsuvinet hahkja taeva ning õhtupäikese kullas helkiva mere vahel. Poole tunni eest oli see pöördunud järsult vasemale — põhja. Ja kapten Toomsalu aimas rahutu südamega selle manöövri põhjust.

Viimaks laskis ta pikksilma langeda ning vaatas tüürimehe hallidesse silmadesse.

«Noh?» küsis see kannatamatult.

Kapten Toomsalu viivitas ühe silmapilgu enne kui vastas: « «Elsal» on õnne. Mina arvan, ta jõuab veel enne öö tulekut Kõrgesaarele . . . või kuskile sinnapoole.»

«Aga «Neptun»?»

Sel hetkel märkas kapten Toomsalu, et ta abil oli justkui liiga kitsas oma mustas tüürimehe kuues.

«Pole jälgegi,» vastas kapten järsemalt, kui oleks tahtnud, ja otsis mingit tegevust käsitelegraafi juures.

Tüürimehe tugevad lõuapärad tuksatasid nagu hoobist. Ta kare, meretuultest sügavalt soonitud nägu muutus korraga väga karmiks, peaaegu vihaseks. Hallid, kortsudega piiratud silmad vaatasid mõne silmapilgu teravalt nagu läbi puurides.

«Tähendab ... sa arvad siis ...» algas ta küsimust, ent ei lõpetanud.

Kapten Toomsalu vastas ruttu, nagu kartes pikemalt seda küsimust arutada:

«Ma ei tea midagi arvata ... mitte midagi. Kui kohale jõuame, eks siis selgub kõik.»

«Hiljemalt tunni aja pärast oleme seal.»

«Jah ...» vastas Toomsalu väga mõtlikult, «... kui midagi ei juhtu.»

Mõlemad vaikisid.

Nad justkui ei julgenud lähemalt arutleda seda küsimust, mis juba mitmendat tundi piinas nende meeli. Tõsi küll, «Neptun» oli vana kast, soolases merevees läbiroostetanud hunnik vanarauda. Ent laeva pardal oli ligi tuhat abitut naist ning last. Mis oli nendega juhtunud?

Sellele küsimusele ei julgenud kumbki anda vastust.

Nagu ikka niisugustel puhkudel, hakkas tüürimees Saarik katsuma oma põhjatuid taskuid. Kapten Toomsalu arvates olid need olnud alati liialt suured. Nooruses sisaldasid need kõiki võimatuid esemeid: võtmepüssi, nööpe, vanaaegseid vaskrahasid, puukoorest kaeverdatud mängulaevu ning mõnikord leidus seal isegi terve linnupesa või rabelev läikivanahaline mutt. Nüüd sisaldasid tüürimehe taskud tubakakotte, piipe, tikutopse, isegi mõni kaugetest sadamatest ostetud mälestusese oli sinna ununenud. Möödus veidi aega, enne kui tüürimees õngitses kuskilt välja oma merevaigust varrega piibu ja hakkas selle musta kahasse niisket tubakapuru toppima. Kuid kaugemale ta ei jõudnudki, vaid unustas sõrmede vahele oma töö.

Alt laevalaelt kostis laul. Esiti oli see nõrk ja ekslev, kuid järjest lisandus ikka uusi ja uusi hääli. Laul muutus tugevamaks ja kindlamaks nagu veenire, mis paisub lugematutest kõrvalojakestest ja siis juba vägevana tõtleb mere poole. Need olid noored rõõmsad hääled täis usku ja lootust, mitte midagi aimates sellest koletislikust hädaohust, mis hõljus

ähvardades nende kohal. Nagu võitlushüüd kostis üle laia vee: «Meil laulud aitavad elada, võita . . .»

Mõlemad mehed kuulatasid vaikides.

Tüürimees Saarik märkas, et kapten Toomsalu nägu oli jäänud korraga väga vanaks ja väsinuks, otsekui ängistaks ta südant raske mure. Ja ta tundis seda muret. Küllap tal eneselgi oli vist praegu niisugune pikaks veninud nägu nagu ühel naljakal kutsikatõul. Aga sealsamas tundis ta nii imeselgelt, nii kindlalt ning veendunult, et maailmas pole enam õigust, kui nende laevaga peaks midagi juhtuma. See oli ju peamiselt naiste ja lastega täidetud laev, isegi mereröövlitele oli see vanasti puutumatu. See mõte rahustas teda veidi, nõnda et süütas piibu.

Laulu lõppedes vaatas ta vana sõbra otsa ja lausus:

«Mjah . . . tõsiselt ütelda . . . eluilmaski pole ühegi lastiga mu süda olnud nõnda rahutu kui nende naiste ja lastega. Nagu kruvivindiga keerab otse siin . . . siin südame kohal. Bilbao all oli meie laev täis lennukipomme nagu banaane, kuid mu silmakarvad vist ei pilutanudki, kui Franco allveelaev vasakpoordis nina veest välja pistis. Kuid nüüd . . . ptüi! . . . ajab iga pilveviher judinad üle turja, nagu istuks nende taga tuhat põrgulist.»

Ta sülitas teesklematu pahameelega, vaadates nagu vastust oodates kapten Toomsalu otsa. Kuid see oli najatanud küünarnukiga käsitelegraafile ja jäänud imelikult mõtlikuks. Tüürimees tundis «vana» — niisuguste raskete mõtiskelude silmapilkudel oli parem teda ta mõtetega üksi jätta. Mõnikord võis ta siis järsult ja ootamatult haugatadagi. Sellepärast pöörduski tüürimees ringi ja hakkas silmitsema vastaskallast. Just seal kuldse vee kohal, mis sillerdas veel elavamalt, tõusid jälle mõned kitsad pilveribad. Üks neist sarnanes imelikul kombel vihasele pullile, kes nagu tahaks lähemale tormates «Õnnelaidu» sarvede otsa haarata.

«Ptüi, peletis!» sülitas jälle tüürimees.

Nüüd vihastasid need pilvetombudki teda, lõid olematuid kujutlusi. Nad näisid nagu mingid õnnetuse ennustajad, mis võisid laevale saatuslikuks muutuda.

«No kuramuse pihta . . . küll leiavad aga paraja aja väljaujumiseks,» torises ta endamisi ja tegi paar pikka rahutut sammu.

Siis pöördus järsult ümber, et küsida kapten Toomsalult

pikksilma. Kuid see oli jälle nagu varemgi kibedasti ametis vaatlemisega endises suunas. Ainsa pilguga märkas tüürimees, et nüüd asus «vana» näos midagi tõsist ja karmi, otsekui veereks sealt ida kandist terve õnnetuste laine. Ta oli väga harva näinud kapten Toomsalu niisuguse ilmega, ainult kõige tõsisematel ja raskematel silmapilkudel.

Sellepärast ei lausunud tüürimees sõnagi pikksilmast, vaid astus uuesti tasahiljukesi kapteni selja taha ning hakkas üle selle muhkliku turja silmitsema madalates lainemustrites virvendavat merd.

Juba ainsa pilguga näis talle, et seal laevanina ees oli toimunud mingi muudatus. Mis see just täpselt oli, seda ei suutnud ta veel esimese pilguga haarata. Nagu midagi võõrastavat ja vaenulikku oli tekkinud selle kümne minuti jooksul mere laiuvasse sinasse. Mis see ometi oli? pingutas tüürimees Saarik silmi. Päike ei võinud nõnda kallata varje ja valgust, laine oli jäänud endiseks ja ka tuul libises ainult poole tiivaga. Ta katsus veel teravamalt vaadata, nii nagu vaadatakse merel mustavasse tormi või läbinägematusse uttu. Ja juba hetke pärast näis talle, nagu hüpleksid eemal laevanina ees madalate lainete vahel mingid mustad täpikesed.

« «Neptuni» rusud,» mõtles ta.

Ent kohe heitis ta selle mõtte.

Paljude meremehe aastate jooksul oli ta kümneid kordi näinud merel hukkunud laevade pilpaid. Oli näinud neid tormiga ja siledal veel, kuid siin oli hoopis midagi muud. Vasemal ujusid kindlasti hukkunud laeva jäänused, kuid paremal . . . Järsku silmas ta üsna selgesti üht niisugust musta lapikest, mis teda segadusega täitis. See sarnanes kummipallile, suurele kerale, mis tõusis ja vajus ühes lainetega. Nii võis eemalt paista ainult poi, laevateemärk. Aga laevateemärgid ei olnud mustad, vaid silmapaistvalt punased või valged. Ja siis nägi ta veidi kaugemal veel teist, kolmandat ning neljandat.

«Ptüi, söögu mind ninasarvik, kui need pole miinid!» hüüdis ta järsku üllatudes.

Ja hetke pärast kordas ta päris veendunult:

«Justament miinid . . . lennukitelt visatud, mis ei vaju vee alla. Ma nägin neid ju Atlandil küll ja küll.»

Ta jäi nagu oma mõttele kinnitust oodates vaatama kapten Toomsalu otsa.

«Ma arvan sedasama,» vastas see pikksilma langetades ning lisas siis sõbralikult: «Sul on veel head silmad, vanapoiss.»

Tüürimees Saariku nägu valgustas heameel.

«Peavadki olema, vana kaim,» vastas ta õhinal. «Pime koer ja viletsa nägemisega tüürimees ei kõlba kuskile.»

Ka vaatlejad, kes seisid teine teisel pool reelingu ääres valvekorras, olid juba veidi aja eest märganud meres musti mügaraid. Nüüd hüüdis parempoolne vaatleja:

«Otse ees, kahe tuhande meetri kaugusel, neli miini.»

Talle vastati vasakult:

«Vasakul segavad laevarusud vaatlemist.»

Kuid mõne silmapilgu pärast teatas vaatleja uuesti:

«Nähtaval kaks . . . kolm . . . viis miini!»

«Tss!» tegi kapten Toomsalu tõrjuva liigutuse.

Vaatlejad mõistsid kohe selle tähendust. Nende all laevadekil asusid naised ja lapsed, kelledest enamik ei aimanudki, mis oli tunni aja eest merel juhtunud. Mõned olid küll näinud leegi sähvatust ning musta suitsusammast, mis oli tõusnud kuskil eespool merest. Ent nad ei teadnud selle tähendust, neid kartusi, mida aimasid kapten Toomsalu ja tüürimees Saarik. Nüüd vaatasid nad uudistades neid kummalisi lainetel hüplevaid palle, mis olid juba nähtavad paljagi silmaga. Kuid ainult vähesed aimasid nende tõelist tähendust.

Üleval sillal tammus tüürimees Saarik kärsitult edasi-tagasi. Korraks süütas ta piibu, tõmbas paar sõõmu, kuid suits ei maitsenud nagu harilikult. Jälle peitis ta piibu tasku ning põrnitses vihaselt laevanina ees tantsisklevaid miine. Siis sirutas nagu võimetuses oma tugevaid käsivarsi, nõnda et ta kitsa kuue õmblused ragisesid ning sülitas lihtmadruse kombel läbi hammaste:

«Kr-rt, see on lausa miinisupp! Juba palja silmaga seletan paarkümmend või rohkem miini.»

«Rohkem,» vastas kapten Toomsalu, ulatades oma abile kauaigatsetud pikksilma. «Need on hommikul siia lennukitelt lastud. Õhtul ei olnud veel midagi teada neist põrgumürakatest.»

Tüürimees sai küll oma pikksilma, kuid nüüd nagu polnudki tal enam lusti vaatamiseks. Ta tugevat ja jõulist kogu raputas äge viha. Mitu korda tõstis ta oma tugevad rusikad

4*

nagu kaks ähvardavat löögipommi üles ning raputas neid. Siis küsis kapten Toomsalult:

«Ütle mulle . . . ütle, kas on see aus sõda . . . sedasi laste ja naiste jaoks surmavaid lõkse üles seada? Võidelgu mees mehe vastu, jätku rahulikud inimesed rahule, sõdigu sõjameestega. Nüüd hakkan juba uskuma neid jutte . . . laste ja naiste tulistamisest maanteedel ning mererannas. Need lendurid on päris viimased röövlid.»

«Ja seni ei uskunud?» heitis kapten Toomsalu talle pilgu.

«Uskusin . . . aga ei uskunud ka. Mäletan ühte sakslast, kes päästis Friscos põlevast majast koerakutsikad. Vapper poiss, kes oleks tema asemel koerakutsikate pärast nõnda eluga riskinud? Vaevalt keegi! Magasime temaga seitse reisi ülestikku, ja ma ei tea paremat seltsimeest.»

«Kuid see sakslane on surnud.»

«Jah. Keegi jänki pussitas ta Hamburgis surnuks . . . tüdruku pärast.»

Tahtmatult naeratas kapten Toomsalu:

«Ma ei mõtelnud täpselt seda. Tahtsin öelda, et niisugused tublid ja ausad inimesed on enamasti sakslaste hulgast välja roogitud. Tapa, tapa, tapa, sul ei pea olema südametunnistust, — see on tänapäeva fašistide deviis. Tapa ja hävita, sellega lood endale kuulsust ja lastele õnne! õpetavad nende juhid. Sõda, sõda, sõda olgu iga sakslase pühim eesmärk! tuubitakse neile juba koolipingis ükskordühe asemel. Sakslaste aus nimi on kadumas. Nüüd hüüavad kõik maailma rõhutud rahvad neid: — neetud fašistid!»

Tüürimees ei vastanud, aga ta käed seisid ikka rusikais, nagu tahaks kellelegi vihavaenlasele kallale tormata. Siis tõstis pikksilma ning hakkas silmitsema merd. Otse laeva ees, vähem kui tuhande meetri kaugusel, tantsis kaubaaurikule lainetel vastu miiniahelik. See lõikas läbi kogu sõidutee, kulgedes põhjast lõunasse. Esimese miinivöö taga algasid nähtavasti teine ja kolmas. Nad jooksid risti merd nagu noodalapid, mis on pandud jõesuudmesse kalaparvede ette. Polnud mingit kahtlust, et ööpimeduses ei suutnud neid miinivöösid läbida ükski laev.

See oli enam kui tüürimees Saarik kunagi näinud. Franco allveelaev ja Bilbao blokaad olid selle kõrval tühised asjad. Tema arvates oli häbematult rikutud kõiki mere kirjutatud ning kirjutamata seadusi. Nõnda võiksid tegutseda ainult

mereröövlid, möödunud aegade araabia kaaperlaevad, kelledest ta oli ainult raamatutest lugenud.

Jälle pidi ta käed rusikasse pigistama ja alustama otsast oma juttu:

«See on lausa meriröövli temp... veel hullemgi. Kas nad mõtlevad siis sõdida naiste, laste ja vanade kaubalaevadega? Isegi Franco — söögu teda susi! — ei osanud alatumat välja haududa!»

Talle vastas kapten Toomsalu:

«Sa ju tead, et «Elsal» oli pardal niisama palju naisi ja lapsi nagu meil. Ja «Neptun» oli suurem... võis peale võtta enam kui tuhat inimest. Kus on ta nüüd? Ainult pilpad ujuvad ringi!»

«Elajad!» tõstis tüürimees äkilise vihaga jälle mõlemad rusikad püsti. Ta keerles raevunult komandosillal, seisatades viimaks maksimi juures. «Kui on võitlus, siis olgu! Ärgu oodaku ka meie poolt halastust ja armu. Tulise pihta... oma käega tahan neist mõned saata kakskümmend sülda vee alla. Eh, ma pole veel unustanud seda riistapuud siin!»

Ta patsutas õhuvõitluse jaoks kohaldatud maksimi hallikas-rohelist terast.

«Kas sina, vana, lasta oskad?» küsis siis Toomsalu poole vaadates.

«Oskan.»

«Siis võitleme kõrvuti... tulgu mis tuleb.»

Tüürimehe tugev lõug oli sõjakalt ette lükatud nagu müüripurustaja. Kuid ta silmist oli juba kadunud endine ärevus ning rahutus. Nüüd helkis seal mingi kindel otsus, suur rahu, nagu oleks ta igal sõidul niisuguste põrgulike takistustega harjunud.

«No pole viga... pole viga,» ümises ta mõne silmapilgu pärast juba pisut leplikumalt. «Küllap poeme kuidagi sellest põrgulikust ahelikust läbi... meie pole eilsed lodjapoisid. On nähtud elus hullematki... ja, usu, vana, Soome lahe vesi pole meile viimaseks joogiveeks.»

Ka kapten Toomsalu justkui tundis vana sõbra sõnadest imelikku kergendust. Ta noogutas pead:

«Sul on õigus... elus on nähtud hullematki. Tuleb läbi suruda... läbi suruda, sest taganeda pole kuskile.»

Siis tuli talle midagi meelde:

«Sa vaata korraks neid päästevöösid...»

Tüürimees ei vastanud sõnagi.

Ta teadis samuti nagu kapten Toomsalugi, et need kolmkümmend kuus korkvesti ja kümmekond päästerõngast asusid korralikult oma kohtadel. Need olid tema hoole all ja igaüks teadis laevas, et tüürimees Saarik oli täpne nagu kell ja nõudlik nagu vanasarvik ise. Aga ta mõistis otsekohe, et kapten ei mõtlegi täpselt seda, mida ütles, vaid tahtis talle anda võimaluse allaminemiseks, väikest puhkust närvidele.

Sõnagi lausumata hakkas tüürimees trepist alla astuma.

Kõik vahekäigud olid täis kiilutud inimesi. Nad seisid või istusid üksteise lähedal, nii et esimesel silmapilgul näis päris võimatuna siin teed leida. Siinsamas hunnikus olid ka nende vähesed asjad: kulunud käsikohvrid, nööridega seotud pambud, mõni vana kulunud puukast või kauasest kandmisest hõõrdunud vineerikartong. Näis, et nad olid lahkunud oma kodudest peaaegu kahe tühjapalja käega, kõike maha jättes ja kaotades. Ent nad ei olnudki kurvad selle üle, tume tulevik ei heidutanud neid. Nad sõitsid Nõukogudemaale, ja see täitis neid uue lootusega.

Mitmelt poolt kostis laul.

Vähehaaval tegi tüürimees endale teed, lausus siia ja sinna mõne sõna, naljatas ja naeratas. Nüüd näis ta päris lõbus, ikka seesugune nagu alati oma laevalael. Kõikjalt sadas talle küsimusi, mõned eidekesed katsusid haarata ta varrukaist kinni, nagu saaksid seetõttu rohkem teada. Kuid tüürimees Saarik oli väga rahulik ja kindel, nii rahulik ja kindel, et isegi ükski vari ta rasketel kulmudel ei reetnud midagi neist põrgulikest keradest seal laeva ees merel.

Paljud inimesed olid siiski juba miine märganud ja silmitsesid neid uudistades:

«Mis need on . . . kas miinid?» küsiti siit ja sealt.

Kuid tüürimees küsis naljatades vastu:

«Kas reis hakkab juba igavaks minema, et tahate kohe miine?»

«Ei taha. Aga mis kerad need niisugused on? Ikka miinid!»

«No-no-noo! Las jõuame lähemale, küllap siis näeme. Võib-olla on hoopis mingid suured puuviljad.»

«Missugused puuviljad?»

«Kui mitte puuviljad, siis võib-olla, ütleme, kõrvitsad.»

Inimesed hakkasid naerma. Nad ei uskunud küll tüürimehe

juttu, kuid kuuldes tema hääles rahulikkust ja sõnades nalja, hakkas ka neil kuidagi kergem. Nõnda pikkamisi teed tehes nihkus tüürimees üle laevalae.

Alt masinaruumist kostis masinate müra. Kogu laev värises tasakesi, oli tunda nagu hiigelsuure raudse südame tuksumist. Ahtris lainetas vastu helkivat päikest lai kiilvee juga. Näis, nagu lehviks laeva taga lai hõbedane lehvik, mis tumeda vee vahel helkis ja sädeles tuhandeis litreis. Kõikjal kummardusid üle reelingu väikesed, tuulest sasitud peakesed ja vaatasid kiljudes ning hüüatades seda päikesepaistel värelevat kangast.

Tüürimees möödus neist ettevaatlikult ning hakkas pikkade sammudega mööda treppi üles tõusma. Kapten Toomsalu seisis ikka oma kohal, vaadates teraselt horisonti. Madrused seisid või istusid kuulipilduja juures. Martin istus padrunikastil, kõigutades põlvedel bajaani. Ta oli «Õnnelaiu» kuulus pillilugude meister.

Tüürimees jäi seisatama tema ette ja küsis:

«Kas mängime ühe loo?»

«Läheb lahti!» naeris Martin rõõmsalt, tõmmates bajaani lahti.

Ta hakkas tasakesi sõrmitsema klahvidel. Kord-korralt paisus pillihääl, muutus tugevamaks, lendas üle kogu laevalae. Siis hakkas ka Martin ise meeldiva tenoriga kaasa laulma:

«Seal, kus Läänemere lained laksuvad,
seal, kus tuuled-tormid plaksuvad,
seal, kus valge majak, valge nagu luik,
seal on minu kodu, minu sünnipaik.»

Kui pillilugu lõppes, naeratas tüürimeeski nagu pisut enese ette. Seal on minu kodu, minu sünnipaik . . . need sõnad liigutasid teda alati imelikult, kuidagi hellalt. Nüüd patsutas ta sõbralikult Martini õlale ja astus üsna tasasel sammul kapten Toomsalu selja taha. Ta vaatas vaikides mõned silmapilgud, heitis siis pilgu käekellale ning lausus:

«Veel tund aega, siis läheb pimedaks. Ma arvan, sellest jätkub neetud miinivööst läbitrügimiseks. See oleks juba pool võitu, sest öö võime ükskõik kus veeta, kas või ankruketi otsas.»

Kapten Toomsalu noogutas sõnagi lausumata pead. Just mõni minut tagasi oli ta sama mõtelnud. Näis, et neil oli siiski õnne. Kogu aeg polnud nähtavale ilmunud enam

ainustki luurelennukit. Miinid... miinidest saavad nad läbi omal jõul, kuid lennukid... Kapten Toomsalu südamesse tekkis juba väike lootussäde.

«Kas käisid all?» küsis ta tüürimehelt.

«Käisin.»

«Kuidas seal on?»

«Korras. Inimesed on rahulikud, kuigi veidi ärevad. Nad vist ei aimagi, et «Neptun» on hukkunud.»

«See on hea. Ja kuidas on päästevöödega?»

«Korras,» vastas tüürimees, tammudes nagu kimbutatult mõned korrad ühelt jalalt teisele. Sisemuses kees temas mingi mõrkjas viha, et neil polnud praegu tuhat päästevööd, vaid ainult neli-viiskümmend.

Kapten Toomsalu noogutas jälle peaga. Ta teadis ka ise, et tema vanal sõbral ja abilisel oli alati kõik korras. Kuid nüüd nagu aitasid need tähtsusetud kõnelused ka pisut tema pingutatud mõtteid rahustada. Ta tahtis veel midagi küsida, kuid just samal hetkel kostis kuskilt põhjaranniku poolt kauge lennukimootori põrin. Mõlemad mehed suunasid kohkunult pilgud sinna. Lennuk lähenes kiiresti, mõne silmapilgu jooksul paisus mootori müra tugevamaks ja selgemaks.

«Vaata, seal,» leidsid juba tüürimehe terased silmad müratekitaja. «Ta hoiab just meie suunas.»

Kapten Toomsalu haaras pikksilma ja suunas selle üles. Ta vaatas vaikides mõne silmapilgu ja ütles:

«Näib... luurelennuk.»

«Saksa?»

«Kahtlemata.»

Ja nende sõnadega purunes nii kapten Toomsalu kui ka tüürimehe südames kildudeks see väike-väike lootuse-helmes, mis alles äsja oli sinna tekkinud. Mõne minutiga jõudis luurelennuk laeva kohale, laskus veidi madalamale ja tegi nagu midagi otsides «Õnnelaiu» ümber laia tiiru. Siis hakkas jälle kõrgemale tõustes pikkamisi kaugenema põhjaranniku suunas.

«Ta nägi meie lasti... naisi ja lapsi,» lausus tüürimees, nagu mingist päästerõngast kinni haarates.

«Nägi... tingimata nägi. Kas sa arvad, et...»

Kapten Toomsalu ei lõpetanud oma lauset, ta nägi, et vana sõber langetas silmad.

Mõlemad mehed jäid vaikides teineteise kõrvale seisma.

2.

Kümne minuti pärast jõudis «Õnnelaid» «Neptuni» hukkumiskohale. Meri heitis juba õhtusi sinikas-musti varje. Kuskilt kõrgelt pilvesagarate alt näis alla langevat justkui nägematut söetolmu.

Kogu ümbrus tunnistas kurbmängust, mis oli juhtunud siin alles mõne tunni eest. «Õnnelaiu» külgede alt voogasid mööda suured uimased tursad, laiad valged kõhud ülespidi. Neid oli täis kogu meri, otsekui oleksid nad sadanud taevast. Mõned tünnid, purustatud lauajupid ja palgid ujusid veel vees. Kaugemal sõelusid kaks väikest kärmet traalerit, kuid needki olid jõudnud õnnetuskohale vist liiga hilja. Või oli «Elsa» päästnud ellujäänud?

Ja just nende laevatükkide, palgijuppide ning uimaste turskade keskel tõusid veest suured tumedavärvilised raudkehad. Kõik reisijad nägid neid ähvardavaid sarvi, mis pöörlesid edasi-tagasi, nagu otsides saaki, mille vastu põrgates välja prahvatada oma põrgulik sisu. Naised, lapsed, mehed, kõik seisid peaaegu liikumatult oma kohtadel. Jubedusvärinal saatsid nad silmadega miine, mis «Õnnelaiust» ainult viiskümmend, nelikümmend või kolmkümmend meetrit eemal üles kerkisid. Kui aga mõni neist põrgulikest keradest veel lähemale keerles, siis otsekui tardusid kõik , hoides hinge kinni.

Madrused seisid püsti kuulipildujate ja õhutõrje-suurtüki juures. Nad ei rääkinud peaaegu sõnagi, vaadates üksisilmi alla miinidele.

«Ühest niisugusest kerast aitab, et kümne minuti pärast pole laevast jälgegi,» lausus keegi, kuid ei saanud oma sõnadele vastust.

Tüürimees Saarik katsus välja arvestada aega, mis oli möödunud «Neptuni» hukkumisest. See klappis umbkaudu selle musta suitsusambaga, mida nad umbes kahe tunni eest olid endi ees näinud. Ent kuidas tõeliselt oli «Neptun» hukkunud, kas lennukipommidest või miini otsa sattudes, seda ei suutnud ta veel endale selgeks teha.

«Aeg klapib,» ütles ta kapten Toomsalule.

Kuid vastuse asemel võttis see järsku ta käsivarrest kinni ja näitas käega merele. Tüürimees nägi umbes paarisaja meetri kaugusel halliks värvitud, putkataolist laudosmikut, mis

ujus küljeli vees. See paistis kuidagi tuttav, varem nähtud, kuid ta ei leidnud siiski korrapealt vastust.

« «Neptuni» kambüüs,» ütles tema selja taga Martin.

«Õigus!» kinnitas ka kapten Toomsalu.

Nüüd oli tüürimehele kõik selge.

«Põrgu pihta . . . kuidas see ometi terveks jäi?» imestas ta. «Kogu laev on kadunud, ainult pilpad ujuvad ringi, kuid kambüüsil pole häda midagi. Võib-olla istub praegu seal sees isegi kokk ja praeb kartuleid?» püüdis ta naljatada.

Kapten Toomsalu pidi tahtmatult naeratama:

«Ei usu. Kuigi kambüüs võis saada mõne inimelu päästjaks, on need arvatavasti juba ammu «Elsa» või traalerite pardal. No mis seal jälle . . .»

Kapten Toomsalu pilk muutus teravamaks. «Neptuni» kambüüsi tagant tuli nähtavale miin. See oli samasugune harilik meremiin nagu neid keerles siin kümneid ümberringi. Kuid ühel silmapilgul näis talle nagu hoiaks sellest inimene kinni. Ei, see ei võinud olla siiski usutav, see võis olla ainult mingi laevaese, mis miinikisade külge kinni jäänud. Ta kahtluse lahendas madruse hüüd:

«Meist nelisada meetrit vasakul inimene miini küljes.»

«Kas elus või surnud?» küsis tüürimees.

«Ei ole arusaadav. Miin keerleb . . . nüüd kadus hoopis silmist.»

Möödus pikk silmapilk, kõik jälgisid hinge kinni hoides keerlevat miini. Nüüd tuli jälle nähtavale miini külge klammerdunud kogu.

«Inimene elab . . . lehvitab käega!» teatas vaatleja.

Kapten Toomsalu ütles kiirelt tüürmehele:

«Lase sõudepaat valmis panna!»

Minuti pärast seisatas «Õnnelaid» ja tüürimees ise juhatas sõudepaadi allalaskmist. Madrused kargasid aerude juurde ja otsekohe liikus paat miini poole. Tüürimees ise juhtis paati, seistes püsti nagu oli harjunud, kustunud piip hambus.

Varsti nägi ta selgesti, et miini küljes rippus elus inimene. Vesi keerutas teda ringi, kuid ta tuli ikka uuesti ja uuesti nähtavale. Paadi lähenedes hakkas ta appi hüüdma ning katsus käega viibata. Kui ta hääl oli nii nõrk ja kähisev, et paadisolijad võisid seda vaevu kuulda.

Kui paat oli merehädalisele kümne-viieteistkümne meetri kaugusele jõudnud, hüüdis tüürimees:

«Laske lahti . . . ujuge paadi juurde!»
Merehädaline kartis, ta ei julgenud lahti lasta.
«Laske lahti!» kordas tüürimees. «Meie ei või paadiga lähemale minna, miin võib lõhkeda. Julgust, meie aitame!»
Õnnetu merehädaline laskis käed lahti sellest põrgulikust kerast, mis siiski imelikul kombel oli saanud tema elupäästjaks. Ta katsus ujuda, kuid hakkas juba mõne meetri järel vee alla vajuma.
«Pootshaak!» hüüdis tüürimees.
Juba oligi ühel madrusel pootshaak käepärast, mille raudkonksu lõi ta uppuja riietesse. Hetk hiljem lamas see oimetuna paadi põhjal.
Kümne minuti pärast jätkas «Õnnelaid» teekonda. Kapten Toomsalu ulatas nüüd tüürimehele pikksilma tagasi, haarates kinni käsitelegraafi pidemest. Niihästi tüürimees kui ka lähedalasuvad madrused mõtlesid, et nüüd annab «vana» alla masinaruumi käsu pisitasa välja pugeda miinisupist. Sest sõita sellise kiirusega mööda tihedat miinimerd, kus peaaegu ühteaegu ees vööris ja taga ahtris lõid keerlema hiigla-raudkehade kohutavad sarved, nõudis üleloomulikku pingutust. Kuid kõikide imestuseks pööras kapten Toomsalu otsustavalt telegraafi käepideme koguni täiskäigule.
«Viut!» vilistas tüürimees imestades.
Ent nüüd teadis ta, et kapten Toomsalu pidas olukorda väga hädaohtlikuks.
All masinaruumis hakkasid mootorid huilgama. Laev võttis justkui hoogu ning vajutas nina tugevamalt lainetesse. Taga ahtris kohises veekosk, jättes järele laia vahutava joa. Tihe veemass taganes laeva raudse surve eest. Kõik vaikisid, arutasid endamisi kapten Toomsalu teguviisi. Alles mõne minuti pärast, kui laev oli omanud juba täiskäigu, ütles see üle õla oma abile:
«Sa pea nüüd hoolega silmas neid pilvekesi . . . seal.»
«Tähendab põhjas?» küsis tüürimees veidi segaselt, sest ta polnud ikka veel päris hästi mõistnud «vana» talitamisviisi.
«Jah, just seal,» kinnitas kapten.
Tüürimees tõstis pikksilma ja hakkas igavalt jälgima seda sinavat, õhukeste pilveudemetega kaetud taevaäärt, mis ulatus nagu rippuv kalju mere kohale. Samal ajal hakkas endamisi arutlema möödunud sündmusi. Ta ei olnud enesega täiesti rahul. Midagi-midagi nagu ei klappinud kapten Toomsalu

käsuga. Ujuvad laevarusud, uimased tursad ja laiad miini-vööd ei sobinud lennukite-hädaohuga. Kas ei arvestanud «vana» siin veidi viltu? Oleks tulnud pärida mõni sõna selgitust sellelt õnnelikult, kes pääses «Neptunilt».

Ta laskis pikksilma langeda ja ütles:

«Käskisin anda päästetule veidi kuuma teed ja konjakit... ta oli päris otsas, nõnda et tahtis meie silmade all ära uppuda. Nüüd on tal vahest juba keelepaelad lahti sulanud.»

«Mis siis?» pööras kapten Toomsalu veidi pead.

«Võiks järele pärida, kuidas «Neptuniga» lood õieti olid. Kas hukkus miini otsas või läks põhja lennukipommide all.»

Kapten Toomsalu vastas napilt:

«See on ju selge — miin.»

«M-jah,» matsutas tüürimees üllatunult suud. «Mina arvasin kogu aeg just sama, aga...» Ta jäi küsivalt kapten Toomsalu otsa vaatama.

«Mis «aga»?»

«Nüüd ei saa ma enam millestki aru. Ütle selgelt, miks pean ma siin, põrgu pihta, jõllitama pikksilmaga sinna põhja, kui sa ka ise arvad, et «Neptun» hukkus miini otsas!»

«Kas sa siis ise ei mõista?»

Tüürimees Saarik turtsatas päris vihaselt:

«Mitte põrgutki ei mõista!»

Kapten Toomsalu naeratas lepitavalt:

«Ära siis ägestu, vanapoiss... see on ju lihtne. Lennukid sundisid «Neptunit» manööverdama, alt ära kargama, nagu öeldakse. Ja nõnda sattuski ta päästmatult miini otsa.»

«Ah!» lõi tüürimees lapiti käega endale laksu vastu otsmikku. «Või nii... ja mina aina nuputan ja nuputan. Ptüi!»

Nüüd justkui valgenes kõik korraga ta ees. Ainsa hetkega vilksatas kogu selle tragöödia käik, mis toimus paar tundi tagasi merel, nagu filmilindil ta silmade ees. Tüürimees hakkas päris kuuldavalt nohisema — no pagan võtaks, kuidas ta ometi ise seda lihtsat lahendust ei taibanud. Teisiti ei võinud see ollagi, sellega klappisid täpselt laeva rusud, uimased tursad ja põhjakaldal luurav lennuk. Lihtne nagu ükskordüks, aga tema oli puurinud sügavamalt, ei tea kust.

Ja ühes sellega mõistis ka tüürimees nii imeselgesti, miks kapten Toomsalu oli andnud laevale selles kardetavas miinisupis täiskäigu. Tähendab, lennukid ründasid just siin kitsas miiniväljade kaelas laevu. Nad varitsesid neid seal põhja-

ranniku aerodroomidel nagu salakavalad ämblikud võrgunurgas oma saaki. Nii saigi «Elsa» kergema tabamuse ja pöördus vasemale — Kõrgesaarele. See oli ainus koht ligi saja kilomeetri ulatuses, kus võis leida pommilennukite eest kaitset ja varju. Kuid «Neptunil» ei olnud õnne, ta manööverdas end lennukipommide alt miinivälja otsa, ja nüüd ujuvad ainult pilpad ringi. Nii klappis kõik ja oli üksikasjadeni selge.

Ning ühteaegu «Neptuni» looga selgus tüürimehele ka üks teine mõte. Ta polnud sellele küll hoopiski mõtelnud, aga nüüd tõusis see nagu iseenesest esile, torkas igas pisiasjaski silma. Tähendab, sakslastel oli täpselt teada see miinisupp siin keset Soome lahte? Nad olid sihilikult tõkestanud kõik laevasõiduteed miinivöödega, nii nagu kalamehed kalaparvedele teed sulevad. Sellepärast käskiski «vana» temal jälgida põhjataevast, Soome ranniku ääreriba, kus asusid vaenlase aerodroomid. Seal asetses kogu hädaohu võti.

Nüüd oli see kõik tüürimehele nõnda selge, et ta tundis peaaegu kergendust, nähes läbi neid kuratlikke plaane. Hädaoht pole enam hädaoht, kui nähakse selle kõiki peensusi, osatakse seda kaaluda ja vastu astuda. Tüürimees Saarik oleks tahtnud nüüd naerda, sest kuigi vaenlase punutud võrk oli tihe ja väga peen, polnud selles midagi üliloomulikku. Kõik oli nagu kõige lihtsam ristsõnamõistatus, mis andis lahendada. Nüüd mõistis ta sellest mõistatusest ka viimase punkti, miks jooksid miinid sellistes korrapärastes ridades, otsekui ahelikku asetatult risti merd. Nad olid kinnitatud niiviisi ankrusse malelauakorda, et muuta lennukipommide alla sattunud laevade manööverdamine võimatuks.

«Ptüi!» sülitas tüürimees, kõigutades oma laiu õlgu, otsekui muutuks tal siin laevalael väga kitsaks.

Kapten Toomsalu heitis pilgu üle õla ja naeratas.

Ta mõistis kohe, et tüürimees oli lahti sõlminud kõik. Ja ühes selle lahtisõlmimisega näis tal ka ärkavat tõeline viha röövvallutajate vastu. Nüüd põrnitses ta niisuguse vihase näoga põhjaranniku poole, nagu võiks sellega eemale peletada vaenlase lennukeid.

Siis tõstis ta jälle pikksilma ja hakkas tähelepanelikult silmitsema iga täppi või lendlevat pilvevarju põhjataeva ning vee vahel. Endise igavuse viimne kübemeke oli nüüd täiesti kadunud. Ja ühes pingsa vaatlemisega hakkas ta ikka selge-

malt ja selgemalt mõistma fašistide süstemaatilist hävitamismeetodit. Kapten Toomsalul oli vist õigus, et tänapäeva sakslane pole enam too, kellega ta magas kolmkümmend aastat tagasi ühes ruhvis. Niisugused vanamoelised sakslased istusid vangis, piinlesid koonduslaagrites, rändasid emigrantidena kõikides maailma maades. Tänapäeva sakslaste-fašistide sõda, võimuhaaramine ja vallutusretk oli niisama asjalikult ning pedantselt läbi mõeldud nagu nende patent-uksekaitse. Seal passis iga kruvi, tapp ja polt, midagi ei olnud üleliigset ega midagi jäänud ka puudu.

Ja korraga tuli tüürimehele üks ammune lugu meelde, nõnda et ta laginal naerma pahvatas.

«No-noh?» heitis kapten Toomsalu pilgu tagasi.

«Tead, vana, mis just praegu mõtlesin?» säras tüürimehe kondisel näol irvitus.

«Räägi siis.»

«Mõtlesin, kas see fašistide patent-sõda ei rikne niisama kergesti nagu nende kõrgelt patenteeritud uksetabagi. Ostsin kord Hamburgis ühe niisuguse riistapuu, vist Ceceli juurest. Ja tead, mis juhtus? Ma ei saanud enam oma korterist välja, vaid pidin karjudes naabreid paluma, et nad seaksid redeli mulle akna alla. Sellest ajast peale ei salli ma silmaotsaski neid neetud saksa, inglise ja ameerika patenteeritud uksetabasid, kraenööpe, hiirelõkse, teekannusoojendajaid ega muud sihukest rämpsu. Nüüd on fašistid kuulutanud oma sõja patenteeritud välksõjaks. Kas see ei haara viimaks neid endid sabapidi vahele?»

Kapten Toomsalu naeris tüürimehega kaasa. Tal oli hea meel, sest teadis nüüd, et tema abi hakkas tundma jalgade all põhja. Üksteise järel varisesid ta silmade all odava võõbaga maalitud kulissid, paljastades fašistide tõelise kiskja-lõusta. Paljud inimesed tunnevad kahju ja ahastust, kui hakkavad vankuma nende kümnete aastate kestel loodud tõekspidemed ja illusioonid. Kuid tüürimees Saarik tundis sellest nähtavasti ainult kahjurõõmu. Talle hakkas pikkamisi selginema tõelise sakslase ja fašisti vahe, need kaks ääretut maailma, kus fašist oli ka sakslase hävitaja. Võis armastada ja lugupidada ausast sakslasest, ent fašisti tuli vihata ja hävitada.

Tüürimees Saarik hakkas lühikeste raskete sammudega edasi-tagasi marssima üle komandosilla, käed taskus,

näol niisugune hakkaja naeratus, nagu tuleks tal järgmisel silmapilgul üles käärida varrukad otsustavaks käsikähmuks.

«Kes see on?» seisatas ta järsku Martini ees, näidates lõuaga kuulipilduja lindikastil istuvale noorele poisile.

«Laadur,» vastas Martin. «Meil ei jätku mehi . . . siis tuli Mikk ja palus, et lubaksin tal tulistada vaenlase lennukeid, kui need nähtavale peaksid ilmuma. Ta vihkab fašiste. Pärnumaal olid nad uputanud turbaauku ta noorima õe, pioneeri, ja nüüd tahab poiss seda tasuda.»

Tüürimees heitis pilgu heledate juuksekahludega viie-kuueteistkümne aastasele poisile.

«Lasta oskad?» astus ta sammu lähemale.

«Oskan. Olin hävituspataljonis, aga sealt saadeti laevale.»

Tüürimees pigistas hetkeks lõuapärad kõvasti kokku.

«Siis tasu, maksa kätte, hävita! Iga fašisti küljes ripub tilgake su õe verd. Ära unusta seda . . . see on sinu jõud.»

Ta hääl kõlas peaaegu karmilt.

Poiss tõusis lintidekastilt ja vastas tõsiselt:

«Ei unusta . . . mitte kunagi ei unusta!»

See kõlas nagu tõotus. Samal silmapilgul hüüdis vasakpoolne vaatleja:

«Lennukid!»

«Kus . . . kus?» sööstis tüürimees vaatleja juurde.

«Põhja suunas . . . selle pikerguse udupilve all. Just praegu nägin jälle selgesti.»

Tüürimees ei tahtnud seda veel uskuda, otsides pikksilmaga näidatud kohas. See võis olla ka vaatlejate eksitus, sest polnud kuulda mootorite müra. Kuid just sel silmapilgul, kui ta nõnda mõtles ja kahtles, nägi nii imeselgelt suurt musta varju, mis libises peaaegu hääletult üle õhtuse kuldse vee. Vaenlane oli kaval, ta katsus hääletult liueldes laevale juurde hiilida.

Ainsa minutiga nagu muutus midagi tüürimehe selja taga ning ees vööris. Need olid vist valvemeeskonnad, kes asusid kärmelt oma kohtadele. Martin pööras ähvardavalt oma kuulipilduja toru põhja. Tema kõrval põlvitas Mikk, palged väga kahvatud ja valged.

«Kas kardad?» heitis Martin pilgu poisile.

«Ei. Mõtlesin hoopis, et küll oleks tore, kui just meie põrutaksime alla mõne «Junkersi».»

«Küll põrutame!» naeris Martin, nõnda et laiad valged hambad välkusid.

Ka õhutõrje-suurtükk pööras oma ähvardava suu põhja. Valvemeeskonna ülem tegi kiirelt ja käratult mõned korraldused. Kõik seisid õhutõrje-suurtüki ja kuulipildujate juures võitlusvalmis. Kuid laeval oli veel vaikne nagu hetk enne kõue. Suurem osa reisijaid polnud märganudki neid kahte ähvardavat varju põhjaranniku pilveudemete varjus.

Siis korraga hakkas kõrgelt kostma mootorite müra. See muutus järjest kõvemaks, paisus sekunditega, täites korraga nagu kogu taevaaluse, vee ja laevalae. Inimesed vaatasid kohkunult üles, nähes kuidas kaks tibatillukest, papilestadele sarnanevat lennukit kruvisid endid ikka kõrgemale ja kõrgemale. Ühe silmapilgu püsisid nad justkui ristloodis, nõnda et õhtune päikesehelk lõi sädelema nagu tuli nende metalltiibadel. Siis laskusid veidi allapoole ning pöörasid oma tömbid ninad ähvardades «Õnnelaiu» suunas.

Peaaegu korraga hüüdsid mõlemad vaatlejad:

«Möödusime parempoolsest miinivööst!»

«Vasakule jäi kaks miini!»

Kapten Toomsalu ja tüürimees Saarik tundsid kergendust, nagu oleks langenud nende õlgadelt raske koorem. Nad mõtlesid mõlemad ainult üht mõtet: — jõuda võimalikult kaugemale sellest põrgulikust miiniketist. Iga meeter vaba vett oli praegu elu ja surma küsimus. Kakskümmend... kolmkümmend... viiskümmend meetrit lahutas neid juba miinidest. Kõik masinad töötasid, kogu laev vappus ja värises nagu ähvardades iga silmapilk koost laguneda, kuid tüürimehele ja kaptenile näis ikkagi, et nende sõit edenes ainult tigusammul.

Üleval õhus muutus lennukimootorite põrin vastikuks, närvesöövaks huilgamiseks.

«Pikeerivad!» hüüatas Martini kõrval Mikk.

Selle päevitanud näo üle lendas tuhm vari. Ta haaras kõvemini mõlema käega kinni kuulipilduja käepidemetest, võttes sihi pikeerivate lennukite langejoone ette. Siis vajutas pöidlad alla. Peaaegu üheaegselt kostis mõlemate kuulipildujate paukude ragin. Hetk hiljem avas tule ka õhutõrjesuurtükk. Õhk kärises ja helises, nagu oleks hiiglasuurest kuivast puust pirde lõigatud.

Kapten Toomsalu vaatas pingutatult üles. Mustade tiiva-

otsadega lennuk oli nagu hiiglaslik röövkull laeva kohale jõudnud. Näis puuduvat veel ainus hetk pommide allalangemiseks. Samal silmapilgul surus ta järsu liigutusega käsitelegraafi pidemele «seis».

Masinaruumi mehed ei näinud all ruumides kohutavate teraskerade pöörlevaid sarvi ega lennukite vilkaid liigutusi. Ainult kuuldused sellest olid jõudnud alla nendeni. Kuid suurtükipaugud ja kuulipildujate tärin ütles nüüd kõik. Nad mõistsid nii imeselgelt, et mõningad lähemad minutid otsustavad nende elu ja surma üle.

«Stopp!» karjus korraga mehaanik.

«Õnnelaid» peatus nii järsku, nagu oleks ta ees esile kerkinud terav kaljunukk. Kõik jäi imelikult vaikseks, masinad surid, inimesed tardusid, lae all hakkasid virvendama elektrituled. Ainult taga ahtris solises vintide all vesi ning laev värises tasakesi nagu kiirest jooksust lõõtsutav loom.

Mitu pikka silmapilku ootasid masinaruumi mehed peaaegu liikumatult, nagu tardunult. Mõned vaatasid üles valgeks võõbatud lakke, kus väreles elektrivalgus, otsekui rebeneks see järgmisel hetkel. Teised olid oma kohtadele tardunud nagu raidkujud, ainult turjad veidi küürus, lõuapärad kokku surutud, silmad poolpilukil. Ükski häälitsus ei seganud vaikust, kõik ootasid pinevil, ärevalt tukslevate südametega.

Samal hetkel sööstis lennuk nii madalalt üle laeva, et näis, nagu lõikaksid teravad mastitipud ta tiivadesse. Kolm . . . neli . . . kuus pikergust pommi pudenes kuskilt tiibade alt, paisates vaevalt kolmkümmend meetrit laevanina ees üles veesambaid.

Kogu meri helises. Vesi mulksus, kõlises ja vingus nagu klaas. Alla katlameeste kõrvu kuuldus see, nagu pingutaks keegi hiiglakitarril mängimiseks keeli. Nad lugesid tasakesi igaüks omaette vettelangevate pommide laksatusi:

«Üks . . . kaks . . . neli . . . kuus . . . Lõpp!»

«Kas siis lennukil on ainult kuus pommi?» päris keegi ärevalt.

Keegi ei teadnud seda. Kuid üks julge hääl ütles:

«Kuus.»

Siis tõmbusid instinktiivselt küüruvajunud turjad jälle sirgemaks, nägudelt kadus pingutus. Keegi katsus isegi naljatada . . .

«Päh . . . mööda läksid need mädamunad!»
Tüürimees Saarikut valdas ääretu rõõm. Mõlemaid raskeid rusikaid raputades möirgas ta kogu kõrist:
«Hurraa, mööda!»
Ta märkas, et kuulipilduja tema kõrval oli millegipärast vaikinud ning hüüdis:
«Andke järele . . . lõigake röövlil saba maha . . . andke pihta, nõnda et puru taga!»
Ainsa pika sammuga oli ta kuulipilduja taga, lükkas Martini kõrvale ja saatis ammu kaugenenud lennukile paar valangut tagant järele. Kuid järgmisel silmapilgul pööras ta kuulipilduja toru juba uue läheneva hädaohu vastu.
Ainult kapten Toomsalu oli ikka rahulik, peaaegu külm ja kindel. Ta silmis helkis väike lootussäde, võib-olla suudab siiski manööverdamisega päästa laeva ja inimesed. Vaevalt möödus esimene lennuk, kui ta juba unustas selle ja hakkas teraselt jälgima teise liigutusi. See oli veel liialt kõrgel, kuid kapten Toomsalu käsi seisis juba ootevalmilt telegraafi pidemel, nagu oleks see kuulipilduja päästik.
Lennuk hakkas pikeerima. Kapten Toomsalu ootas veel silmapilgu, siis vajutas pideme uuesti täiskäigule.
All masinaruumis hakkasid masinad jälle tööle. «Õnnelaid» sööstis edasi üle äsjasest pommiplahvatusest mulksuva vee. Ning vaevalt mõni hetk hiljem helises jälle meri, seekord otse nende selja taga ahtris. Kaks . . . neli . . . kuus pommi paiskasid laeva taga üles hiiglafontäänid. Vesi pritsis üle reelingute ja lõi märjaks osa laevadekki. Haakristidega lennuk põikas madalalt üle mastide.
Mõneks minutiks vaikisid kuulipildujad ning õhutõrjesuurtükk. Inimesed tõmbasid hinge tagasi. Laevalael ajasid endid jälle sirgu vastu kajutite ja vahekäikude seinu kummargile küürutanud naised ning lapsed. Mõned vaatasid lennukitele järele ning raputasid sajatades rusikaid. Tüürimees Saarik tõusis kuulipilduja tagant üles, märgates alles nüüd, et ta kitsas must meremehe-kuub oli üleni puruks kärisenud.
«K-rt!» irvitas ta vandudes Martinile. «Oli hea kuub . . . mõned aastad oleks veel vastu pidanud, aga nüüd on mokas.»
«Pange kirja, kord tuleb arve esitamine,» naeris see.
«Õigus! Seda ma neile, närakatele, ei kingi.»
Tüürimees rebis kuue seljast, vaatas seda veel korraks

kahjatseva pilguga ning viskas maha. Siis hakkas ta taskust otsima piipu. Toppides sellesse tubakat, astus ta lähemale kapten Toomsalule.

«Esimene hoop läks mööda . . . kaladele. Nüüd oleme juba pisut harjunud . . . teised hoobid ei löö meid enam nässu. Aga võib-olla ei tulegi nad enam tagasi,» rääkis ta rõõmsa lootusega.

Kapten Toomsalu vastas napilt:

«Jah, meil oli õnne.» Ta kissitas silmi, püüdes õhtuses hämaruses tabada tumeneva taeva all lennukite piirjooni. Ent neid polnud enam näha, kostis ainult mootorite müra.

«Õnne?» ajas tüürimees end kuidagi turri. Ta oli just süüdanud tiku, kuid nüüd jäi see põlema sõrmede vahele. Siis ütles pikkamisi: «Kuule, vana, ära sa hakka mulle puru silma ajama . . . mina oskan ka vaadata üle sängipeatsi. Õnne, ütled sina . . .»

Tüürimees otsis sõnu ja prahvatas siis:

«Kui sina poleks laeva õieti juhtinud . . . vaat, kus oleksime praegu ringi ujunud . . . nende keskel seal . . .»

Ta näitas käega uimaste turskade poole, kes merepõhjast veepinnale kerkisid.

«Või nii . . .» mängles naeruvine kapten Toomsalu suu ümber.

«Täpselt nii, aga sina keerutad ei tea mis.»

Ja nagu oma sõnade kinnituseks andis ta lapiti käega vastu vana sõbra juba vimmakiskunud turja sõbraliku müksu. Kapten Toomsalu tundis südame all imelikku sooja lainet. See meremehe kareda käega antud müks otsekui kinnitas uuesti, et nad on ja jäävad vanadeks semudeks, keda pole suutnud teineteisest lahutada pikad aastad, kauged sadamad, tuli ega vesi. Nad olid justkui ikka samad poisiklutid, nagu paljude aastate eest, kes seltsis püksitagumikul mäekünkast liugu lasevad. Ainult nüüd pole see hoopiski liumägi, vaid Soome lahe lainetevirves värelev turi, kus neil tuleb üheskoos võidelda oma elu suurim võitlus.

Eestpoolt kostis jälle lennukimootori põrin.

«Tähelepanu!» hüüdis vööris madrus.

Mõlemal mehel jäi jutt nagu pooleli.

Nad hakkasid tähelepanelikult jälgima lennukeid, mis pöördusid tagasi laeva poole. Pikkamisi, nagu luurates tegid need ringi ümber laeva, laskusid madalamale ning tegid veel

ühe ringi. Näis, nagu imestaksid nad, et «Õnnelaid» oli pääsenud nende pommide alt. See näis veidi jube, see pikaldane kiskjalik varitsemine, nagu mängiksid kassid hiirega, kel pole enam taganemiseks rotiauku.

Tüürimehel oli kadunud lust vandumiseks, ta pigistas võimetus vihas ainult oma lõuapärasid ja rusikaid kokku. Kuid ta selged hallid silmad muutusid ikka teravamaks ja teravamaks. Tänane päev oli temale suureks õppetunniks. Kõik need kaksipidi mõtted, mida ta oli seni veel sõja kohta endamisi mõlgutanud, langesid kokku nagu papist kaardimaja.

Siis tuli uus rünnak.

Seda olid kõik kartnud ja oodanudki: laevamehed dekil, tüürimees komandosillal harkisirutatud jalgadega, kapten Toomsalu rahulikult seistes oma kohal käsitelegraafi juures. All laevalael pugesid inimesed üksteise varju, heitsid pikali või litsusid endid vastu vahekäikude ning kajutite seinu. Ainsaks lootusesädemeks jäi neil sel hetkel kuulipildujate lakkamatu ragin ning õhutõrje-suurtüki mürin.

Kaks . . . neli . . . kuus pommi langes ümberringi. Meri lõi keema, kõrged veesambad purskasid üles ja pritsisid laevadeki märjaks. Vastu reelinguid peksis nagu tormilaine. Masinad huilgasid täiskäigul ja neile vastas veel suurema jõuga madalalt lendavate lennukite põrin. Näis, nagu ajaksid kaks vihast, kummaliste häältega möirgavat looma teineteist taga.

Rünnak kestis ainult lühikesed hetked, mõned sekundid, kuid allalangevate pommide vihisemisest kuni nende prahvatusteni näis mööduvat terve igavik. Iga prahvatus sundis inimesi võpatama, iga õhus vihisev heli pani otsekui südame seisma.

Paljud seisid küürutõmbunult ja lugesid:

«Üks . . . kaks . . . neli . . . kuus . . .»

Iga märgist möödalangenud heli andis uut lootust. Nagu kulutuli oli levinud laevalael teade, et pommilennukid suudavad kaasa võtta ainult neli pommi. Kui neid langes laeva ümber aga kuus, kaheksa ja enamgi, haaras inimesi justkui meeleheide. Kas need olid ennekuulmatud, fantastilised lennukid, mis võisid pommitada lõpmatuseni? Kuskil hakkas keegi naine hüsteeriliselt karjuma. Kohe täitis laevalage naiste ja laste meeleheitlik, valuline kisa, mida lämmatas madalale laskunud lennukimootori müra.

Siis jäi kõik järsku vaikseks — rünnak oli möödas.
«Möödas . . . möödas!» värises rõõm läbi südamete.
Inimestega täistuubitud vahekäigus ütles rahulik vanaldane hääl, nõnda et kõik lähedalseisjad kuulsid:
«Nüüd nad neetud ei tule enam tagasi. Neil ei jätku pomme.»
«Kas tõesti ei jätku?» küsiti mitmelt poolt uue lootusega.
«Ei jätku, mina tean seda asja,» jätkas rahulik hääl. «Ja varsti on kohal ka meie lennukid . . . need võtavad meid oma kaitse alla.»
Inimesed hingasid kergendatult.
Kuid viie või kümne minuti pärast värises õhk jälle lennukimootorite mürast. Tüürimees Saarik nägi kahte uut lennukit, mis kruvisid endid kõrgele õhku, jälgisid nagu kullid laeva igat liigutust ning sööstsid siis vuhisevate kuulidena alla. Esimest korda selle ebavõrdse võitluse ajal muutus tüürimehe süda otsekui külmaks. Uued lennukid . . . uued lennukid, nüüd võis neid päästa ainult saabuv õhtuvidevik.
Kolmandast rünnakust päästis «Õnnelaid» enda, põigates järsku otsesihist kõrvale. Nõnda oli vist ka «Neptun» manööverdanud ning sattunud miinide otsa. Neljandal korral keeras laev risti merd ja kuus pommi langes kahele poole parrast naga raudsed rusikalöögid.
Keegi ei teadnud enam, kas kestis see meeleheitlik võitlus ainult kümme minutit või üksteisele järgnevaid pikki tunde. Iga ootuse minut näis venivat lõpmatult pikaks. Taevas oli juba tõmbunud tuhmiks, põhjakaldal ei helkinud enam loojuva päikese kulda ning laevasilla ja kaetud vahekäikude all näis päris hämar. Läheneb öö.
Tüürimees Saarik ruttas särgiväel ühe kuulipilduja juurest teise juurde ja õhutas oma suurt rusikat viibutades:
«Andke, poisid, pihta neile raisakullidele . . . sihtige nõnda, et nad alla lendavad nagu vihakontsud.»
Siis oli ta juba õhutõrje-suurtüki juures, korrates samu sõnu.
«Andke neile pipart . . . andke pipart . . . päris türgi kibedat pipart!»
Madrused vaatasid mürskudele ja üks ütles:
«Laskemoon hakkab lõppema.»
«Palju veel on?»
«Kolmkümmend kuus mürsku . . . see on kõik.»

Kolmkümmend kuus mürsku . . . kolmkümmend kuus mürsku . . . tüürimehe karm nägu muutus väga tõsiseks. Kui lõpevad mürsud, siis muutuvad need raisakullid palju julgemaks ja laeval on — lõpp. Kuid praegu ei tohi sellele mõtelda, tuleb võidelda viimase mürsuni, viimase padrunini. Ta leidis kohe lohutuse:

«Jätkub, seltsimehed, pole viga. Näete, varsti läheb pimedaks, siis ei leia meid üles ka kakskümmend lennukit.»

Ta leiutas enese ja inimeste rahustamiseks ikka uusi ja uusi põhjendusi. Õhutõrje-suurtüki juurest ruttas ta tagasi kuulipildujate juurde ning kordas seal:

«Varsti on päris pime. Kümne-viieteistkümne minuti pärast pole neil enam midagi teha . . . otsigu kas või tikutulega.»

Mootorite põrin pani jälle õhu värisema.

Nüüd ei mäletanudki tüürimees enam, kas see oli viies või kuues rünnak. See meeleheitlik võitlus näis kestvat juba pikki tunde, sel ei näinud olevatki algust ega lõppu. Lennukid aina tulid ja läksid, pikeerisid kõrvulukustava huilgamisega ning kadusid jälle nagu mööda taevalaotust tuiskav tormi-iil. Ainult juba mustade varjudega kaetud meri jäi tagant järele pahisema pommide veesambaist.

Nagu kapten Toomsalu, nõnda tundis ka tüürimees Saarik endal täit vastutust. Nüüd oli tuline aeg, mis vajas terasest inimesi. Tema, kapten Toomsalu, Martin, noor Mikk ja kümned teised hoidsid oma kätes laeva saatust ja õnne. Hädaoht, mis ähvardas enam kui tuhandet inimest, karastas neid. Noorest Mikust, kel olid nii kahvatud palged ja päris lapsesilmad, otsekui võrsus nende väheste minutite jooksul mees. All laevalael oli kümneid, võib-olla sadu noori poisse ja tüdrukuid, kes karastusid nagu tuliselt hõõguvad terased vees. See oli südamete proov noortele ja vanadele.

Pikkamisi tihenes hämarus, tungis vahekäikude nurkadesse, laevadeki alla, päästepaatide presentidele. Taevas muutus madalamaks ja tumedamaks, algav öö sirutas laiali musti tiibu. Soome laht virvendas selle all raskelt nagu hiiglasuur lind täis sulatina.

«Veel veerand tundi . . . veel kümme minutit,» mõtles tüürimees Saarik juba mitmendat korda ja vaatas käekella. See näitas nelikümmend minutit üle üheksa.

Ta nägu venis imestusest piklikuks. Kas siis tõesti

oli ainult neli-viis minutit möödunud sellest ajast, kui ta vaatas eelmisel korral kella? Tüürimees kuulatas, kell tiksus korralikult. Kuid iga minut venis lõpmatult pikalt nagu tunnid.

Madrused õhutõrje-suurtüki ja kuulipildujate taga olid muutunud tõsisteks. Nad näisid gruppidena, mida kujur on üles seadnud kivisse raiumiseks. Kõikide nägudel peegeldus pinge ja võitlusvaim. Ainult Martin heitis pilgu oma bajaanile, mis lamas siinsamas kõrval. Ta näo üle libises paljude mängitud pillilugude mälestus, marulised polkad, trillerdavad valsid ja väikesed, südamesse tungivad laulukesed.

Tüürimees tuli nende poole särgiväel, käed taskus, niisugune põlgav ilme näos, nagu oleksid nood kaks uuesti «Õnnelaiu» poole pöörduvat lennukit ainult tühipaljad põrisevad porikärbsed.

«Martin,» ütles ta, «suurtükimeestel on ainult kaheksa mürsku. Nüüd näita, mis sa oma kuulipildujaga teha võid. Tuleb võidelda ka suurtükimeeste eest.»

Martin tegi peaga imeliku liigutuse Miku poole. See istus ühel kastil ning täitis tühja linti lahtiste padrunitega. Kuigi tüürimees aimas Martini imelikust liigutusest juba kõik, küsis ta siiski:

«Kas padrunilindid on otsas?»

«Otsas.»

Tüürimees mõtles pingutatult.

«All kajutites lamab paarkümmend haavatud punaväelast, ehk leidub neil laskemoona. Ma jooksen ja toon kohe.»

Laevadekil oli jäänud kõik vaikseks. Vist keegi ei rääkinud sõnagi. Emad hüüatasid lapsi, kutsusid neid oma käte varju, ning all masinaruumis lendas mõni napp käsk.

Lennukid pöördusid uue kaarega tagasi. Need olid jälle uued lennukid, täis laaditud õhus helisevat põrgulikku surma. Nüüd ei suutnud ka terasemad silmad täpselt jälgida nende vilkaid liigutusi. Nad sulasid peaaegu ühte selle nägematu videvikutolmuga, mis langes ja langes pikkamisi mere kohale nagu tuhm kate. Ainult mootorite lakkamatu undamine pani õhu värisema.

Siis vaikis järsku seegi.

«Pikeerivad!» kiljatas keegi heleda häälega.

Tüürimees jõudis padrunitega tagasi. Neid oli ainult

mõnikümmend, kuid ta võiduröõmutses nagu oleks neid olnud terved kastitäied. Toppides padruneid linti, vaatas ta üles ning nägi kahte kohutava kiirusega allalangevat varju, mis tormasid peaaegu teineteise kannul. Nad langesid hääletult nagu kukkuvad kivid, nõnda et tuul vingus nende tiibade vastu. Nüüd olid nad viissada... kolmsada... kakssada meetrit kõrgel. Siis muutsid ninad veidi asendit, võtsid lamedama kaare ja korraga hakkas jälle kostma mootorite vastik huilgamine. Nende ette ja taha tekkis väikesi valgeid pilvekesi, välgatas viimaste lõhkevate õhutõrje-suurtüki mürskude tuli.

Kui esimene lennuk jõudis laeva kohale, vallandusid tiibade alt pommid. Tüürimees Saarik ei näinud enam nende langemist, selleks oli taevaalune liiga tume. Laev pööras end, kõik värises ja vappus, nagu oleks mõni pomm tabanud juba märki. Selle kära sekka tungis nii imeselgesti õhu vilin, mida tekitasid langevad pommid. Veel üks pikk hetk, kõige pingutavam nende ootussilmapilkude hulgas, siis valises laeva ümber meri, purskasid veesambad, värises kogu laev.

«Möödas!» mõtles tüürimees kramplikult padrunit pihus pigistades.

Kuid just samal silmapilgul põrus ta all «Õnnelaid». Laev tahtis justkui veest välja hüpata, dekk rappus ja värises. Kuskil tagapool ahtris raksatas midagi kohutava jõuga ning sealtsamast tõusis kõrge tulesammas. Näis, nagu oleks see kerkinud mere sisemusest, puurides läbi ettejuhtuva laeva nagu munakoore. Tüürimees tundis näol pahiseva kuuma õhu puudutust ja lendas vastu sillatuge. Tühjad padrunikastid kadusid järsku, nagu oleks keegi neid minema pühkinud.

Alt laevalaelt kostis naiste ja laste meeleheitlik hädakisa.

«Laev põleb... laev põleb!» karjusid läbisegi hirmunud hääled.

Tüürimees Saarik oli juba saavutanud tasakaalu. Üleval õhus lendasid pilpad, vanditükid, tulesädemed. Osa neist langes merre osa kukkus tagasi laevalaele, vigastades inimesi. Tüürimees Saarik sööstis ainsa sammuga sillavõre äärde ja vaatas alla. Ta nägi läbi õhtuse hämaruse, kuidas paljud inimesed hüppasid paanikas vette. Teised tunglesid jälle kisades vahekäikudes, päästepaatide juures, rebisid üksteise

käest korkveste. Ahtrist tõusis paksu lämmatavat suitsu, mis pressis inimesed laeva etteotsa hunnikusse.

«Päästepaadid ... laske päästepaadid vette!» karjuti läbisegi.

Päästepaatide juures valvelolevad madrused hüüdsid midagi arusaamatult ning tõrjusid pealesuruvaid inimesi kogu jõust tagasi.

«Lõigake nöörid läbi ... tehke ruttu ... laev vajub iga silmapilk!»

«Kel on nuga ... kel on nuga?»

Heitnud ainsa pilgu sellele segadusele, meeletuks muutunud inimeste paanikale, taipas tüürimees milline kohutav hädaoht ähvardab neid hirmust segipaisatud inimesi. See võis kujuneda veel hädaohtlikumaks kui pommiplahvatus. Neid tasakaalust väljalangenud inimesi tuli juhtida, võtta kontroll enda kätte.

«Rahu!» karjus ta kogu jõust alla inimeste sekka. «Kõigil jääda oma kohtadele ... mingit hädaohtu pole!»

Kuid vist vähesed inimesed kuulsid tema sõnu selles põrgulikus lärmis.

«Andke ruupor!» hüüdis tüürimees madrusele.

Ent ruupor oli kadunud. Veel mõned minutid tagasi oli see kuskil siin, tüürimees Saarik oli teda oma silmadega näinud. Ka madrustest olid mõned seda näinud käsitelegraafi juures, teised padrunikastidel, kuid nüüd polnud enam kuskil. Võib-olla oli põrutus paisanud ruupori üle sillaääre, võib-olla ei leitud seda kiires otsimisetuhinas. Kuid iga kaotatud silmapilk võis maksta inimelusid.

«Ei ole kuskil!» vastati.

«Peab leidma, muidu juhtub siin õnnetus!» tormas tüürimees ise jäljetult kadunud ruuporit otsima.

Sel hetkel tuli Martinile üks mõte. Ta mäletas, kuidas sageli pillihelid lahutasid sadamakõrtside tuhmunud lagede all kaklejate jõugud. Suured käsikahmad raugesid otsekohe lõbusaid polkahelisid kuuldes. Martin hüppas püsti ja haaras maast bajaani. Järgmisel hetkel kõlas kaptenisillalt võimas lendurite marss.

All laevalael inimesed otsekui jahmusid. See näis neile nõnda ootamatu, et unustati tuleleegid, vajuv laev, päästepaadid. Kõik vaatasid üles komandosilla poole, ning mõtlesid, et keegi on läinud hulluks. Kuid neile vaatas vastu

rahulikult naeratava madruse tuttav nägu, nagu ei ähvardakski laeva ega inimesi enam mingi hädaoht. Ka päästepaatide ründajad seisatasid kohmetult.

Ning korraga hakkas kõigil kuidagi kergem.

«Tore!» möirgas tüürimees Saarik ruuporiga tagasi tulles. «Nüüd polegi mul enam tarvis seda riistapuud.»

Ta haaras Martini ümbert kinni ja muljus teda oma tugevate kätega. See tähendas tüürimees Saariku arvates kallistamist.

3.

Nende mõne otsustava minuti jooksul selgus kõik.

Lennukipomm oli tabanud laeva tagumist osa, kajuteid. See polnud vist suur pomm, neid kolmesaja- või viiesajakilolisi, mis mõne minuti jooksul võisid uputada laeva. Näis, et see oli vähemakaaluline süütepomm, mis oma kohutava kuumusega sulatas ja põletas kõik. Ainsa silmapilguga haaras tuli kuivad laudehitised ja osa laevadekki. Kõrged tulesambad tõusid ahtrist, põlevad kajutid ragisesid, kuskil lõhkesid kuiva praginaga padrunid. Tuleleegid kihutasid vuhisedes kaptenisilla poole nagu plagisevad lipud.

Sel minutil oli kapten Toomsalul ainult üks mõte: kas lennukipomm purustas laeva põhja, või kaitsevad seda need mõnikümmend tsemendikotti, mis oli laotud sinna kindlustamiseks. Kuid juba varsti võis ta oma küsimusele vastuse anda — «Õnnelaid» hakkas pikkamisi ja raskelt vajuma sügavamale. Ühtlasi kaldus laev pisut viltu vasakule, nõnda et dekil ja komandosillal hakkasid kõik lahtised esemed liikuma. Nüüd oli selge: vesi tungis purustatud avast laevaruumi, täitis selle ning hakkas raskuse mõjul laeva põhja kiskuma. Kõik, kogu laeva saatus rippus sellest, kui suur oli auk.

Kapten Toomsalu ei kaotanud enam hetkegi aega.

«Seltsimees tüürimees!» hüüdis ta.

Saarik hüppas paari pika sammuga kapteni juurde ja võttis sirge seisaku nagu sõjamees.

«Kuulen,» kähises ta.

Kapten Toomsalu viivitas hetke, enne kui ütles:

«Meid ähvardab pealt tuli ja alt vesi. Rakendada kohe tööle aurupumbad. Kui muidu ei saa, raiuda laevadekki auk.»

«Jah.»
«Esimene mehaanik juhatab pumpamist, teine kustutab tuld. Mina jään siia, igast olukorra muutusest otsekohe teatada.»
«Jah.»
«Ja sina katsu kindlaks teha laeva seisukord.»
«Selge. Kas see on kõik?»
«Esialgu kõik. Martin!»
Martin hüppas kapteni juurde ja võttis tüürimehe eeskujul samuti sõjameheliku asendi.
«Sina lased paadid alla ja korjad veesolijad.»
«Just nii.»
«Kui juhtub midagi . . . mõistad? . . . siis vastutad inimeste paigutamise eest päästepaatidesse. Mitte mingit paanikat.»
«Just nii.»
«See on kõik,» lõpetas kapten Toomsalu ning hüüdis ühele madrusele: «Andke kiiresti ruupor.»
Silmapilk hiljem kadusid juba tüürimees ja Martin pikkade sammudega trepist alla. Mikk vaatas neile järele, kargas siis padrunikastilt püsti ning tahtis järele lipata. Kuid kapten Toomsalu peatas teda:
«Oota poiss! Mul on ka sulle ülesanne. Hei, üks mees kuulipilduja juurde!»
Teine vaatleja, lahtises madrusepluusis heitis Martini asemel kuulipilduja taha ning haaras käepidemed pihku. Trepist ruttas üles ruuporitooja. Kapten Toomsalu võttis temalt häälekõvendaja ja astus silla äärde.
«Seltsimehed . . . seltsimehed . . . rahu ja külma verd!» kõlas ta hääl kindlalt komandosillalt. «Kõik vabad käed tuld kustutama! Aidake igaüks oma jõu kohaselt, noored ja vanad! Meile saabub peagi abi . . . see ei ole enam kaugel. Palun laeval viibivad arstid ja meditsiinilised töötajad ilmuda kohe minu juurde komandosillale!»
Esimesena ilmus sõjaväelase rühiga rohelises komandöripluusis ja tumesinises seelikus naine. Ta kandis vasakut kätt sidemega kaelas. Kapten Toomsalu pilk oli päeval mitu korda peatanud ta ilusal tõmmul näol ja läikivmustadel juustel, mis langesid tihedalt pilotka alt õlgadele.
«Olga Vorontsova, kirurg,» esitles ta end.
«Haavatud?»
«Jah, kergelt.»

Treppi mööda tõusid üles veel neli-viis inimest. Kapten Toomsalu tundis neist üht, pikakasvulist vanaldast meest, toredate hallide juuksekahludega laia kaabu all. See oli kuulus närvihaiguste eriteadlane professor Tähemäe.

«Tänan, seltsimehed, abi eest,» rääkis kapten Toomsalu veidi rämedalt ja kiirustades. «Meil ei ole aega pikka juttu ajada, iga minut on kallis. Seltsimees Vorontsova ehk võtab üldise abi organiseerimise haavatute eest endale, kuna seltsimees professorile jääb ülesandeks nende esmaabi ja paigutamine. Teised seltsimehed saavad ülesanded Vorontsovalt ja Tähemäelt. Nõus?»

«Nõus.»

«Ja sina, Mikk, organiseeri noored, kes on lõpetanud esmaabi kursused. Ma arvan, neid peaks leiduma õige rohkesti.»

«Just nii, seltsimees kapten!» raporteeris Mikk nagu sõjaväelane.

Samal silmapilgul kihutasid mõlemad lennukid üle laeva, ragistades kuulipildujatega. Alt laevalaelt kostsid karjatused ning oiged.

«Kiirustage, seltsimehed!» hüüdis kapten Toomsalu.

Polnud möödunud viit minutitki laeva pihtamusest, kui juba igal pool kees meeleheitlik võitlus tule ja veega. Alt laevaruumist tulid kütjad, mehaanikud ja söemehed, kõik õlist ning söetolmust üleni määrdinud. Nende otsmikel pärlendas veel äsjase pingutava sõidu higi, kuid nad haarasid kohe tööst kinni. Igal pool rutati pumpade, voolikute ja pootshaakidega. Laeva tagaosas hakati kohe pealt tuule dekki auku raiuma, et juurde pääseda sissevoolavale veele. Teisal puistati liiva- ja tsemendikotte sumbutamiseks tulle. Martin laskis juba paari madruse abil päästepaate vette.

Esimene paanika hakkas õnnelikult vaibuma. Nüüd aitasid reisijad päästa uppujaid, kes laeva külje all vees sumasid. Mõningad, kes olid eemale ujunud, hakkasid tagasi tulema. Üle reelingu ääre riputati köisi, visati vette lauaotsi, tünne, kõike, millest võisid vees väsinud inimesed kinni haarata. Tülitsejad, kes olid kisklenud päästevööde pärast, heitsid nüüd need üle parda merehädalistele. Igal pool sirutati aitavaid käsi pääsnute ülestõmbamiseks. Omaksed ja sõbrad ruttasid neid rõõmsalt embama.

Samad mehed, kes alles viie minuti eest olid võidelnud

kuulipildujate ja õhutõrje-suurtüki taga, tormasid nüüd tulle, kandsid haavatuid, kustutasid leeke. Nende näod olid üleni tahmunud, riided juba puruks rebitud, kuid nad tormasid ikka sinna, kus kõige rohkem vajati nende abi. Tüürimees Saarik ei tundnudki neid enam nägude ja riiete järgi, vaid tuttavlikest liigutustest ja kogudest.

Miku ümber oli kogunenud salk poisse ja tüdrukuid. Nad olid kõik enamasti noored, peaaegu lapsed, kuid Mikk juhtis neid nagu väepealik. Veel tund aega tagasi istusid nad muretult oma kohvrite ja nööridega seotud pambukeste juures, laulsid kõlavaid laule ja vaatasid õhtutuledes põlevat merd, mida paljud nägid esmakordselt oma elus. Nüüd, hädaohu-tunnil, aga kasvasid neist võitlejad.

«Kandke haavatud ruumasse,» juhatas Mikk neile kätte töö.

Ja kohe hakkasid nad abistama haavatuid naisi ja lapsi, kes lamasid siinsamas vahekäikude seinte ääres.

«Kes oskab teha sidet?» kostis jälle Miku hääl.

Ta juurde tunglesid noored tüdrukud ja poisid, kes vaevalt mõned nädalad tagasi olid esmakordselt õppinud käsitlema sidet. Nüüd olid nad minetanud kursusepäevade arglikkuse ja vastasid:

«Oleme lõpetanud esmaabikursused. Oskame teha kõik viis sidet.»

Nad muutusid järsku nagu palju vanemaks ja kogemusrikkamaks. Mikk saatis nad alla laevaruumi hallipäisele professorile abiks. Nad läksid julgelt ja tõsiselt, nagu oleksid lahinguväljade vilunud sanitarid.

«Kas leidub laeval veel arste . . . õdesid . . . velskreid?» hüüdis jälle Mikk.

Mitu vanemat inimest pöördusid tema poole ja Mikk juhtis nad Olga Vorontsova juurde. Üks vanem prillidega ja päris hallide juukstega mees ütles:

«Vabandage . . . ma pole tegelik arst, vaid botaanik. Kuid kunagi ammu õppisin mõningad aastad arstiteadust. Kas saaksin midagi kasulikku teha . . . kas või sanitarina?»

Tüürimees Saarik kuulis vana botaaniku sõnu ja hüüdis inimeste õlgade tagant:

«Minge alla laevaruumi professor Tähemäele abiks!»

«Mina . . . mina pole ju tegelik arst?» nagu kohkus botaanik oma suurest ülesandest.

Tüürimehe hambad välkusid:

«Kõige parem arst on praegu see, kes aitab puhtast südamest.»

Botaanik kohendas oma näpitsprille ja ütles:

«Tänan teid nende sõnade eest. Need on õiged sõnad.»

Botaanik läks ja ta süda oli imelikult hell. Ta teadis nüüd oma suurt kohustust, mis tuli täita.

Tüürimees tormas edasi, aitas kedagi üles tõsta, hüüdis midagi tulekustutajaile või alla masinaruumi. Ta nagu ei pannud tähelegi, et iga paari minuti järel vuhises madalalt üle laevamastide kaks kiirelt vilksatavat varju, külvates alla kuulipildujate tuld. Kuulid plagisesid vastu puuehitisi või helisesid metallil, rebides lahti teravaid kilde. Ja iga kord hakkas siin või seal mõni inimene oigama, karjatasid emad, kelle lapsi olid tabanud mõrtsukalikud kuulid. Lennukite tulele vastasid üleval komandosillal või all pupil maksimid lühikeste valangutega. Õhutõrje-suurtükk aga oli vaikinud.

Kuid ikka ja jälle pöördusid lennukid tagasi, kuulipildujate leegid välgatasid õhtuses hämaruses. Nad justkui tikkisid läbi kogu laevalae, laskusid siis madalamale mere kohale, tulistasid veesolijaid ja päästepaate.

Neil raskeil minuteil, kui paanika puhkemine seisis otsekui juuksekarva küljes, kõlas ülevalt komandosillalt ikka ja jälle kapten Toomsalu rahulik hääl:

«Seltsimehed, säilitage rahu . . . varsti läheb pimedaks. Laeva ei ähvarda mingi hädaoht . . . Abi läheneb teel!»

Talle vastas alt tüürimehe jäme bass:

«Tuli jääb väiksemaks . . . oleme sellest juba võitu saanud . . . laev ei vaju enam. Kõik käed tööle!»

Võib-olla oli see kõik vale, ta ise ei mõtelnud sel silmapilgul sellele. Kuid inimestesse tuli sisendada usku ja lootust, sellest olenes praegu kõik. Ja selle teadmisega kõlaski ta hääl julgustavalt, jõudu andvalt, vähemagi kõhklemiseta nagu käsk.

Vist keegi ei võinud aimatagi, et see tugev, lõpmatu energiaga meremees, kes igale poole esimesena appi tõttas, raskeid pakke tulest eemale loopis, haavatuid tõstis ja kandis, iga eidekese ning pisarais lapse jaoks leidis mõne julgustava sõna või käeviipe, ise sel silmapilgul tundis lõpmatut ängistust. Ta surus huuled kõvasti vastamisi, tormas suitsu-

pilvedesse, haaras kogu jõuga kinni takistavaist esemeist või rebis pootshaagiga põlevaid rususid maha.

Just tema kajut ja selle ümbrus oli lennukipommi lehtriks. Vahekäigus rippusid segamini paisatud kajutite lauad ning uksed. Ümberringi vedelesid kõikjal rebitud riidenartsud, purustatud lauaotsad, vormituks muserdatud esemed. Mitme meetri ulatuses oli reeling ära pühitud, kõverdunud rauaosad takistasid inimeste tööd. Ja just selle kaose keskel leegitses tuli, millega pidas ennastsalgavat võitlust käputäis inimesi, mehi, naisi ja lapsi.

«Paadid tulevad!» hüüti reelingu äärest.

«Alka ... Alka ... mu kallis!» hakkas kiljuma hele naisehääl, tundes vist lähenevas paadis oma kadunud poja.

Kõik ruttasid merehädalistele vastu. Neid oli kakskümmend või kolmkümmend inimest, enamasti naised ja lapsed, kes esimese paanikaga olid hüpanud üle parda. Igalt poolt sirutati neile abistavaid käsi vastu. Nüüd tahtsid kõik märgi, vees juba kangestunud merehädalisi pardale aidata. Olga Vorontsova, käsi sidemega kaelas, seisis ühel kastil ning korraldas nende kiiret paigutamist alla ruumidesse. Iga päästetu ümber tunglesid inimesed, otsides omakseid, tuttavaid ja sõpru, kes ei tulnud merelt tagasi. Neile kordas Martin lakkamatult:

«Olge rahulikud ... küllap järgmise paadiga tulevad!»

Ta hüppas viimasena laevalaele ja, kohates tüürimeest, hüüdis käsi rusikasse pigistades:

«Elajad! Nad tulistasid lennukitelt päästepaate. Kogu meri mulksus kuulidest. Mitmed veesolijad said haavata ning uppusid. Mu oma silmade ees vajusid nad põhja.»

Ta vaatas niisuguste silmadega tüürimehe otsa, nagu oodates sellelt vastust. Ent see pööras pea kõrvale, tal polnud midagi öelda. Teda ennastki muserdas see koledus, mõrtsukalik kallaletung kaitsetule laevale.

Kuid juba leidis Martin ise vastuse, mida oli oodanud tüürimehelt.

«See pilt ei kustu kunagi mu südamest, seda on tarvis relvaga ... jah, ainult relvaga tasuda. Ma olen vaikne inimene, armastan muusikat, pillilugusid, kuid nüüd tundub, nagu teotaksid ja irvitaksid nood elajad selle kõige üle. Kui nad tahavad sõda, siis olgu sõda! Seltsimees tüürimees ... kui meie jõuame kunagi sellest neetud supist

välja, siis tean ma, mida teen. Astun vabatahtlikult Punaarmeesse.»

«Õige otsus!» haaras tüürimees Martini käe. Siis lisas nagu pisut viivitades: «Võib-olla, kes seda teab, seisame siis jälle kõrvuti nagu siin.»

Nad surusid nagu lepingu kinnitamiseks tugevalt teineteise karedat kätt.

Siis sööstsid mõlemad jälle töösse, Martin pumpade juurde, tüürimees alla masinaruumi. Nüüd oli see päris tühi, ainult elektritulede valgus väreles lae all. Õnn seegi, et elekter ei olnud veel kustunud. Käilaruumis istus üks kütja murelikult puukastil, valvates katlaid. Tüürimehe sisse astudes tõusis ta kohe üles. See tundis teda, nad olid mitmeid laevaotsi koos sõitnud.

«Kas kõik korras, Andrus?» päris tüürimees.

«Korras. Seni, kui on terve laeva süda — katlaruum — on kõik korras,» vastas vana kütja rahulikult.

Tüürimehel hakkas nagu kergem.

«Arvad, kas võime proovida sõitu?»

Vana kütja kaalus pikkamisi. Ta oli just sama mõtet mõlgutanud üksi istudes.

«Võime . . . kui vaheseinad vastu peavad.»

«Kas peavad?» vaatas tüürimees teravalt tema otsa.

«Kui vesi ei tõuse — peavad. Jalg-poolteist rohkem on viimane piir.»

Tüürimees ruttas tagasi üles, astudes kaks astet korraga. Laevalaele jõudes ta jäi kuulatama, kuid ei kuulnud enam lennukimootorite põrinat. Õhtune videvik oli langenud juba alla. Pimeduses punetas nüüd veel kohutavamana laeva tulekahju kuma. Nagu hiigla-tulepoi, paistis «Õnnelaid» kaugele merele. Võib-olla märgati seda Kõrgesaarel, ainukeses kohas, kust võis loota kõige kiiremat abi.

Igal pool võitlesid inimesed tule ja veega. Tüürimees kuulis tuttavaid hääli — mehed komandosillalt ja alt masinaruumist päästsid tükk-tükilt laeva tule võimusest. Aurupumbad töötasid vahetpidamatult ning vesi pahises üle pardaääre. Oli jäänud kuidagi vaiksemaks, polnud enam kuulda inimeste karjatusi ega oigeid. Olga Vorontsova, koos Miku ja tema tublide abilistega olid jõudnud haavatud paigutada juba alla ruumidesse.

Alles nüüd leidis tüürimees jälle mahti minna korraks üles

komandosillale. Ta silmas kohe kapten Toomsalu, kes seisis ikka rahulikult oma kohal käsitelegraafi juures.

«Viltu rehkendasid!» hüüdis tüürimees juba mööda treppi üles tõustes. «Nad said küll meile pihta, aga meie ei vaju. Mitte ei vaju, põrgu pihta!»

Ta justkui tahtis oma teeseldud kärarikkuse ja kuraasiga kuidagi kapten Toomsalut rõõmustada. Kuid see küsis vaikse, otsekui raugenud häälega:

«Kas tungib palju vett laevaruumi?»

«Viis jalga... põhi on sodi. Seda auku ei topi kuidagi enne kinni kui tuli kustutatud.»

Ja nagu hinge tagasi tõmmates jätkas silmapilgu pärast:

«Kui ainult vaheseinad vastu peaksid...»

Kui vaheseinad vastu peaksid... Seda mõtlesid sel hetkel ka paljud inimesed all laevaruumis ja dekil. See oli praegu ainuke tõeline hädaoht, mis ähvardas laeva. Tuli ei levinud enam, leegid jäid madalamaks ja hakkasid pikkamisi tuhmuma. Kuid vaheseinad... vaheseinad... kas panevad nad veesurvele vastu? Ahtris langes midagi ragisedes kokku ja sädemeid pilduv tulesammas tõusis mastide kõrguseni. Kapten Toomsalu seisis imelikult vaiksena ja jõuetult. Tüürimees ei näinud pimeduse tõttu õieti vana sõbra nägu. Tal oli temast südamest kahju, oleks tahtnud öelda mõne lohutava sõna, niisuguse sõna, mis talle endalegi oleks andnud jõudu lõpuni vastu pidada. Kuid just nüüd olid kõik ta mõtted seotud neetud vaheseintega. Kas nad ikka peavad vastu... kas võib alustada riskantset edasisõitu? Kuid teist pääseteed ju polnud...

Komandosillal seistes oli tunda, kuidas «Õnnelaiu» ahter vajus ikka sügavamale vette. Ta vajus pikkamisi, vaevalt märgatavalt, kuid tüürimees ja kapten Toomsalu tundsid seda eksimatult. Viis jalga vett, tähendab nõnda palju istus ka laeva ahter sügavamal.

«Vana Andrus arvas, et võiksime proovida sõitu,» ütles tüürimees meelde tuletades kütja sõnu. Ta ütles seda ettevaatlikult, nagu uurides kapten Toomsalu mõtteid.

«Proovimegi, kui...» ei lõpetanud see oma mõtet.

Ta jäi pinevalt kuulatama nagu läheneks laevale uus hädaoht. Niisuguse ootusega võis ainult arst kuulatada surija südant. Möödus paar pikka silmapilku pinevat vaikust. Siis läbis värin «Õnnelaidu», jooksis üle kogu laevalae ja kül-

gede. Kuskil raksatas midagi puruks ja laev hakkas pikkamisi veel enam vasakule küljele kalduma.

Kapten Toomsalu lausus vaevalt kuuldavalt:

«Üks vahesein andis järele.»

«Jah,» vastas tüürimees ja ka tema hääl oli kõlatu. «See oli tagumine väike punker.»

Aga siis ammutas ta kuskilt justkui uut jõudu ning lisas:

«Kuid esimesed peavad vastu . . . need on hoopis tugevamad. «Õnnelaid» ei ole mõni vana pali, ta ei anna nii kergelt järele.»

«Jah, jah,» kordas kapten Toomsalu tumedalt.

Korraga meenus tüürimehele vana kütja, kes istus üksi katlaruumis valves. Kui purunevad otsmised vaheseinad, siis ei pääse ta enam üles. Kas pole parem kustutada tuli katla alt ja oodata öö merel? Võib-olla tuleb enne hommikut abi Kõrgesaarelt, laeva tulekuma peaks sinna paistma.

Neid mõtteid mõteldes jooksis tüürimees tagasi alla. Ta kohtas teel Mikku ning nüüd tuli tüürimehele meelde päästevöö, mida oli mõtelnud kellelegi anda. Tema, vana meremees, ei vajanud seda, «Õnnelaid» oli tema saatus. Ta häbeneks elu lõpuni, kui kasutaks ühte neist kolmekümne kuuest päästevööst enda päästmiseks.

«Tule üles,» hõikas ta poisile.

Tüürimees tiris padrunikastide tagant päästevöö välja ning ulatas poisile.

«Võta . . . igaks juhuseks. Sinu elu on rohkem väärt kui minu . . . sina hakkad elama uues ühiskonnas.»

Väikese meeleliigutusega toppis ta päästevöö Miku kätte.

«Tänan, seltsimees tüürimees,» lõi Mikk sõjaväelase moodi kannad kokku. «Kui lubate, annan ma päästevöö Olga Petrovnale.»

«Olga Petrovna . . . kes see on?»

«Meie arst . . . Olga Vorontsova.»

«Aa!»

«Ta on väga tubli, isegi seltsimees professor austab teda,» rääkis Mikk nagu hingeldades. «Ta on käest haavatud, sellepärast kulub temale päästevöö enam ära kui minule.»

«Õieti tehtud, Mikk,» lausus nende selja taga kapten Toomsalu.

Ka tüürimees noogutas pead. Ta ruttas uuesti komandosillalt alla ning hüüdis katlaruumi trepilt:

«Andrus, kas oled siin?»

«Siin. Kus mujal peaksin siis olema?» tuli alt rahulik vastus.

«Sa tule üles,» lausus tüürimees pikkamisi ning lisas kohe: «Kuulsid, üks punker ei pidanud vastu.»

«Kuulsin küll. Kuid keegi peab olema ka siin.»

«Hea küll. Kui märkad midagi hädaohtlikku, siis tule mulle ütlema.»

«Oleme rääkinud.»

Möödusid minutid, kümned minutid, möödus tund. Inimesed töötasid väsimatult, ikka uuesti ja uuesti ammutatud jõuga. Tuli ja vesi, tuli ja vesi, nendest kahest elemendist rippus sadade inimeste elu. Lai tulekahjukuma valgustas kaugele merele «Õnnelaiu» asukohta. Võib-olla jälgisid kuskil kaugel inimesed seda samasuguse südamevaluga, nagu kapten Toomsalu ja tüürimees vaatasid õhtu eel «Elsa» suitsusammast.

Pikkamisi jäi tuli vähemaks. Mustava videvikukaane all tõmbus punava kuma ring koomale, kuid ei kustunud hoopis. Pumbad töötasid vahetpidamatult: ühed kustutasid tuld, teised tühjendasid laevaruume veest. Kuid vesi tõusis, tõusis pikkamisi, sentimeeter-haaval. Nüüd oli seda kuus jalga, ja võis veelgi tõusta. Aga mis juhtub siis, kui vesi tõuseb veel jalg või pool? Kas «Õnnelaiu» punkrite vaheseinad peavad vastu või ragisevad pilbasteks? Tüürimees Saarik nagu ei julgenudki mõtelda sellele kohutavale võimalusele.

Alt laevaruumist tuli vana kütja ja otsis tüürimehe üles.

«Tulge alla,» ütles ta sosinal.

«Mis on juhtunud?» tundis see südame all ebamäärast hirmu.

«Seal näete. Kui on elektrilamp, võtke kaasa.»

Nad läksid alla kottpimedasse ruumi, mis oli ainult vaheseinaga eraldatud veest. Tüürimees süütas lambi, kuid juba üleval trepil kuulis ta solinat, nagu tilguks kuskilt vett. Põhjale astudes said ta jalad üleni märjaks.

«Laseb läbi,» aimas tüürimees olukorda.

«Juhtige valgus vaheseinale.»

Tüürimees tõstis lambi kõrgemale ja nägi selle valgusel veesurvest kummipondunud vaheseina. Näis, et see järgmisel silmapilgul puruneb nagu õhuke kartong, ja siis tormab kogu see raskus kohutava jõuga edasi järgmise vaheseina

kallale. See oleks «Õnnelaiu» lõpp. Järgmise vaheseina taga asus masinaruum, laeva süda.

Lamp kustus, patarei oli vist läbi põlenud. Tüürimees seisis vaikselt ja liikumatult, nagu ei julgeks ta sõnagi lausuda. Mida . . . mida pidi ta siin ette võtma? Kui oleks tuli kustunud, võiks teise pumba tööle panna. Kuid nüüd ei tohtinud kustutustööd katkestada, tulepesad võisid jälle lõõmama lüüa.

Vana kütja tõmbas teda varrukast ning ütles:

«Peame ruttu kindlustama, muidu juhtub õnnetus.»

«Kindlustada . . . millega kindlustada?» kordas tüürimees segaselt, tundes pead raskena nagu kivi.

«Titsidega. Teeme nii nagu maa all kaevanduses, kui lagi ähvardab kaela langeda. Ma olin Belgias, tunnen seda tööd.»

Tüürimees justkui ärkas tardumusest üles.

«Aga titse . . . kas titse on?»

«Jatkub meie õnneks.»

«Mis meie siis vahime!» otse röögatas tüürimees.

«Valgust on tarvis.»

«Valgust?» tüürimees katsus taskutes ja tõmbas tikutoosi välja. «Valgust on, aga neile . . . seal üleval . . . ei tohi lausuda sõnagi. Võib tekkida paanika ja see on hullem kui punkritäis dünamiiti.»

Ja nad hakkasid kahekesi kindlustama seda vaheseina, mis näis purunevat juba esimesest puudutusest. Kuid vahesein pidas siiski vastu. Nad tulid vaikides justkui kartes sõnagi lausuda jälle uute titsidega, leidsid neile toetuspaigad ja kinnituskohad ning läksid jälle. Mitu korda tõmbas tüürimees tikku, silmitsedes seda hädaohtlikku tööd, mida nad tegid siin pimedas punkris justkui salaja. Ja vist oligi see nõnda parem, et keegi peale nende kahe sellest midagi ei teadnud.

«Nüüd on veidi kindlam,» lausus vana kütja poole tunni pärast kui nad töö lõpetasid.

«Jah, kui vesi ei tõuse,» vastas tüürimees.

Nad kuulatasid mõne silmapilgu vaikides teineteise kõrval seistes, kuidas üleval laevalael undas aurupump. All ruumides oli vaikne nagu hauas. Ainult vaheseinte taga loksus vesi raskelt. Andrus silmitses veel viimase tuletiku ähmasel valgusel tehtud tööd ning hakkas siis trepist üles astuma.

«Nüüd on tarvis katlasuud valvata... ehk läheb veel sõiduks,» lausus ta üle õla tüürimehele.

«Tõsi küll. Igavesti ei või siia paigale jääda,» vastas see. Ning eneselegi ootamatult võttis ta pihku vana kütja käe, surus seda tugevalt ning lausus:

«Ma arvan, sellest ei maksa suurt juttu teha... sellest, mis tegime all.»

«Ega jah... pole suurt rääkida,» vastas ka kütja.

Kui tüürimees Saarik ruttas jälle tulekustutajate poole, tundis ta südames imelikku rõõmu. Vist keegi, isegi kapten Toomsalu ei aimanud midagi tema ja vana katlakütja toiminguist seal all laevaruumis. Ja ka ta ise ei lausu sellest kunagi sõnagi, jäägu see südame alla soojaks. Mõnikord elus on nii kena mõtelda asjadele, millest keegi midagi ei tea.

Tuli oli jäänud väiksemaks. Nüüd hõõgus «Õnnelaid» pimedas öös nagu tuline raud. Ahtrist ei tõusnud enam kõrgeid leeke, aga laeva sisemuses elas veel tuli. Pumbad töötasid vahetpidamatult, üks tulepesa kustus teise järele sisisedes veeojade all. Tüürimees kuulis kaugemalt Miku helisevat häält. Nüüd oli ta oma ümber koondanud poistesalga, kes töötasid tulekustutamisel.

Esimene mehaanik ütles neile mitu korda naeratades:

«Kui rabeleme sellest supist välja, siis teeme kohe lepingud. Olen nõus võtma teid terves koosseisus «Õnnelaiu» meeskonda.»

«Hakkame!» naersid poisid vastu. Nüüd olid nad juba harjunud tule ning veega ja unustanud möödunud kohutavad silmapilgud. «Aga Miku paneme tüürimeheks, tema ihaldas alati valge põhjaga mütsi.»

«Vaat kus vaenlased! Kas tahate mind siis kohe välja praakida?» torkas tüürimees mööda minnes naljatades vahele.

«Oh ei!» kilkasid poisid vahele. «Mikk jääb ainult meie tüürimeheks.»

«Ah siis, laske käia!»

Tüürimees tõmbas mehaaniku veidi eemale ja küsis:

«Kuidas veeseis on?»

«Kuus jalga. Näib, et jääb — jääb pidama. Võib-olla hakkab isegi alanema, kui tuli vähemaks jääb ja pumbad kõvasti tööle panna. Ja poisid, tõesõna, lust on vaadata, kuidas nad töötavad.»

«Kuus jalga,» kordas tüürimees ning jäi pisut mõtlema.

Neid katkestas Martin, kes tuli teatega, et kapten kutsub tüürimeest üles. See pöördus kohe minekule. Ta aimas millest tahtis kapten temaga rääkida. Poiste lähedalt mööda minnes hüüdis ta:

«Poisid, laske kätel käia! Suruge vesi viie jala peale, siis katsume järele, kas ka laevavindid hakkavad liikuma.»

«Surume!» vastati talle kooris.

Tüürimees astus kiirelt Martinile järele. Ta oli parajasti trepil, kui kuulis kapten Toomsalu ruuporisse hüüdvat:

«Masinaruumi mehed kohale!»

«Ah-haa!» mõtles tüürimees naeratades. «Vana teeb just seda, mida arvasin. Kui... kui nüüd ainult vaheseinad vastu peavad.»

Ta astus sõnagi lausumata oma kohale aururooli taha, kuuldes kuidas kapten Toomsalu jagas alla masinaruumi käske. Iga heli oli talle tuttav, kümneid aastaid kuuldud. Kuid nüüd oli selles midagi uut, niisugust, mis pani tüürimehe jahmuma. Mis oli juhtunud kapten Toomsaluga? Ta hääl kostis väsinuna ja pingutatuna, nagu jagaks ta viimase jõuraasuga käsklusi. Tüürimees tahtis seda küsida, kuid samal silmapilgul hakkasid masinad tööle. «Õnnelaid» võbises tasakesi.

«Pakpoord rool!» hüüdis kapten.

«Pakpoord rool!» kordas tüürimees, pööras rooli ning hüüdis tagasi: «Rool rikkis!»

«Võta käsirool!»

Hetkegi kaotamata jooksis tüürimees pikkade sammudega alla pupile. Ta kõrvale ilmusid kohe kaks abilist, kes haarasid kinni suurest roolirattast. Ahtris solisesid vindid, vesi lõi kohisema. Paar lühikest hetke näis, nagu ei nihkukski veega täidetud «Õnnelaid» kohalt. Siis aga tundis tüürimees kõikumisest, kuidas laev hakkas pikkamisi ja raskelt liikuma.

«Pakpoord rool!» kostis uuesti komandosillalt.

Kolm meest surusid kogu jõuga käsirooli, ja aeglaselt, nagu sentimeetri-haaval pöördus laevanina vasakule. Vesi hakkas solisema ja ahtri tagant kostis vintide pahin. Need hakkasid kiiremini töötama ja kogu laeva läbis laevameestele nii tuttav värin.

«Liigub!» lausus rõõmsalt üks madrustest.

Seda liikumist jälgisid pinevalt kõik laevalolijad. All laevaruumis kuulatasid haavatud, dekil haarasid emad kõve-

mini laste ümbert kinni ja üleval komandosillal tundis kapten Toomsalu, nagu muutuksid ta väga nõrgad jalad palju tugevamaks. Ta andis jälle mõned käsud alla laevaruumi ja tüürimehele.

See vaatas käekella ning mõtles:

«Kesköö on ammu möödas. Vana on väsinud, ta pole hommikust saadik minutikski oma kohalt lahkunud. Sellepärast kostabki ta hääl nii jõuetuna ja väsinuna.»

«Õnnelaid» liikus pikkamisi ja raskelt, kogu selle loendamatute tonnide veelastiga, mis oli tunginud alla ruumidesse. Käsirool töötas kohmakalt, kuid masinad olid terved ja töötasid tõrkumatult. Esimene mehaanik lubas poole tunni jooksul ka elektrivalgustuse korda seada. Läbi pimeduse katsus tüürimees Saarik aimata sõidusihti ning adus, et nüüd hoiab «Õnnelaid» sama koosi, nagu õhtu eel «Elsa». Kui teel midagi ei juhtu, siis võib-olla jõuavad nad hommikuvalgeks Kõrgesaarele.

Nad olid sõitnud juba üle tunni, kui ootamatult kostis keset pimedat ööd mootori põrin. Kuskil eespool välgatasid veepinnal valguskiired. «Õnnelaid» kustutas tuled, võib-olla oli see vaenlase mootorpaat või allveelaev. Kuid mõni silmapilk hiljem kõlas läbi ruupori venekeelne hüüe:

«Hallo . . . hallo! Kas vajate abi?»

Kõik laevalolijad tundsid imelikku kergendust! Neid ei jäetud saatuse hoolde, ei unustatud. Kuskil seal pimedas mõeldi neile, vaadati valusa südamega ööpimeduses aeglaselt edasiliikuvat tulekuma, valmistati ning korraldati abi. Nüüd tegi see teadmine inimeste südamed ütlemata rõõmsaks ja kindlaks. Paljud hüüdsid vastu:

«Ei ole tarvis . . . saame ise läbi! Kas jõuame varsti Kõrgesaarele?»

Nüüd vastati ka laeva komandosillalt. Kõik tundsid juba kapten Toomsalu tuttavaks saanud häält:

«Jõuame omal jõul Kõrgesaarele. Pardal haavatuid viiskümmend kaks inimest. Palume neile kiiret abi.»

«Jääge seisma.»

«Õnnelaiu» masinad vaikisid. Vasakult lähenes väike nobe traaler, peatudes laeva külje all. Martin laskis nöörtrepi alla ja kaks meremeest ronisid kiirelt pardale.

««Elsa» jõudis enne keskööd Kõrgesaarele,» teatas neist esimene.

Professor Tähemäe ja Olga Vorontsova hakkasid korraldusi tegema raskemate haavatute transportimiseks. Väike traaler ei jõudnud neid kõiki peale võtta, kuid juba teatas rahulik hääl läbi ruupori:

«Tuleme tagasi. Head reisi!»

«Paremat veel teile!» vastati kõikjal tulekuma valgusel.

Mõlemad meremehed ühes Olga Vorontsovaga läksid tagasi ning väike traaler kadus ainsa hetkega pimedusse. Jälle hakkasid «Õnnelaiu» masinad tuksuma. Pikkamisi, raskelt nagu puksiir, mis veab järele palgiparve, jõudis «Õnnelaid» edasi. Tulekahju kuma valgustas mõlemale poole musta merd. Selle paistel läigatas hetkeks vesi, värvudes nagu peeglis punaseks.

Möödus tund tunni järel. Nüüd oli tuli peaaegu täiesti kustunud, ainult pumbad töötasid endise müraga. Mitu korda käis tüürimees Saarik all laevaruumis, süütas tiku põlema ja silmitses selle valgusel vaheseina, mida hoidsid titsid. Igalt poolt nõrgus vett, kuid vahesein pidas vastu. Tüürimees katsus vett mõõta, see oli veelgi tõusnud.

Ta tuli valutava südamega tagasi oma kohale, sellest kellelegi sõna lausumata. Ainult tema teadis seda, ja vahest oligi see nõnda parem. Kuid võib-olla teadis sellest ka Andrus, too vana merehunt. Nad kohtusid kord trepikäigu suus. Tüürimees tuli just alt laevaruumist ja vana kütja otsis pimedas vist sinna teed. Paar silmapilku seisid nad pimedas teineteise kõrval, leidmata sõnu, millest rääkida.

«Kuhu ma nüüd jälle eksisin, pimepea,» pomises endamisi Andrus. «Pidin hoopis nööri järele vööri minema . . .»

Ja rohkem juttu tegemata sammus Andrus hoopis teisale, nagu poleks temal vähematki tegemist ohtliku vahestaagi, tugipuude ja ähvardava veega. Aga järgmisel korral leidis tüürimees, et keegi oli pannud uusi titse vaheseina kinnitamiseks. Küllap see oli vana kütja töö.

Pikkamisi hakkas lühike suveöö taanduma. Meri muutus justkui avaramaks ja laiemaks. Jahe tuuleiil puhus üle laevalae, paisutas pungile tüürimehe valget särki. Horisondil tekkis mere ja taeva vahele pikk helendav riba — algava päeva kahvatu valgus. Minuti kümne pärast lõi see roosatama, muutus ikka laiemaks ja laiemaks ning sellega hakkas tuhm augustikuu öö kahvatuma halliks.

Nüüd võis laevalael eraldada juba üksikuid kogusid. Ini-

mesed tukkusid vahekäikude seinte ääres või olid tuule ning öö rõskuse eest varju otsinud alumistes ruumides. Ainult Mikk töötas oma noortesalgaga ikka veel väsimatult pumpade juures.

Kahvatus hommikuvalguses näiski «Õnnelaid» sellisena, nagu oli — tulest söödud, lõhutud reelingute ning segipaisatud rusuhunnikutega. Mastide ümber ripnesid põlenud vanditükid. Igal pool vedeles kaotatud, vormituks tallatud esemeid ning nartsutükke. Ikka veel tõusis põlenud kajutite kohalt suitsu ja vastik kõrbelehk täitis kogu ümbrust.

Vastu hommikut tõusis udu. See tõusis nagu hall läbinägematu müür, piirates kõigist külgedest edasi-tagasi hõljudes laeva. Korraga kostis jälle mootori põrin, udusein nagu rebenes alt, just vee kohalt ning väike traaler sööstis «Õnnelaiu» poole.

«Pöörduge vasakule!» hüüti ruuporisse. «Kõrgesaar on kahe kilomeetri kaugusel. Veerand tunni pärast jõuate sinna.»

Inimesed sööstsid üles, tormasid reelingute juurde ja vaatasid väikest kiirpaati, mis tõi neile nagu ellu tagasipöördumise kutse. Kuigi Kõrgesaar oli ainult väike kivine saar keset Soome lahte, jäi ta siiski paljudele kogu eluajaks meelde.

«Kas tõesti jõuame nõnda ruttu?» päriti ikka ja jälle. Kõik inimesed justkui ei suutnud seda uskuda, see oli nii ootamatu.

«Jõuate!»

Kapten Toomsalu hüüdis ruuporisse:

«Pakpoord!»

«Õnnelaid» kaldus pisut vasakule, vindid hakkasid laperdama. Traaler pöördus laeva ees kaart tehes ümber ning kadus mõne silmapilguga uduvalli taha.

Nad jõudsid väga pikkamisi edasi, otsekui oleks kogu laeva jõud otsa lõppemas. Masinad hakkasid töötama ebarütmiliselt. Laeva ahter istus hädaohtlikus sügavuses, nõnda et nina tõusis kõrgele ette. Järsku raksatas midagi laeva sisemuses ja «Õnnelaid» värises nagu loom, kes on põlvili kukkunud.

See oli piinav silmapilk tüürimees Saarikule.

«Nüüd andsid need k-rrdi titsid järele!» mõtles ta ärevalt. Ta ootas ühe minuti, pika minuti, tundes jalge all deki

värinast, kuidas vesi voolas laeva keskosa poole. Kas peab järgmine vahesein vastu, või tungib vesi masinaruumi?

Kapten Toomsalu hüüdis sillalt:

«Päästepaadid alla lasta! Rahu! Iga silmapilk jõuame Kõrgesaarele!»

Laevavile hakkas andma lühikesi hädasignaale.

Madrused kargasid päästepaatide juurde ja lasksid need alla. Kõik ootasid pinevalt, mida toovad järgmised minutid. Kui vesi tungib katlaruumidesse, puutub kokku tuliste ahjudega, siis . . . Järsku näis udusein nagu rebenevat kaheks, mille vahelt keegi sirutas välja tohutu käe. Inimesed vaatasid hetke hämmeldudes seda imelikku pilti, siis pääses kergendusohe kõikide südametest:

«Tuletorn!»

«Kõrgesaar!»

«Tüürpord rool!» nagu lämbus nende hüüete sekka kapten Toomsalu hääl.

Tüürimees vajutas kogu keha raskusega roolile ja «Õnnelaid» hakkas pikkamisi käänduma paremale. Vindid pahisesid nõrgalt, kogu laev oli raske ja kohmakas, kuid pöördus siiski. Vahesein . . . katlaruumi vahesein pidas vastu. Ja järgmisel silmapilgul jooksis laev peaaegu ilma tõuketa ahtriga põhja kinni. Tüürimees silmitses heameelega seda manöövrit, see oli osavalt tehtud. Nüüd võis kateldest aur välja lasta ja tuled kustutada. Siit ei liigutanud praegu «Õnnelaidu» enam ükski jõud.

Tüürimees vaatas komandosillale ja nägi seal kapten Toomsalu laia turja. See oli vajunud hoopis kössi, nagu polekski ta headmeelt tundnud laeva ilusast istekohast. Nüüd näisid nõrkevat ka ta jalad, käed lasksid megafonist lahti ja korraga kukkus kapten maha nagu nott. Tüürimees jättis rooli ning jooksis trepist üles. Ainsa hetkega nägi ta enda ees vana sõbra kahvatanud nägu, kokkulitsutud suud ja halle silmi, mis väsinult sulgusid.

Üks madrustest, kes katsus teda aidata, pöördus tüürimehe poole ja näitas oma pihupesi.

«Veri?» küsis tüürimees.

«Vist jah,» vastas madrus segaselt.

«Kapten on haavatud!» hüüatas Martin.

Nüüd mõistis tüürimees kõik. Sellepärast oligi «vana» hääl nii võõras ja jõuetu. Vaenlase lennukid olid ülelennul

haavanud teda juba õhtul, kuid ta seisis kogu öö oma kohal, võitles tule ja veega, võitles nende laste ja naiste elude eest, kes olid usaldanud oma saatuse «Õnnelaiu» hooleks.

Mikk tungis madruste vahelt läbi. Tema selja taga trepiastmetel paistsid noored näod.

«Meie kanname seltsimees kapteni kätel paati ... olgu see meie piletiraha.»

«Tublid poisid, tehke nii,» vastas tüürimees väga tasa. ««Vana» on seda auga ära teeninud.»

Poisid tõstsid kapteni üles, võtsid kätele ning kandsid mööda laevatreppi alla. Tüürimees jälgis, kuidas nad asetasid ta presentkattele, ja siis hakkas paat liikuma kitsa kivise saarenuki poole, mis paistis nagu väljasirutatud koib udust.

Mõne minuti pärast tuli sealt hulk paate laeva poole. Nad täitusid kiirelt inimestega, väikeste kinninööritud pambukeste, odavate pappkohvrite ning kompsukestega. Emad hoidsid kallistades lapsi süles. Kui paadid laevast kaugenesid, kostis läbi hommikuse udu tuttav laul.

«... meil laulud aitavad elada, võita ...» mängis neile Martin kaptenisillal püsti seistes kaasa.

See lauluviis ja sõnad haarasid imelikult tüürimehe südant. Ta oleks tahtnud veel korraks olla noor, minna ja laulda kaasa nendega, keda ei kohutanud lahing ega piin.

«Martin,» küsis ta, «kas su otsus on kindel?»

Madrus mõistis kohe mida tüürimees mõtles.

«Kindel,» noogutas ta pead. «Aeg kutsub võitlusse, nüüd pole kõhklemist. Kui ei löö meie, lüüakse meid. Mu isa on ütelnud alati väga ilusti: «Parem püsti surra, kui põlvili elada.»»

Tüürimees kordas mõtlikult:

«Parem püsti surra, kui põlvili elada.»

Kui paadid uuesti tagasi jõudsid, oli tüürimees Saarik lõpuni mõtelnud oma mõtte. Võib-olla vajatakse praegusel raskel heitluse-ajal punalipu alla üht vana meremeest, kel on küll lõhkine kuub, kuid head silmad ja õiglane süda. Kui läheb see nii, siis ulatab vana meremees kõhklematult oma kareda käe võitluseks viimse võitluseni.

Nende mõtetega astus tüürimees Saarik paati ja madrused võisid hommikuvalgusel ta näol näha imelikku naeratust.

1945

ÜLE MÄGEDE

1.

Öösel oli mägedes torm, ja lumetuisk kihutas Han-tengri tipult alla nagu must öö. Mäed oigasid ja kõrged siledatüvelised paplid lainetasid nagu õlekõrred. Lumi täitis kõik lõhendikud, tuiskas üle lagedate väljade, katsus kinni katta Issõk-kuli mõõtmatuid kaldaid. Väikesed järveäärsed külad mattusid valgesse lume heledusse nagu pehmesse vaipa.

Kuid nüüd oli lumi jälle kadunud. Hele päike paistis üle Issõk-kuli hallika vee. See väreles raskelt hiilgavas hommikuses säras nagu hiigelliud täis sula tina. Tõsistena paistsid eemalt mäed. Han-tengri uhke tipp vaatas rahuliku pilguga üle hiigeljärve ja laiuva lagendiku kuni Terski-ala-tau kitsasteeni.

«Kord igatsesin nii väga siia Taevaste mägede maale,» lausus noor pikkade juuksekahludega poiss, vaadates üle vee. «See nimi oli nõnda kummaliselt kutsuv nagu muinasjutus maailma lõpp. Kuid nüüd igatsen jälle kuskile mujale, ma ei tea isegi kuhu.»

Ta kaaslane, mõned aastad vanem, suur ja tugev poiss, riietatud kulunud soldatipluusi, rihm vööl, vastas:

«Sa jälle nukrutsed nagu ei tea mis. Vaata, kas sa näed seda päikeselaiku seal vees?»

«Jah, näen.»

«Vaata, viskame kivi. Kui kivi kukub sinna sööri, siis oleme kevadeks tagasi kodus.»

«Viskame!»

Poisid otsisid maast kivid ja viskasid kaugele järvel hel-

kiva päikeselaigu poole. Esimene kivi langes just laigu keskele, üles pritsides sädelevaid veepiisku.

«Sa saad koju!» hüüatas rõõmsalt noorem poistest.

Ta hoidis nagu kaheldes kivi pihus, keerutas siis kaks ringi ja viskas. Kivi kukkus palju lähemale tinasesse vette. Poisi ilme muutus tusaseks, nagu oleks ta kaotanud midagi väga kallist.

«Ära kurvasta, Eero!» hüüdis soldatipluusis poiss. «See tühine kiviviskamine ei tähenda midagi, parem lähme teiste juurde.»

«Milleks sinnagi?» küsis teine tusaselt.

«Vaatame kaarti.»

Eero naeratas. Nüüd vaatasid nad sageli kaarti, seda peopesa suurust maailma, mille Pihel oli põuetaskus kaasa toonud. Sealt justkui õhkus neile vastu tuhat igatsust ja lootust, pannes unustama kõik muu.

«Lähme!» vastas ta ja hakkas ees sammuma väikese fansa poole.

Neid oli viis eesti poissi. Sügisel olid nad tulnud põhjast, põigelnud risti-rästi läbi ajaloolise Hiiva kuni Tšardzui kõrvelinnani. Sealt pöördusid nad tagasi, istusid pikki päevi Arõssi vihmasel platvormil ning jõudsid eesmärgita hulkudes üle Nälja stepi Tsu savikollaste kärestikkudeni. Nüüd olid nad siin Issõk-kuli — Sooja järve — tuulisel kaldal ja igatsesid jälle kuhugi, isegi teadmata kuhu.

Ühel päeval tuli Pihel, seesama suur ja tugev Saaremaa poiss, kes oli võidelnud viimast võitlust Kiviloo ja Tallinna all, ning teatas, et kuskil põhjas, tuhandete kilomeetrite kaugusel formeeritavat eesti rahvusväeosi. Ta oli seda kuulnud Mala-lõilt, väikeselt kasahhi tüdrukukeselt. Ja Mala-lõi kuulis seda Abadõrilt, kes oli omnibusejuht Terski-ala-tau kitsasteel. Seal rääkisid seda ishakiajajad, kes teadsid kõike, isegi seda, mis sündis Narõni taga.

Tol päeval jäi fansas — väikeses valgeks lubjatud savimajas — kõik imelikult vaikseks. Mõtted lendasid üle mägede ja liivaväljade kaugele põhja ja sealt kallimale maalapikesele maailmas — kodukurule. Kõikide näod olid pidulikult tõsised, nagu pöörduks just sel hetkel tähtis lehekülg nende elu-loos.

Nüüd sammusid Pihel ja Eero fansa poole. See asus peaaegu järve kaldal, väike ja valge nagu kõik muugi siin päi-

kesepaistelisel maal. Uks seisis lahti ja Eero astus esimesena ruumi. Ta silmas kohe kolme poissi, kes kummardusid õhinal laua kohal väikese kaardi üle.

«Mis uudist?» möirgas Pihel tagantpoolt.

«Velikije Polje... Zapadnaja Dvinaa ja Toropets on vabastatud!» hüüdis üks poistest vastuseks.

Vist keegi ruumisolijaist polnud kunagi kuulnud neid kummalisi nimesid. Kuid kõik tajusid nii imeselgelt, et niisugused kohad võisid asuda ainult kuskil seal loodepiiri lähedal, kuhu nad vaatasid sageli siit tuhandete kilomeetrite tagant.

Ja nüüd tahtsid kõik korraga näha seda kaarti, mis oli juba kulunud ja nõnda väike nagu peopesa. Kuid ometi igatsesid nad sealt vastust oma mõtetele.

«Kas leidsite?» päris kannatamatult Pihel, kes oli jäänud teiste selja taha.

«Toropetsi leidsime, teisi pole,» vastas Näkk, väike kõhetu poiss.

Pihel tammus ühelt jalalt teisele ja ootas ruumi laua juures. Kuid nüüd unustasid sõbrad tema. Nad trügisid kobaras kaardi juures, näitasid sõrmedega, rääkisid arusaamatuid nimesid ja naersid nõnda lõbusalt nagu mitte kunagi varem.

«Kas piirist kaugel?» küsis jälle Pihel kannatamatult.

«Paar tolli ja ongi Saaremaa,» naljatas keegi.

«Näidake!»

Suur ja tugev Pihel lükkas kõik neli poissi laiali ja seisis kaardi ees. Ta vaatas silmapilgu seda, nagu oleks seal süttinud tuluke, mis märgib neid varemkuulmatuid nimesid. Siis hüüdis ta:

«Näidake sõrmega, põrgulised! Mina muidu neist kribukrabudest aru ei saa.»

Ja keegi näitas talle Toropetsi, seda väikest senitundmatut punktikest loodepiiril, mille eile oli vabastanud Punaarmee. Pihel vaatas tükk aega sõnagi lausumata, pani siis oma suure kämbla kaardile ja sulges vist silmadki, kui ütles:

«Poisid, ma arvan, et nüüd on viimane aeg otsi ümber pöörata.»

Fansas jäi imelikult vaikseks. Ühes nurgas põles väike õlilamp, heites kollakaspunast valgust poiste nägudele. Eero pikad pruunid juuksed kippusid silmile ja ta lükkas need

järsu käeliigutusega tagasi. Rumba silmad olid suured ja hiilgavad. Näkk oli sirutanud oma peenikese kaela ette ja ta kõhnad närvilised sõrmed trummeldasid laual. Paap seisis nõnda vaikselt, nagu polekski teda ruumis.

«Jah, Pihelil on õigus,» lausus viimaks keegi. «Siin pole enam suurt mõtelda, muidu jääme veel hiljaks.»

Teisel päeval seisid viis poissi omnibuse piletikassa ees ja koputasid kannatamatult luugile. Viimaks avanes see ja pahane naisehääl küsis:

«Mis te lõhute nagu metsalised?»

«Pileteid tarvis, sõidame sünnimaad vabastama.»

Nüüd naeratas piletimüüja pisut ja heitis poistele teravama pilgu.

«Pileteid ei ole, on kolmeks sõiduks ette müüdud,» ütles ta siis.

«Tähendab, kolmeks nädalaks?»

«Jah.»

«Andke siis neljandaks sõiduks.»

«Neljandat sõitu ei tulegi, omnibus läheb remonti.»

Luuk klõpsatas kinni ja korraga tundsid poisid, nagu oleksid nad sattunud liiga kaugele maailma lõppu.

Nad hakkasid pikkamisi fansa poole tagasi sammuma. Jaanuaripäike paistis heledalt nagu kesksuvel. Kauged mäetipud vaatasid pilvedest vastu. Tuul tuli üle järve ja pani laulma peenikese kuldkollase liiva.

Siis seisatas järsku Eero ja näitas üle tuulise lagendiku mäesakkide poole:

«Vaata, seal on meie tee!»

«Üle Kungei-ala-tau?» küsis rahulik Paap.

«Jah.»

Mitu silmapilku vaatasid poisid vaikides Kungei-ala-tau lumes sätendavaid tippe. See oli vanaaegne karavanitee. Seda mööda liikusid juba tuhande aasta eest põhja poole Hiina tee- ja siidikaupmeeste karavanid. Neil olid siidkangastesse peidetuna kaasas imepeened ennenägematud esemed: tassid, vaasid, väikesed jumalakujukesed. Nad nimetasid neid ting-jao'ks, aga inimesed, kes neid nägid, ütlesid, et need on õhtupilvede tükid, mida Kinte-tšeni meistrid oskasid voolida sellisteks imetaolisteks esemeteks. Nad olid kallimad kui kõige puhtam kuld.

Ka nüüd käisid seda teed mööda kaamelite ning eeslite karavanid kuni Alma-Ataa kuldsete orgudeni.

Teine tee kulges Kungei-ala-tau ja Terdki-ala-tau orgude kaudu Pispekki, kuulsasse paplite linna. Seda mööda sõitis kord nädalas vana omnibus, mille piletid olid nüüd kolmeks nädalaks ette müüdud.

Poisid astusid jälle edasi. Nad olid sel õhtul imelikult vaiksed, igaüks mõtles midagi. Kui süüdati fansas pisitilluke õlilamp, mille vaevaline valgus ei suutnud tungida kõigisse nurkadesse, kummardus Pihel Eero õla lähedale ja küsis:

«Palju sa arvad sinna maad olevat?»

«Kolmsada,» vastas see.

«Kolmsada?» kordasid nüüd ka teised ja jäid veel vaiksemaks.

Pihel läks välja, ja kui ta poole tunni pärast tagasi tuli, hakkas korraldama oma seljakotti. See oli lihtne purjeriidest kott, nagu neid kandsid suvel Saaremaa kraavilammutajad. Seal oli ainult mõni tükk pesu, kulunud vakstukaantega taskuraamat tuhmunud päevapiltide ja ammu koltunud kirjadega, mõni tühine mälestusese ja tühi veepudel. Kuid Pihel askeldas koti kallal nõnda tõsiselt ja tähtsalt, nagu sisaldaks see kogu maailma varandust.

Siis küsis ta:

«Kas arvad, et on tarvis vett kaasa võtta?»

«On,» vastasid poisid Eero eest.

Pihel läks ja täitis oma tühja veepudeli. Nüüd oli kõik korras, valge kott ootas ainult selgatõstmist. Ja poisid sellest rohkem ei rääkinud, — teekond oli otsustatud.

Oli varane hommik, kui nad teele asusid. Öösel oli külm sepitsenud veeloikudele imepeenikese jääkirme, mis nüüd päikese paistel sulas ja kadus nagu õhk. Kungei-ala-tau tee oli tühi, tuuline ja päikesepaisteline. Kogu päev ei tulnud neile vastu ainustki inimest, kuid poisid läksid ikka edasi. Selja taha jäi Issõk-kul nagu suur hall pilv, mis hakkas pikkamisi vajuma silmapiiri taha.

Teisel päeval jõudsid nad ühe fansa juurde, mille ees istus tjübiteikas vanamees. See tõusis poisse nähes üles ning ütles:

«Kui tuuled puhuvad Han-tengri harjadelt, siis lähevad rändajad kuldse linna poole. Viige minult Moskvale tervisi

ja ütelge, et vana Tanõr saatis oma mõlemad pojad sangarite teele.»

Ta andis märku, et poisid istuksid, ja tõi varsti savikruusiga piima, tüki kitsejuustu ja ümmarguse leiva. Siis valmistas ta fansas magamisasemed ja palus öömajale. Hommikul saatis ta oma külalisi tükk maad ja lausus lahkudes:

«Südamete jõud on kõige suurem jõud maailmas. Mida ei suuda ak-mal vedada oma lihaste jõul, seda veab inimene südame jõul.»

Ta jäi seisma tee äärde ja poisid läksid jälle edasi. Öösel süütasid nad tuled ja pikutasid nende ääres, kuni härmatis alla langes. Mägede külm lõikas nagu noaga läbi riiete. Hommikul vara jätkasid nad jälle teekonda.

See oli viiendal päeval, kui Eero end suure vaevaga üles ajas. Kõik keerles ta ees, mäed kõikusid ja kitsas tee tahtis nagu iga hetk kaduda jalgade alt.

«Mis sul on?» päris Pihel mitmendat korda.

«Ei ole midagi, see läheb mööda.»

«Kas tahad, ma võtan kanda su kompsu?»

«Ei ole tarvis. Nüüd on mul juba parem.»

Kuid tal ei olnud parem. Õhtul värises ta kogu kehast ja silmadest kadus viimne läige. Paap süütas tule ja kõik neli poissi istusid nõnda, et tuul kandis sooja õhu Eero poole. Hommikul tõusis ta tuikudes ja hakkas nagu meelemärkusetult edasi sammuma. Pihel võttis ta käest kompsu ja ütles:

«Täna õhtuks jõuame orgu.»

Eero naeratas.

Pikkamisi nihkusid mägedepiigid selja taha. Tee muutus laiemaks, päike kallas selle valgust täis. Ning korraga seisid nad ääretu lagendiku ees, mis laius nagu meri., Kaugemal paistsid külad otsekui pisikesed tikukarbid.

Allaminekul tuli neile vastu mees eesliga. See oli ishakiajaja, kes läks mägedesse puude järele. Pihel hakkas eesliajajaga rääkima.

Nad kauplesid kaua ja viimaks võttis Pihel kuue seljast ning andis ishakiajaja kätte.

Poisid tõstsid Eero eesli selga, kuid ta nagu ei märganudki seda. Teisel päeval näitas ishakiajaja kitsale mustale joonele, mis jooksis nagu niit läbi pruunkollase liivalagendiku.

Ta ütles:
«Raudtee.»
See oli Turkmeenia—Siberi raudtee, mis tuli kaugelt Amu-Darja tagant ja kulges läbi terve maailmajao üles põhja. See raudtee võis ka neid kanda tagasi loodepiiri äärde koduradadele.
Ishakiajaja peatas eesli ühe maja ees ja poisid kandsid Eero ambulantsi. Vana arst katsus pulssi, vaatas siis üle prillide poiste otsa ja ütles:
«Tüüfus . . . tuleb kohe saata haigemajja.»
Samal hetkel ajas Eero end asemelt üles ning lausus:
«Minge teie edasi . . . küll võitlus viib jälle mehed kokku . . .»
Pihel otsis ta palavikust väriseva käe ja pigistas seda tugevasti.
Öösel peatus kaubarong väikeses jaamakeses. Neli poissi ronisid söevagunisse ja sõitsid põhja poole.

*

Seersant Pihel kummardus vaheseina lõhutud augu kohale ja ladus sinna viis või kuus doolipakki. Ta oli habemes, suitsunud näo ja purukskäristatud kasukaga. Kord oli ta maju ehitanud, nüüd lõhkus neid. Ta rajas oma vahvate sapööridega teed jalaväelastele. Nad lõhkusid kivimüüre, betoonkindlustusi, seitsmekordsete raudtaladest lagedega peiduurkaid ja punkreid.
«Valmis!» hüüdis ta, süütas tohutu suure vilka otsast süütenööri ja jooksis eemale, varisenud müüri taha.
Lõhkemine pani värisema kogu maja. Telliskivitükid ja tolm täitsid ümbrust. Pihel haaras automaadi ja jooksis tekkinud ava juurde. Ta ei näinud kuigi palju telliskivitolmus ja suitsus. Tema järel tulid sapöörid, jalaväelased, automaaturid.
Ja siis silmas seersant Pihel ruumis suitsu ja tolmu keskel pikka kogu terve kimbu granaatide ja automaadiga käevangus. Seina ääres seisid ülestõstetud kätega viis-kuus hirmunud fritsu.
«Kas oma?» karjus Pihel.
«Oma,» vastas pikk poiss.
Selles hääles oli midagi tuttavlikku, ammukuuldut. Ja

korraga kargas Pihelile meelde tinahall Issõk-kul, tuisk Han-tengri tipul ja raske teekond üle Kungei-ala-tau.

«Eero!» hüüdis ta ja haaras vana sõbra ümbert kinni.

«Kuidas sa siia said?»

«Sealt,» näitas Eero lakke lõhutud augule.

Väljast kostis lühike terav vile.

«Ma pean minema. Võta vangid üle ja hoia neid hästi. Üks on nende seas suur nina — oberst. Nägemiseni! Küll ükskord jälle näeme, võitlus viib mehed kokku.»

Ja Eero oligi läinud.

1945.

SOOLAJÄRVE PERENAINE

1.

Põhja pool Kaspiat, kuhu ei ulatu enam Ak-Tulagai mägede tuuled, asub hulk soolajärvi. Nad algavad Zagan-Nuri ja Jaš-kuli radadelt, ulatuvad Volga kallasteni ja sealt üle tumedapõhjalise Urda kuni Usseni käändudeni. Mõned neist on mitmesaja ruutkilomeetrilise pindalaga rasked hallikad veekogud, mis nagu tinased hiigelsilmad vilguvad valevate liivadüünide vahel. Teised on pisemad, hoopis pisikesed soostunud sombud, millede ümber laiuvad elutud soolarabad, hallid, päikeses pleekinud ja taimedest tühjad maa-alad. Suvine kõrgpäike helgib neil järvesilmadel nagu tuhmunud hiigelpeeglitel, kuna sügisesed rajud panevad raskelt loksuma nende vee.

Üks neist pisemaist on Bogdo-Ola-kul, mida siia harva juhtuvad kalmõkid kutsuvad ka tuhande silma järveks.

Kümneid inimpõlvi leidsid siia teed ainult kaamelite karavanid, pikad looklevad killavoorid Suure delta äärest, Us-Urdi liivastelt teedelt ning Uraali ülemjooksu kärestikelt. Nad viisid seda kallist kaupa, mis lasus lademetena järvede ning soolasoode kallastel nagu silmipimestav Ksõl-Jari lumi, kuni Orenburgi kaugete väravateni ja Araali sädelevate kallasteni. Seal soolati sellega liha, õunu, arbuuse ja kalu, pargiti kaameli- ning hobusenahku, kingiti seda väikestes kitsenahast kotikestes noorpaaridele majaõnneks. Kuid siiski kõige mõnusam oli seda kasutada tee joomisel, kui väikestes kullatud põhjaga puunõudes sädeles mao-tša ja keele all sulas tükike seda imelist valget kristalli. Nüüd teevad selle töö Astrahan-Saraatovi raudtee, lugematud veoautod ja Volga soolapargased.

Vastu kevadet jäi Kati päris üksi.

Kõige esmalt läks Zumabai, ta võõrasisa. Kati sai hulga igasuguseid võtmeid, nõnda suuri nagu ta väike pruuniks-põlenud käsi, ja nõnda väikesi nagu ta kõige pisem sõrm. Seal olid ladude võtmed, suured ja rasked nagu raudkangid, mis avasid tõrksalt ning kriuksudes plekiga ülelöödud uksi. Kuurialuste, panipaikade ja kontori võtmed tundusid justkui nende suurte võtmete poegadena. Kuid seal oli ka hulk pisikesi võtmeid, üsna pisikesi, mis näisid Katile jälle omakorda suurte kontori ning panipaikade võtmete lastena. Need olid sahtlite ja kappide võtmed, mis avasid ja sulgesid laekaid paberite, dokumentide, varustusraamatute, kviitungite ja kõige muuga.

Ning viimasena, nääpsukesena, oli üsna pisike võtmeke, nõnda pisike, et Kati otse jahmus, kartes seda kaotada nagu nõela kollasesse liiva. See oli väikese plekist kassa võti, milles hoiti raha ja mis asus Zumabai töölaua sahtlis.

«Seo sellele pisikele pael taha ja riputa kaela,» õpetas isa. «Seda ei tohi kaotada, see võib tuua palju pahandusi.»

«Jah... seda ei tohi kaotada,» kordas Kati isa sõnu, hoides kõvasti pihus väikest võtme-pöialpoissi. «Sellele seon paela kaela.»

Ja see oligi vist kõige õigem nõu, sest polnudki muud abi selle tähtsa võtmekese kaotsimineku vältimiseks. Kati võttis oma mustast juuksepalmikust kitsa punase siidpaela, sidus selle võtme-pöialpoisile sanga ning riputas kaela.

«Soo, nüüd ei kao see kuskile,» ütles ta isale.

«Hästi,» vastas see.

Siis hakkas Zumabai jutustama, milleks ja kus kõiki neid võtmeid tarvis läheb. Need suured ja rasked olid ladude võtmed, kuna väiksemad kuulusid panipaikadele, kuuridele, keldritele. Vana panipaiga võtmega, kus hoiti ainult tühje tünne, tarvitamatuid kaste, vanu narmendavaid roguskikotte, sai avada ka Andrei, ettevõtte juhataja tööruumi ust — kui seda tarvis tuli. Ka mitme teise võtmega sai avada kontorit, kuid ükski neist ei avanud juhataja tööruumi. Ainult lao number kolm võtmega oli paha lugu. See ei tahtnud kuidagi avada suurt roostes lukku, tõrkudes ühtelugu terve igaviku.

«Neile suurtele võtmetele pane kaelast pulk läbi, siis keeravad hõlpsamini,» õpetas Zumabai.

Kati noogutas tõsiselt pead:

«Jah, neile suurtele panen pulga kaelast läbi.»

«Aga lao number kolm võid hoopis lahti jätta. Nüüd on see tühi, seal pole midagi tähtsat.»

Kati kordas tõsiselt:

«Jah, lao number kolm võin lahti jätta, seal pole tähtsat.»

Siis sosistas Zumabai veidi tasemini:

«Aga seda, et vana panipaiga võtmega saab avada ka Andrei tööruumi ust, pole tarvis ühelgi hingel teada. See on ainult sinu jaoks, mitte kellelegi muule . . .»

Ja Kati vastas tõsinedes niisama tasa:

«Jah, seda pole tarvis ühelgi hingel teada, see on ainult minu jaoks.»

Nüüd nagu polnudki Zumabail, vanal Bogodo-Ola-kuli soolajärve ladude valitsejal, oma noorele asemikule enam midagi teatada. Kõike muud oli Kati ise oma silmadega lapsepõlvest saadik näinud. Ning raamatuid ja kirjakunsti tundis Kati paremini kui keegi soolajärve põliselanikest. Zumabai oli seda rasket kunsti higi ja vaevaga õppinud alles meheeas, kuna Katil oli see tarkus käes juba kümneaastaselt. Ja nüüd oli ta juba kuusteist, päris väike naine.

«Kui harjud, küllap tuled kõigega toime . . . Bogdo-Ola-kul on vaid väike soolajärveke. Oleks Elton, siis jääks ka minu süda raskeks,» lõpetas Zumabai ja hakkas astuma elumaja poole.

Tema taga sammus Kati ning mõtles:

«Tuleb toime tulla, nüüd on niisugune aeg.»

Salihhale, oma naisele, kes oli juba palju aastaid haige, oli Zumabail öelda ainult seda, et kevadel võivad nad tappa Oki. Okk oli suur rasvasabalammas, nõnda raske sabaga, et selle kandmiseks tuli loomale valmistada väike käru. Nõnda kõndiski Okk ümber kontori ja soolajärve — raske saba kahe rattaga kaarikul järel nagu turske sõidusaks.

Siis läks Zumabai, suur valge kott turjal, rajooni.

Kaks kuud hiljem tuli ka Andreile käsk.

Nüüd sai Kati jälle uusi võtmeid, suuri ja väikesi. Andrei ei õpetanud nende tarvitamist, sest kui Zumabai südames jäi Kati ikka väikeseks tüdrukuks, siis Andrei silmis oli ta arukas nooruk, väike naine, üks neist paljudest miljonitest, kellede õlgadele Suur Isamaasõda pani raske töö ja tähtsad kohustused. Nüüd võrsus neid inimesi igal pool, suurte

tehaste nõgiste lagede all, avaratel viljaväljadel, kaevanduste pingerikkas töös ja ka siin soolajärvede kallastel.

Ta ainult pani käe Kati õlale ja küsis:

«Kui vana sa juba oled, kuusteist vist?»

«Kuusteist,» vastas Kati.

«Küllap nad saadavad trustist minu asemele uue juhataja... Töö ei tohi katkeda, see on nüüd tähtsam kui varem.»

Aga siis mõtles ta pisut ning lausus uuesti:

«Võib-olla saadavad ka ainult abilise, sest nüüd on inimesi nõnda vähe. Siis jääd ise juhatajaks, väikese soolajärve perenaiseks. Aga seni ole juhataja ja abiline, raamatupidaja ning laohoidja, esimene ja viimane, ees ja taga, igal pool.»

Katil hakkas neid sõnu kuuldes päris palav. Ta põsed lõid õhetama ja tumedais silmades hõõgus rõõmu taga ka väike kahtlusesädemeke. Kuid aastaaeg polnud veel kaugeltki palav. Suur kevad oli alles tulemas ning laiadel liivaluidetel puhusid Ak-Tulagai lõõtsuvad tuuled. Ka luiged ei lennanud veel üle soolajärvede oma sünnimaale — põhja. Need olid vist Andrei sõnad, mis panid Kati nõnda õhetama.

Veel korraks pöördus Andrei ümber, nagu oleks tal midagi vaja meelde tuletada, ning ütles:

«Hoia end Kamaari eest, see on halb inimene.»

Siis vaatas ta vana Hassai poole, kelle pruuni kortsulist nägu kattis harv lumivalge habe nagu valge kaamelikarv. Hassai oli nüüd Zumabai asemel soolajärve ülevaatajaks ja tööde juhatajaks.

«Sinu hoolde jääb tüdruk, sa valva teda nagu oma last.»

Vanamees pani käed rinnale ja kummardas vaikides. Ta oli pärit hoopis kaugelt alt lõunast, sealtpoolt Ak-Tau mägesid ja Kara-Kuduki jälgedeta liivasid. Ta oli tulnud siia juba ammu. Keegi ei mäletanudki enam, millal see oli. Soolajärved said temale uueks koduläveks, Kasahstani kõrge taevas tema telgilaeks. Hassai hääl kõlas peaaegu pühalikult kui ta vastas:

«Mina tõin Katiku hälli juurde esimese luige. See tähendab minu sünnimaal, Oxuse kollastel kallastel, et olen talle isaks ja emaks.»

Siis läks Andrei.

Ta vaatas minnes ikka üle õla tagasi, nagu oleks unusta-

nud siia liivasele maale midagi kallist. Võib-olla oli see ta kümneaastane töö soolajärve ääres, mis sundis teda sellele heitma veel viimase pilgu. Võib-olla oli see midagi muud, inimesed, ehitised, mõte sellele, kuidas siin tullakse toime ilma temata, Zumabaita, paljude teisteta, kes olid läinud enne neid. Ta tõstis oma raske kohvri, mille küljes läikisid valged metalltibad, veoauto astmelauale ja istus ise juhi kõrvale kabiini. Siis hakkas mootor põrisema, peen hall tolm ja veidi bensiinisuitsu tõusis rataste alt, ning maha jäänud olidki need madalad majad, kogu kümme aastat elust.

Kati seisatas kontori ees ja vaikis. Ta pruunid, pisut kuldse helgiga silmad vaatasid kaugesse tulevikku.

Neis väreles ikka veidi hirmu nende suurte võtmete, arveraamatute, rahapakkide ja kõige muu pärast. Kuidas selle kõigega toime tulla, nende ladude, kontori, kogu soolajärvega? Nüüd see kõik justkui kasvas tema ees määratu suureks ettevõtteks, soolalinnaks, nagu ta oli kuulnud räägitavat põhja pool suurest Eltonist.

Need mõtted rõhusid teda raske koormana, kuid selle kandmine otsekui kasvatas ka noort nõtket pihta, asetas ta vastamisi elu esimese prooviga. Nüüd tuli olla vapper ja vastupidav. Nüüd oli rinne kõikjal, kaugel Moskva all, Doni ääres, Siberi metsas, Kaug-Ida taigas ja ka siin väikese soolajärve Bogdo-Ola-kuli kaldal. Tema oli vaid üks neist võitlejaist, nagu Zumabai, Andrei ja miljonid teised. See mõte andis Katile uut, senitundmatut jõudu.

2.

Elu läks edasi.

Autod tulid ja läksid raskete soolakoormatega. Seda veeti isegi härgadega laiades vankrites Volga äärde ning üles Usseni kallasteni. Mõnikord tulid kaugematest küladest elanikud ja kandsid seda turjal kümneid kilomeetreid. Sool muutus hinnaliseks, nüüd nõuti seda veel rohkem kui kunagi varem. Seda vajas rinne, seda vajasid tööstused ja vabrikud, seda vajas ka kauge tagala.

Kati jooksis kogu päeva.

Nüüd nagu ei saanudki istuda, kuna igal pool ootas töö ja

tegevus. Iga pisemgi asi nõudis korda ja hoolt. Mõned väikesed toimetused sarnanesid sellele pisitillukesele võtmepöialpoisile, mida Kati siidpaelaga kaelas kandis. Just samuti ähvardasid nad käest libiseda, silmist nägematult kaduda. Sellepärast pidigi Kati nõnda palju jooksma.

Vana Hassai silmitses teda oma valgete kulmupuhmaste alt ja ütles:

«Sul oleksid nagu tiivad kasvanud, Katik.»

Jah, nüüd olekski Katil olnud tiibu vaja. Ta mahtis ainult siis istuda, kui märkis arve ja numbreid oma suurtesse raamatutesse. Nüüd oli kõik tema õlgadel, kogu soolajärve suured ja väikesed toimetused. Need muutusid mõnikord kivina raskeks, kustutasid kuldse helgi Kati naeratavaist silmadest. Aga nad tõid ka magusaid rõõme, võidetud raskuste ning töö uhkust.

Kord oli ta kõige alluvam siin Bogdo-Ola-kuli soolajärve ääres. Ta märkis paberile ainult numbreid. Kogu soolajärv näis temale vaid ühe-, kahe-, kolme- ja neljakohaliste lõpmatute numbrite ridadena. Ta ise oli ka ainult väike number — noorem arveametnik. Kuid nüüd oli ta ühtaegu kõige alam ja kõige ülem, nüüd oli ta nagu varem Andrei, Zumabai ja ta ise ühtekokku.

Peagi harjus ta raskeid uksi kinni ja lahti keerama. Ta pidas meeles võõrasisa õpetust: igal suurel võtmel oli pulgast saba taga. Nõnda oli kergem keerata, nõnda võis sulgeda aida number kolm tõrksa ja raske ukse. Kuid seda polekski nüüd tarvitsenud teha, sest ait oli päris tühi. Kati keeras seda ainult selleks kinni, et soolajärve majapidamises oleks kord.

Ja kord oli siin nagu varemgi Andrei ja Zumabai aegadel.

Bogdo-Ola-kul oli veel üks väheseid vanamoeliste tootmisseadistega soolajärvi. Igal pool töötati juba ammu mehaniseeritult, suure Eltoni ääres asus isegi moodne soolalinn. Kuid siin toodeti soola veel suurtes karjäärides, kuhu lasti järvest vesi, mille aurates päikese paistel jäid liivale lumivalged soolakristalli-lademed. Suviti täitusid kõik laod ja aidad selle valge kristalliga, mis asus siis siit autodel teekonnale kaugetele maadele. Nüüd olid laod veel tühjad, autod veeresid otse karjääride ja soolajärve äärde, kus oli peremeheks vana Hassai.

Nüüd tulid ja läksid autod veel kiiremini, kõikjal vajati

soola. Isegi öösiti vilkusid raskete veokite suured tulised silmad Bogdo-Ola-kuli ääres. Siis süütas Kati kontoris väikese õlilambi, märkis raamatuisse arvusid, kirjutas kviitungeid, võttis kokku arveid. Vana Hassai püsis ikka ta lähedal, vaikselt, peaaegu märkamatult, valvates. Kuid Kati märkas siiski, kuidas vanamehe elavad silmad nagu valvasid hoolitsevalt kõigi ta toimingute ning talituste üle.

Mõnikord kui Kati väga väsinud oli, ütles Hassai:

«Katik, mine puhkama . . . sul vajuvad silmad päris kinni.»

Kati raputas end, ta väike nõtke kogu sai uut jõudu.

«Vaat, nüüd ei vaju enam,» naeratas ta Hassaile. «Aga mine parem sina . . . sul pole siin niikuinii midagi teha.»

Tõsi jah, siin kontoris polnud Hassail midagi teha. Tema toimetamised olid all soolajärve ääres, karjäärides, teedel, ladudes. Tema ei osanud lükkida peeni tihedaid kirjatähti nagu korallinippe üksteise kõrvale ritta. Ta oskas vaevalt lugeda, tema noorusaegadel ei hoolitud suurt seda laadi kunstist. Kuid ta ei lahkunud siiski, vaid seisis hämaruses Kati selja taga, kuhu väike õlilamp ei suutnud valgust heita.

Ühel päeval väljus veoauto kabiinist pikk kõhn mees. See oli trusti juhataja asetäitja Melnikov, vana soolajärvehunt. Ta tundis juba siis Bogdo-Ola-kuli nagu oma pihupesa, kui Zumabai üksi Salihhaga siin soola tootis. Tema silmade all kasvasid siia tuulest vöödiliseks puhutud liivadüünide vahele aidad, laod, kontor, uued karjäärid. Nüüd kõndis ta mööda soolajärve kallast, vaatas tööd karjäärides, koputas sõrmega vastu tühje aida- ja laoruumide uksi, haaras vana Hassai vatihõlmast kinni ning ajas juttu.

«Sõber, soola on tarvis . . . soola, see on praegu esimese järgu tähtsusega, nagu leib, raud, süsi, õli. Soolata ei ela inimesed, soolata läheb kõik raisku . . . Soola . . . soola . . . soola . . .» käristas ta järsult, kähisedes, peaaegu vihaselt, nagu oli ikka tema mood.

Ent hallid vilkad silmad vaatasid uurides, kaaludes, hinnates. Neis sädeles enamasti midagi lõbusat, peiarlikku, sageli hoopis vastandlikku tema kärisevale-põrisevale toonile.

Hassai küsis vastu:

«Kas olete kunagi Bogdo-Ola-kulist nõnda palju soola saanud kui praegu?»

Melnikovi silmad naeratasid, kõhnal näol ristles veel enam kurde.

«Kavalalt hakkad vastu, taat! Aga kui annaksite veel enam, kaks korda enam, kolm korda enam, sellest ei tuleks pahandust.»

«Anname,» vastas Hassai rahulikult.

Melnikov kõndis soolajärve ääres, vaatas tööd karjäärides. Siin olid enamasti kõik hoopis uued inimesed, noored tüdrukud ja poisid, vanad ätid ja eided, kes kandsid näol ebatavalist uhkust. Ta mõistis neid, neid inimesi, kes olid oma vendade, isade ja poegade eest siia tööle tulnud. Nad olid õieti talitanud, — just nüüd, kõige raskemal silmapilgul, ei tohtinud keegi hoolida raskustest ega valust.

Ta oli tundnud paljude nende noorte poiste ja tüdrukute isasid, vendi ja sugulasi, kes võitlesid nüüd kaugel rindel. Kuid nende kohad ei jäänud tühjaks, uued inimesed astusid asemele, töö jätkus. Suur aeg kasvatas suuri inimesi, kutsus võitlema nii noori kui vanu.

Karjääri lõpus puhastas salk inimesi mullast kaldaäärt. Juba eemalt paistis nende seast silma kõrgekasvuline, lumivalge habeme ning uhke peahoiakuga vanamees. Melnikov tundis seda kuulsat karavanijuhti, Ust-Urdi kõrberadade kangelast. Kodusõja rasketel päevadel oli Muhtar Jusupek juhtinud relvade karavane Kaspia kaldalt Aktjubinski, Tselkari ja Ksõl-Orda võitlevaile seltsimeestele. Nüüd oli ta juba üle kaheksakümne aasta vana, kuid tema sirges pihas ja uhkes peahoiakus leegitses ikka veel kustumatu noorusetuli.

«Tervis, Muhtar Jusupek!» hüüdis Melnikov austusega tema poole.

Vanamees tõstis pilgu ja kummardas väärikalt vastu.

«Oled tulnud jälle võitlema?»

Üle vana karavanijuhi näo lendas tume vari. Ta langetas pea ning lausus üsna tasa:

«Jah... tulin oma pojapoja asemele. Ta langes Moskva all ja nüüd olen jäänud ainult mina üksi. Olen juba vana... mu käsi ei suuda relva haarata, kuid nüüd võidetakse vaenlast ka labida, kirka ja vasaraga.»

«Õigus!» surus Melnikov liigutatult vanamehe kätt.

Kuid ta piklikus karedas näos, mis näis nagu pisut hoolimatult savist voolitud olevat, tuksatasid suunurgad. Ta

pani käe taskusse, seal rabises vastu sõrmi paber. Selle telegrammi oli ta saanud just enne ärasõitu. Seal seisis ainult paar sõna, temale kõige raskemat, südantkäristavamat sõna: Arkadi Melnikov suri hospidalis nr. 11 321 haavadesse.

Pikk mees tegi ninaga imeliku liigutuse ja pöördus Hassai poole:

«Kuidas nad töötavad?»

Hassai pani käed risti rinnale ja lausus:

«Kummardan nende ees. Nad ei tööta, nad loovad. Bogdo-Ola-kul pole kunagi näinud niisuguseid inimesi. Ka kõige noorem neist on kangelane.»

Melnikovi sõrmed rabistasid taskus telegrammiga. Ta pilk oli pööratud kõrgele üles, nagu kardaks ta silmi alla lasta.

Aga kontoris silmitses ta kaua ja mõtlikult Katit. Veel mõne aasta eest oli ta sirganud palja jalu lammaste taga. Melnikov mäletas ta kaht musta patsi, mis tantsisid seljal kuni puusadeni alla. Nüüd oli ta väike soolajärve perenaine, kõigi nende ladude, aitade, kontori, karjääride ning inimeste üle. Kas tal oli raske, kas ta suutis oma kitsastel õlgadel kanda seda tööd?

Ta keerutas kollaseks parkinud sõrmede vahel tubakat paberisse, vaadates soolajärve perenaise õhetavaid põski. Kati justkui häbenes, et nüüd peab tema kõnelema, üht-teist näitama, seletama sellele suure trusti juhataja asetäitjale, kelle ees isegi Andrei kõrge kogu muutus veel sirgemaks. Ta tundis end päris väikese ja mannetuna, kui tabas endal Melnikovi uuriva pilgu. See polnud kuri ja pahandav, pigem naeratas nende hallide silmaterade taga midagi sooja ja poolehoidvat. Aga just see muutis Kati veel segasemaks, tõi ta põskedesse tulist puna.

«Niisiis,» koputas Melnikov sõrmeotstega lauale, nagu peaksid sealt välja kargama need sõnad, mida ta tahab öelda, «. . . meie saadame siia kedagi, kas sulle ülemaks või abiks, seda on praegu veel raske öelda. Seniks korraldab Hassai tööd, aga sina hoia kõik paberid, dokumendid ja muu korras. Ole Bogdo-Ola-kuli tubliks perenaiseks.»

«Olen,» tõstis Kati uhkelt nagu osi pea kõrgele.

Kõhn juhataja asetäitja oli liigutatud sellest väikese tüdruku tõsisest, peaaegu pühalikust tõotusest. Ta laskis pea jälle norgu ja mõtles, et Bogdo-Ola-kul on väike soolajärveke, üks väiksemaid siinpool Volgat. Siin tullakse niigi

toime. Vana Hassai ja noor Kati olid nagu terved, tugevad hammasrattad, mis panid kõik liikuma. Kas nad ei tundnud soolajärve tööd ja tegevust paremini kui ükski teine siin? Hassai oli sel alal juba nõnda kaua töötanud, et sureks ilma soolajärve lõhnata. Ning Katil oli selge kirjakunst, need paberid, raamatud, dokumendid. Kust võtakski kedagi teist nende asemele, nüüd, kus inimesi oli nii vähe?

Väljas kontori akna taga veeres Okk, raske rasvasaba tillukesel kaarikul järel. Sellest valmistatakse Kasahstanis maitsvat pulmarooga, mille kõrval sädeleb punane vein. Melnikov heitis Katile pilgu ja küsis naljatades:

«Kas sellest tuleb pulmapraad, suutäis külalistele, maotäis majalistele?»

Tüdruk tõstis pilgu. Selles säras laiade liivaväljade kevadise päikese esimest sära.

«Ei,» lehvisid ta mustad patsid. «See on võidukingiks Punaarmeele.»

Nii oli ta otsustanud madala lambitule juures istudes.

Melnikov kohmitses midagi paberite kallal, ta piklik nägu nagu oleks veel enam veninud paberite poole. Ent ta südamest voogas läbi kuum rõõmulaine. Niisugustes väikestes lihtsates inimestes peitus võidu pant. Nad olid otsekui nägematud termiidid, kes oma väsimatu tööga, võitlusega, suure südamesoojusega õõnestavad vaenlase upsakate hordide jõudu.

Siis tõusis ta minekule.

Vana Hassai oli seisnud kogu aeg vaikselt, peaaegu märkamatult kuskil tagapool. Nüüd vaatasid ta heledad silmad nagu nööbid päikesest pruuniks parkinud näost küsivalt Melnikovi otsa. See mõistis vanamehe pilku. Ta pigistas ühe silma kinni ja võbistas naljakalt teisega, nagu ikka, kui oli millegagi rahul.

Alles jalg veoauto astmelaual, mõtles ta veel kord:

«Kui ma kümne aasta eest Moskvas nägin üht noort tüdrukut trammi juhtimas, siis mõtlesin ja imestasin. Aga nüüd on Moskva jõunud Kasahstani südamesse, Narõni äärde, Siberi taigasse.»

Nõnda tullakse nüüd toime Bogdo-Ola-kuli ääres, see polegi kõige nõrgem koht tema töös. Too väike tüdruk tundis seda eesmärki, mis seisis ees nõukogude inimestel. Ja seda eesmärki tundsid ka need taadid, naised ja noorukid, kes tulid nüüd ikka harvemaks ja harvemaks jäänud meeste ase-

mele tööle soolajärvede karjääridesse. Nende lihtsate tööinimeste kätes peitus imepärane jõud, mis võitles niisama visalt, niisama kangekaelselt, niisama alistumatult töötulemuste eest, nagu võitlesid nende pojad, mehed ja isad lahinguväljadel lõpliku võidu heaks.

3.

Kasahstani suur kevad polnud veel käes.

See saabus seekord imelikult pikkamisi, otsekui hoiaksid teda all lõunas nägematud käed kinni. Kuid puhuti tuli sooje tuuli, päike helkis üle soolajärvede hallikate valendikkude, lindude parvi rändas üles põhja. Aga suur ja pakatav kevad viivitas, laskis inimestel oodata ja loota.

Nagu ühes kevadega jäid tulemata ka need head sõnumid, mis panid kiiremalt tuksuma nii noore kui vana ootava südame. Enam ei tulnud ühtki sõnumit Voroneži ja Rževi alt, kaugelt Zapadnaja Dvinaa ning Toropetsi lumistelt väljadelt.

Mõnikord tulid inimesed Kati juurde ja ütlesid:

«Loe, tütreke, mis seal ajalehtedes seisab.»

Need olid veel Andrei poolt tellitud ajalehed, mis tulid suurte pakkidena ja seisid nagu peremeest oodates tema laual. Nad nagu ei teadnudki, et Andrei ja kümned teised olid ammu lahkunud, võitlesid selle eest, et kord jälle tagasi tulla oma kodudesse. Võib-olla ootasidki seda.

Kati avas ajalehed ja luges. Luges sellest, kuidas Zoja Kosmodemjanskajale anti Nõukogude Liidu kangelase nimetus, kuidas Uraali tööline freesija Bossõi täitis päevaga 1480 protsenti tootmisülesandest, kuidas üle kogu Nõukogudemaa ärkas kõigis tööstustes, tehastes ja vabrikutes võitlusvaim, lüüa oma tööga alatut vaenlast.

Inimesed kuulatasid ja noogutasid:

«See on ilus, nii see peabki olema. Küllap meiegi õpime siit . . . Nii kergesti juba alla ei anna.»

Kuid nad nagu ootasid veel midagi, ootasid seda kõige tähtsamat, mis täidaks neid soojusega, suure õnnega. Ja siis köhatas mõni habemes taat või kortsus palgega eit ning küsis:

«Aga kuidas *seal* on?»

Siis seletas Kati neile lihtsatele inimestele, kuidas Puna-

armee võitleb maa pärast, et käivad ägedad meeleheitlikud lahingud, vaenlane on surutud nagu vastu kõikumatut müüri, millest ta ei suuda enam üle haarata. Neil puhkudel tulid Katile suhu imelikud sõnad. Ta isegi ei teadnud, kust need tulid, ent nad täitsid kogu väikese südame, panid õhetama põsed — ja inimestelgi hakkas kuidagi kergem. Nad lahkusid jälle süveneva teadmisega, et homme või ülehomme teostuvad nende ootused ja lootused.

Siis tuli ühel päeval Katile kiri.

See oli esimene kiri, isiklik kiri, mitte mõni ametlik paber tuhmide kirjutusmasina tähtede või rutuliselt paberile visatud sõnadega, missuguseid ta sai nüüd iga nädal oma töö kohta. See näis olevat kaugelt tulnud, kuidagi hoopis võõras ja veidi kartustäratav. Kati avas ümbriku ja hüüatas:

«Hassai!»

Vanamees tuli kohe ja nägi tüdruku lõkendavaid põski.

«Mis on, Katik?» küsis ta.

Kati hoidis ikka veel kirja käes, lugedes uuesti selle ridu.

«Zumabai on autasustatud Punatähe ordeniga,» suutis ta viimaks öelda.

«Au temale!» kummardas Hassai.

See oli suur austus kõigile Bogdo-Ola-kuli inimestele. Nad olid üheskoos töötanud, külg külje kõrval elanud, nüüd ühendas Suur Isamaasõda neid veel tihedamate sidemetega. Soolajärve kaldal tekkis väike miiting. Vana Hassai kõneles, ta pehmes laulvas hääles värises liigutus. Maluk, neljateistkümne-aastane nooruk, kes oli tulnud oma venna asemele, ütles mõned kogelevad sõnad. Siis kostsid inimeste seast hüüded:

«Las Katik ütleb midagi, tema on kõige lähedasem Zumabaile!»

Hassai lükkas Kati ettepoole.

Ärevus haaras tüdruku põski, pani need punetama. Ta oli palju kordi igaühega neist inimestest rääkinud, neile ajalehti ette lugenud, jutustanud suurest võitlusest läänes. Kuid nüüd nende ees seistes, nende ootavaid silmi nähes justkui hajusid kõik sõnad ja mõtted. Pigistades mõlemad käed rusikasse, suutis ta hüüda:

«Seltsimehed . . . võitleme nõnda soola pärast, nagu võitles Zumabai, mu võõrasisa, Nõukogude maa eest. Tõotame seda täna!»

«Tõotame!» kõmas igalt poolt vastu.

Sel õhtul tuli vana Hassai kahe taadiga kontori poole. Hassai varjas teravaks ihutud pussi varruka taha, kuna taadid võtsid Oki kinni ja viisid tühja laoruumi. Kati istus kontoris laua taga, teades, mis seal sünnib. See oli kink Punaarmeele, kuid siiski pigistas miski ta südant nagu näpistavate raudklambritega.

Korraga avanes uks ja väike tüdrukuke sööstis ruumi.

«Kamaar tahab varastada soola!» hüüatas ta ärevalt.

«Kamaar?» küsis Kati.

«Tema jah. Ta tuli autoga karjääri juurde ja laadib nüüd hunnikust soola.»

Kati jooksis välja.

See oli rinde, tehaste, tagala sool. Selle eest võitlesid Zumabai, Andrei ja miljonid teised. Iga tera sellest oli kallis, see läks võidu heaks. Keegi ei tohtinud seda puutuda.

Juba eemalt nägi ta pikka tõmmu meest kühveldamas autosse soola. Kamaari kohta oli mitmesuguseid kuuldusi. Ta oli istunud vangiski. Mõned julgesid salamisi sosistada, et ta oli tapnud inimese. Katile vaatas ta isesuguse põleva pilguga, mis sundis tüdrukukest alati kartlikult teiste varju tõmbuma.

Ent nüüd ei kartnud Kati teda.

«Kamaar!» hüüdis ta, kuid ainult kähin pääses suust.

«Kamaar, mis sa teed!» hüüdis ta uuesti, peaaegu karjatades.

Seekord kuulis seda mees. Ta jäi kühvli najale seisma, kuid nähes, et Kati oli üksi, välgatas ta tumedais silmades metsik pilk. Auto oli juba peaaegu pooleldi soolaga laaditud. Ta heitis kühvli kasti ja ootas, kuni tüdrukuke kohale jõudis.

«Ei tohi . . . ei tohi seda teha!» hingeldas Kati.

Tal polnud sõnu selle suure kuritöö jaoks. Kamaar ei vastanud midagi, ta laiad põsenukid nagu muutusid teravamaks. Ja äkki haaras ta Katist kinni, pigistas ta käte vahele, nõnda et tüdruk näis minestavat.

«Has . . .sai!» tungis lämbunud karjatus Kati suust.

Kontori poolt jooksid inimesed. Kamaar lükkas tüdruku eemale ja kargas juhikabiini. Mootor hakkas põrisema, kuid samal silmapilgul viskus Kati autorataste ette pikali.

«Sõida üle . . . muidu sind minna ei lase!» kähises ta.

«Sõidan!» mõmises Kamaar juhiputkas. «Kuradi päralt, sõidan jah, kui sa kohe eest ära ei lähe.»
«Sõida!»
«Saatan!» kiristas Kamaar hambaid.
Mootor hakkas veel valjemini põrisema, suured kohutavad kummirattad nõksatasid. Nüüd seisid nad Kati rinna kohal. Tüdruk sulges silmad, tal hakkas imelikult kuum, see kattis teda nagu palav laine.
See varas võib sõita temast üle... need suured kohutavad kummirattad võivad muserdada tema keha... ent ta ei tõuse siiski, ei tõuse ka oma elu hinna eest. Tema on soolajärve perenaine, tema võitleb oma soola eest.
Kamaar hüppas metsikuna juhikabiinist välja, käes suur mutrivõti.
«Ma löön su surnuks... kohe löön!» kähises ta.
Kati avas silmad. Ta ei näinud Kamaari higist, peaaegu siniseks tõmbunud nägu, vaid kõrget jahedat taevast oma pea kohal. See hakkas hämarduma, nagu mustad nõgised niidid jooksid tumesinise glasuuri põhjal. Ta hääl oli rahulik ja kindel, kui ta vastas:
«Löö!»
Ent Kamaar ei saanud lüüa. Tal puudus siiski jõud selleks. Kolksatades heitis ta mutrivõtme tagasi juhikabiini põrandale ning irvitas kohalerutanud inimestele:
«Noh... mis teil siin asja? Meie Katiga peame kahekesi nõu, aga teie kohe hulgaga platsis nagu laadal.»
«Laadi sool maha!» tõusis Hassai otse Kamaari rinna alla. Ta käes välkus veel suur lambatapmise puss.
«Noh... milleks maha?» irvitas Kamaar. «Minu asjad on korras... Näete, siin on nõudmine.»
Ta otsis pluusitaskust nõudmise ja torkas selle Hassai silmade ette. Kõik vaikisid süngelt. Siin oli peen mäng. Kui Kamaaril oleks õnnestunud soolaga minema putkata, oleks ta tulnud nõudmisega hommikul uuesti. Nüüd aga keerutas ta end osavalt varguseloost välja.
«Nõndaviisi lähed kord võlla,» sülitas Hassai põlglikult ta jalgade ette.
Kamaar irvitas ainult vastu ning paiskas juhikabiini ukse lahti. Ta pilk peatus viimasena veel Katil ja see hõõgus vihast nagu tuline raud. Siis veeres auto minema, jättes õhtuhämarusse hõljuma laia tolmujoa.

«Ära karda midagi, meie seisame kõik sinu eest,» lausus Katile üks eit, puudutades teda käsivarrest. «Meie silmad on teravad, nad valvavad, et sulle midagi paha ei juhtuks.»

«Ei karda,» vastas Kati vaikselt.

«Ei karda,» kordas ta õhtul, astudes väikese majakese poole, mis oli tema kodu.

Aga tal värises siiski südame all mingi imeline hirmu aim. Mis võis talle teha too jõhkard, toores ja hoolimatu inimene? Siin olid kõik tema ümber, teda kaitsesid ja valvasid hoolsad silmad. Need valvasid veel enam kui teda, need valvasid kogu soolajärve, selle tööd ja edu. Eks olnud too väike tüdrukuke, kes talle ruttas esimesena teatama Kamaari kuritööst, üks neist valvsatest silmadest? Ja eks olnud hulk valvsaid sõpru kohe kohal, kui tulivihane Kamaar viibutas tema pea kohal rasket mutrivõtit?

Kati astus väikesse valgeks lubjatud ruumi. See oli samasugune savist, punase kivikatusega kaetud väike elumaja, nagu neid leidus igal pool Kasahstani auulides. Selle ees oli väike aed, kus kasvasid sügiseti kuldkollased päevalillede karikad, mõni lillepõõsas ja Zumabai tubakas. Tagapool laius väike pikergune plats tiheda, kõrgele üle pea ulatuva maisiga.

Ema kuulis kaugesse haigenurka sisseastuja samme ning küsis:

«Kas sina, Kati?»

«Jah, mina.»

Sellest ajast peale kui Salihha haigestus, rääkisid nad väga vähe. Haige kannatas raskesti hirmsa kurguhaiguse käes, mis nagu röövloom näris ta kallal. Arstid tulid, nende prillide taga ei läigatanud ainustki lootustandvat pilku. Arstimid — need olid ainult valude vaigistamiseks. Seda teadis ka Salihha ise ja seepärast muutus ta nii vaikseks ning märkamatuks, nagu ei olekski teda enam.

Ent seekord nagu pakitses midagi haige südamel.

Ta vaikis tükk aega. Aga asemeõlgede kahin, jalgade liigutused, käte sirutamine, see kõik kostis nagu märguanne kaugest nurgast. Kati astus puulaamiku ette ning vaatas ema suurtesse niiskunud silmadesse.

«Mis sul on, ema?» küsis ta tasa.

Hulk aega ei tulnud vastust, siis kostis vaevaline kähin:

«Kati . . . kas luiged lendavad juba põhja poole?»

«Lendavad,» vastas Kati.

Jälle oli tükk aega vaikust, nagu kõnniksid haige mõtted kuskil kaugel. Siis sirutus kõhn sooniline käsi tekiserva alt tüdrukukese poole, haaras jõuetute sõrmedega tema randmest kinni ning tõmbas lähemale.

«Ava aken... tahan kuulda nende häälitsust... nende lendu...» tuli vaevaliselt üle haige korpas huulte.

Kati avas akna.

Kasahstani sametine õhtu vaatas sisse. Tuul kõndis üle liiva, hingas ruumi õhtust jahedust. Sellest hakkas haigel nagu kergem.

«Kas kuuled... kas lendavad?» sosistasid ta palavad huuled.

Kati raputas pead.

Ta ei mõistnud, miks ema tahtis kuulda luikede lendu. Nõnda kuulatasid ainult noored kasahhi tüdrukud, kes saatsid siis tervitusi oma kallimatele. Seda ütles rahvasõnagi, et kui luiged häälitsevad katuse kohal, siis tuleb tervitusi kaugelt armsamalt.

Siis kostis korraga hämara taeva alt lindude lagin.

«Kas kuuled?» hüüatas Kati emale.

See rohkem aimas kui kuulis nende häälitsusi. Ta ajas end suure vaevaga küünarnukile ning pööras haigusest kurnatud näo avatud akna poole. Ta hõõguvad huuled sosistasid nagu palvesõnu:

«Viige tervisi,... tervitage Zumabaid, mu südant... Saatke talle ja tema seltsimeestele õnne... toogu nad meie maale võit...»

Siis vajus ta jõuetult tagasi asemele.

Sel õhtul suri Salihha, väike ja tundmatu kasahhi naine. Kuid tema soov lendas läbi tumeda öö kaugusse, sinna, kus võideldi Nõukogudemaa vabaduse eest.

4.

Nüüd saabus Kasahstani suur kevad.

Äkki olid kõik kohad täis päikesekulda. Madalad lohud, tuulest kokkutuisatud liivaseljandike harjad, soolajärve kaldad, kõik sai justkui uue värvi. Poolkõrbe hallus ja üksluine kehvus kadus, kevadine sädelev päike andis pisemalegi tai-

mele ja puulehele imeteldava vormi. Taevas näis nagu mõõtmatult kõrge, pisut sinava põhjaga hiigeljärv, milles ei veerenud ainustki lainevinet. Ere valgus peaaegu pimestas silmi, lainetas eemal liivaküngastel ja soolajärve sädeleva vee kohal. Suur Kasahstani kevad tuli oma valguse, päikesekulla ning taeva sinava glasuuriga nagu muinasjutt.

See kõik oli uudiseks pikakasvulisele heledate juuksekahludega poisile, kes väljus ühel päeval Kamaari auto kabiinist. Ta kandis rohelist hävituspataljoni-mundrit uhke pruuni rihmaga üle õla ning sädelevate pannaldega. Tema kandamiks oli ainult kõhn seljakott, niisugune tumeroheline, nööridega kokkutõmmatav, nagu neid kandsid võitlejad pikkadel rindeteedel.

«Siin on see kuulus soolalinn,» sirutas Kamaar irvitades käe kabiiniaknast madalate kuuride ning osmikute poole. «Anna suitsu.»

Tulija otsis taskust tubakapaki ja tüki õhukest paberit. Ta ulatas need Kamaarile ning jäi silmitsema uut ümbrust. See meeldis talle, siin oli justkui kaugete maade salapärast hõngu, Oriendi imelikku veetlust. Seal all asus Astrahan, kirevate turgude ning kaugelt tulnud laevade linn. Veel edasi algasid Ust-Urdi tundmatu kivikõrb, Kara-Kumi — mustade liivade — kaduvad jõed ning järved, Amu-Darja vahutavad veed. Kummalised nimed Hiiva, Samarkand, Farap kõlasid nagu Batõi hordide kitsenahast trummide põrin kaugest ajaloolisest minevikust. Ja siin oli nende kummaliste maade, linnade ning jõgede värav, mõõtmatu Kasahstani läänepoolne serv.

Kamaar keerutas paberisse suure vilka ja pidi juba ülejäänud tubaka tagasi andma, kui äkki levis mingist mõttest irvitus üle ta tumeda muhkliku näo.

«Mida sa veel ootad, ah?» heitis ta tulija poole.

See ei mõistnud nähtavasti hästi vene keelt, ei saanud aru Kamaari puristavaist sõnadest. Ta jäi mõistmatult Kamaarile otsa vaatama. See tegi nalja tugevale hiiglasele, kes naerdes möirgas:

«Mis sa tahad, tubakat või?»

«Tubakat . . . tubakat jah,» noogutas poiss.

«Säh!» sirutas Kamaar tema poole suure musta kämbla tubakapakiga. «Kes juba Kamaari küüned avab, see on päris vägimees. Säh, kui tahad, võta . . . mina ei keela, ainult ava minu pihk.»

Ta nägi, kuidas poiss surus huuled kokku ja kuidas ta valge, päikesest pruunistumata nägu lõi õhetama. Ühel hetkel näis, et tuleb võitlus, niisugune võitlus, mida Kamaar nüüd kogu hingest ihaldas, et näidata siin soolajärve ääres oma vägevust ja jõudu.

«Võta . . . võta!» irvitas ta veel väljakutsuvalt.

Kuid juba oli uustulnukas oma vihast võitu saanud. Ta nägi kontori nurga tagant ilmuvat imelikku lammast, niisugust kummalist looma, mida võib ainult välja mõelda, luisata. Selle raske rasvasaba istus nagu uhke sõidusaks väikesel kärukesel. Iga sammu juures kõrisesid käru rattad ja võpatas raske saba nagu paksukõhuline isand, kes najatab end voorimehetroska polstrile.

Poiss hakkas naerma, ja kohe kustus meelepaha südamest.

Ka Kamaar pistis uudishimulikult pea kabiiniaknast välja, kuid ta ei näinud midagi naljakat. Kõik oli nagu alati, mõni eit looberdas aitade vahel, kontori trepil istusid kaks last mängides ja suur lammas püüdis puhtakssöödud põõsa küljest haarata mõnd allesjäänud lehte. Mida see veider uustulnukas naeris, kas ta oli üks neid, kes on saanud sõjas põrutada?

Samal silmapilgul väljus Kati kontorist. Tema noor nägu oli pööratud vastu päikesekulda, mis paiskas kogu oma värvikülluse tüdruku kätele, vastu pead siledalt soetud juustele ning lihtsale kirevale rõivastusele. Ta astus üle liiva, tema sammus oli tuule rutt ning noore tšinaari painduvus.

Uustulnukas vaikis järsku. Teel siia oli ta näinud Volga kallastel ning tolmuste auulide tänavail mõningaid noori kasahhi tüdrukuid. Talle meeldisid nende pruunid säravad silmad, millede pupillides otsekui helkisid kuldsed niidikesed, nende nõtke kõnnak ja sale piht. Kuid nüüd haaras teda midagi muud, kogu see pilt päikese kuldse valgusega, halli soolajärvega, väikese tüdruku sametise pilgu, ta läikivmustades juustes kirendavate punaste siidpaelte ning selle tõsise, justkui suuri kohustusi kandva uhkusega.

Kamaar avas autoukse ning hüüdis:

«Kati!»

Kuid tüdruk ei heitnud sellele tõmmule hiiglasele ainustki pilku nagu polekski teda, nagu kasvaks tema asemel mürgine taim. See moondas Kamaari näo veel tumedamaks, paksud

kulmud kasvasid ninajuure kohal otsekui kokku. Mõne pika sammuga oli ta Kati kõrval ning sisistas vihaselt:

«Tahan sinuga rääkida... Kas kuuled?... Tahan rääkida...»

Kuid Kati pöördus sõnagi lausumata temast eemale. See põlgus, tema sametiste silmade kalkus, kokkupigistatud huulte sõnatu halvakspanu justkui pani Kamaaris kõik keema. Ta haaras Kati pikkadest palmikutest kinni ning kähistas:

«Oota sa... kui sina ei taha minuga rääkida... siis räägin mina sinuga! Kas keerutan palmiku ümber käe?»

See oli valus ja piinav, nõnda karistas kunagi Batõi oma väejooksikuid. Kati ainult pööras pisut tema poole oma rahuliku näo, tema pilk oli niisama kindel ning järeleandmatu nagu tol õhtul seal autorataste all.

Kuid Kamaar ei saanud oma ähvardust täita. Nagu valvas silm oli seal juba Hassai ja tema selja taga mõlemad taadid.

«Miks sa siin kolad, sa tead ju, et su autot oodatakse järve äärde soola järele?» lausus Hassai teravalt.

Kamaar irvitas vastu:

«Näete, keda ma siia tõin... võtke vastu... Küsige, kas ta hakkab soolast moosi keetma... kui te tema keelest aru saate.»

Nüüd astus see lähemale ja ütles:

«Mind saadeti trustist... aa... aa...» ta takerdus, muutus näost tulipunaseks, kuid see keeruline sõna, mida ta nii palju kordi oli teel korranud, oli jäljetult haihtunud mälust.

Kamaar pistis suure häälega möirgama:

«Ah-haa, ta tahab vist öelda, et tuli siia kostile... pansioni peale...»

Keegi ei hoolinud Kamaari sõnadest, ainult uustulnukal hakkasid kõrvad veel enam õhetama. Kati tõstis pilgu ning küsis:

«Raamatupidajaks?»

«Jah-jah, raamatupidajaks ja... oh, mitte ei mäleta...»

Nüüd loobus ta selle mälust pühitud sõna meeldetuletamisest, avas pluusitasku ning võttis sealt välja mingi paberi. Ta ei teadnud, kellele seda ulatada. Vana Hassai näis kõige vanem ja auväärsem. Kuid see pani käe rinnale, kummardus paberi poole ja vastas pead raputades:

«Mitte minule... mina ei oska seda suurt kunsti.»

Ta võttis siiski paberi, tema liigutusest paistis aukartus ning lugupidamine nende imelikkude masinakirja kõverikkude vastu, mis võisid siiski kõik öelda. Ta ulatas paberi väärikalt Katile. See heitis paberile ainsa pilgu ning hüüatas:

«Aa ... nüüd on selge ... Teid on saadetud siia raamatupidajaks ja abiliseks.»

«Jah, abiliseks,» meenus nüüd korraga ka uustulnukale too sõna.

Samal silmapilgul kiljatas üks tüdrukuke kontoritrepilt:

«Luiged ... luiged järvel!»

Kõik vaatasid järve poole. Kari lapsi hakkas lippama soolajärve suunas. Neile järgnesid eided ning taadid, kõigil oli nüüd imelikult rutt. Endel Piirsalu ei mõistnud sellest midagi. Kui ta koos Kati ning vana Hassaiga järve äärde jõudis, sumas selle hallikas, tinasena näivas vees juba hulk inimesi. Ja see järvgi oli Endel Piirsalule uudis, kummaline nagu kõik muugi siin Kasahstani päikese all. Vesi ei olnud sügav, ulatudes ainult üle põlvede. Selle hallusest paistis soolajärve kõva kivistunud põhi nagu marmorplaat. See oli nii uudne ja imelik, nagu kõnniksid inimesed mööda hiiglasuurt portselanliuda, mille põhjas oli ainult pisut vett.

Eemal püüdsid kaks poisikest juba esimese luige kinni. Lind peksis tiibadega vett, piisad lendlesid ta ümber nagu rasked haavlid. Kuid ta ei suutnud lendu tõusta, miski hoidis teda justkui nägematu haardega kinni.

«Mispärast ei tõusnud luik lendu?» katsus Piirsalu sõnade ja käte abil Katilt küsida.

See hakkas naerma. Ta valged terved hambad sähvatasid korraks nagu soolakristalli teravikud. Siis ütles ta tõsisemalt:

«Sellepärast, et lind oli kaua vees istunud.»

«Vees istunud?» küsis Endel Piirsalu arusaamatult.

«Siin järves on vesi soolast küllastunud. Kui lind jääb kümneks minutiks vette istuma, siis imbuvad suled soola täis ja ta ei suuda enam lendu tõusta. Nõnda püütakse soolajärvedel linde.»

Piirsalu mõistis umbkaudu tüdruku juttu.

Kaks tüdrukukest sumasid kaldale, nende vahel lohises suur luik.

«Katik, see on sulle!» hüüdsid nad peaaegu ühest suust.

Kati põsed värvusid veel punasemaks. Ta silmades läigatas midagi. Endel Piirsalu ei mõistnud, kas see oli rõõm või

härdus. Ta ei teadnud, et kingitud luik oli Kasahstanis suure lugupidamise ja austuse märk.

Kati kummardus tüdrukute poole ja ütles midagi arusaamatus keeles. See helises nagu nende lagendike tuul, selles justkui pulbitses Amu-Darja ning Sõr-Darja keerlev rutt. Siis võttis Kati luige, kuid see suur lind oli liiga raske tema jaoks.

«Ma aitan,» naeratas Piirsalu ja võttis luigel teisest tiivast kinni. Nõnda viisid nad luige kahe vahel kuni laohooneteni. Seal tuli neile vastu üks kasahhi eit ning ütles jälle midagi selles imelikus keeles. Kati punastas ja laskis luige lahti, nõnda et see libises maha.

«Mis on?» küsis Piirsalu.

«Ei midagi,» heitis Kati pea selga ja haaras uuesti luige tiivast kinni. See vana naine oli talle meenutanud üht Kasahstani rahvasõna, et kui poiss ja tüdruk kannavad üheskoos luike, siis tuleb suur armastus. Nõnda oli rääkinud ka ta ema Salihha ja nõnda usuti kõigis auulides soolajärvede kallastel.

5.

Endel Piirsalu oli võidelnud neljakümne esimesel aastal hävituspataljonis.

Siit olidki pärit ta roheline seljakott, sõduririided ning uhke läikivate pannaldega õlarihm. Selle rihma vasakul küljel, veidi puusakondist kõrgemal, valendas väike auguke. Selle augu tekitas saksa püssikuul.

Enam kui pool aastat lamas Endel Piirsalu haiglates. Ta evakueeriti Tallinnast Leningradi, sealt üle septembriuduse Laadoga Sverdlovskisse, Sverdlovskist mööda Uraali raudteed Ufaasse. Kolm kuud lamas ta haiglas, mille akende all valendasid Belaja kinniküilmunud kaldad. Siis saadeti ta jälle edasi Volga äärde Kuibõševi, Sõzrani, Saraatovi kuni jäi peatuma väikesse, karedasse Volgaäärsete lagendike tuisku uppunud Pugatšovi. Seal võttis ta kevade vastu.

See oli imelik kevad.

Palat, kus kogu aeg oli valitsenud vaikus ja videvikune hämarus, hakkas otsekui uut elu elama. Haavatud komberdasid akna alla, vaatasid esimesi pakatavaid nupukesi puude

ja põõsaste küljes, kuulatasid tuule ettevaatlikku astumist vaigust lõhnavais aedades, haistsid laia vee ning värske kaldamulla lõhna Volgal. See kõik tõi nagu mingi kärsituse nende liigutustesse. Dominokivid ei tahtnud enam klõbiseda, selle asemel hakkasid helisema kitarrid ning balalaikad. Mõned sosistasid kaua omavahel, kogu palatis kääris ja valmis mingi otsus.

Siis tuli ühel päeval rõõmsalt palatisse tagasi pikk Andrennikov, miinipildur, kelle kehast oli välja opereeritud ligi poolsada pisitillukest miinikildu. Poole aastaga oli talle juba kasvanud väike krässus juuksetukk, mis seisis püsti nagu keerdus sarv.

«Poisid, paari päeva pärast jätan teid hüvasti,» kõlas ta tõrisev hääl üle kogu ruumi.

Mitmel pool voodites tõusid küsivalt pead.

«Lähed tagasi?» päriti peaaegu kadedalt.

«Tagasi! Kui teil kunagi minu abi tarvis tuleb, siis vilistage. Minu toru müristab alati teie heaks.»

Ta oli rõõmus ja uljas poiss, tubli võitleja.

Nõnda nad hakkasid ükshaaval, peaaegu märkamatult kaduma: pikk Andrennikov, rõugearmiline Plahhomov, alati vaikiv, nukra pilguga Polabanjan, rõõmus lemmelaulude vidistaja Vasja-Vassiljok. Ja nõnda seisis ka Endel Piirsalu ühel päeval haigla juhataja kabinetis ja rääkis väga puudulikus vene keeles:

«Kirjutage mind välja, seltsimees doktor. Olen juba hästi kosunud ja päris terve.»

«Päris terve?» koputas vana arst sõrmega vastu rinnakorvi.

«Jah,» vastas Piirsalu veidi kõhklevamalt.

Vana arst vaatas pika mõtliku pilguga noormehele otsa. Jah, ta oli kosunud, tema põsed polnud enam nõnda koltunud nagu veel mõni nädal tagasi. Temas oli juba jõudu ja kindlust, seda imepärast sitkust, mida omasid nüüd nõukogude inimesed. Ent kas ta pidi ütlema, et tema tervisega polnud veel hoopiski kõik korras. See väike kuul, mis rihmast läbi tungides oli küll võib-olla veidi kaotanud oma löögijõust, asus ikka veel just tema selgroo all väga raskesti opereeritavas hädaohtlikus kohas. Juhtus sageli sedagi, et need opereerimata jäänud võõrkehad ei avaldanud organismis mingit halvavat mõju. Kuid veel sagedamini võisid nad saada hädaohtlikuks, koguni saatuslikuks.

Sellepärast mõtleski vana arst tükk aega, enne kui ütles:
«Kas teie ei taha jääda meie haigla teenistusse . . . leiame midagi kergemat?»
Endel Piirsalu raputas pead:
«Ma ei tohi jääda . . . ma pean jälle üles otsima oma võitluskaaslased. Võib-olla on nad jälle lahingutes . . . aga mina raiskan siin kasutult aega.»
Vana arst katkestas teda päris karmilt:
«Sellele ei saa praegu mõeldagi, võib-olla alles poole aasta pärast . . . siis vaatame. Aga nüüd . . .»
Järsku tuli talle nagu midagi meelde, mida oli otsinud. Ta naeratas ja lausus veidi leplikumalt:
«Jah . . . Bogdo-Ola-kul. Kas olete kunagi kuulnud niisuguse imelise nimega soolajärvest.»
«Ei ole,» raputas Endel Piirsalu pead.
«Mul on seal vana sõber Melnikov. Tema leiab teile mingit tegevust . . . ütleme pooleks aastaks. Siis vaatame uuesti järele, võib-olla saab teist isegi veel sõjamees, kes teab.»
Nõnda jõudiski Endel Piirsalu mööda Volga kallast alla siia imelikku maailmanurka, kus päikesevalgus voolas nagu lainetav meri. Talle oli siin kõik uudiseks, — see kummaline kaugete maade salapärase nimega soolajärv, Hassai valge habemega vaikiv kuju, isegi too veider rasvsabalammas, kes sõidutas enda järel väikesel kaarikul saba nagu sõidusaksa. Kuid kõige imepärasem oli talle siiski see väike tüdruk, kelle pruunides silmades otsekui leegitses kogu Kasahstani kuldse kevade lõõmav leek.
Nüüd sai Endel Piirsalu Katilt hulga võtmeid.
Nagu kord Zumabai, nõnda jutustas nüüd Kati, milleks ja kus kõiki neid võtmeid tarvis läheb. Ta hääl oli tõsine, pruuni palet kattis väike ärevusepuna ja silmad seisid mahalöödult. Sest oli nii naljakas, et tema, väike tüdrukuke, peab seda kõike juhatama ja seletama inimesele, kes on juba võidelnud Isamaasõjas, seisnud rasketes lahingutes oma kodumaa eest. Ta hääl peaaegu värises, kui ta ütles:
«Aga ladu number kolm võib hoopis lahti jätta. Nüüd on see tühi, seal pole midagi tähtsat.»
Ning Endel Piirsalu kordas tema sõnu, nagu tema oli korranud Zumabai õpetusi:
«Jah, ladu number kolm võib lahti jätta, seal pole tähtsat.»

Kuid seda, et neile suurtele võtmetele võib pulga kaelast läbi panna, siis keeravad nad hõlpsamini, seda Kati ei öelnud. Ta nägi, kuidas Endel Piirsalu keeras kerge vaevaga kinni iga roostes ragiseva luku, mille kallal tema pidi pingutama kogu jõudu. Tema käsi oli niisama tugev nagu Andreil ja Zumabail, ainult ta palet kattis veel haiguse kahvatus.

Väljas edenes Kasahstani päikesepaisteline kevad.

Soolajärv justkui tõmbus kokku, jäi pilutama ereda päikese kätte nagu hall silm. Selle laugudel valendasid settinud soola marmoritaolised viirud. Karjäärides oli töö nüüd veel pingsam, pikk päev jäi lühikeseks tõtlevais kätes. Suured soolalademed kadusid autokastidesse, veeresid mööda liivaseid teid tagalasse. Kuid mõnikord ootasid nad tunni või kaks tühjalt, terve rodu vaikivaid surnud masinaid soolajärve kaldal.

Siis tulid ka Kati ja Piirsalu kontorist, vanad eided ning taadid tulelõkete juurest, kogu soolajärve pere, nagu oleks neid kokku kutsunud sõnatu käsk. Nad hakkasid töötama karjäärides, kitsastel käruteedel, autode juures. Kati nõtke piht paindus tööhoos Endel Piirsalu sitkete õlgade kõrval, Hassai krobelised käed haarasid tõstekasti koos mõne Kasahstani noorukiga, põlised Volga kallaste autojuhid rühkisid kõrvuti noorte poiste ja tüdrukutega, kes istusid alles esimesi päevi rooli taga.

Ainult Kamaar ei töötanud. Ta istus oma veoauto astmelaual, näol põlglik irvitus. Aeg-ajalt ütles ta mõnele möödaminejale:

«Kui töö ära lõpetad, siis tule minu juurde... palga järele,» ja purskas naerma, nagu oleks ta leidnud veidra mõtte. «Ja palgaks võid valida kas valutava küüru või kolm tundi vähem und. Eh-hee!»

Korraga tõusis Hassai karjäärist. Ta astus pikkamisi ja rahulikult Kamaari poole, näol mingi kõikumatu otsus. Ta silmad olid teravad nagu raudnaelad, kui ta ütles kõigi kuuldes: «Kamaar, mine ära.»

Kamaar pani käed põlvedele ja kõigutas end naerdes Hassai poole.

«Aga, taadike, miks pean ma ära minema?»

«Sellepärast, et keegi meist ei taha sinu peale vaadata.»

Ta peatus ühe hetke ning jätkas siis:

«Vaata, siin on väike puu, millest autoratas üle sõitnud.

Ta on peaaegu murtud, aga temas peitub veel elujõudu. Ta tahab uuesti sirguda päikese poole, tema juured on sügaval maamullas. Sinul, Kamaar, neid juuri ei ole. Sa ei näe, mille eest meie võitleme. sa mõtled ainult oma küürule, oma unele. Sellepärast ei tahagi meie sind näha, sinu peale vaadata. Mine ära. Tänasest päevast peale ei laadi siin enam ükski käsi sinu autot.»

Kamaari muhklik nägu muutus järsku väga kahvatuks. Ta huuled otsisid sõnu, kuid nüüd ei leidnud ta neid. Ta mõtles seni, et on siin kõige tugevam, tema rusikad võiksid virutada surnuks härja, aga nüüd seisis tema ees keegi veel palju tugevam, võimsam, võitmatum. Need olid need vanad ätid ja eided, need poisid ja tüdrukud — rahvas.

Ta laskis oma tumeda pilgu neist üle libiseda, nagu oodates, et keegi naerataks tema poole, ühineks tema põlgava üleolekuga. Kuid kõikide nägudelt vaatas vastu halvakspanu, hukkamõist.

Korraga oli ta jäänud justkui üksi.

Isegi Zolma, see pikk kasahhi tüdruk, kelle silmis ta arvas mõnikord enesele nagu midagi sooja vastu säravat, ei vaadanud tema poole.

Kamaar tõusis püsti ning pigistas lõuapärad kokku.

«Kas keegi ei laadi minu autot?» küsis ta pilguga töötajaid haarates.

Kuid vastust ei tulnud.

Ta astus sammu lähemale, nõnda et peaaegu riivas oma kõrge koguga Zolma õlga ja küsis:

«Kas ka sina, Zolma, oled minu vastu?»

«Olen,» ajas tüdruk pea sirgu. «Kes on meie vastu, selle vastu oleme ka meie.»

Kamaar pigistas rusikad kokku. Ühe silmapilgu seisis ta nõutult, siis lausus Hassai poole:

«Igal asjal on kaks otsa. Ma mõtlen järele, missugune on see õige ots.»

«Mõtle,» vastas talle vanamees. «Sel asjal on aga ainult üks ots. Kui leiad selle tõe, siis võta labidas kätte ja tule meie seltsi.»

Kamaar läks tagasi auto juurde ning heitis selle alla vilusse. Mõned arvasid, et see suur mees magab, kuid Kamaarile ei tulnud und. Kas ta polnud kõige vägevam Bogdo-Ola-kuli ääres, et paindub nagu kõrkjas teiste järele?

Aga siiski . . . üksik kõrkjas paindus tuules ja murdus, kuid hulganisti pidasid nad vastu ka kõige ägedamale tormile.

Kamaar viskus rahutult küljele. See asi tuli lõpuni mõtelda.

6.

See oli iseäralik kevad ja suvi Bogdo-Ola-kuli ääres.

Nagu mühav tuuleiil, nagu kohisev kosk, nagu ruttav leek olid tunginud üle Nõukogudemaa seltsimees Stalini kustumatud sõnad:

«. . . tuleb purustada saksa röövvallutajate sõjaline võimsus, tuleb viimseni hävitada kõik saksa okupandid, kes on tunginud meie kodumaale selleks, et teda orjastada.

Kuid selleks on tarvilik, et meie armeel ja meie laevastikul oleks tõhus ja aktiivne toetus kogu meie maa poolt, et meie töölised ja teenistujad, mehed ja naised töötaksid käitistes käsi rüppe panemata ja annaksid rindele järjest rohkem tanke, tankitõrjepüsse ja -kahureid, lennukeid, suurtükke, miinipildujaid, vintpüsse ja laskemoona, et meie kolhoosnikud, mehed ja naised, töötaksid oma põldudel käsi rüppe panemata ja annaksid rindele ja kogu maale järjest rohkem vilja ja liha ning tooraineid tööstusele, et kogu meie maa ja NSV Liidu rahvad organiseeruksid ühtseks sõjaleeriks, mis koos meie armeega ja laevastikuga peab suurt vabadussõda meie kodumaa au ja vabaduse eest ning saksa armee purustamiseks.»

«Meie võitlus on õiglane — võit jääb meile!»

Need sõnad tungisid kümnete miljonite nõukogude inimeste südamesse, helisesid üle karmi põhjala metsade ja kaevanduste, tungisid lõuna kiirgava päikese alla. Igal pool ruttasid inimesed täitma seda suurt ülesannet, ehitama väsimatu töö võimsat kaitsevalli sissetunginud vaenlase vastu.

Ka Bogdo-Ola-kuli soolajärve väikeses kontoris istusid mõnikord hilisõhtul kolm inimest ja pidasid nõu, kuidas täita kõige edukamalt seda suurt ülesannet.

Väike vilkuv lamp heitis nende nägudele värelevaid varje. Hassai nagu marmorist raiutud nägu paistis ruumi hämarusest. Kati käed lebasid laual, ent ta sädelev pilk vilksatas nagu valgusekiir väikese paberitükikese poole, mida Endel Piirsalu käes hoidis.

See oli pliiatsiga joonestatud plaan.

«Vaat siin on meie karjäärid ... siit saame suurema osa soola ... aga just siia ei pääse autod lähedale. Võiksime anda mitu korda rohkem soola, kui meil ei tuleks seda kärutada ja kanda ... kui meil oleks väike raudtee ... ainult nelisada meetrit rööpaid ja kuus-seitse vagonetti.»

Endel Piirsalu ei rääkinud nõnda. Ta keeleoskus oli veel päris puudulik, sõnad justkui seisid millegi taga kinni. Kuid nende paari nädalaga, mil nad vaatlesid kolmekesi üheskoos seda plaani, hakkasid iseenesest need sõnad helisema. Nende kujutlusse tõusis hoopis uus soolajärv Bogdo-Ola-kul. Sellest väikesest valevate liivaküngastega ja kidura soolasoo taimestikuga kaetud maanurgast nagu oleks kasvanud hoopis kaunim, päikesepaistelisem ja õnnelikum maailm.

Vana Hassai sirutas käed lauale ja ütles:

«Peame seda trustis rääkima, meie üksi ei saa siin midagi teha.»

Ta oli seda ütelnud võib-olla juba kümme korda. Ja talle vastas Kati iga kord tuliselt:

«Muidugi räägime ... Melnikov teeb kõik, mis võib. Tema ja Zumabai rajasid siin esimese soolatootmise ... miks ta ei peaks abistama.»

Aga ta elavas kujutluses juba elas see uus soolajärv, väikese raudteega Bogdo-Ola-kul, mille nad kolmekesi olid loonud selle vilkuva tule valgel. Mõnikord ta nagu kuuliski juba vagonettide jooksuruttu, rataste kõlinat vastu rööpaid.

«Kuid kord tuleb siiski siia raudtee ... võib-olla koguni suur soolalinn nagu Eltoni ääres. Seda ütleb mu süda kindlasti, sest kogu ümbruskonnas pole paremat soola kui siin. Meie oleme ainult pioneerid, esimeste sammude rajajad ...»

Ta heitis pea tagasi ja üks lehviv juuksepalmik puudutas seejuures Endel Piirsalu põske. See pani Kati hõõguma, nagu oleks sündinud midagi kurja.

Siis tuli pikk trusti juhataja asetäitja Melnikov. Ta kõndis mööda soolajärve kallast, vaatas tööd ning pilutas silmi, nagu poleks ta kõigega rahul. Ühe hetke seisatas ta isegi Kamaari ees, kes kühveldas soola oma autosse.

Teed jätkates lausus ta nagu iseenesele:

«Imelik järv see Bogdo-Ola-kul. Isegi Kamaar hakkab

end liigutama... see on nii, nagu ohakas kasvataks roose...»

Hassai vaatles teda salaja kõrvalt. Ta tundis seda pikka kõhna meest, kes oma suure ja sooja südame varjamiseks püüdis ikka rääkida käredalt ning karmilt. Küllap oli ta juba kuulnud Kamaari loost.

«Bogdo-Ola-kul pole täitnud oma lubadust, soola tuleb vähe, ainult noaotsa täis,» tõrises siis järsku ta hääl, kuna sõrmed keerasid paberisse tubakat.

Ta ei vaadnud Hassai poole. See vastas tema selja tagant:

«Mida oleme lubanud, seda oleme ka täitnud.»

«Kas olete?» pöördus Melnikov järsult ringi. «Ma arvan et te lubasite rohkem, aga seda pole tulnud.»

«Tuleb... tuleks rohkemgi, kui meil oleks raudtee.»

Nüüd oli Melnikov tõsiselt üllatatud. Ta jättis vilka keeramise ja vaatas puuriva pilguga Hassai otsa. Kas oli siin keegi rääkinud tema ammusest mõttest?

«Raudtee?» küsis ta. «Kuhu teie kavatsete sõitma hakata?»

«Soola järele reisime,» naeratas Hassai ning hakkas jutustama seda plaani, mida nad kolmekesi olid mõtelnud ning ehitanud vilkuva lambitule all.

Melnikov kuulatas, ta nägu muutus päris imelikuks, sügavate kurdudega ümbritsetud suu ümber hakkas midagi naeratama. Ja ta mõtles, et neid polnud seal lambitule ümber siiski mitte kolm, vaid neli.

Alles autokabiinis istudes ütles ta:

«Saate raudtee... ja mitte ainult raudtee, vaid ka valguse — elektri.»

Automootor hakkas põrisema, rattakummide alt tõusis pisut tolmu ja mõne minuti pärast oli kadunud silmist see imelik inimene. Kuid Hassai uskus tema sõnu. Bogdo-Ola-kul oli tema töös pisike kübemeke, kuid sellele inimesele olid ka need kübemekesed armsad ja südamelähedased, kui need täitsid seda suurt ülesannet, mida nõudis nüüd Isamaasõda.

Kahe kuu pärast tulid autod esimeste rööbastega. Kati, vana Hassai ja Endel Piirsalu seadsid paigale esimesed alused. Nüüd oli neil mõnikümmend meetrit raudteed, seda raudteed, millest nad olid vaid unistanud tillukese lambitule

paistel. See kasvas iga päevaga, sirgus pikemaks. Varsti leiutasid lapsed seal uue mängu, — nad katsusid joostes hüpata ühelt aluselt teisele või kõndida mööda rööpaid nagu nööril.

Kuid ühes saabuvate rööbaste, aluste ning vagonettidega hakkasid tulema ka imelikud kuuldused, mis panid Endel Piirsalu südame põksuma. Seda rääkisid autojuhid ja inimesed, kes tulid kaugemalt. Mööda Volgat oli sõitnud laev, millel salkkond noori poisse oli laulnud imelikke võõrakeelseid laule. Ja Tškalovi jaamas oli mängitud pilli, mille klahvid olid pärlmutrist ning naastud puhtast hõbedast nagu tšerkesside kinžallidel. See kõik täitis Endel Piirsalu aimusega, et need olid eestlased, kes laialipaiskunult üle kogu maa hakkasid nüüd rändama ühe kindla punkti poole.

Ta küsitles inimesi, ent need ei teadnud midagi vastata. Nüüd sõitis nii palju inimesi üles põhja ja põhjast alla lõunasse, et keegi ei võinud aimata nende teed. Ja võib-olla polnudki need eestlased. Nõukogude Liidu laial maal võis iga päev kuulda kümneid isesuguseid võõraid keeli.

Kolme nädalaga olid rööpad kohal ja väike kaevanduseraudtee valmis. Melnikov seisis karjääri kaldal, kui tuli esimene vagonet. Selle oli täitnud Hassai koos ühe vana soolajärve-töölisega. Nad lükkasid vagoneti kaldale, näod higised ja rõõmsad.

Hassai võttis mütsi peast ja ütles naerdes:

«Nüüd on kõik korras... ainult kui sool läheks ise ka autokasti.»

Melnikov raputas meeste käsi ja vastas:

«Sa oled alati rahuldamatu... Aga võib-olla jõuab ka see aeg kätte. Suurtes soolajärvedes läheb sool ise ka autokasti.»

Hassai pilutas silmi.

«Ma tean, et see nii on. Sool tuleb ise karjääri, tuleb auto juurde ja läheb ka autokasti. Ainult supisse tuleb seda näpuga lisada, seal pole paremat abinõu.»

Kõik hakkasid vana Hassai sõnade üle naerma. Täna oli nii pidulik meeleolu, ere, valge, päikesepaisteline. Naisedki olid selga pannud puhtamad riided, taatide habemed ja vurrud näisid kuidagi pidulikumad. Kui viimased vagonetid olid kohale jõudnud, astus Melnikovi juurde tugev ning sitke

vanamees, hoides kätt päikesest peaaegu kohvioa sarnaselt pruuniks põlenud nooruki piha ümber. Siis pöördus ta näoga rahva poole ja lausus:

«Siin on mu pojapoeg... täna saab ta kolmeteistkümneaastaseks. Ta isa langes Moskva all... Kas lubate, seltsimehed, temal jätkata võitlust siin Bogdo-Ola-kuli soolajärve töös?»

«Lubame... lubame!» kostsid läbisegi hääled.

Vanamees lükkas poissi pihast:

«Mine... mine vii esimene vagonet tagasi.»

Kui vagonetid uuesti karjääri teise äärde veeresid, seisatas Melnikov nagu juhuslikult Endel Piirsalu kõrval.

«Aa... sa oled pärit sealt põhjast... eestlane?» küsis ta.

«Jah, eestlane.»

«Nii, nii.» Melnikov astus sammu ettepoole, nagu poleks tal enam midagi öelda. Teda näisid huvitavat vaid vagonetid, mis vurasid tagasi üle karjääri. Siis pöördus ta jälle pooleldi Endel Piirsalu poole, «Doktor Kostrov kirjutas mulle, et nüüd formeeritakse eesti rahvuslikke diviise.»

Need sõnad panid Endel Piirsalu põsed õhetama. Ta tahtis veel palju küsida, teada saada, kuid Melnikov oli sõnadega justkui kitsi. Ta nagu ei saanud aru Endel Piirsalu puudulikust keelest, uuris taskust väljavõetud pabereid ning hakkas siis paberisse tubakat keerutama. Alles siis, kui nad tagasi kontori poole läksid, küsis ta:

«Kas tead, kus asub Tšebarkul?»

Endel Piirsalu raputas pead.

«See on Uraalis, kord taoti seal esimesed teravad vene mõõgad. Olen sealt kord läbi sõitnud... tore laagrikoht põhjamaa poegadele.»

Nüüd mõistis Endel Piirsalu kõik. Ta naeratas tänulikult selle pika kõhna mehe poole, kuid see kiirendas järsku sammu. Midagi nagu rõhus ta nurgelistele õlgadele: võib-olla oli see mälestus tollest telegrammist.

Sel õhtul otsis Endel Piirsalu jälle üles oma rohelise seljakoti ning pruuni õlarihma. Kati kummardus sügavalt paberite kohale, nagu ei näekski midagi. Aga õhtul avas ta oma väikeses kambris akna ja vaatas kontori poole, kus vilkus läbi Kasahstani musta öö üks tuli. Võib-olla homme ei vilgu see enam.

*

Jälle eretas väljas Kasahstani uus kevad.

See oli suur kevad pärast Stalingradi hiilgavat võitu, pärast Leningradi blokaadi purustamist, Rostovi, Kurski ning Rževi vabastamist. Kogu maa hingas kergemalt, suure pidupäeva koit kumas töörahva akende taga.

Sel kevadel tuli tagasi Andrei.

Tal oli nüüd läikivate tibadega kohvri asemel pihus kepp. Ta parem jalg oli kange ja käsigi ei tahtnud hästi sõna kuulda, kuid ta käigus oli ikka endine hoog ja rüht. Nagu ainsa pilguga märkas ta, mis siin kaugel Bogdo-Ola-kuli ääres viimase aastaga tehtud. Ta oli lahkudes siia jätnud vanad ätid ja eided, noored tüdrukud ja poisid, kuid neist oli kasvanud tublid võitlejad, eesliini inimesed.

Need inimesed mitte ainult ei võidelnud, vaid ka ehitasid. Karjäärides kõlisesid vagonettide rattad. Terve rida uusi maju oli kerkinud aedade varju. Laod ja aidad olid valgeks võõbatud. Ja siin kontori kõrval ootas uus tuulemootor ülesseadmist.

Andrei astus kontori poole. Ta nägi sealt väljumas sihvakat, uhke peahoiu ja tuttavate sammudega neidu.

«Kati!» hüüatas ta korraga.

Nüüd tundis ta teda sellest säravast naeratusest ja kuldsest pilgust, mis oli muutunud nii täiuslikuks ja imepäraseks, nagu valmib rohelisest nupust küps Kasahstani õun.

Andrei võttis kepi teise pihku ja ütles:

«Tänu sulle, oled olnud tubli soolajärve perenaine.»

Kati naeratas vastu:

«Mäletan su sõnu, mis sa ütlesid lahkudes: «Töö ei tohi katkeda, see on nüüd veel tähtsam kui varem.» Püüdsin täita seda, ja inimesed aitasid mind.»

«Tänu ka neile,» lausus Andrei pühalikult.

Siis tuli talle midagi meelde.

«Sulle on kiri, võtsin selle postilt kaasa.»

Ta otsis pluusitaskust pisut kägardatud, paljudest kätest läbikäinud kolmnurkse kirja. Kati vaatas neid tähti, ja korraga oli tal rutt. Ta jooksis lao taha ja rebis kirja lahti. Ainsa pilguga haaras neid nõnda tuttavlikke ridu, mida oli oodanud juba palju kuid.

«Kati! Olen jälle haavatud! Nüüd vist ei saagi minust

enam võitlejat. Arstid ütlevad, et pean minema aastaks terviseparanduse-puhkusele. Kas tohin tulla sinu juurde? Endel.»

Järsku kuulis Kati pea kohal lindude laginat. Need olid luiged, kes lendasid põhja oma sünnimaale. Kati tõstis käed üles ning hüüdis:

«Viige tervisi... tervitage mu südant... Andke talle oma tiivad... las kannavad need teda Kasahstani päikese paistele...»

Luiged kadusid, ja üks kauge soov sõudis nendega kaasa läbi sinava õhu.

1946.

VÕITLEME KÄSIKÄES

Neljakümne esimese aasta hilissügisel viibisin ma mõned nädalad ühes väikeses Mordva külakeses.

Pikk tanum, äärestatud valastunud majakeste ja sügiskollaste aedadega, kulges nagu sakiline hari piki mäeseljandikku. Küla ümbritsesid veerjad põllud, mis lõppesid põhjas vana jõesängiga. Päikesepoolsel lõunaküljel aga laiusid suured viljapuuaiad, rajatud siia alles mõni aeg enne Suurt Isamaasõda. Puud olid veel noored, suurem osa neist küündis vaevalt mehe õlgade kõrguseni. Aga nad seisid pikkades korrapärastes ridades just nõnda, et iga jaamast tulija või sinna mineja pidi tahtmatult seisatama ning seda suurt noorte viljapuude kasvandust silmitsema. Mis siit küll kord saab! Kogu ümbruskond, kus varem vaevalt kasvas mõni kidur õunapuu, muutub õitsvaks viljapuuaiaks.

Ma hakkasin sellest kord losulile vajunud katusega küüni juures rääkima ühe taadiga. Ta karjatas kitsi ja teda ennastki kaunistas peaaegu samasugune naljakas valge habemetutt nagu tema sokukesi.

«Hakkate kord palju puuvilja saama,» alustasin jutulõnga.

«Hakkame, hakkame,» välgatas taat rõõmsalt peaaegu valgeks pleekinud silmi. Ta tõstis habemetuti kõrgemale, et vaadata üle noorte viljapuude. «Nüüd tulevad inimesed siia ja rõõmustavad. Rõõmustavad selle üle, et juba mõne aasta pärast võivad maitsta esimest saaki, ja rõõmustavad ka selle üle, et näevad seda kõike oma silmadega.»

«Oma silmadega?» küsisin veidi arusaamatult.

«Jah . . . oma silmadega . . . tervete silmadega,» lendas nagu tume mälestuste vari üle mu jutukaaslase näo. «Veel aastat paarkümmend viis tagasi oli kõigi Mordva külade

nuhtluseks niisugune kuri silmahaigus — trahhoom. Lapsedki sündisid poolpimedatena . . . kõik laadad, kirikud ja kõrtsid aga olid täis pimedaid kerjuseid. Mõned katsusid arstida sikuverega, mõned jõekääraku mudaga, nii kuidas keegi välja mõtles ja arvas. Niisugune pime öö kattis siis veel Mordva külasid ja rahvast!»

Taat peatus silmapilguks ja viibutas kepiga kahele kitsele, kes kavatsesid nähtavasti noorte viljapuude vahele kaduda. Siis jätkas ta jälle:

«Nõukogude võim hakkas saatma rajoonidesse ja küladesse arste. Meie külla tuli niisugune nooruke naisterahvas: kleenuke nagu rehavars, mitte palju pikem tublist kolmeteistkümneaastasest tütarlapsest. Vihmasadude ajal on meie tanumad nõnda porised, et annab jalgu välja sikutada. Aga tema kaotas oma kalossid ja kingakesed ning jõudis ainult sukkades minu poole. Mina andsin peavarju, kuid mitte sellepärast, et arst ja valitsuse poolt saadetud, vaid hakkas lihtsalt vaesekesest kahju. Mõtlesin: las elab nädala, nutab paar nuttu, küllap kaob tasapisi sinna tagasi, kust tuli.»

Võtsime pusaraist tubakat ja süütasime suitsud. Mu kaasvestleja ilme oli muutunud muhelevaks, ta meenutas nähtava heameelega seda kauget mälestust.

«Jah, nii . . . aga ma ei tundnud tol korral Marina Ivanovnat. Ta näis mulle lihtsalt nii väike, kleenuke ja õnnetu. Aga õhtul laenas ta minu eidelt porisaapad ja hakkas käima tarest tarre, hävitades kõik posijamooride määrdepurgid, käskis naistel puhtaks küürida põrandad, lauad, kopsikud ning kulbid ja saunatas kõiki inimesi kolm päeva järjest. Siis hakkas arstima lapsi, pani nad magama puhastele linadele, ei lasknud juurdegi tulla emadel, kes kannatasid kurja silmahaiguse all. Ja kümne aasta pärast — näete, missugune visa ja kuri haigus see on — polnud meie külas ainustki trahhoomihaiget.»

Taat peatus silmapilguks, vaatas kõvera muigega minu otsa ja ütles:

«Ja vaadake, mis tuli: nüüd on meie külast kasvanud kolm õppinud arsti, mitu inseneri, kooliõpetajat, lendurit. Meil on kasvamas ka see noor viljapuude meri . . . uus aeg on nagu kevad jää läbi murdnud. Kui meil oleks veel see kuri haigus silmis, mis siis oleks? Siis oleks kõik nagu vanasti. Et see

aga nii ei ole, selle eest tänu nõukogude võimule ja Marina Ivanovnale.»

Taat kummardas viljapuude poole.

Samal ajal lähenes mööda teed kärmete sammudega väikesekasvuline, aastailt juba vanem naine. Seisatamata hüüdis ta vanamehe poole:

«Grigori-taat, kas villu on... kinnaste jaoks? Näed, talv hakkab lähenema, kuidas nad saavad võidelda, kui külm näpistab sõrmi!»

Jälle kummardas taat ja vastas aupaklikult:

«On, Marina Ivanovna, tulge ainult järele. Ja lisaks paar jänesenahka kõrvikute jaoks. Kas teie lähete jälle kirjakesi viima?»

«Jah... kuidas siis muidu. Kiri, olgu see omastelt või tundmatult, soojendab võitleja südant.»

«Tervitage ka minu poolt. Ja teinekord jutustage neile meie silmahaigusest, kuidas sellest lahti saime ning elama hakkasime nagu inimesed. Kuidas mitte anda selle eest villa, kõrvikuid, ükskõik mis. Selle eest antakse elugi.»

Väike naine noogutas naeratades pead ja ruttas edasi.

Olin teda varemgi nii sageli näinud külavahel. Ta ei paistnud praegugi palju pikemana kolmeteistkümneaastasest tütarlapsest, kuid tema ruttav samm tuletas meelde teraslehe vibreerimist. See oli ikka energiline, kuhugi tõttav, alatasa just kui midagi kinni püüdev.

Mõnikord silmasin teda kartulipõllul naiste ridades küürutamas. Ta oli neist varsti oma tööga ette jõudnud, tühjendades rutates, pooljoostes kartulikorve. Töö justkui kaunistas teda omapärase iluga. Ma ei suutnud kunagi selgusele jõuda, kas see ilu peitus tema hallides lahketes silmades või tema ilmes, milles säras midagi väga puhast ja kaunist. Ehk hoovas see koguni tema rutust, õhinast, millega ta haaras kinni nii tööst kui ka igast heast ning kasulikust mõttest.

Ma polnud teda seni kordagi kõnetanud.

Kuid kord, kui tahtsin jaama minna, kuulsin selja taga hüüatust:

«Seltsimees komandör, kas lähete jaama poole?»

Seisatasin ja vastasin:

«Jah, just sinna.»

Nägin, et tal oli peos pakk kirju.

«Palun, laske need posti ja küsige, kas minule midagi on.»

Kirjad... Ma olin siit ja sealt pisut kuulnud, et Marina Ivanovna kirjutab mingisuguseid kirju. Istub sageli öösiti pärast tööd ja askeldusi laua taga ning kirjutab kuni kesk-ööni. Räägiti sedagi, et need on kirjad võitlejaile rindel ja haigemajades. Ta jutustavat neis oma küla tööst ja elust, noorest Sofiast, kes läks vabatahtlikult rindele sanitariks, Grigori-taadi jänesepaeltest ja hoolsasti pargitud kitsenahka-dest, millest saab õmmelda nii häid käpikuid ning kõrvikuid, ja lendur Miikast, kes tulistanud alla kolm vaenlase lennukit. Kuid iga tema sõna ja lause hõõgus vihast saksa okupantide vastu, nagu võitleks ta ise kuskil eesliinil relvaga nende vastu.

Ning rindelt saavat ta võitlejailt vastu kirju, kus tänatakse teda meelespidamise eest, küla kingituspakikeste ja hoolsa töö eest. Mõningad kirjad luges Marina Ivanovna koos-viibimistel ette, aga rohkem jutustas ta töö juures nende võitlejate elust ja kangelaslikkusest, keda ta ise ega ükski siit küla inimestest polnud kunagi näinud. Ja siis tunti varsti nimepidi neid Marina Ivanovna lendureid, tankiste, mere-mehi ja sanitaartöölisi, nad olid omaseks saanud nagu oma küla inimesed, isegi nende perekondadega tagalas olid loodud sidemed.

Nüüd olid need kirjad minu käes, terve hunnik, võib-olla ligi paarkümmend. Tõsi, ei ole ilus vaadata võõraid kirju, kuid uudishimu sundis mind silmitsema vähemalt nende aad-ressegi. Seal oli esimene, ühe Musta mere liinilaeva koman-dörile. Teine kandis blokeeritud Leningradi ühe haigemaja numbrit. Kolmas ja neljas olid adresseeritud kahele rea-võitlejale, samanimelistele, vist vendadele, kellel välipostid kandsid erinevat numbrit. Võib-olla võitles üks neist põhjas, Leningradi all, teine aga lõunas, Musta mere kallastel.

Otsustades käekirja järgi, ei kirjutanud Marina Ivanovna neid kirju üksi, vaid saatis edasi ka teiste omi.

Postil ulatasin sideteenistujale kirjad ja küsisin:

«Kas Marina Ivanovnale on ka midagi vastuseks?»

«On. Temale on alati.»

Sideteenistuja kummardas kirju vastu võtma ja lausus siis kuidagi vaiksema häälega:

«Täna on Marina Ivanovnale kurb päev. Just praegu saabus teade, et Jevgeni Stepanovitš on surnud.»

«Kes on Jevgeni Stepanovitš?»

«Teie ei tea, kes on meie Jevgeni Stepanovitš?» muutusid sideteenistuja silmad imestusest suureks. «Odessa sangar, mereväelane, kes luuras fašistide kolonni kõrges rohus ja pani süütepudelitega põlema kolm vaenlase tanki. Sakslased tulistasid teda, aga tema puges kuhugi varju, jõudis end peita. Neli ööd roomas haavatuna, kuni jõudis omadeni välja. Nüüd heitles ta juba kaks kuud haiglas elu ja surma vahel. Marina Ivanovna kirjutas talle kirju, kogu küla teab sellest, igaüks pärib kuidas käib meie sangari käsi. Aga nüüd... see on suur südamevalu Marina Ivanovnale ja meile kõikidele.»

Tagasi küla poole sammudes tundsin ka mina, nagu oleks seal kaugel surnud mulle väga kallis inimene.

*

...Aasta hiljem sammusin jälle lumist rindeteed.

Tuul hammustas vingudes läbi tublist soldatisinelist. Käed kohmetusid jänesenahast kinnastes. Ainult turjal oli soe, sinna oli laotud kogu rindemehe raskus: seljakott ja püss.

Õhtu eel peatusime hõredas kuusesalus.

Meie ei jõudnud veel lõketki süüdata, kui tagapool rabisesid lumel reejalased ja keegi hüüdis:

«Poisid, tulge kingituste järele!»

Jooksime ree ümber, kust kaks valgetes kasukates võitlejat hakkas pakikesi jagama. Need avati kohe sealsamas. Neis leidus kindaid, sokke, kõrvikuid, mõni soe lambanahast alusvest. Minule juhtusid kindad, just parajad külma vastu jänesenahast käpikute alla. Tõmbasin nad kätte ja tundsin vasakus pöidlas midagi krabisevat. See oli kiri.

Sain mahti seda kauget sõnumit lugeda alles hiljem lõkketule vaevalisel valgusel. Seal oli ainult mõned read, kauged ja armsad read, mis andsid südamele sooja.

«Tundmatu võitleja!

Võta vastu minu väike kingitus, ja valmistagu see sulle palju rohkem rõõmu, kui on seda väärt. Mu isa langes Moskva all ja vend oli teist korda haavatuna haiglas. Ma ei ole küll veel viisteist aastat vana, kuid astusin nende asemele rindejoonele. Töötan ühes tehases ja valmistan seda, mida

vajad kõige rohkem lahingus. Sa mõistad ju, rohkem ei taha ma sulle kirjutada — see on sõjasaladus. Löö saksa fašistlikke röövvallutajaid, taba neid igal sammul! Võitleme käsikäes, siis tuleb kord pidu ka meie tänavas!»

Lugesin veel ja veel kord neid väheseid ridu. Mu kõrval lugesid samuti teised seltsimehed kirju, mis nad olid leidnud sokkidest, mütside kõrvadest, soojade nahkvestide vahelt. Iga kingitus kehale oli ka kingitus südamele.

Sel õhtul meenus mulle jälle nii selgesti Marina Ivanovna, too väike, alati askeldav ja ruttav naine. Nüüd teadsin ma tema kirjade sisu, kuigi polnud neid kunagi lugenud.

Võitleme käsikäes, siis tuleb kord pidu ka meie tänavas!

Ja pidu tuli.

1948.

NELJA TEE

Väikese Kasahstani jaamakese ees peatus pikk ešelon.

See oli üks neid suuri kaubaronge võimsate vedurite, hiigelsisternide, täiskiilutud platvormide ja kõrgete lillakaspunaste kuuekümnetonniliste kaubavagunitega, mis varustasid Suure Isamaasõja päevil õlide, masinate, kivisöe ning toiduainetega kogu Nõukogude rinnet ja tagalat.

Neid ronge-hiiglasi veeres kõigil raudteedel. Nad tulid kalade, konservide ja soolatud lihaga Kaug-Ida sügavustest, kandsid Uraali relvade-sepikojast rindele võimsaid tanke ja suurtükke, vedasid põhja lumistelt väljadelt metsamaterjali, kivisöe ja boksiidi hinnalisi koormaid. Nagu alati tuikava, elu andva vereringvoolu imepeenikesed niidikesed, nii varustasid ja toitsid need ülirasked ešelonid kogu Nõukogudemaad raskes võitluses vaenlase vastu.

Väike jaamake, mille ees ešelon peatus, kandis nime: Aralskoje More.

See asub suure Taškent-Tškalovi raudteemagistraali vahemaal, veidi põhja pool Sõr-Darja ruttavat kohinat, just Kara-Kumi — Mustade Liivade — piirimail. See suur magistraal algab Kaspia kallastelt, lõikab läbi Turkmeenia ja Usbekistani kaunid oaasilinnad ja kulgeb üht võimast liini mööda läbi Näljastepi kõrveliivakute ning Alma-Ata Siberi suurele raudteele. Teine haru suundub peaaegu otsejoones põhja, haarates vasakult ja paremalt ümber kogu Nõukogude Liidu südamiku — Uraalidest kuni Moskvani.

Kui võimas vedur seisatas jaama ees ja laskis kuuldavale jämeda huike, siis justkui pudenesid selle kõlast alla esimesed keerlevad lumeräitsakad. Ümberringi helkis jaanuarikuu päikese paistel ääretu Kasahstani lagendik nagu määratu suur pinguletõmmatud helevalge vaip. Ainult veidi vasakul,

päris madalal horisondi äärel, paistis Araali järve sinatav, kaugusse kaduv triip.

Kohe rongi seisatades jooksid vastu naised kalakorvide, päevalilleseemnete, keedetud munade ja soolatud aedviljadega. See polnud küll reisijaterong, kuid mitmele poole kaubavagunite vahele suurtele platvormidele ja hiigelsisternide treppide külge oli kiilunud hulk sõitjaid.

«Munad... kuivatatud kalad... soolatud arbuusid — melonid... seemnekesed!» kilasid kõikjal müüjate hüüded.

Lumi sadas nende korvidesse, õlgadele, kuhjus puuvillatutikestena naiste pearättidele ning poisikeste karvamütsidele. Kuid samas lõid perroonil ning raudteerööbaste vahel sädelema kitsad, elavhõbedana elavad veenired. Ja peaaegu niisama ruttu kui oli alla langenud lumepilv, jooksis see veeks, kadus liiva. Ainult kaamelid, lamades põlvili, püüdsid oma karedate keeltega nilpida mõnd lumetutti või vasttekkinud veeniret.

Kõige viimasel lahtisel platvormil, seljad vastu mingit metallimürakat, käed vaheliti varrukais, istus kaks poissi. Nad olid umbes ühevanused, mõlemad üle kaheksateistkümne, teineteisega veidi sarnasedki. Üks neist kandis rohekasvärvilist sinelit, laia üleõla-rihma ja pungil välitaskuga. Teine poistest oli lihtsas vattkuues, kuid kandis peas uhket karusnahaga äärestatud «kubankat», mille laial helesinisel põhjal sätendas lai hõbedane triip. Ta nägu oli nooruslikult rõõmus, temale näis see kauge maa kohisevate jõgede, ääretute liivalagendike ning sädeleva päikesehelgiga, milles keerlesid udusulgedena lumeräitsakad, nagu muinasjutt.

«Aa... see ongi Araal... Sõr-Darja ja Amu-Darja meri,» lausus ta püsti tõustes ja nagu aukartuses üle valeva lagendiku järve sinavat triipu silmitsedes.

Järsku meenutas talle see kauge nimi veel midagi, mille ta oli juba peaaegu unustanud. Ta pöördus oma kaaslase poole ja küsis:

«Kallem, kas sa mäletad Saleikumit... Uno Kirotari?»

«Mäletan,» noogutas kaaslane pead.

«Tema unistuseks olid just Araali järv, Bet-pak-dala ja Sõr-Darja. See oli temale sisse kasvanud, nagu sinule vanad margid. Isegi ta ilme omandas hoopis uue sära, kui võis kellelegi rääkida kümme minutit oma muinasmaast.»

Ta peatus hetkeks, mingi mineviku vari kattis ta nooruslikult rõõmsat nägu. Jah, see Saleikum oli tore kaaslane ja

seltsimees! Nad olid võidelnud hävituspataljonis koos Pärnu all ja teinud seltsis kaasa pika ja raske taganemistee kuni Tallinnani. Ja seal oligi Saleikum ühel vihmasel augustikuu ööl jäljetult kadunud. Ühed rääkisid, et teda oli tabanud Lasnamäe veerul sakslaste miin. Teised teadsid jutustada kahest noorest luuremehest, kes ei tulnud vaenlase tagalast enam tagasi. Mis oli juhtunud seal nende kaaslastega?

*

Ešelon koosnes ligi seitsmekümnest suurest kaubavagunist ja sisternist. Siin oli suure Balhani naftat, Buhhaara karusnahku, Fergana oru puuvilja, Sõr-Darja kallaste riisi ja Tšimkendi tina. Kogu lõuna saatis oma rikkalikke ande rinde jaoks. Ešeloni pani liikuma võimas «FD»-tüüpi vedur, moodsa aja Herkules, raudne hiiglane, kes vedas nagu mängeldes tuhandete tonnide raskusega koormaid. Need pikad ja rasked ešelonid olid kõikide raudteelaste uhkuseks, vedurijuhtide ja kütjate unistuseks. Iga lihtsamgi lipumees hoidis niisuguse ešeloni möödudes signaali, nagu hoiab polgu lipukandja paraadil oma lippu.

Võib-olla sama uhkusesädeme pärast oligi täna Mitka Uvarovil, selle suure ešeloni kütja noorel abilisel, nägu nii määrdunud ja õline. See justkui kuulus selle ärevuse, üllatuse ning kuulsuse juurde, mis tal tuli üle elada viimase neljakümne kaheksa tunni jooksul. Tõepoolest, see oli pauk, sihukest asja ei võinud ta uneski näha! Ja sellepärast näiski ta sisemas olevat niisama kuum ning tuline nagu veduri helepunaselt leegitsev ahjuruum. Võib-olla oli see koguni tulisem, sest iga hetk pistis Mitka pea veduriluugist välja, lastes lippaval tuulel sasida oma veidi punakavärvilist juuksetukka.

Kuidas see ometi juhtus, et just tema, Taškendi raudteekooli vedurijuhtide klassi õpilane, määrati nii austavale ja vastutusrikkale kohale? Miks ei saanud see austus osaks Kostja Spiridonovile või Ilja Gromovile, kes mõneski asjas andis talle teadmiste poolest silmad ette. Jah, tõsi küll, möödunud suvel oli ta Andišanis praktikal ega tulnud sealt hoopiski tühjalt tagasi. See oli väike valgete majadega linn, mida palistasid lähemal viinamarjaaiad ja kaugemal lõpmatud puuvillaväljad. Linna kulges kolm raudteed. Kaks neist moodustas ringtee: Kokand—Namangan—Andišan—Margelan—Kokand. Kolmas oli tupiktee — Andišan—Oš. Ja

just sel vähetähtsal tupikteel oligi Mitka Uvarov mõnikord kütja abilisena sõitnud. Kuid enamasti seisis tema töö ainult selles, et koputas pikavarrelise vasaraga kaugelt tulnud vagunite rattaid, täitis õliga laagrikanne, askeldas sadade pisiasjade kallal, mida oli tarvis ja mida polnudki teinekord vaja teha.

Nüüd aga niisugune üllatus!

Vana vedurijuht, pikk mees tumedaksparkunud näonaha ja valendavate silmadega, näis aimavat, mis pulbitses poisi südames. Ta tundis niisuguseid poisse, neist said tublid vedurijuhid, kütjad, masinistid ja lukussepad töökodades. Neile oli iga ese, iga rattake, ventiil või kruvike nagu elus olend, mida tuli hoolikalt kohelda. Nad vaatasid hoopis teiste silmadega oma ülesannetele ja tööle. Nende jaoks polnud määrivat nõge ja vastikut suitsu, vaid kohustus töö vastu.

Vana vedurijuhi arvates oli ka Mitka Uvarov niisugune poiss.

Ta polnudki veel kaheksateistkümne aastane, kuid tema näole andis meeldiva sära see südidus ja ind, millega ta söös-tis iga tundmatu eseme kallale. Siin, sellel vedur-hiiglasel, leidis ta igal sammul palju hoopis uut, varem nägematut. Kuidas suutis see hiiglane sõita ligi tuhat kilomeetrit, ilma et oleks vajanud veepaakide täiendamist? Kust tuli see lisajõud, aur, mis võimaldas ka tõusudel sõita peaaegu kiirust vähendamata?

Mitka Uvarov oli seda kõike õppinud, ta võis sellele eksamil hästi vastata, kuid siin polnud eksam, siin pulseerisid otse tema silmade all kõik need teoorias kergelt ülemindud nähtused. Ta teadis väga hästi, et ainult kahe päevaga ei saa seda kõike õppida. Kuid ta südames kees rahutus, võib-olla sattus ta niisama juhuslikult siia kütja abiliseks, võib-olla oli see koguni mingi eksitus. Võib-olla määrati koguni keegi teine aga, näe, sattus tema. Kostja Spiridonov oskas ju temast palju paremini matemaatikat. Ta ehitas koguni väikese vedurikese kolme tibatillukese kaubavaguniga, mis väikese katla auru jõul sõitsid ringteel. Kogu kool imestas Kostja meistriteost, see pandi isegi näitusele ja noor ehitaja sai auhinnaks toredas köites raamatu. Võib-olla määrati just Kostja Spiridonov siia kütja abiliseks, aga kuskil tehti mingi eksitus ja näe, sattuski tema.

Need mõtted tegid Mitka südame veel rohkem rahutuks. Juba mitmendat korda küsis ta vanalt vedurijuhilt:

«Seltsimees vedurijuht, kas sama koosseis tuleb ka rongiga tagasi?»

See vastas lühidalt oma töö juurest:

«Kui mõnd tähtsamat ülesannet ei anta, siis harilikult sama.»

Mitka võttis mütsi peast ja pühkis selle voodrisse oma õlist nägu. Tuul puhus ta juuksed kohevile. Tal kasvasid need pikad ja tihedad, veidi punakavärvilised, nagu on septembris vahtralehed. Mütsi pähe tagasi pannes mõtles ta endamisi:

«Mh-mh! Tähendab, kui on eksitus, siis selgub see alles tagasisõidul.»

Tal hakkas sellest mõttest nagu pisut kergem. Ühe reisi saab ta ikkagi kaasa teha, olgu see siis õigusega või valega. Ja seegi on juba tema noortes aastates sündmuseks. Seda esimest reisi ei unusta ta kunagi, mitte eluilmaski.

Vedurijuht vaatas tema otsa ja küsis:

«Mis eksitusest sa seal pomised?»

Mitka otse kohkus. Kas ta oli seda siis kõvasti rääkinud?

Vedurijuht näis olevat napisõnaline, kinnine, mõnikord vist järskki. Kui Mitka poleks tundnud nõnda hästi neid inimesi, kellede hoolde oli usaldatud niisuguste tähtsate ešelonide juhtimine, siis oleks ta võinud pidada seda inimest koguni uhkeks või upsakaks. Kuid nende kahe aastaga, mis ta õppis raudteekoolis, töötas depoodes, jaamades ja veduritel, õppis ta põhjalikult tundma neid pealtnäha pisut puisi, karedaid ja tahumatuid, kuid südamelt kuldaväärt inimesi. Nende töö oligi niisugune, mis ei sallinud lobisemist, kergemeelsust, asjatut tühisust. Andišaniski oli ta leidnud nende hulgast omale tõsiseid sõpru ja õpetajaid.

«Ma — ma arvan, et pole vist õigesti . . .» kogeles Mitka.

«Mis pole õigesti?» küsis vedurijuht.

«See . . . see minu sattumine siia. Ma pidin minema tagasi Andišani, aga korraga . . . siia.»

Nüüd välgatas üle vedurijuhi õlise näo arusaamise vari.

«Mis siis, kas siin ei meeldi?» küsis ta silmavalgete vilksatades.

«Meeldib . . . väga meeldib!» lõi Mitka ägedalt rusikaga oma sõnade kinnituseks vastu rinda. «Seda olen just tahtnudki, kuid nüüd . . .»

Ta langetas pea alla.

«Aga mis siis nüüd?»

Vana vedurijuhi hääles kõlas siiras osavõtlikkus. See meelitas jutustama, kõik kahtlused südamelt puistama. Mitka tõmbas hetkeks hinge. Seda kõike, mis keerles kogu tee ta peas, pannes selle otse ratasringi käima, oli raske jutustada. Võib-olla tuleb sellest välja vaid mingi arusaamatu puder. Kuid ta usaldas seda pikka vedurijuhti, kelle silmades välgatas nii palju arusaamist ja osavõtlikkust.

«Vaat, asi on nii,» algas ta hetkelise kaalumise järel. «Meil on koolis üks poiss, Kostja, minust küll tublisti peenem ja kleenukesem, kuid nupumees. Kostja-insener, nõnda teda kutsutaksegi, valmistas niisuguse veduri väikeste vagunitega, mis ise auru jõul sõidab. Tore asi, näituselgi äratas tähelepanu. Kostja on ühtlasi ka kooli parim matemaatik. Ja joonestab nii, et tõele au andes, võta juba kaugel müts maha. Ma arvan, et just temal oleks õigus niisugusel ešelonil sõita ja töötada. Tema on meie hulgast kõige parem, esimene. Aga nüüd sattusin mina siia, ei tea isegi kuidas.»

«Ja sellepärast valutabki süda?»

«Sellepärast jah. Ja ka sellepärast, et nüüd, kus olen oma silmadega kõike näinud, ei raatsiks enam lahkuda. Nood Andišani ešelonid olid sellega võrreldes päris sussid. Aga noh, kui on juhtunud mingi eksitus, eks siis tule minna.»

Mitka huuled vajusid päris torusse. Seda nähes naeratas vedurijuht esmakordselt ning küsis:

«Kuidas on selle Kostja-inseneri nimi?»

«Konstantin Spiridonov.»

Tekkis lühike vaikus. Mitka märkas, et vedurijuhi näol väreles ikka endine naeratus, salapärane muhelus, nagu varjaks ta selle taga mingit üllatust. Alles tüki aja pärast lausus ta otsekui hoopis isesuguse häälega:

«Kostjat huvitab teine elukutse, ta läheb õppima tehnikumi. Võib-olla saab temast tulevikus tõeline insener, nende vedurite ehitaja ja looja. Õieti öeldes, ta ei sobigi siia suitsu, nõe, õlide, pakase või kõrvetava kuumuse kätte. Tema tervis on nõrk, ka kehaehituselt on ta peenike ja kleenuke, nagu sa ise ütlesid. Siin aga peavad olema raudsed mehed. Suured ülesanded nõuavad ka suurt kehalist jõudu ja head tervist. Sellepärast oled sina palju kohasem kui tema. Temast ei võrsuks kunagi head vedurijuhti, kuid sinust võib seda loota. Ka Kostja ise teab seda väga hästi, ja sellepärast ta soovitaski just sind.»

Seda kuuldes muutus Mitka nägu õhetavaks.

«Kostja soovitas?» küsis ta hämmeldudes.

Nüüd meenusid talle ka järsku Kostja Spiridonovi salapärased vihjed, kui raudteekoolis hakkasid kuulduma uudised, et viis või kuus paremat kursuslast määratakse juba enne õppeaja lõppu teenistuskohtadele. Siis oli Kostja sosistanud talle midagi «FD» kohta. Ent tema pidas seda pilkeks, sest kogu kool tundis teda kui raskevedurite piiritut imetlejat.

Nagu kõigele sellele vastust oodates vaatas Mitka küsides vedurijuhi otsa. See pani käe ta õlale ja vastas tõsiselt:

«Jah, Kostja soovitas sind, see on tõsi. Kas sa mind ei tunne? Olen Kostja isa.»

See oli Mitkale teine rabav üllatus.

Anton Ivanovitš Spiridonov, kuulus Turkmeenia—Siberi raudtee raskete ja üliraskete ešelonide vedurijuht, Tööpunalipu ordeni kandja, Usbekistani Ülemnõukogu saadik, kogu maa kuulsus. Sel hetkel tundis Mitka päris häbi, et ta oli olnud kogu aeg justkui pime. No muidugi pidi see olema Kostja isa, teisiti ei võinud see ollagi. Aga tema mõtles kogu aeg ei tea mis. Kümneid kordi oli ta näinud kuulsa vedurijuhi pilte ajalehtedes, temast räägiti koolis ja koosolekuil. Kord oli ta teda näinud isegi Kostjaga rahvapargis jalutamas. Aga ometi ei tundnud ta teda elusana enese ees nähes ära — see sööb südame seest. Jah, see oli veel vähem andeksantav kui see, et ta kohmitses siin saamatult ringi nagu kammitsas kukk viinamarjaväätide vahel. Ta oli väärt seda, et ta kui saamatu käpard, pimekana, viimane kohmitseja kohe esimeses peatuses ešelonilt maha kihutatakse.

Nagu painajalik laine veeresid need mõtted läbi Mitka pea. Ta ei julgenud pilkugi tõsta, nii mannetuna ja lööduna tundis ta end. Seepärast kostsidki nagu lõpmatust kaugusest tema kõrvu Anton Ivanovitši sõnad:

«Miks sa nüüd nõnda norgu jäid? Kas sulle siin ei meeldi?»

Mitka tõstis veidi umbusklikult pilgu. Ta ei võinud seda õieti kinnitada, kuid oli niisugune tunne, et just nüüd hakkavad pisarad vägisi silmi valguma. Esiteks enese pärast, et oli niisugune pimekott ja teiseks Kostja, selle kalli sõbra ja hea seltsimehe pärast, kes oli kostnud tema eest.

«Meeldib, väga meeldib,» lausus ta üsna tasa, ja ninagi

tegi niisuguse imeliku nuuksatuse. «Aga ma ei saa enesele andeks anda, et olin niisugune... niisugune pimekana, kes ei saanud millestki aru ega tundnud ka teid ära. Andestage, seltsimees Anton Ivanovitš.»

Nüüd naeris vedurijuht päris valjusti ja raputas Mitkat õlast:

«Rumalake, vaat mille pärast valutab oma südant. Võibolla oli paremgi, et õppisime teineteist nõnda tundma. Nüüd ma tean, et võin sulle alati kindel olla, sind usaldada. Sul on aus ja õiglane süda.»

«On,» tõstis Mitka nagu tõenduseks pilgu.

«Siis anname käed. Anname nagu mees mehele, seltsimees seltsimehele. Sa oled ju peaaegu täiskasvanud, Suur Isamaasõda nõuab meilt mehetegusid.»

Nad ulatasid teineteisele käed, üks vana paljuõppinud meister, teine nooruk, kes astus oma kutsealal esimesi samme. Kuid neid mõlemaid sidus lugematute niidikestega palav armastus oma kodumaa vastu.

Sellega see lugu lõppeski ja Mitka tundis soontes nagu uut verd ning jõudu.

Tähendab, siin polnud mingit eksitust ega segadust. Ta pistis kuumava pea veduriaknast välja ja silmitses pika ešeloni keerduvat, peaaegu lõputa rodu. See oli üliraske ešelon, nagu seda raudteelaste keeles nimetati. Ent Mitkale paistis see sel hetkel pigem muinasjutu hiigelhavina, kes pahistab mööda Volgat alla. Kuid see polnud siiski kuu hõbedases säras sädelev Volga, vaid lõpmatud Kasahstani kollakaspruunid liivalagendikud. Ja tema, Mitka, istus selle kihutava muinasjutu-hiigelhavi ninaotsal — veduril.

Kui ešelon peatus Aralskoje More jaamakese ees, olid juba kõik kahtlused nagu pühitud Mitka mõtteist. Ta pistis pea rõõmsalt veduriaknast välja, pilutas silmi ja hüüdis kalamüüjaile julgelt nagu ikka:

«Hei, mis kalad on?»

«Havid... havikesed. Soolatud... praetud... päikese käes kuivatatud...» sädistasid müüjad-eided korve ning kaste avades.

Kuid nüüd igatses Mitka midagi paremat ja suupärasemat.

«Kas suitsutatuid pole?» nõudis ta asjatundlikult.

«Ei ole. Aga seal jaama taga müüakse,» näitas üks eitedest käega.

Mitka hüppas vedurilt maha ja hakkas jooksma jaama poole. Ja sel jooksul meenuski talle nagu välgu sähvatusel hoopis uus lugu.

*

See oli juhtunud juba Taškendis.

Võib-olla oli selles süüdi ka see esimene peapööritus edu üle, mille tuhinas ta oligi teinud selle tembu. — Just mõni minut enne kaubarongi väljumist silmas Mitka kõrvalrööpmeil kaht umbes temavanust poissi. Need olid mõlemad iseäralikud poisid, sellepärast peatusidki Mitka pilgud neil. Üks poistest kandis kulurohuvärvi sinelit, laia üleõla-rihma ning pungil välitaskuga. Ta pilotka asetses uljalt ühel küljel, peaaegu mahakukkumisel. Esimesel hetkel näis ta Punaarmee komandörina, kuid lähemal silmitsemisel tundus munder olevat võõrapärane ja selle kandja komandöriks liialt noor. Ka tuletõrjuja või vangivalvur ei näinud see iseäralik poiss olevat.

Teine, pisut lühemakasvuline, valevate juuste ja suurte peaaegu imestavate silmadega nooruk oli riietatud lihtsasse vattkuube, sõduripükstesse ning säärsaabastesse. Kuid teda ilustas, nagu edevat kukke, uhke karakulnahaga äärestatud müts, mille helesinisel põhjal helendas lai sädelev hõbedane risttriip. See oli tore kubanka, neid müüdi Taškendis Karl Marxi tänavas, kus ka Mitka oli käinud neid vaateaknal mitu korda piilumas.

Poisid pidasid pinevalt omavahel aru. Pikem neist pöördus ühe määrdepottidega vanamehe, raudteelase poole ja küsis:

«Isake, kas võiksite öelda, kuhu see ešelon läheb?»

Vanamees, kavalpea, seisatas ja küsis, tihedaid kulmupuhmi liigutades:

«Aga kuhu teie sõita soovite?»

«Tšeljabinski,» vastasid mõlemad poisid peaaegu korraga ja avasid niisama üheaegselt raudteelase ees tubakapakid.

See keeras tubli vaksapikkuse vilka, popsis selle põlema ja ühmas:

«Siis peate küll jaamaülemalt küsima. Tema teab sõiduplaani, minu töö aga on rattaid määrida, pöörangul seista ja vilistada. Vaat mis.»

Ta võttis jälle käe otsa oma määrdepotid ja läks. Mõlemad poisid jäid pettunult talle järele vaatama.

Mitka jälgis seda kõike tähelepanelikult tendrilt ja aimas juba esimese pilguga, milles asi seisis. Nähtavasti kavatsesid poisid väljuvale ešelonile salaja peale pugeda. Kuigi see oli karmilt keelatud, juhtus seda siiski mõnikord, eriti nüüd, kui kõik rongid olid sõitjaist tulvil. Nad lähenesid piki platvormide rida, nähtavasti parajat platvormi või peidukohta otsides. Ja siis kuulis Mitka, kuidas pikem sinelis poiss ütles oma kaaslasele midagi hoopis võõras ja arusaamatus keeles.

«Tatarlased?» mõtles Mitka.

Ja just sel silmapilgul tegigi nagu keegi hoopis võõras olend tema sisemuses selle vembu. Ta hüppas tendritrepilt maha, seisatas poiste ees ning käratas:

«Mis te kolate siin, see on keelatud. Kaduge siit!»

See oli öeldud niisuguse peremeheliku häälega, nagu oleks Mitka Uvarov kogu eluaja aina sõitnud niisugustel tähtsatel ešelonidel ja minema kihutanud kõiki lähedaletükkijaid. Mõlemad kolajad kohkusid veidi ja vaatasid hämmeldunult seda õlistes tööriietes, kuid väga tähtsa tegumoe ning kareda häälega poissi. Aga lõppude lõpuks ei paistnud Mitka neile siiski küllalt hirmutav. Küllap vist ta enesegi silmis säras poisikeseliku uudishimu äraandlik tuluke.

Sinelis poiss naeratas kuidagi lepitavalt ja küsis lähemale astudes:

«Seltsimees . . . kuidas saaks selle ešeloniga kaasa sõita?»

Mitka jättis küsimuse vastamata ja päris ise:

«Kust pärit?»

Kuid selles küsimuses polnudki enam endist karedat tooni.

«Eestist,» vastasid mõlemad.

«Eestist!» kordas Mitka ja mõtles pingutatult. Siis lõi ta õline nägu üleni särama. «Ah-haa, tean! Sealt Soome lahe äärest.»

«Sealt jah,» noogutasid poisid.

«Mäletan seda . . .» muutus Mitka korraga eneselegi ootamatult jutukamaks. «See oli neljakümnendal aastal, kui astusite Nõukogude Liitu. Meil peeti koolis sellest ettekanne . . . Kostja Spiridonov pidas. Ja möödunud sügisel lugesime ajalehtedest, kuidas teie pealinn . . . nimi ei seisa meeles . . .»

«Tallinn,» aitas teda vattkuues poiss öelda.

«Tallinn . . . seda tahtsingi öelda! Jah, toredasti kaitsesite . . . kangelaslikult . . . au tuleb anda.»

Nüüd kohendas sinelis poiss oma uhke üleõla-rihma läikivat vaskpannalt ja ütles päris lihtsalt, ilma uhkustamata:

«Meie võitlesime mõlemad seal ja saime haavata. Nüüd tulime haiguspuhkuselt ja tahame sõita Tšebarkuli, kus formeeritakse meie rahvusväeosi. Aga sõiduga on niisugune lugu . . . terve nädala oleme oodanud . . . kõik rongid on sõitjaid täis.»

Mitka Uvarov mõõtis üllatunult mõlemaid poisse silmadega. Ta oli kohanud mitmeid rindemehi, kes olid võidelnud Leningradi ja Moskva all, kaitsnud juba esimestest sõjapäevadest alates nõukogude kodumaa piire, tunginud lahingutega läbi sakslaste piiramisrõnga. Isegi kaht partisani oli ta näinud ning kuulnud nende lugusid. Kuid need kõik olid täiskasvanud inimesed, päris sõjamehed. Ent need kaks poissi olid hoopis midagi muud. Need olid temaealised, just niisugused, kuid ometi seisis neil selja taga juba kuulsusrikas võitlustee. Kui palju kordi oli sellest mõelnud temagi, Mitka Uvarov, tahtnud astuda vabatahtlikult võitlejate ridadesse. Ja nõnda mõtlesid kõik teisedki Taškendi raudteekooli õpilased.

Ja korraga ei olnudki enam olemas ranget üliraske ešeloni vedurikütja noort abilist Mitka Uvarovit, vaid hoopis lihtne Mitka, päris oma poiss, kes pilgutas nii tuttavlikult silma ja hüüdis:

«Tore . . . istuge peale . . . kohe läheb sõit lahti!»

*

Nüüd meenus Mitka Uvarovile jälle see lugu kõikide üksikasjadega.

Ta oli varemgi mitu korda mõelnud neile kahele poisile, kuid ta omagi süda oli muret ja kahtlustusi täis. Ent nüüd oli see möödunud. Nüüd lippas ta rõõmsalt jaama poole, ise rinnataskust käega raha otsides ja eitedele hüüdes:

«Hei, kel on suitsukalu . . . suitsukalu . . . siia!»

Ta laskis taskud täis kallata päevalilleseemneid, ostis kuus suitsutatud kala ning haaras veel ühe eide korvist kaks suurt arbuusi. Kuid nüüd oli ta süli täis mitmesugust kraami, nii et ei saanud arbuuside eest raha otsida.

«Vennas, hoia veidi arbuuse!» hüüdis ta ühele pikale omavanusele poisile, kes seisis tema kõrval kalakorvi ees, midagi ostes.

Kuid see vaatas mõistmata pilguga talle otsa ja kogeles vigases vene keeles:

«Ei oska . . . ei oska . . .»

Korraga küsis Mitka Uvarov mingist äkilisest mõttest tabatuna:

«Kas eestlane?»

Sellest sai poiss aru ja vastas:

«Ja-jah, eestlane.»

«Sõidad Tšebarkuli?»

«Jah.»

«Hoia!»

Mitka surus kogu oma kandami selle pika vibaliku sülle, ladus veel kaks arbuusi otsa ning hakkas rinnataskust raha otsima. Nüüd võis ta selle kõige eest maksa, ta töötas ju kuulsal üliraskel ešelonil. Ja need olid tema seltsimehed, kauged põhja sõbrad, kes sõitsid uuesti võitlema. Nendega tuli siduda sõprussidemeid, sest ka tema võitles, võitles selle eest, et ta seltsimeestel poleks kunagi puudus suurtükkidest, tankidest, laskemoonast, kõigest sellest, mida vajas rinne võiduks vaenlase üle.

Mitka Uvarov tundis, kuidas ta seda kõike mõeldes justkui kasvas hoopis suuremaks, päris täisealiseks. Nüüd ta polnudki enam Taškendi raudteekooli õpilane, vaid kuulsa ešeloni kollektiivi liige, võitleja Taškent—Moskva raudteemagistraalil.

«Lähme!» viipas ta oma uuele kaaslasele käega.

Nad ruttasid vaguniridade eest läbi. Lumi oli jälle sulanud ja päike läigatas Kasahstani talvise stepi kohal. Eemal seisis Araal, kaunis ja salapärane Kesk-Aasia järv. Pikk poiss heitis sellele üle õla pilgu ning naeratas. See oli nagu jumalagajätt, tervitus vanale tuttavale.

«Tõin teile kaaslase!» hüüdis Mitka platvormi treppi mööda üles ronides.

Mõlemad poisid tõusid metallimürakate varjust ja uudistasid uustulnukat. Korraga sööstsid nad lähemale, haarasid temast kinni ja käratsesid:

«Saleikum! Näita, kas oled see tõesti sina või hulgub su vaim Araali ääres?»

«Mina,» vastas uustulnuk veidi tõsinedes, «Tulin just Araali merelt, olin seal kaks kuud «Ak-kalal» roolimeheks.»

Kõik kolm vana sõpra embasid üksteist, patsutasi õlgadele

ja naersid rõõmsalt. Kuid neljas aina tühjendas taskuid päevalilleseemneist, asetas kalu kummulipööratud kastile ning lõi rusikaga katki arbuusi. Nõnda jagati arbuusi kaugetes Usbekistani auulides auväärsetele külalistele.

Siis hüüdis ta:

«Sööge, seltsimehed, maitske kala ja arbuusi. Siis mäletate ehk ka ükskord mind, Mihhail Uvarovit, vedurikütjat Mitkat, kes sõidutas teid Tškalovi.»

Nüüd haarati ka tema ringi ja kõik kolm hüüdsid:

«Mäletame, Mitka, tingimata mäletame! Kui kord vabastame oma kodumaa, siis kutsume külla.»

Midagi välgatas Mitka Uvarovi silmades. Ta vastas veidi kavala muigega:

«Võib-olla tulen varemgi teile külla. Võtke siis vastu, mida toon, ja kostitage sellega hästi neetud fašiste.»

Vedur vilistas ja Mitka hüppas platvormilt maha. Aga ta kuulis siiski selja taga oma uute sõprade hüüdu:

«Kostitame ... kostitame!»

*

Kaks seersanti istus suurtükihaaredel ja lugesid ajalehte. Nende kohale kummardas pikk nooremleitnant, kelle lendlevat juuksekahlu sasis Narva jõe lahkmelt tulev tuul.

«Loe veel kord, Kallem. Kas see on ikka tõsi ... selline kangelane,» ütles ta oma kaaslastele ja naeratas.

Kallem toetas küünarnukid põlvedele ja luges uuesti:

«NSVL Liidu Ülemnõukogu Presiidium autasustas noort vedurijuhti Mihhail Vassili p. Uvarovit raskete laskemoonarongide kohaletoimetamise eest rindelähistele Punalipu ordeniga.»

«See on tema jah ... just tema!» hüüatas nüüd nooremleitnant rõõmsa säraga näol.

«Võib-olla tõigi ta selle laadungi just meie jaoks. Suur tänu selle eest!»

Eemalt kostis vile. Nooremleitnant Kirotar tõusis ja hüüdis:

«Suurtükid positsioonidele!»

1948.

PUNANE RÄTIK

1.

Ruusamäe õue tagant kulges lai maantee.

Nüüd tulid ja läksid seda mööda voorid, kihutasid autod, põrisesid rasked veokid. Hobused astusid väsinult ja pikkamisi. Nende taga sammusid sõdurid, higised, väsinud ja teetolmust hallid. Mõned neist istusid kraavipervele puhkama, keerutasid sõrmede vahel ajalehepaberisse tubakat ja läksid siis jälle edasi.

Kaugel eemal, metsade taga, aga kõmasid suurtükid.

Hilja seisis kogu päeva akna all ja vaatas seda huvitavat vaatepilti. Nüüd oli palju vaadata. Seal viskasid kaks hobust terve koorma kraami ümber ning vedasid vankri kraavi. Peaaegu terve tunni punnis ja ähkis just Ruusamäe õuevärava ees tohutu must ja õline veok, saamata sammugi paigast. Terve kari sõdureid siblis ümber masina, lükkas tagant ja tõmbas eest, ent veok seisis keset maanteed nagu Ruusamäe tõrges võik. Kuid siis hakkas see korraga raginal liikuma, tuiskas üles teetolmu ning kivisprahti. Ja varsti oligi ta kadunud Hilja silmist. Hiljem kihutasid jälle nooltena möödavälgatavad autod, mustad, punased, hallid, nagu ajaksid üksteist taga.

See kõik oli nii huvitav, et Hilja oleks seisnud kas või kogu päeva söömata akna taga ning vaadanud välja maanteele. Ta litsus nina kõvasti vastu klaasi, et näha kõike, mis sündis laial teel kõverast pihlakast kuni karjamaa-kraavi nurgani. Kaugemale ta ei näinud, roheline kuusemetsa müür varjas ta eest maantee.

Vanamemm askeldas pliidi juures ja heitis aeg-ajalt pilke

üle õla Hilja poole. Ta askeldas nobedalt tubades ringi, käis sahvris, solistas ämbritega ja silmitses ikka naeratades Hiljat.

«Ära ninaga klaasi katki litsu,» lausus ta naljatades.

«Ei litsu,» vastas tüdrukuke, tõmmates ehmatades nina aknaruudust kaugemale.

Kuid see oli rohkem nali, seda mõistis Hiljagi. Oo oli ikka niisuguste kentsakate sõnadega. Mõnikord ei saanud Hilja aru, kas ta naljatas või rääkis tõtt.

Kuid varsti vajus väike ninake jälle mõtlikult vastu jahedat klaasi.

«Vanamemm!» hõikas ta. «Ütle, kuhu lähevad kõik need voorid, autod ja sõdurid?»

«Ikka edasi.»

«Kas Tsirgumatsi poe juurde?»

«Veel kaugemale.»

«Linaski veski juurde?»

«Ikka edasi.»

«Sinna seitsme-röövli-metsa taha?»

«Jah, vahest sinna jah.»

Siit aknast polnudki näha seitsme-röövli-metsa kõrgete kuuskede sakke. Kuid karjamaa künkalt paistsid need kaugetena, võimsatena ja salapärastena nagu maailma lõpp. Nüüd tahtis Hilja kangesti lipata sinna karjamaa künkale, et hetkekski silmata neid metsasakke. Võib-olla oli ka seal midagi huvitavat, niisugust, mida polnud varem eluilmaski näinud.

Ja üsna tasa astus ta ukse poole. Astus nii tasa nagu õhk, et seda ei võinud kuulda isegi vanamemm. Juba oli ta käsi ukselingil, kui Oo järsku ütles:

«Kuhu sa, põrguline, jälle tikud? Istu sinna akna juurde ja ära liigu paigast. Nüüd on sõjaaeg . . .»

Sõjaaeg . . . Hiljale näis nii huvitav ja imepärane see sõjaaeg. Tema ja vanamemm ei kartnud midagi. Ei kartnud neid autosid, mis vilksatasid nooltena maanteel, ei lõhkuvaid hobuseid, kes viskasid ümber koormaid, ega väsinud ja higiseid sõdureid, kes voogasid lõppematu voorina ikka edasi ja edasi. Kuid kogu külast olid paljud metsa pagenud. Öösel oli koputatud tasakesi ka Ruusamäe aknale ja keegi hüüdis poolsosinal:

«Ruusamäe peremees!»

Hilja tundis hüüdja häälest — see oli Juss-Toomas, nende naabrimees.

Isa tõusis sängist, astus palja jalu akna alla ning küsis:

«Kes seal on?»

«Mina . . . Tomashoff,» vastati väljast akna tagant.

Juss-Toomas oli niisugune naljakas mehike. Kasvult oli ta väike jussike, parajale mehele kaenla alla, kuid kõndis uhkelt jalgu pildudes nagu kukk. Varem kandis ta ikka läikivaid säärsaapaid, rihmade, pannalde ning naastudega ilustatud kaitseliidu-mundrit ja uhket tärniga mütsi. Nõukogude võimu tulekul peitis ta oma mundri, kuid hakkas end väga kentsakalt nimetama — Tomashoff. Muidu oli ta nimi Toomasoo ja kogu küla kutsus teda Juss-Toomaks.

«Mis on?» küsis isa jälle.

«Punased taganevad,» vastati väljast. «Tule metsa, muidu jääd veel neile näppu!»

«Mis neil minuga asja?» küsis isa mõtlikult.

«Mine tea, küllap vahest on. Näed, maad võtsid sul käest ja pidasid hallparuniks.»

«Ah, see tühi asi!» lõi isa käega. «Kolm vakamaad . . . see ei teinud mind vaesemaks ega rikkamaks. Ongi endal kergem, kuna majas pole perenaist. Ja muud häda pole mulle midagi tehtud . . . isegi võlakoormast sain lahti.»

Juss-Toomas sai akna taga pahaseks. Ta ütles:

«Tee, kuidas tahad, egas minu nahk pole sinu seljas. Tulin ainult heamehe poolest ütlema. Mulle toodi samuti sõna ja öeldi, et küllap nüüd näeme, kes on oma mees, kes vaatab punaste poole . . . Tähendab, sa siis ei tule?»

Ruusamäe peremees seisis pimedas toas akna all ja mõtles. Ta teadis, et Juss-Toomas oli jätnud paljugi ütlemata. Ta ei ütelnud isegi seda, et võib-olla Viktor, Ruusamäe noorperemees, võitleb praegu oma väeosaga sissetungivate okupantide vastu. Kuid ta teadis seda, et praegu puurisid Juss-Toomase hallid ning kalgid silmad teda nagu terasnaelad läbi pimeduse. Ja kui nüüd muutub jälle maailmakord, siis polnud sellelt mehelt loota halastust oma naabrimehelgi.

«Oota, ma torkan saapad jalga ja võtan kuue õlale,» ütles Ruusamäe peremees viimaks väga pikkamisi.

Nõnda jäidki nad kahekesi, vanamemm ja Hilja. Vanamemm askeldas kogu aeg käbedalt, käis lauda juures, söötis

loomi, viskas kanadele teri ning valmistas lõunatoitu. Ta oli pikk, kõhn ja kondine, nii kondine, et mõned inimesed naersid teda sellepärast. Ent Hiljale oli ta armas, see pikk ja kondine vanamemm, kelle triibuline seelik lehvis tuules ja valge pearätik oli lõua all kõvasti sõlme köidetud.

Nüüd tõstis ta lauale toidu ja ütles Hiljale:

«Hakka sööma. Aga pärast läheme sauna kütma, täna on laupäev.»

«Ei taha süüa!» hüüdis Hilja vastu.

Just praegu möödus Ruusamäe õueväravast pikk voor. See oli niisugune imelik voor, mida Hilja polnud eluilmaski näinud. Kuus hobust kõndisid paaris ja vedasid enda taga pikkade torudega veokeid.

«Vanamemm, kas need ongi suurtükid?» küsis ta veel enam nina vastu aknaklaasi litsudes.

Vanaperenaine astus lähemale, heitis pilgu aknast välja ja vastas:

«Jah, need on suurtükid.»

«Kas neist lastakse nõnda, et purunevad majad ja kõik?»

«Ära päri nii palju. Hakka nüüd sööma, muidu läheb toit külmaks.»

Vanamemm astus tagakambrisse, et seal midagi õiendada. Ja äkki oli Hilja tasa nagu õhk ukse juures, vajutas lingi alla ning linnas välja. Ruttu-ruttu jooksis ta üle muru õueväravasse, et vaadata veel pilguks järele sellele imelikule suurtükkidevoorile. Kuid kõrged hobustepaarid ning rasked veokid olid juba kadumas teetolmu.

Kahurväe järel tulid jalaväelased. Need astusid väsinult Ruusamäe õueväravast mööda, heites vaevalt pilku väikesele tüdrukukesele, kes seal nõnda uudistavi silmi seisis. Tuul keerutas heledais juuksesalkudes ja hele juulipäike väreles mängeldes üle kitsa pruuni näo. Kuid ta rõõmsad sinised silmad naeratlesid, naeratlesid vastu neile väsinud sõdureile, kes käisid pikka ja rasket sõjateed.

Mõned neist seisatasid ja hakkasid rääkima, kuid Hilja ei mõistnud nende keelt. See oli hoopis võõras keel, nõnda võõras, et Hilja võis vastuseks ainult naeratada.

Üks tumepruuni näo ja pikkade mustade vurrudega mees tõstis käe suu juurde, nagu jooks ta kannust vett. Seda mõistis Hilja sõnadetagi.

«Tahad juua?» küsis ta.

«Juua . . .» vastas sõdur kange keelega ja naeratas.
«Ma toon kohe!» hüüdis Hilja minema lipates.

Ta jooksis kaevu juurde, kus seisis suur kõrvadega savikruus. Siin oli alati vett, selles savikruusis. Siit jõid teelised ja möödaminejad, keda vaevas palavate suvepäevade janu.

Hilja haaras savikruusi vastu rindu ning lippas tagasi õueväravasse. Mitmed käed sirutasid kruusi järele ja varsti oli see tühi. Meeste nägudelt aga jooksis higi ja otsmikul rippuvad juuksetutidki olid märjad.

«Oodake . . . ma toon veel!» hüüdis Hilja ning lippas tühja kruusiga tagasi kaevu juurde.

Kuid vanamemm oli tulnud uksele. Ta seisis seal ja Hilja märkas kohe pahandusekurdu vanamemme kokkulitsutud suu ümber.

«Ära pahanda, Oo!» sädistas Hilja. «Nad on janused ja tahavad juua. Ma viin veel ainult selle kruusitäie . . . siis tulen kohe tuppa. Kogu päeva ei tõsta enam jalgagi uksest välja, mitte ei tõsta.»

Vanamemme kondine nägu muutus nagu leplikumaks. Ta sidus oma valge pearäti kõvemini lõua all sõlme ning küsis:

«Aga kohe tuled?»

«Kohe-kohe, vanamemmeke!»

Ja ruttu hakkas Hilja lööma pumbast vett, nagu poleks tal enam põrmugi aega. Siis ruttas ta pooljoostes õueväravasse, veekruus vastu rindu surutud, valged juuksetukad lehvimas tuules.

Kui ta tuli kolmandat korda, seisis seal ainult üks mees. Ta oli seisnud seal vist varemgi, päris algusest saadik, kuid polnud veel joonud vett. Nüüd ulatas Hilja kruusi tema poole. Mees võttis selle vastu ja naeratas. Ka Hilja naeratas, sest see oli justkui niiviisi, nagu oleks sõdur öelnud temale midagi oma arusaamatus keeles ning Hilja vastanud sellele.

Sõdur jõi pikkamisi ja januselt. Ulatades kruusi tagasi, ütles ta:

«Spassibo!»

Hilja kordas seda kogeldes:

«Spas-sii-bo.»

See oli vist tänu, seda mõistis Hilja sõnadetagi.

Nüüd keerutas sõdur ajalehepaberisse tubakat ja läitis

selle. Ta näitas käega Hiljale ja siis kaugele metsade taha. Vist tahtis ta öelda, et seal kaugel ootab teda samasugune väike tüdrukuke. Hilja noogutas pead, ja jälle naeratasid mõlemad.

Kõik minejad olid kadunud kaugele teetolmu, kuid see võõras seisis ikka veel Ruusamäe väravas ning rääkis Hiljaga oma arusaamatus keeles. Korraga tuli talle nagu midagi meelde. Sõdur pistis käe sinelipõue ja võttis sealt välja imeõhukese sädeleva punase rätiku. Juulipäike lõi selles sillerdama nagu tuli.

«Tahad?» küsis ta vist oma arusaamatus keeles, käsi sirutatud rätikuga Hilja poole.

See taganes sammu. Kuid talle meeldis väga see ilus punane rätik, mis helkis ja sädeles päikese käes, nagu polekski see riie, vaid mingi imepärane õhuline võluese.

«Tahad?» küsis sõdur uuesti.

Nagu imekombel mõistis Hilja neid sõnu. Ta põsed lõid punetama ja kitsas lapsesuu naeratas, ent ta häbenes avaldada oma soovi. Sõdur nagu mõistis seda, astus sammu lähemale ning sidus sõnagi lausumata rätiku Hiljale ümber kaela.

«Hilja, sindrinahk!» hõikas samal hetkel vanamemm ukselt.

Ja nüüd meenus Hiljale, et ta oli lubanud kohe-kohe tuppa minna, kuid seisis ikka veel õueväravas. Nagu lind sirkas ta kiiresti üle õue, valged juuksekahlud ja punane rätik lehvimas tuules.

Ta jooksis sädistades vanamemme juurde ja võttis õrnalt pihku tema kondise käe, et ta ei pahandaks. Ja vanamemm polnudki just kuri. Ta silmitses tähelepanelikult rätikut ja ütles:

«Ilus rätik . . . See on vist toodud kaugelt maalt, meil pole niisuguseid. Aga nüüd hakka kohe sööma . . .»

«Kohe-kohe, vanamemm.»

Hilja jooksis tuppa, sõi pisut ja siis läksid nad kahekesi alla koplisse sauna kütma. Nüüd oli maantee tühi ja mahajäetud. Ainult kaugel kõmasid veel suurtükid ja mõned lennukid põrisesid juulikuu sädelevas õhus.

Vanamemm oli juba varem puud sauna juurde kandnud. Nüüd süütas ta madala munakividest kerise alla tule ja hakkas vett kandma. Kärmesti välkus ta kirju seelik sauna

ning oja vahel. Hilja aga istus ahjusuu ees punane rätik kaelas, vaadeldes selle säravat värvidelendu tuleleekide paistel.

Kui vanamemm veepaaridega tagasi tuli, küsis Hilja:

«Vanamemm . . . kas nüüd tuleb isa metsast koju?»

«Jah, küllap vist tuleb.»

«Kuid miks ta läkski sinna? . . . Need sõdurid ei teinud ju midagi paha.»

«Ei teinud jah,» vastas vanamemm mõtlikult ja läks jälle askeldama, kirju seelik lehvimas tuules.

Saunaahjus olid söed juba kustumas. Tuliste kerisekivide lõhn täitis ruumi. Vanamemm tuli värske kasevihaga, pani selle likku ja läks jälle. Tal oli nüüd rutt, sest päev hakkas lõpule kuluma.

Siis kuuldus maanteelt jälle autorataste rudinat ja veokite põrinat. Hilja tõusis üles, talle meenusid janused sõdurid. Ruttu lippas ta õue ja nägi, kuidas jälle kihutasid Ruusamäe õueväravast mööda autod, veeresid rasked suurtükid ning astusid naelutatud tanksaabastega sõdurid. Ent nad näisid kuidagi teistsugused, hoopis kalgid, hoolimatud ning sünged.

Hilja täitis savikruusi ja lippas õueväravasse. Temast voogasid raskel sammul mööda sõdurite rivid. Nad ei vaadanudki väikese tüdruku poole, kes seisis veekruusiga õueväravas. Nende näod paistsid teraskiivrite all nagu kivist maskid.

See kõik sisendas Hilja südamesse sõnulseletamatut hirmu. Ta pöördus ümber ja tahtis lipata tagasi — sauna juurde, kus oli nii kodune lõhn ja pikkamisi kustuvad söed, kui korraga käratas jäme hääl:

«Seisap!»

Hilja vaatas püstol-kuulipilduja mustavale torule, mis oli sihitud ta südamele. Raudkiivriga mees astus sammu lähemale, rebis Hilja kaelast punase rätiku ning viskas teetolmu.

«Krants olema!» karjus ta vigases eesti keeles. «Ei tohi kandma see punane rätikas . . . keegi ei tohtima . . . kogu maailm ei tohtima . . .»

Ja korraga tõstis ta oma püstol-kuulipilduja ning tulistas. Hilja jalad muutusid nõrgaks, nõnda nõrgaks, et ta sirutas käed laiali nagu tuge otsides. Ent tuge polnud, kruus veeres ta käte vahelt, purunedes kildudeks. Ja siis kukkus ta ka ise

oma isatalu õuevärava ette maanteetolmu. Temast aga sammusid mööda hoolimatud, rasked tanksaapad, tallates puruks veekruusi-kilde.

*

Ruusamäe peremees seisis õueväravas. Ta selja taga paistis vanamemme kohkunud nägu. Nad otsekui ei julgenud kumbki lausuda sõnagi: see julm lapsemõrv köitis nende keeled.

Siis kummardus Ruusamäe peremees ja tõstis teetolmust punase rätiku. Ta lõuapärad olid vastamisi surutud ja käed rusikas. Nüüd teadis ta nii imeselgesti, millisel poolel temal tuli seista.

1943.

TERASVAIER

1.

Mõni aeg pärast Suurt Isamaasõda tuli mul sõita ajakirjanikuna ühte väikesse rannakülla. Siin asus trobikond halle, tuulest ja vihmast luitunud majakesi, mõni kidur puu ja vaesed liivased põllud. Kalurite ühing oli saanud uued kakuamipüünised ja paadid, nüüd pühitseti seda. Inimeste silmis paistis jälle lootus. Habemes rannataadid naeratasid piipu popsides ja ühingu esimees sõnas:

«Tulge viie aasta pärast tagasi, siis ei tunne enam meie küla ära. Hakkame elama, ronime hallide katuste alt välja päikese paistele.»

Järgmisel hommikul jalutasime läbi küla. All hingas raske sügistinane meri. Kaugemal tehti uute paatidega esimesi proovisõite. Naised ja lapsedki olid tulnud välja seda vaatama. Küla lõpus, seal, kus maantee keerdus alla randa, äratasid mu tähelepanu põlenud maja ahervaremed. Nähtavasti oli see olnud väiksem hütt, üks niisugune hall, sammaldunud katuse, viltuvajunud nurkade ja pisikeste aknasilmadega osmik, nagu neid leidus siin küla lõpus teisigi.

«Teil on tulikahju olnud?» küsisin esimehelt.

«See on Toola-ema onn,» vastas see tõsinedes. Ta seisatas ahervaremete ees ja võttis mütsi peast, nagu tahaks kedagi austada. Alles tüki aja pärast ütles ta uuesti: «Teie peaksite kuulma seda lugu . . . see on mälestus möödunud rasketest päevadest, ajast, mil meie maal võimutses saksa okupantide toorus.»

Ja sealsamas küla lõpus, põlenud hüti ees, saingi kuulda selle loo.

Toola-ema oli lesk kalurinaine, ligi kuuekümnene, väike, kärmas, alati liikvel nagu kajakas vee kohal. Kakskümmend aastat tagasi oli ta mees jäänud kadunuks ühel hülgepüügil. Sellest ajast saadik elas Toola-ema oma pojaga, suure ja tugeva mehega, kes oli samuti kalur nagu ta isa, vanaisa ja vana-vanaisa. Nüüd oli Aints see, kes kolmeteistkümnendast eluaastast peale käis merel, toitis ema, kohendas kehva kodu tuulisel rannal.

Mehe enneaegne surm sundis ema veel enam kiinduma pojasse, hoolitsema tema eest, ümbritsema teda karmi armsusega, nagu see on omane neile väikestele, kortsusnäolistele rannanaistele. Kahekümne aasta jooksul oli Aints temale ikka veel laps, poisu, kes ei saanud kunagi täisealiseks, keda ta ootas pimedail öil aknasilmas väikese vilkuva tulega, kelle saabumist võttis vastu ootava ema värisevate kätega.

Siis tulid rasked okupatsiooni-päevad.

Randa sõitis mootorrattal suur, valgepäine, tursunud näo ja kalasilmadega allohvitser. Ta jagas käske, korraldas kalapüüki, võttis matti sakslastele. Mõnikord oli ta purjus, kõikus küll üsna vähe, ent ta silmad punetasid ja nende liikumatud pilgud otsisid kõikjalt vaenlasi. Ta teadis, et teda vihati. See teadmine muutus purjus silmapilkudel mingiks kägistavaks hirmuks, taltsutamatuks paanikaks. See hirm paisus veel suuremaks, kui ta oli üksi tuulisel rannal või sõitis mööda pimedat külavaheteed. Mõnikord ta otse suri hirmust, nähes lipendavat võrguvarju või kuuldes pea kohal kahisemas puude oksi.

Ning ühel õhtuvidevikul, kihutades mootorrattal, revolver väljas, nägi ta küla lõpus majade varjust kerkimas enese ette suurt kogu. Ta põmmutas oma revolvri tühjaks ja sõitis tagasi vaatamata edasi.

See oli Aints, Toola-ema poeg, kes tuli hilja rannast.

Kui naabrid kandsid raskesti haavatu väikesse hütti, viskus ema poja rinnale. Ta haaras kätega tema ümbert kinni, nuuksus südantlõhestavalt ja kisendas oma hõredaid halle juukseid raputades mõtlematuid sõnu. Naabritele näis, et Toola-ema ei olnud enam õige mõistuse juures. Midagi oli kärisenud, muutunud ainsaks ahastuseks selles väikeses rannanaises.

Aints-poeg suri järgmisel päeval.

Matused peeti vaiksed, peaaegu märkamatud, nagu see oli tol raskel ajal kombeks. Haual olid ainult mõningad vähesed inimesed, enamik eelistas sellest juhtumist eemale hoida.

Kuid õhtul vilkusid kogu küla aknasuudel väikesed tulukesed. See oli vana komme, nõnda süüdati aknasilmades tuled kunagi vanasti, kui väljas merel heitles tormis pääsmatult mõni laev. Need tuled olid nagu hingeõnnistuse palved hukkunute eest.

Nüüd olid jälle need vanad tuled nagu ühisel nõul vilkumas aknasuudel.

Toola-ema nägi seda ja ta silmist hakkasid jooksma pisarad. Kuid samal ajal muutus ta rüht sirgemaks, pea viskus uhkelt tagasi, midagi teraskülma hoovas ta hallidesse silmadesse. Ta sammus üksi majade eest läbi ja kaasaminejad oleksid võinud kuulda teda sosistamas:

«Tänan sind, Kivira-isa . . . tänan sind, Lautri-pere . . . tänan sind Elise-ema . . . tänan, Loodi-peremees . . . Aints ei unusta seda kunagi.»

Ja ta noogutas iga tule poole oma halli pead, nagu oleks iga akna taga seisnud inimene ja kuulnud tema sosistatud sõnu.

Sellest ajast peale räägiti, et Toola-ema on veidi imelik.

Ta käis sageli mööda randa, nagu otsiks sealt midagi. Ent rand oli tühi, tuuled käisid sellest üle ja vesi loksus kividel. Siis seisatas ta, kaevas liivast mõne kivi välja ja kergitas seda. Kuid kohe laskis ta kivi jälle langeda, need näisid kõik liiga rasked või kerged tema kadunud rammu jaoks. Kui ta aga leidis mõne paraja, niisuguse teravate nurkadega hambulise, mis oleks võinud olla kohutavaks relvaks jõulises käes, siis vaatles kaua seda. Kuid viimaks laskis ta ka selle langeda ja ta suu ümber jooksis kurb alistumise võru. See näis nõnda, nagu oleks ta küll leidnud otsitava, kuid tunneks end jõuetuna, väetikesena korda saatma seda, mille järele põles ta hing.

Siis ei otsinud Toola-ema enam kive.

Ta astus tasa läbi oma osmiku, astus kuuri alla, esikusse, käis ümber lauda, vaatas igal pool teraselt ringi. Köögis vedeles kirves, vana roostetanud soome kirves, millega oli eluaeg puid lõhutud. Selle kohmakas tera ja nürinenud silm ei rahuldanud Toola-ema. Väljas seisid mõned hangud, vikatid, ent need kõlbasid veel vähem. Kuuri taga rippus tuur, kuid ka see ei näinud täitvat otstarvet. Need kõik olid viletsad, kõlbmatud, juhuslikud terariistad, mida ei usaldanud Toola-ema hiilgavad silmad ja põlev süda. Tema pidi leidma niisuguse abinõu, mis on eksimatu, kindel, mis tabab märki nagu osava küti käes kuul.

Ühel õhtul astus ta Kivira-taadi osmikusse.

Taat istus üksinda kodus, tükike põrandat punetamas ahjusuu leegist. Selle leegi paistel soojendas vana hülgekütt oma tööst väsinud käsi. Nähes sisseastujat, tõstis taat imestades pea ja ütles lähedal oleva pingi poole näidates:

«Istu, Toola-ema.»

Ta istus ja vaikis, ootas, kuni leek oli ahjust peaaegu kustunud. Siis lausus hämaralt istmelt:

«Kivira-peremees, sa olid kord siitranna kuulsam hülgekütt?»

Taat noogutas vastu:

«Ju kord ikka olin.»

«Minu mees rääkis, et sul oli niisugune hülgepüss, mis laseb vana hallile saja viiekümne sammu pealt silma.»

«Jah, vist sedagi oli,» vastas jälle taat.

Siis vaikisid mõlemad, kuni ahi oli hoopis kustunud. Ainult söed hõõgusid veel, ilusad punased söed nagu mälestused millestki kaugest. Ja alles siis küsis Kivira-taat, nagu oleks ta alles nüüd oma mõtetega lõpuni jõudnud:

«Miks sa seda kõike pärid, Toola-ema? Need on samasugused jutud nagu need kustuvad söedki siin ahjus. Nüüd ei suudaks ma vist kolmekümnelt sammultki vana halli tabada ja püssiraua on rooste närinud õhukeseks nagu paberilehe. Ma ei tea, kas seesugune enam kannatabki pauku. Ei meist kummastki ole enam laskjat, ei minust ega minu vanast püssist.»

Siis kustusid ahjust ka viimased söed. Tuba muutus pimedaks ja madalaks nagu laudkast. Toola-ema tõusis jälle üles, seisatas silmapilgu ning lausus:

«Ja-jah, nüüd tuleb minema hakata. Väljas on päris öö. Ma võin veel kergesti kukkuda, mu jalad pole enam nõnda tugevad nagu varemalt.»

«Ja käsi veel nõrgem,» vastas vana taat pimedusest.

Toola-ema läks seekord mööda rannaäärt. Pilvede vahelt paistis ribake kuud, kahvatu kiil nagu poolpõlev latern. Teerada oli vaevalt nähtav, ent mõned rannakivid paistsid veel päris valgetena. Oma osmiku juures pöördus ta üles kallakule kivisele rajale. Kuid vaevalt sai ta mõned sammud astuda, kui korraga lõi midagi valusat ta lõua alla, just vastu kaela. Toola-ema kukkus maha, valujoom käis läbi parema käe. Kuid ta tõusis kohe südilt üles, mingi rõõm läigatas südames, ja hakkas pimedas otsima eset, mis oli teda nii äkki

pikali rabanud. Ta leidis selle, see oli kahe vaia vahel pingule tõmmatud nöör.

«Nöör... päris harilik nöör...» sosistas ta ja katsus seda, nagu oleks see mingi ime.

Siis hakkas ta kiiresti astuma kodu poole, unustades kõik muu.

Nüüd oli arst pannud Toola-ema käe kaela. Selle luu oli murdunud ja inimesed arvasid, et nõnda vanas eas käest ei saagi enam töötegijat. Kuid Toola-ema see ei heidutanud. Ta oli muutunud rõõmsamaks, temas nagu puhkes midagi võidurõõmutsevat. Näis, nagu oleks ta leidnud selle, mida otsis rannast, oma osmiku seinte vahelt, Kivira-taadi hämarast onnist.

Kahe kuu pärast võis ta juba veidi sõrmi liigutada. Siis tuli ta alla randa paadikuuride juurde, kus mehed tõmbasid viimaseid õhtusi piipe.

«Kullakesed, andke mulle tükk terasvaierit,» esitas ta neile kohe oma soovi.

Mehed vaatasid Toola-ema silma. Nad teadsid temast mõndagi, aimasid ta südame põlemist, rahutust, mis sundis teda pikki kuid ringi rändama, otsima vastust oma põlevale südamele.

«Milleks sulle vaierit?» küsisid mehed.

«Hakkan majapidamist korraldama,» hammustas eit vastu.

«Siin pole mingit vaierit,» vastasid mehed ja hakkasid laiali minema.

Ainult Kivira-taadil oli veel kuuride juures midagi kohmitseda. Kui kõik olid lahkunud, tõmbas ta kuskilt kolm-neli sülda peenikest terasnööri ja viskas kuuriukse taha. Ta jäi edasi kohmitsema, tõstma tühiseid asju ühest kohast teise, kuid ta kõrvad kuulsid, kuidas Toola-ema ruttavad sammud läksid üle kivide. Ning välja tulles ei leidnud ta enam terasvaierit ukse eest.

Nüüd seisis Toola-ema sageli oma osmiku ees. Just siit läks tee, mida mööda mindi hobustega alla randa. Siit sõitis ka sakslane, see suur, valgepäine, tursunud näo ja kalasilmadega võimumees. Nüüd näis ta kartvat veel rohkem kui varem. Teda saatsid ikka kaks kaaslast, jalamehed, kelledest üks istus mõnikord ta selja taga. Nad korraldasid ikka asja nii, et jalamehed jõudsid samaks ajaks randa kui suur tursasilm oma mootorrattaga.

Ning Toola-ema vaatas sageli, kuidas see nobe mootorratas lõikas maanteed. Nagu tuul oli see temast möödas, kadudes alla randa või õhtul pimeneva tanuma vahele. Ning tema järel tulid kaks püssidega jalameest, suured säärikud jalas, vedades maanteelt üles tolmu. Nüüd oli sügisene püük, nad käisid iga päev. Mõnikord jäid koguni videvikuni, pimedani, kuni olid ema asjad korda ajanud.

Seda teadsid kõik külainimesed ja seda teadis ka Toola-ema. Kuid ta vahtis ikka väravas, valvas, mõõtis, vaatas läbi pilukile tõmmatud silmade mootorratta vilksatust enda ees. Ning mõnikord sattus ta päris mootorratta lähedale, nii et tuul riivas ta seelikut. Sakslane karjus midagi sõidukilt ja vibutas revolvrit, kuid Toola-ema ei pannud seda tähelegi. Ta astus väravaposti kõrvale ja tegi sinna mingi märgi. See märk oli veidi kõrgemal tema rinnast, just lõua all, kui inimene istub niisugusel sõidukil nagu mootorratas.

Ja siis ühel õhtul juhtus see.

Oli päris videvik, kui mootorratas sõitis mere poolt. Sakslasel oli kiire, ta hõikas midagi oma kaaslastele ja andis gaasi. Sõiduk lõikas mööda pimedat teed üles, pöördus veidi paremale ja võttis sirge kursi läbi küla. Ja siis järsku plaksatas midagi, plaksatas nõnda, nagu saag lõikab mädanenud puud. Mootorratas pöördus vasakule kraavi ja sakslane veeres maanteele.

Ta kaaslased jooksid kohale, sest näis olevat juhtunud õnnetus. Nad katsusid allohvitseri üles aidata ja alles siis nägid, et selle pool pead oli justkui ära lõigatud. Siin oli juhtunud midagi arusaamatut, hirmsat, millele nad ei osanud seletust anda. Ent samal hetkel kostis neist mõni samm eemal naer, vapustav, hingepõhjast purskav naer.

See oli Toola-ema, kes naeris oma õueväravas.

Kalurite ühingu esimees lõpetas oma jutu sõnadega:

«Fašistid leidsid üle tee pingule tõmmatud terasvaieri ja lasksid Toola-ema sealsamas maha. Siis süütasid nad ta osmiku ja sellest ajast on jäänud siia need kõdunevad ahervaremed. Kuid sel ööl põles meil igas aknasilmas jälle väike tuluke, — rahu Toola-ema põrmule.»

1946.

SUURTÜKIKOMANDÖR

1.

Viimane regi tõi ainult ühe haavatu.

Kui sanitarid pimedasse öösse ruttasid, ei näinud nad esimesel silmapilgul muud kui ukse ees konutava hobuse tumedat varju. Kuid kaugemal, Lovati kinnikülmanud kallaste taga lõõmas tulekahjude punast kogu taevaserv. Näis nagu põleks seal kogu silmapiir mitmekordsete majade kõrguste leekidena. Tuul kandis tulesambaid edasi ja tagasi, rebis neid pikkadeks lintideks ja paiskas siis hiigla tulelontidena vastu punaseks värvunud taevast.

See kauge kuma ulatus siingi ähmaselt valgustama mäekinkude varjus peidetud üksikut maja — polgu sanitaarpunkti. Vastu vana jõesängi roosatasid kõrged lumised kaldad, paistsid kevadiste suurvete uuristatud savised järsakud. Siit-sealt tõusid pimedusest nähtavale mõned raagus puud ja põõsad. Lumise maastiku kohal terendas tulekahju punetav kuma nagu hõõguma hakanud raudplaat.

Sanitarid ruttasid ree ümber ja küsisid voorimehelt, kelle tuhm vari ilmus järsku hobuse tagant nähtavale:

«Kes see on . . . kas jälle mõni patareilane?»

«Jah . . . suurtükikomandör seersant Laes.»

«Seersant Laes!» hüüatasid sanitarid reele lähemale kummardades.

«Tema jah,» kordas voorimees, nihutades end sanitaridele abiks seades lähemale. «Katsuge ettevaatlikumalt . . . ta on vist jälle kaotanud meelemärkuse. Kogu tee rabeles, tahtis reest välja hüpata.»

«Kuhu siis?»

«Rääkis oma suurtükist... ikka suurtükist. Komandas kogu aja «tuld» ja «suurtükk edasi!». Siis tahtis ka ise reest välja hüpata. Ma pidin teda kogu aeg jõuga kinni hoidma... ära väsitas see rabelemine.»

«Õigus, niisugust hiiglast on harva leida... seda pole kerge kinni hoida.»

Neli sanitari kummardasid ree kohale ja kandsid haavatu suure vaevaga sanitaarpunkti.

*

Kogu polgus tunti seda suurekasvulist, raske sammuga astuvat patareilast. Sageli iseloomustab mõningaid inimesi mingi iseäralik joon, mis teeb neid kohe tähelepandavaks, kõigile tuntuks. Ka seersant Laesel oli niisugune joon. Madalad muldonnid, kitsad sõduripüksid ja pluus, isegi neljakümne viie millimeetriline suurtükk tundusid tema suure kogu jaoks justkui ebasobivalt väikesed. Tõeliselt polnudki ta üks neid haruldasi hiide, keda nähes üllatume. Seersant Laes oli ainult võimas ja tugev. Tema jalad näisid sammastena, kuna käed liikusid aeglaselt ja ettevaatlikult, otsekui kartes, et nende jaoks leidub ümberringi vähe ruumi.

Niisugusena oleks ta paistnud võib-olla ainult veidi enam silma tavalisest tugevast mehest. Ent seersant Laesel oli just see omapära, iseäralik joon, mis tegi teda tähelepandavaks. Esimesel silmapilgul näis, nagu ei mahuks ta koguni muldonni uksest sisse. Aga tõeliselt polnud tal tarvis õieti kummardudagi, see vaid näis nii. Kui ta tuli neljakümne teise aasta varakevadel Tšebarkuli laagrisse, siis ei leidnud majandusmehed tükil ajal tema jaoks sobivas suuruses saapaid. Seersant Laes meisterdas ise nahast ja vildist mingid veidrad jalanõud, mida ta kaasvõitlejad kohe «mokasiinideks» nimetama hakkasid. Ja nende «mokassiinide» tõttu ta sai veel tähelepandavamaks, kõigile tuntuks.

Polgu staabis arutati kaua küsimust, missugusesse üksusesse paigutada uustulnuk. Vaadati nappe andmeid tema isiklikul lehel ja arutati edasi. Sündinud Saaremaa põhjarannikul, elukutselt põllutööline, haridus neli klassi algkooli, kakskümmend seitse aastat vana. Allkirja suured ja nurgelised tähed reetsid kohmakat kätt harjumatus kirjakunstitöös.

«Selge, et staabikirjutajat ei saa!» naeris staabiülema ase-

täitja, pikk, sale komandör, väikeste vurru-udemetega ülahuulel. «Jalaväeroodu.»
Ta vaatas nagu küsides polgukomissari poole, kes istus veidi kaugemal taburetil.
«Miks just jalaväeroodu?» küsis see pilku tõstes.
Ta oli jändrik mees, üle neljakümne aasta vana, kodusõjast osavõtja. Tema rääkimisviisis ja kogu olemuses peitus midagi juurdlevat, mis tegi noored komandörid tema juuresolekul ettevaatlikeks. Sellepärast mõtles ka staabiülema asetäitja silmapilgu, enne kui vastas:
«Niisugused suured, ebatavalised inimesed on sageli väga kohmakad ja saamatud. Ma usun, et punaväelane Laeski pole selles mõttes erand. Eriväeüksused aga asetavad võitlejaile palju kõrgemaid nõudmisi kui jalaväelastele. Näiteks . . . kas suudaks punaväelane Laes toime tulla küllaltki lihtsa telefoniaparaadi käsitsemisega? Ma kahtlen selles . . . ma koguni ei usu seda. Eile ajasin ma temaga paar sõna juttu ja küsisin, palju on üheksa korda kuus. Ta oli kimbatuses . . . ei suutnud mulle vastata.»
«Milleks siin üheksa korda kuus?» küsis polgukomissar.
Staabiülema asetäitja naeratas peene muigega:
«See oli lihtsalt väike intelligentsiproov . . . kui tohib seda nõnda nimetada.»
Polgukomissari alati puhas, veidi roosatava jumega nägu kattus korraga nagu tumeda varjuga. Ta tõusis taburetilt üles ja astus üle kuue sammu pikkuse ruumi, mida kutsuti polgu staabiks. Ja nende kuue sammuga otsekui selgines talle kõik. Polgu staabiülema asetäitja oli teinud oma eelarvamusega jämeda vea. Looduse poolest ei ole olemas võimetega ja võimeteta, andekaid ja andetuid inimesi. Võimed kujunevad tegevuse protsessis, aga seal, kus varaseks tegevuseks ei leidu vastavaid tingimusi, ei ole pinda võimete arendamiseks. Võimed on ühiskondlik-ajalooliste tingimuste ja nende konkreetsete elutingimuste vili, mille keskel möödub inimese tegevus.

Ligi kakskümmend viis aastat tagasi, enne Suure Oktoobrirevolutsiooni päevi, oli ta ise lihtne meieripoiss ühes suures Siberi piimatööstuses. Tema ülesandeks oli pesta nõud, valvata, et mootorpump täidaks veepaagid, puhastada pärast töö lõppu masinad ja ruumid. Õhtupoolikul saagisid nad kütja abilisega, temast veidi väiksema poisiga, terve virna puid. Hommikul olid nad jälle esimesed, kastsid tsementtrepid ja

piima vastuvõtmise ruumi veega, süütasid tule katla alla, pumpasid vee paakidesse. Talvel veel lisaks puhastada kogu piimatööstuse ümbrus lumest, raiuda jääd, sulatada külmunud aknaid. Seda tööd ei olnud vähe seitsme-kaheksateistkümneaastastele noorukitele.

Kui tol ajal oleks keegi küsinud neilt üheksa korda kuut, siis oleksid nad vististi mõlemad kimbatuses olnud. Üheksa korda kuus oli hoopis teine maailm, kauge ja kättesaamatu, sellest polnudki aega mõelda. See oli justkui muinasjutu tulilind, kellest küll räägiti, et selle ainsa sabasulega võib muuta ka kõige pimedama ruumi päevavalgeks, kuid keda polnud kunagi ühegi inimese silm näinud. Siis tuli Suur Oktoobrirevolutsioon ja nüüd oli ta olnud juba viisteist aastat samas suures kombinaadis piimaasjanduse eriteadlane. Aga tema kaaslane, väike katlakütja abiline oli kuulsamaid vedurijuhte Turkestani—Siberi raudteel.

Polgukomissar pöördus järsult ringi ja astus väikese lauakese ette, mille juures arutati võitlejate üksustesse paigutamise küsimust. Ta silmist sähvatas iseäralik leek polgu staabiülema asetäitja poole, kui ütles:

«Seltsimees staabiülema asetäitja, tähendab, teie jagate juba sündides inimesed võimetega ja võimeteta, andekateks ja andetuteks? Kasvatada ega õpetada pole tarviski . . . see on ülearune kulu ja vaev. Mis inimesele looduse poolt kaasa antud, head või halba, selleks ta jääbki. Jalaväelane on juba sündides jalaväelane, telefonist — telefonist, lendur — lendur. Ja sõja ajal on võitlejatelt tarvis vaid küsida üheksa korda kuut, et neid paigutada ühte või teise väeliiki, nagu sorditakse tünnidesse võid.»

Ruumis oli jäänud kõik vaikseks. Nad tundsid oma komissari, kes võis mõnikord oma sõnadega lõigata otse südamesse. Ent sellegipärast austati teda ja tema otsekohesust. Selle taga peitusid õiglus ja ausus, see oli võitlus parema eest.

Staabiülema asetäitja tõusis üleni punastades püsti ja kogeles:

«Ma ei mõelnud seda mitte nii, seltsimees polgukomissar.»

«Kuidas teie siis mõtlesite?» küsis see juba leplikumalt.

«Ma arvasin, et punaväelane Laes sobiks jalaväeroodu . . . arvesse võttes tema praegust arenemise taset. Kuid ka patareis vajatakse tugevaid võitlejaid . . . Võib-olla ongi see just kohasem.»

Polgukomissar vastas kohe:

«Hästi! Niisiis patareisse.»

Nõnda astuski punaväelane Laes neljakümne viie millimeetrilisse patareisse.

*

Suurtükiväelaste elu justkui erineb kõigist jalaväeüksuste elust. Siin kõlab rivilaul kuidagi uljamalt, võitlejad on enamasti suuremakasvulised ja tugevamad ning mõned mürtsudki, mis ette tulevad, lainetavad laiemas kaares. Nad sarnanevad pisut meremeestega, kes moodustavad lihtsast tekimadrusest kuni admiralini ühise pere. Nõnda seob ka suurtükiväelasi mingi nähtamatu side. Selleks sidemeks on nende kollektiivne relv — suurtükk, patareilaste parim seltsimees lahingus.

Kuid sisuliselt pole suurtüki- ja jalaväelaste elus mingeid erinevusi. Nad söövad üheväärtuslikku toitu, alluvad ühisele nõudlikule ning kasvatavale Nõukogude Armee distsipliinile, tunnevad samu väikesi muresid ja rõõmusid, mis teistegi üksuste võitlejad. Tšebarkuli laagris ei saanud neljakümne viie millimeetri patareilased isegi veel uhkustada suurtükiväelaste poolt nii ihaldatud tunnuste — kõlisevate kannuste ning uhke mõõgaga. Ainult kaks ristamisi suurtükitoru, needki kohmakalt käsitsi tinast valatud välisepikoja tulel, ilustasid eraldusmärkidena patareilaste pluusikraesid.

Kuid ometi meeldis punaväelasele Laesele siin.

Ta oli tõesti veidi kohmetu, nagu oli õigesti märkinud polgu staabiülema asetäitja. Kuid see just kuuluski väikese eraldava joonena patareilaste külge. Paljud neist olid suured poisid, raske sammu ja tugevate kätega, väärilised kaaslased oma «suurele püssile». Mõnikordki praksatasid nende raske astumise all muldonni põrandalauad ja nii imelik oli pihus hoida ning lahti teha päris tibatillukesena tunduvat vintpüssi lukku. See riistapuu nagu nõudis peenemaid sõrmi, osavamaid liigutusi. Hoopis teine lugu oli nende suurtüki, selle vaikiva terashalli seltsimehega, kes sobis nii hästi nendega ühte nii muredes kui rõõmudes.

Punaväelast Laest kutsuti siin «number kaheks». Tema ülesandeks oli kiiresti vastu võtta mürsk, torgata see silmapilkugi aega viitmata suurtükipessa ja hüüda luku kinni lõksatades:

«Valmis!»

Enne seda oli juba väike Pihelgas, kärmas ja osav nagu nirk, muldonni kõige osavam õhtuste lugude jutumeister, sihiku ja panoraami kohale kummardades tõste- ja pöördemehanismide abil suurtüki välja seadnud.

Neist mõni samm eemal seisis pikk ja sale suurtükikomandör seersant Veetamm. Ta hoidis vasakut kätt uhke liigutusega rinnal, nagu hoiaks seal pihus päris tõelist binoklit. Ent seal oli ainult sõduripluusi läikiv vasknööp. Nüüd tõstis ta kiiresti parema käe ning seda alla lüües otse röögatas:

«Suurtükk, tuld!»

Muidugi see kõik oli vaid väljaõpe, ettevalmistus eelseisvateks lahinguteks. Kuid selleski peitus palju uut ja huvitavat. Esialgu justkui tõrkus punaväelase Laese turi kummardamast vajaliku kiirusega mürsu järele. Midagi nagu ei tahtnud painduda ta kangetes ristluudes, hakkas pakitama ja valutama. Ta otsmikul pärlendasid herneterasuurused higipiisad, mis jooksid alla, jäid rippuma kulmupuhmastesse ja ripsmetesse. Kuid selles rutus, millega tuli kummardada, haarata mürsk ja see osavalt torgata suurtükipessa, jätkus higipisarate ärapühkimiseks vaevalt mahti. Samuti polnud selles kiiruses mõeldagi valutava, justkui mitmest kohast ragiseva turja sirguajamiseks.

Veel osavam ja kiirem pidi ta olema mürsu etteandmisega. See oli päris tõeline kunst, mis nõudis meistrikätt. Mürsk ise nagu ei kaalunudki ta tugevates kätes midagi, kuid ometi oli seda nii raske täpselt torgata sinna, kuhu vaja. Läbi silmadele nõrguvate higipisarate näis talle suurtüki mürsupesa mõnikord väike nagu nõelasilm. Siis tegi ta tahtmatult mõned imelikud sammud ja liigutused, et tabada õiget sihti sellesse silmade ees virvendavasse auku. Kuid neid punaväelase Laese imelikke samme ja liigutusi polnud õppuses ette nähtud. Ja juba röögatas mõne sammu kauguselt suurtükikomandöri seersant Veetamme hääl:

«Number kaks, mis kadrilli teie tantsite?»

Punaväelane Laes ajas turja sirgeks ja katsus vastata:

«Seltsimees seersant, ma ... ma ei näe läbi higipiiskade seda neetud auku.»

Ta oleks tahtnud veel enam öelda. Oleks tahtnud öelda, et minge oma suurtükiga põrgu pärapõhja ja jätke mind rahule. Oleks öelnud sedagi, et võib hakata hobusemeheks

või minna transportroodu veevedajaks, kui kuski mujale oma kohmakusega enam ei kõlba. Kuid suurtükikomandör seersant Veetamm ei andnud talle sellekski mahti. Tema hargnevat mõtteniiti katkestas juba uus käsklus:

«Uuesti alata! Suu-ur-tükk-k . . . laadida!»

Ja punaväelasel Laesel jäi kõik ütlemata.

Kuid hobustega tuli ta hästi toime. Punaväelane Laes tundis hobuseid ja hobused tundsid punaväelast Laest. Neil kujunes omamoodi sõpruski. Kui Laes tallist läbi läks, siis hirnatati siin ja seal temale vastu. Ja siis seisatas Laes, hõõrus oma suure kämblaga hirnatajate ninaselga, kratsis lakka, või patsutas turja. Sellest nagu tuligi, et punaväelasel Laesel oli tallis rohkem käimist ja asjatoimetamist kui teistel võitlejatel.

Kui väljas helkis suur Uraali suvi ja Kitse-katsi järve vesi sätendas nagu teemant, tundus, nagu oleks sündinud imelik pööre. Punaväelane Laes oli kõrbenud helkjaspruuniks nagu männitüvi. Ta võimas kael ja turi olid muutunud pisut peenemaks, nõtkemaks, painduvamaks ja pikad käed, mille jaoks varem ei jätkunud liikumisruumi, võisid nüüd teha imekiireid liigutusi. Kuigi väljas helendas kõrvetav päike, ei voolanud enam ta kõigist pooridest higi nagu dušisõelast. Ja mürsu, selle tõrksa mürsu, mis veel mõned nädalad varem nii kangekaelselt katsus ikka võõriti sattuda, võis ta nüüd ka pimesipäi torgata sinna, kuhu vaja.

Tal jäi nüüd õppustel aega silmitseda isegi väikese Pihelga tööd. See oli juba midagi, see suurtüki väljaseadmine, nõnda et tabaks esimese mürsuga märki. Ta nagu tundis kuskil sügavamas südame salajases sopis aukartust ja imestust selle nii keeruka meisterlikkuse vastu.

Mõnikord valgetel õhtutel, seistes patarei juures vahipostil, silmitses ta hellunult neid terashalle vaikivaid seltsimehi. Ta kergitas neist mõnel isegi presentkatet ja vaatles kaua kõiki nende osasid. Tõsi, ta tundis seda kõike, võis silmi sulgedes esile manada täpse ja täiusliku pildi kõigist üksikosadest. Kuid siiski oli hea seista päris üksi, kellegi nägemata ja suurtükki ikka ja jälle vaadata.

Neil kordadel armastas ta endamisi öelda:

«Jah, vennas, näid päris lihtne, aga minu jaoks on sul saladusi veel küllalt. Kui sa rääkida oskaksid, siis avaldaksid need kindlasti mulle. Kas avaldaksid?»

Ja nagu vastates suurtüki, selle terashalli seltsimehe eest, kordas ta ise:

«Muidugi avaldaksid, ma usun seda kindlasti. Meil tuleb kõrvuti lahingus seista ja siis peame teineteist tundma, teineteist usaldama.»

Ta puudutas sõrmedega külma terast, pööras isegi pisut tõste- ja pöördemehanismi. Need pöördusid kuulekalt tema käte all, nagu polekski need olnud tema suured ja kohmakad käed, vaid väikese Pihelga väledad ja osavad sõrmed. Kuid see ei olnud kogu saladus, see oli koguni tühine osa sellest. Tähtsad olid just sihik ja panoraam, millest ta oli juba mõndagi õppinud, kuid mis keeldusid siiski kangekaelselt avaldamast talle kogu saladust. Või ei suutnudki ta seda taibata ning mõista?

Nagu külmast tuulest puudutatult kattis punaväelane Laes jälle suurtüki kinni.

Kord oli temalt küsinud polgu staabiülema asetäitja üheksa korda kuut. See oli päris üllatus, sest paljude aastate jooksul polnud seda temalt enam keegi küsinud. Tal polnud vist eluski kunagi vaja olnud teada, kui palju on üheksa korda kuus. Tema pidi oskama künda, kaaluda mullapõuest päevavalgele suuri kive, veeretada neid oma tugevate käte abil kõrgeteks aedadeks. Talvel pidi ta oskama puid saagida, lasta neid osavalt ristamisi, üksteisele otsa, nõnda et hiljem oli neid hõlpus laasida ja pakkudeks saagida. Ja see oli kõik. Nende tööde ja toimetuste pisiasjad olid juba sellest madalast popsihütist tema külge kasvanud, kus ta oma nooruse mööda saatis.

Tal oli olnud tol korral päris häbi ja piinlik. See koolipõlves nii lihtne küsimus oli ununenud, pudenenud tolmuks, ja nüüd, seistes kõrge ülemuse ees, ei suutnud enam mälu tuhande koli ja pisiasja hulgast järsku üles otsida seda ammugi roostetama läinud üheksa korda kuut.

Aga veel samal õhtul andis ta endamisi ühe tõotuse, mida keegi ei aimanud. Kõik need ununenud üheksa korda kuued, viimasel ajal aabete vildakule vajunud kujud, maakaardi keerulised jõgede ning mägede kriipsud, kõik need ja palju muudki pidid ajukambri tolmust jälle päevavalgele ilmuma. See oli raske, ta ei teadnud, kuidas sellega teha, vist ei jätkunud ta oma jõust.

Kuid juhtus nii, nagu oleks keegi aimanud punaväelase

Laese salajasi mõtteid, sest juba mõni päev hiljem korraldati poliittund.

Patareikomissar, lühike ja jässakas mees, otsis kaua sõnu, mida öelda. Kuid need olid ka sõnad, mis jäid meelde, nagu oleks neid tulikirjaga kirjutatud taevaservale. Laes tundis otsekui oleks teda keegi õige tugevasti raputanud. Pärast poliittunni lõppu oli ta veel päris uimane ja oimetu. Kuid ometi oli tal nüüd korraga nii imelihtsalt selge, miks sõdivad kaks niisugust vägevat riiki nagu Nõukogude Liit ja Saksamaa. See polnud ainult sõda, suured lahingud, linnade pommitamised, hiigeltulekahjud, haavatud ja surijad. Selle kõige tagant tõusis veel palju koledam pilt: inimeste orjastamine.

Nagu alatiseks jäid ta kõrvu kumama seltsimees Stalini sõnad patareikomissari ettekandest:

«Vaenlane on julm ja halastamatu. Ta seab endale eesmärgiks vallutada meie maid, mis on niisutatud meie higiga, haarata meie vili ja õli, mis on toodetud meie tööga. Ta seab endale eesmärgiks mõisnike võimu taastamise, tsaarivalitsuse taastamise, venelaste, ukrainlaste, valgevenelaste, leedulaste, lätlaste, eestlaste, usbekkide, tatarlaste, moldaavlaste, grusiinlaste, armeenlaste, aserbaidžaanlaste ja teiste Nõukogude Liidu vabade rahvaste rahvusliku kultuuri ja rahvusriikluse hävitamise, nende saksastamise, nende muutmise saksa vürstide ja parunite orjadeks. Kaalul on seega Nõukogude riigi elu või surm, NSV Liidu rahvaste elu või surm, see — kas Nõukogude Liidu rahvad jäävad vabaks või langevad orjusse.»

See mõistatas lahti ka kogu Laese senise elu, mis oli varjatud nagu mingi nähtamatu eesriide taha. Ta oli olnud inimene, kel polnud minevikku ega tulevikku; temal oli ainult olevik oma suurte, kivikahmakaid veeretavate käte ning sitke töömeheturjaga. Kui temale oleks kodanliku korra ajal sündinud poeg, niisama elujõuline ja tugev kui ta ise, poleks seegi võõrastel põldudel kivide veeretamisest kaugemale pääsnud. Tähendab, see polnudki inimese saatus, nagu oli katsunud mõnikord ta isa, töövaevast küürutõmbunud taat, mõista oma rasket elu. See oli väljapääsuta paratamatus, kodanlikus riigis kehvikule põlvest põlve kindlaks määratud elutee.

Nüüd tahtis Laes paberile märkida kõik need uued kuul-

dused, mis teda vapustasid, kuid ka ühtaegu üles äratasid uuele teele. Kuid ta oli kogu oma eluaja jooksul nii vähe paberi ja pliiatsiga tegelnud, et nüüdki ei leidunud neid haruldasi asju ta seljapaunas. Ent seegi küsimus lahenes nõnda, nagu oleks keegi salaja lugenud ta muret. Järgmises poliittunnis tuli patareikomissar paberi ning pliiatsitega, jagades need võitlejatele.

Laes seadis nüüd end istuma veidi eraldatud kohta, sest ta polnud just kindel oma kirjaoskuse kunstis. Seda oli häbi tunnistada, see ajas samuti puna näkku nagu tookord, kui ta oli kimbatuses üheksa korda kuuega staabiülema asetäitja ees. Kuid patareikomissari tänane kõne jooksis liiga ruttu, iga lause oli sihitud nagu Laesele, pani teda võpatama, puuris südamesse ja mõistusse, nõnda et ülesmärkimisest peaaegu midagi välja ei tulnud.

See, mis oligi, seda oli justkui vedanud paberile pisitilluke sahk, mitte aga Laese käsi. Tal hakkas neist kohmakatest, paberil kiiva jooksnud aabetest häbi. Tõepoolest oli parem, kui neid vigureid keegi kunagi ei näe. Sellepärast rebis ta hiljem paberilehe väikesteks ribadeks ja puistas järve, kus tuul need laiali kandis. Kui ta muldonni poole tagasi sammus, rõhus ta laiu õlgu nagu mingi koorem. Seda oli raske kanda ja see muutus veel raskemaks kui Laes mõtles, et õhtul enne magamaheitmist arutavad seltsimehed veel kindlasti kõik kuuldu uuesti läbi. Nad vaidlevad ja arutavad selle üle, kuidas patareikomissar oli öelnud ja otsivad tõenduseks oma ülestähendused taskutest välja. Nõnda oli see olnud ka esimesel korral pärast poliittundi. Ent temal polnud midagi otsida, ta litsub end naril vastu värsketest kaseokstest valmistatud matti ning katsub vaigistada rahutult tukslevat südant.

Üle laagriplatsi lippas mägedest puhuv tuuleiil. See pühkis suurel laagriteel üles tolmu ning kõigutas muldonnide sissekäikude kohal vanikuid ja paberist loosungeid. Korraga nagu oleks see lippav tuuleiil helistanud Laese kõrvu ühe tuttava lause poliittunnist:

«Meie võitlus on õiglane, — võit jääb meile!»

Nüüd teadis Laes, et seda oli öelnud seltsimees Stalin.

Need sõnad seisid ka punasele riidekangale maalituna neljakümne viie millimeetrilise patarei muldonni sissekäigu kohal. Punane kangas plagises tuules ja see plagin ning täh-

tede virvendus kangal andis järsku Laesele üllatava mõtte. Näis nagu oleks tuul ikka ja jälle kirjutanud silphaaval kangale: — «Meie võitlus on õiglane, — võit jääb meile!» Laes seisatas keset teed ja vaatas nagu esmakordselt seda tuules plagisevat kangast, neid tähti, silpe ja sõnu, mis tõid temas korraga esile päris ootamatu mõtte.

Ta tõmbas oma tugevad õlad veidi vimma nagu oleks neile laotud raske koorem. Jah... see oli tõepoolest päris tükk kandamit. Kergem oleks lihtsalt edasi astuda ja unustada see veider mõte. Jah, seda oleks olnud päris lihtne teha. Aga too üheksa korda kuus kõrvetas veel liiga värskelt Laese südame all. See oli üks asi, kuid teine, hoopis tähtsam ja kaalukam oli patareikomissari kõne.

«Tuleb proovida... tuleb proovida...» ohkas Laes südame põhjast ning pööras oma raske kogu ringi.

Ta hakkas astuma kiirendatud sammul tagasi järve poole, otsis selle kaldal välja ühe kõrgendiku, kus sai pikali heita ja võttis uuesti taskust paberi ja pliiatsi. Jah, see oli naljakas mõte, võib-olla polnudki sellest mingit kasu, kuid praegu rahustas see ometi ta südant. Ta hakkas pikkamisi ja kohmakalt kirjutama seda lauset, mida oli nagu tuul helistanud ta kõrvu. Esimesed tähed tulid kohmakad, need tahtsid otsekui putku pista pliiatsi eest. Kuid Laes kirjutas lause siiski lõpuni ja algas jälle uuesti otsast. Teine lause näis veel kohmakam, selle viimased sõnad kaardusid päris loogana alla. Laes vaatas tehtud tööd ja järsku meenusid talle suurtükikomandöri Veetamme sõnad: «Number kaks, mis kadrilli teie tantsite?»

See tõstis tuju, nõnda oli ta ise õppinud suurtükki laadima. Kohe algas ta uuesti, ikka uuesti, kuni künkale langes tihe Uraali videvik, mis vedas kirjutatud laused ainsaks arusaamatuks kriipsuks. Siis tõusis ta üles ja astus julge südamega muldonni poole. Nüüd oli matil lamades lõbus kuulata seltsimeeste vaidlust ning käratsemist. Küllap astub ka tema kord nende sekka, käes paberilehed ülestähendustega. Aga võib-olla ei hoiagi ta neid käes, vaid rinnataskus, kust arutab need parajal ajal tagasihoidlikult ja tähelepanu äratamata välja.

Nüüd olid sellest möödunud juba mõningad kuud. Ta kandis rinnataskus tervet pakki ülestähendusi, mis soojendasid ta südant, täitsid teda rõõmsa ärevusega. Päev-päevalt märkas ta, kuidas viltuvajunud aaped kiskusid endid pikka-

misi sirgu, muutusid palju mehisemateks, hakkasid seisma kuulekalt üksteise kõrval reas. Nad ei vajunud enam otsekui jõuetusest längu, nende tipud ja täpid vaatasid palju rõõmsamalt paberilt vastu ja mõned keerukad konksud pilgutasid kavalalt silmi. Ka Laese paindumata sõrmed hakkasid jõudma üleskirjutamisega patareikomissari sõnadele järele. Nõnda osav kirjamees polnud ta vist isegi koolis.

See kõik andis talle nüüd julgust tähelepanelikumalt jälgida ka väikese Pihelga tööd. Kogu suurtükk oli muutunud talle palju lähedasemaks ja iga osa oli juba nõnda tuttav ja omane, nagu oleks ta päris elupõline suurtükimees. Ka sihik ja panoraam, need kaks kõige keerulisemat ja kangekaelsemat osa, hakkasid pikkamisi talle oma saladusi avama. Ent ometi aimas Laes, kui tal tuleks seista väikese Pihelga asemel, siis poleks ta praegu veel kaugeltki nõnda kiire ja osav kui see väike sihtur. See nõudis temalt veel palju õppimist, väsimatut harjutamist, sest ainult sel teel võis ta saada oma relva täiuslikuks meistriks.

Mitu korda mõtles ta küsida väikeselt Pihelgalt nõu ja abi, kuid ikkagi jäi see tegemata. Ta oli suur ja tugev, tema võis ainsa käega selle tulise poisi üles tõsta, teda kiigutada kätel nagu last. Ja just see panigi Laese kimbatusse. Kuidas julgeb tema, patarei kõige tugevam võitleja, küsida sellelt väikeselt naasklilt nõu? Kogu eluaeg oli ta kõigist takistustest katsunud läbi murda ikka ainult oma jõuga, tugevate käte ja võimsa pihaga. See oli kujunenud nagu üheks tema iseloomujooneks.

Kuid siis tuli patarei esimesse rühma uus sihtur. See oli niisama tugev ja suur nagu Laeski. Ta sõõrik, üleni punetav nägu naeratas nagu täiskuu. Uraali kõrvetav päike oli peaaegu värvituks pleekinud ta heledad silmad, nõnda et need kadusid hoopis valgete, tuttidena rippuvate kulmupuhmaste varju. Tema raske astumine tuletas meelde meremeest, kes pärast pikka teekonda on astunud kindlale maale, kuid tunneb ikka veel kiikuvat laevatekki jalgade all.

Jefreitor Kaeramaa, nõnda oli uustulnuka nimi, kohtus juba esimesel päeval tallide juures punaväelase Laesega.

«Oh-hoo, missugune tümikas!» sirutas jefreitor Kaeramaa jalad harki ja jäi naeratades Laese otsa vaatama.

Laes muutus näost tulipunaseks. Kas see oli solvamine või nali? Nõnda noriti mõnikord võõrastega riidu rannapidudel, kus ei jätkunud ruumi kahele kangele mehele. Ent

siin ei olnud mitte võõras tema, Laes, vaid too uustulnuk, kes praegu mõõtis teda uudistades oma heledaks pleekinud silmadega. Kuid ta kavatses siiski võõra sõnad tähelepanemata jätta ja talli astuda. Ent teine müksas talle õla külge ja põristas:

«Oota nüüd veidike. Anna jefreitor Kaeramaale kätt ja lase end vaadata, mis mees sa niisugune oled.»

Laes vaatas uustulnukale teravalt silma. Kas väreles nende valgete kulmupuhmaste all soe ja heasüdamlik nali või see oli selle suure jõmmi tigedus? Leidus ju niisuguseidki mehi, kes justkui tigedad pullid ei sallinud oma läheduses väärilist vastast. Sellepärast ulataski Laes ettevaatlikult käe ja lausus:

«Kätt vaatab kaardimoor, mees mõõdab rinda.»

«Ah nii, polegi tuvike,» vilistas uustulnuk üllatudes, ja ta heledates silmades välgatas korraks nagu tuluke. «Siis tuleb sind ikka proovile võtta.»

Ja järgmisel silmapilgul tundis Laes võimsat haaret, mis pidi teda ootamatusest peaaegu põlvili rabama. Kuid siis olid ka juba tema käed uustulnuka ümber kinni. Nüüd tammusid nad mõne silmapilgu kohal, mõlemad suured ja tugevad, katsudes ette aimata vastase võtteid. Siis rabas Laes järsku, katsudes võõrast üle puusa pikali heita. Ent see libises osavalt kõrvale ja hakkas tõstma Laesele «tuult alla».

«Äh, ära katsugi, mul pole tühjad pardikondid,» surus Laes mõlemad käed vastu uustulnuka nägu.

«Ära kiitle . . . on keerutatud sinust raskemategi meeste pākad taeva poole,» lõõtsutas see näost punetades vastu.

«Noh, keeruta siis ka nüüd!»

«Keerutan!»

Aga juba oli uustulnuka pea Laese kaenla all. Nüüd kärisegu kas või kaelakont, aga see irvhammas pidi lendama kõigi pealtvaatajate naeruks laatsakile. Laes otsis silmadega kohta, kus oleks rohkem tolmu või pori. Siis surus ta jalad tugevasti vastu maad ja katsus vastast heita üle puusa. Kuid see oli end juba uue jõuga klammerdanud tema külge. See uustulnuk oli päris sitke poiss, mehine vastane, sest niisugust lugu polnud kunagi varem Laesega juhtunud. Ükskõik missugune ka mees oli, aga kui tema sai oma käed ümber selle kaela, siis polnud enam pidamist. Kuid nüüd tundis ta järsku üllatudes, kuidas tõusis ise õhku, kuna vastase pea hakkas välja libisema tema klambrist. Järgmisel silmapilgul prantsatasid nad mõlemad kõrvuti, õlg õla kõrval maha.

«Kas jätame nüüd?» kostis jefreitor Kaeramaa ähkimine, kelle pea oli ikka Laese kaenla all.

«Sina alustasid, sina jäta,» lõõtsutas Laes vastu.

«Mina jätan. Aga sina?»

«Noh mina ka . . . olgu sõrga, kui ei saa härga.»

Nõnda lõppeski see kahe ebatavalise mehe esimene kohtumine. Mõlemad tõusid ühtaegu püsti, nõnda et pealtvaatajad näeksid, et siin polnud võitjat ega kaotajat. Jefreitor Kaeramaa haaras Laese õlgade ümbert kinni ja naeris pead raputades:

«Sitke oled, sindrinahk! Ma arvasin esiteks, et omad ainult toekat kogu . . . muud ei midagi. Anna nüüd uuesti käsi, päris sõbramehe käsi.»

Laes vaatas talle otse silmi. See oli tore poiss, tõeline võitluskaaslane ja seltsimees, seda võis nüüd kohe öelda tema siirast ilmest. See maadlemine ja sõnadega kemplemine oli ainult proov, nagu proovitakse ikka mehi. Ja Laes ulatas käe, sest just niisugust seltsimeest oli ta ammu otsinud. Sellele julgeks ta avaldada isegi oma väikesed mured ja südamesoovid, seda sihtimistki võiks temale rääkida.

Nõnda said punaväelane Laes ja jefreitor Kaeramaa sõpradeks.

Ja juba mõningad päevad hiljem pihtiski Laes oma loo sihikust ja panoraamist. See polnudki raske, Kaeramaa oli küll jefreitor, tema pluusikrael ilutses pisike punane kolmnurk, kuid see ei lahutanud ega eraldanud neid.

Kaeramaa kuulas teda naeratades ja küsis siis:

«Teil on seal tubli sihtur . . . vist Pihelgas on tema nimi. Miks sa temalt ei küsi?»

Laese palged lõid pisut õhetama, kuid ta vastas siiralt:

«Piinlik on.»

«Mispärast piinlik? Õppimine pole kunagi häbiasi.»

Laes keerutas oma tugevaid õlgu, nagu oleks ta täbaras olukorras. Siis vaatas ta sõbra otsa ja nägi, et selle silmad ei naljatanud ega pilganud, vaid vaatasid päris tõsiselt ja uurides tema kimbatust.

«Vaat sellepärast, et mina olen niisugune mehemürakas ja aastaid on ka kakskümmend seitse,» pahvatas ta siis järsku. «Tema . . . tema on mulle ainult ühe sõrme otsa võtta ja peale selle veel kommunistlik noor.»

«Mis sellest, et kommunistlik noor?» kõlas nagu midagi teravamalt Kaeramaa hääles.

«Teab, kas tema võtabki vaevaks mind õpetada.»

Nüüd lõi jefreitor Kaeramaa sõõrik nägu üleni naerule. Ta pleekinud silmades hakkas sinetama kitsas leek.

«Ah nii, et Pihelgas on kommunistlik noor, siis arvad sina, kas ta võtabki vaevaks sind õpetada!» pani ta oma tugeva kämbla Laese õlale. «Aga mina olen ÜK(b)P liikmekandidaat, kas sa mind ei karda?»

Laes jahmus tõsiselt, see kõik tuli nii ootamatult. Nagu kaheldes vaatas ta sõbra otsa, kas see oli rääkinud ikka tõtt. Kas siis parteisse võeti ka jefreitoreid? Ta tundis seni ainult kaht parteilast: polgu- ja patareikomissari, kuid need olid võrdsed komandöridega. Kuid Kaeramaa ilme oli nüüd nii tõsine, veidi uhke ja isesugunegi, et Laes ei kahelnud tema sõnades.

«Sind ma ei karda ega häbene,» lausus ta viimaks.

«Muidugi ära karda ega häbene!» nagu oleks oodanud jefreitor Kaeramaa temalt just niisuguseid sõnu, «Parteilased peavad abistama iga võitlejat, olema neile eeskujuks ja õpetajaks. See on just sinu suurtüki ja sinu rühma parteilaste ning kommunistlike noorte viga, et nad pole osanud sulle abiks olla, sind kasvatada. Sest võib-olla juba mõne kuu pärast astud sa ka ise Lenini-Stalini partei kuulsusrikastesse ridadesse.»

«Mina?» surus Laes ootamatusest käe vastu rindu. «Kas siis parteisse võetakse ka punaväelasi? Ja siis veel see... ma olin ju varem lihtne sulane, töömees.»

«Ja mina olin lihtne tekimadrus. Bolševike partei on just töörahva partei. Kuid et selle vääriliseks kandidaadiks saada, selleks on tarvis väsimatult õppida ja õppida. Mis meie siis teeme? Kas hakkame selle sihiku ja panoraamiga pihta?»

«Hakkame pihta jah,» tuli rõõmus, kõigist kahtlustest vabanenud hüüatus Laese suust.

Nõnda hakkaski pikkamisi lähenema sügis. Päikesepaistel hõbedana sädelevad Uraali kumerad tipud tõmbusid tumedamateks. Tuul raputas vägevama hooga valgeid kaski ja Kitse-katsi järve säravsinine värv tuhmus. Päev-päevalt tekkis kaselehtedesse ja kõrgelt hällivasse rohtu ikka rohkem ja rohkem kuldkollaseid ning almandiinpunaseid toone. Nagu kellegi nägematu käsi värvis uute, sügiskirgaste värvidega loodust.

Siis tuli ühel päeval seersant Veetamm ja hõikas:

«Punaväelane Laes, soovin edu, sind on ülendatud jefreitoriks. Õmble muudkui kolmnurgad pluusikraele.»

Laesel oli nõnda imelik õmmelda pluusikraele neid väikesi punaseid kolmnurki. Aga see oli siiski päris kena, nagu tahtmatult jäid ta silmad ikka peatuma seltsimeestele, kes kandsid neid toredaid kolmnurki. Nüüd oli temalgi neid kummalgi pluusikrael üks. Kuid sel päeval ei võtnud ta siiski veel õmblemist ette. Laese arvates oli sellega veel aega, liigne ruttamine näis talle tühise uhkeldamisena. Ja kuigi ta oli uhke, et oli teeninud need toredad kolmnurgad oma töö ja vaevaga, ei tahtnud ta teistele oma tundeid näidata.

Kuid hommikul heitis seersant Veetamm pilgu ta pluusikraele ja röögatas:

«Jefreitor Laes, kus on kolmnurgad?»

Korraga nagu ei taibanud Laes, kes on siin temanimeline jefreitor. Aga siis meenus kohe eilne õnnesoov, ja nüüd oli koguni hea kuulda seda uut nimetust. Jefreitor Laes kõlas kindlasti toredamini kui punaväelane Laes. Ta võttis taskust kaks vaskäärise ning punase emailiga kaetud kolmnurka ja torkas nende sangad läbi pluusikrae.

«Korras, seltsimees seersant!»

Veel samal õhtul asus polk Tšebarkuli laagrist teele rindele.

Pikad ešelonid veeresid mööda Uraali alla Volga-äärsele madalikule. Vilksatasid mööda tundmatud linnad, pikad, põldude vahele kaduvad külad ja sädelevad jõelindid. Mõnes jaamas peatusid rongid, siis mängiti pillilugusid ja tantsiti. Kirevate pearättide alt vaatasid tütarlaste säravad silmad uljaid sõjamehi. Nüüd oli ka Laesel nii tore nende eest läbi kõndida ja isegi pisut naeratada, kui tundis oma võimsal kogul imetlevaid pilke. See meelitas teda teiste patareilaste eeskujul veidi enam kõristama oma uusi kannuseid ja askeldama rohkem kui vajalik uhke kasaka käepidemega mõõga ja selle tuttide kallal.

*

Kolm kuud hiljem aga veeresid suurtükid läbi laastatud ja inimtühja maa. Siin vaatas patareilaste teekonda ainult mõni kurbade silmadega eideke või vilksatas jäälilledega kaetud akna taga kahvatu lapse kõhn pale. Kogu lumist maanteed palistasid teetähistena vaenlase hävitatud suurtükid, tankid ja veokid. Osa sellest tohutust terase ja raua laviinist, mis tuli

vallutama Nõukogudemaad, lamas nüüd purustatuna siin lumes.

Patareilaste suurtükid aga veeresid ikka peatumatult edasi. Nad läksid läbi tuisu ja lumelortsi, üle purustatud sildade ning lõhutud maanteede. See oli raske teekond, näis peaaegu võimatu, et inimesed ja hobused sellega toime tulid. Kui väsisid rakendites hobused, siis aitasid võitlejate sitked käed suurtükke edasi. Siin, täistuisanud, suladel päevadel väikeste ojade poolt üleujutatud maanteedel näisid inimesed tugevamad ja sitkemad kui loomad.

Jefreitor Laes tõukas või tõmbas kogu jõuga oma suurtükki, sest ta ees paistis läbi lumelortsi seersant Kaeramaa pingutusest vimma kooldunud piht. Ja see polnudki talle raske, üle jõu käiv, sest ta oli harjunud kaaluma ja veeretama suuri kivimürakaid. Kuid nood kivimürakad ei toonud ta südamesse mingit sooja, kuna nende suurtükkide veeremine täitis teda rõõmsa ärevuse ning uhkusega.

Väike Pihelgas oli jäänud tema kõrval päris vaikseks. Juba mitu päeva polnud enam kuulda tema rõõmsat sädistamist ega muretut naeru. Sügavale pähetõmmatud jänesenahast talimütsi alt paistis ainult ta raskest teekonnast kitsaks jäänud nägu ja nagu palavikus hõõguvad silmad. Kuid ta läks teistega ikka üheskoos edasi, toetades igal mäkketõusul oma kitsaste õlgadega suurtükki. Mõnikord aga libisesid pingutusest ta jalad ja Laes märkas, et poiss oli jäänud päris nõrgaks.

«Kas oled haige?» küsis ta õhtul väikeselt Pihelgalt.

«Ei . . . see on niisama,» vastas see pead raputades.

Alles hiljem tuli Laes samale jutule tagasi ja ütles nagu mööda minnes:

«Sul pole tarvis nõnda pingutada . . . küllap saame isegi toime.»

Kui Pihelgas ei vastanud, mõtles Laes:

«Poisiga on lood tõsised . . . ei hakka vastu vaidlemagi. Tuleb nimetada velskrile või rühmakomandörile . . . las sõidab mõni päev vooriga kaasas.»

Sel ööl ööbisid nad jälle metsas telkmantlite all, sest fašistid olid hävitanud külas kõik eluasemed. Tuul kõndis nende telkide ümber ja lumi tuiskas rabisedes vastu presenti. Väljas lagedal aga möllas lausa lumetorm. Kogu öö kuulis Laes oma kõrval Pihelga rasket palavikulist hingamist. Hommikul ei suutnudki poiss enam üles tõusta oma asemelt. Kui

velsker tuli ja katsus ta hõõguvaid, alatasa rabelevaid käsi, ütles ta otsekohe:

«Kopsupõletik. Tuleb välilaatsaretti evakueerida.»

Tund aega hiljem seisis patarei jälle rännakuvalmis möllavas lumetuisus. Patareikomandör ratsutas lähemale, varjates käega tuiskava lume eest nägu. Rühmakomandör astus sammu ettepoole ja raporteeris:

«Jefreitor Pihelgas haigestus kopsupõletikku. Esitan tema asemele suurtüki sihturiks jefreitor Laese.»

See tuli Laesele nõnda ootamatult, et ta unustas patareilaste distsipliini ja hüüdis komandöride jutu vahele:

«Seltsimees patareikomandör . . . ma . . . ma võib-olla ei saa hakkama.»

Ent patareikomandöril polnud silmapilgukski aega. Ta kannustas juba hobust, kui hõikas üle õla:

«Õppige teel . . . kolme päevaga olgu kõik selge!»

Kolm päeva . . . Kolme päeva pärast seisis neljakümne viie millimeetriline patarei juba esimeses lahingus. Külmal detsembriööl jõudis patarei lagedale lumisele väljale. Lõikav tuul kiskus võitlejate sinelihõlmu ja pani värisema väsinud hobused. Läbinähtamatus pimeduses, mida valgustas ainult valendava lume nõrk helk, juhatas patareikomandör rühmakomandöridele positsioonid ja märgid kätte. Kohe hakkasid patareilased kaevama suurtükkidele laskeasendeid. Kogu öö raiusid nad külmanud maad ja veeretasid suurtükid kohale. Vaevalt oli lumiselt väljalt tõusnud kõrgemale udu varjav eesriie, kui kostsid esimesed paugud.

Laese suurtükk asus vaenlase kindlustatud punktidest vaevalt kaheksasada meetrit eemal mehekõrguse kuuseheki vahel. Nende ees asus sakslaste dzott ja selle kõrval külgkaitsetena kaks varjatud kuulipildujapesa. Esimesed lasud ei sobinud, lendasid märkidest mööda. Laese nägu lõi õhetama ja kattus punaga. Nendest paremal oli seersant Kaeramaa hävitanud juba ühe vaenlase kuulipildujapesa.

Keskpäeval tuli polgu staabist käsk:

«Suurtükid kakssada meetrit edasi.»

Nüüd olid nad vaenlasele juba palju lähemal ja mürsud hakkasid tabama märki. Siin ja seal välgatas tuleleeke, lendasid õhku kindlustatud punktide laepalgid ning mättad. Laese suurtükk hävitas kahe lasuga vasemal asetseva vaenlase kuulipildujapesa. Seersant Kaeramaa suurtükk nihkus

veel lähemale, kuna samal ajal hoidis Laes kiirtulega vaenlase kuulipildujate tule maas.

Siis hakkas ka nende suurtükk lähenema. Nad veeretasid seda käte jõul mäekumerike varjus. Nii paremal kui ka vasakul hakkasid kuulipildujad töötama. Kuid nad veeretasid suurtükki ikka edasi, ikka lähemale vaenlasele. Mõned kuulid plaksatasid vastu teraskilpi ja üks neist lõikas katki Laese vildikanna. Kuid siis seisis ka juba suurtükk kohal. Seersant Veetamm lamas neist veidi vasemal ja uuris läbi binokli vaenlase asukohti. Nüüd oli see tõeline binokkel, mitte läikiv vasknööp ta pluusirinnal.

Ta tõstis käe ja hüüdis:

«Märk number neli. Kolm lasku vaen...»

Ent korraga nagu lõigati katki ta hääl. Laes heitis pilgu kõrvale ja nägi seersant Veetamme pead vajumas vastu helkivat lund. Binokkel oli langenud ta käest ja päikese poole pööratud nägu kattis arusaamatu imestus. Otsekohe teadis jefreitor Laes, mis oli nüüd tema kohus. Ta viipas tagapool asuvatele sanitaridele ja hüüdis:

«Viige seersant Veetamm sanitaarpunkti.»

Siis vaatas ta pika Karuse poole, kes oli nüüd tema asemel «number kaks» ja ütles:

«Punaväelane Karus, võtke sihtimine üle.»

«Just nii!» nõksatas selle vimmas kogu sirgemaks.

Laes roomas seersant Veetamme juurde, tõstis mahalangenud binokli üles ja vaatas üle lumise välja. Silmapilk hiljem kostis ta veidi kare, kuid kindla häälega antud käsklus:

«Märk number neli. Kolm lasku vaenlase kuulipildujapesa pihta kiirtuld!»

*

Nüüd lamas seersant Laes selle väikese maja õlgedega kaetud põrandal. Ainult üks võbisev tuli valgustas ruumi, kuid seegi ei suutnud eemale peletada kõiki varje. Seersant Laese silmad olid avatud pärani ja talle näis, et hämarus hiilib talle pikkamisi ikka lähemale. Ta pigistas rusikad kokku ja ümises midagi poolkuuldavalt.

Väike, juba hõbetavate juustega naine, kes neil rasketel lahingute ajal polnud enam palju päevi ja öid peaaegu silmapilgukski saanud und silma, kummardas tema kohale. Ta ütles väsinud häälega:

«Varsti tuleb auto . . . siis viiakse teid edasi . . . Seal läheb kõik hästi.»

Seersant Laes pööras pea kõrvale. Ta teadis, et teda ei viida kuhugi, temal ei lähe enam hästi. Teda rõhus veel ainult üks kramplik mõte, mõte oma suurtükist seal lumisel väljal. Kaks nädalat oli ta juhtinud selle igat sammu, mis viis neid võidule lähemale. Nii palju oli seltsimehi langenud ja saanud haavata, kuid suurtükkide suud ei vaikinud. Nüüd ei külvanud nad vaenlase ridadesse enam hävitust kaheksasaja meetri kauguselt. Tema suurtükk tungis hulljulgelt kahesaja, saja viiekümne, saja ja seitsmekümne viie meetri kaugusele vaenlase dzottidest, kuulipildujapesadest ning kindlustatud punktidest ning hävitas neid armutult.

Kas ta tungib ikka edasi, see tema tubli lahinguvälja terashall seltsimees?

Seersant Laese silmade ees virvendas nagu udu. Jah, too neetud hämarus roomas sealt ukse juurest ikka lähemale ja lähemale ja ta võib-olla ei märkagi, kui temale tuuakse teade võitluse käigust. Ta katsus end üles upitada, kuid langes kohe jõuetult tagasi. Kas ei kostnud nüüd kellegi rasked sammud, nõnda et vana maja põrandalauad vabisesid? Nõnda astus ainult ta vana sõber seersant Kaeramaa, kes õpetas teda seal päikesepaistelises Uraalis meisterlikult tundma oma suurtükki.

Seersant Laes katsus terasemalt vaadata hämaras ruumis. Keegi kummardas tema kohale, ta tundis kohe ära selle suure kogu. Nagu kuskilt lõpmatust kaugusest kostsid tema kõrvu sõnad:

«Laes . . . vana sõber . . . sinu suurtükk jõudis esimesena linnaserva.»

Nüüd oli kõik hea, lõpmata rahulik. Kuskil nagu oleksid hakanud tuules plagisema punased riidekangad, läigatanud helge Uraali päike, sinetanud Kitse-katsi järve sügav vesi. Tuul lippas läbi laagri ja kergitas muldonnide sissekäikude kohal loosungeid. Nii selgesti võis seal lugeda tuttavlikke, südamesoojas hoitud sõnu:

«Meie võitlus on õiglane, — võit jääb meile!»

1948.

ROODU POLIITJUHT

Eemalt paistis hõbedana sädeleva jõelindi taga vana vene ajallooline linn — Kolomna. Vastu õhtust päikest kiirgas kirikukuplite sära. Üks sihvakas ja valge torn minaretitaolise tipu ning sakilise äärisega tõusis kergelt ning õhuliselt puude rohelusest nagu elevandiluust nikerdatud malevigur. Paremal jaamast, just rööbaste taga, kerkisid suurte metallitehaste kõrged korpused. Nad näisid eemalt küngastelt vaadates nagu mööda maastikku laiuv võserik, sest kõik hoonete katused ja küljed olid saksa lennukite eest maskeerimiseks kaetud rohekas-pruuni vööbaga.

Tehaste ees asus väike purustatud jaam.

Seal huiklesid vedurid ning seisid tagavarateedel pikad ešelonid. Sealt kostis ka see laul ja lõõtspillitrall, mis kaikus kaugele üle jõe kuni vanade tammede alla.

«Siberlased,» lausus minu kõrval lühikeste rutuliste sammudega astudes viienda roodu poliitjuht.

«Käisid neid vaatamas?» küsisin temaga sammu pidades.

«Jah, hommikul käisin — tublid poisid. Kõik Kolomna tütarlapsed on jalutuks tantsitud. Jaamaülem ja komandant ei julge varjendist väljagi tulla. Kohe on trobikonnas kallal: miks ešelon ei liigu, miks toppab siin tagavarateedel juba teist päeva, kas meid ei tahetagi lasta fašiste materdama? Ja milline relvastus! Peaaegu kõikidel on uhiuued automaadid või poolautomaadid, läikivad, kollasest saarepuust päradega. Tõepoolest, tore oleks nendega kaasa sõita!»

Vaatasin veidi kõrvalt ta näoilmet. See kõik oli õhinal öeldud nagu plahvatus. Ta sõnades põles mingi kannatamatu kärsitus. Olin neil päevil, mil ešelonid seisid jaamas, nii mõnegi võitleja näos näinud samasugust kärsitust, võitlusse tõttamise kannatamatut vaimustust.

Ja sellepärast algasin ma veidi kavalalt:

«Aga alles eile noomisid sa just sama jutu pärast kuulipildur Kuusalut.»

«Noomisin . . .» vastas ta lauset lõpetamata.

«Kas poisil polnud siis õigus, kui tahtis siberlastega kaasa sõita? Ta ise on ju ka pooleldi siberlane, seal üles kasvanud, elanud ja töötanud.»

Ta seisatas järsku ja vaatas mulle otsa niisuguse pilguga, et võisin ta hallides silmaterades hüplevatest sädemetest juba ette lugeda vastuse.

«Muidugi oli Kuusalul õigus, tuhatkordne õigus!» tagus ta rusikaga õhku. «See ongi nõukogude inimese patriotismi tunnus, et ta on alati valmis oma kodumaa eest võitlema. Ainult et see . . . no-jah, see pole alati õige distsipliini seisukohalt. Ja sellepärast . . . ainult sellepärast ei olnud Kuusalul ega minul käesoleval silmapilgul õigus.»

Niisugune oli ta alati: tunnistas oma vigu ning eksimusi, andis võitlejaile alati õiguse, kus ta enda aus südametunnistus õhinal kaasa rääkis. Sellepärast armastasidki teda võitlejad kui poliitjuhti, nende kasvatajat.

Sammusime mööda peaaegu laudsiledat välja, millel kohisesid kaharad tammed. Oli juba tõrude mahakukkumise aeg. Kuid päike sädeles veel suviselt, suured kullid keerlesid peaaegu nägematute punktikestena asuurses taevas ja eemal silmapiiril moodustas kaks jõge — Okaa ning Moskva — hõbedase hargi.

Möödusime pikast majade reast imepisikeste rõdudega teisel korral. Mõnedel neist tuuldusid värvilised sulgvaibad ning patjade valged kuhilad. Majad oma roheliste aknaluukide, sik-sakiliste kelpade ja ilustatud trepiesistega meenutasid muinasjutu pihkarimaju. Tundus, nagu avaneks iga hetk kuskil mõni uks või aken ning lapsepõlvest nõnda tuntud kuju kireva seeliku, hallide juuste ja traatraamis prillidega kutsub meid maiustama oma rikkuste kallal.

Mu kaaslast haaras vist samasugune tunne. Ta seisatas, vaatas üle majade rea ning lausus üsna tasa:

«Siin oleks tahtnud oma lapsepõlves elada.»

Sammusime vaikides edasi. Olime jõudnud juba pika majade rea lõppu, kui ta järsku seisatas, minu käest kinni haaras ja erutatult kähises:

«Vaata . . . vaata, just niisugune oli minu lapsepõlvekodu.»

Teerajast eemal, aedade taga tõusis vana losukile vajunud, sammaldanud katusega hoone, nagu neid tänapäeval ikka veel mitmel pool leidub. Kämblasuuruste ruutudega aknad algasid peaaegu maapinnalt. Aastakümnete-vanune õlgkatus oli vajunud üle majaservade nagu suur silmile vajunud lodumüts. Ukse vahel keerutas tuul ning pehkinud palkidest kandus justkui kõdunemise lehka.

Mu kaaslane oli haaratud sellest pildist. Ta kordas mitu ja mitu korda:

«Jah ... see on Viljandimaa popsitare ... minu lapsepõlve-kodu. Ma tunnen kinnisilmi neid ruume: suurt ja pimedat savipõrandaga eeskoda, mille hämaras nurgas õlgedest asemel köhib vanaema ... kanaõrs kolme-nelja kokutava kanaga ... ligane seasöögitoober, mold kapsarauaga selle ees. Pimedates nurkades pesitsevad tondid, need tahavad alati haarata väikesi lapsi ja kuskile teadmatusse sügavusse kiskuda. Kambergi pole eeskojast palju parem, ainult, et seal asub suur ristjalgadega, puust laud, mille poole pilgud alati kisuvad ja mis ometi end ise ei kata, loe võlusõnu nii palju kui tahad. See on väga pahur laud, mingi koletis, millelt paari silmapilgu jooksul kaovad kõik leivaraasud ja pudrusuutäied. Ning kunagi ei saa neist kõht täis, mitte kunagi, isegi siis mitte, kui terve päev kükal ei käi. Palju sõbralikum on suur valgeks lubjatud ahi, mille koldes alatasa meeldivalt praksuvad või visisevad haod. Kui juua ämbrist kopatäis külma vett ja siis kolde paistel särgialust üles kergitades kõhtu soojendada, tundub, nagu hakkaks seal korisema maitsev piimasupp. Aga seda piima ... jah, seda meelitavat, öösiti unes painavat hõrku piima saab ainult tilgakese kapsasupile. Siis on seal kambris veel lai lavats õlgede, vanade krobikasukate ning kulunud vaipadega, kus viis-kuus tillukest pead elavad unenägudes vanaema jutustatud muinasjutte. Mõnikord on otse hirm ärgata, ikka ja ikka ja ikka tahaks enda ümber tunda seda unelmate muinasjutumaailma. Ning siis läheb sellest kehvast kodutarest kord tee välja laia maailma ... esimene karjapäev rikka peremehe juures. Sellest on mõeldud, sellest on hirmugi tuntud, sest rikkad peremehed on peaaegu ühesugused. Nad võivad vihastades valjastega peksta vastu karjapoisi turja, ja siis juhtub sedagi, et suurauad satuvad silma või purustavad nina. Kõik popsitarede lapsed tunnevad Seakõrva-Mikku, kes käib pika kepiga

talust tallu, et takusesse kaelkotti kerjata kooruke leiba. Ta kobab kepiga iga sammu, nagu seisaks põlvini jões ning otsiks keerlevas voolus madalamat üleminekukohta. Ta ei näe peaaegu midagi, tema nina on kartulimugula-taoline ümarik kühm ja esihammaste asemel on tal kaks kollast orki. See on Tõusa peremehe töö, kellele Mikk õigeaegselt õueväravaid ei avanud. See'p see hirmutabki esimesel laia maailma astumise päeval, ajab hirmujudinaid üle keha. Aga seal on ka meelitusi... nelipühad ja jaanipäev, mil võib süüa nõnda palju kui tahad ja sellest surragi. Ja sealt edasi... Sealt edasi läheb ikka tööinimese vaevaline elutee: hall, tuim, elutu. Lapsepõlve kuri toidulaud käib nagu nägematult kaasas, ootab iga peremehe, iga töökoja ja tehase ukse taga. Sellest ei saagi lahti, sellega sündis tööinimene ja see jäi tema surres ainukeseks päranduseks lastele.»

Mu kaaslase kitsad huuled olid kõvasti vastamisi surutud. Ta hallides silmades väreles mineviku painajalik mälestus. See justkui oli teda kühma vajutanud, haaranud pimedas popsitare eeskoja nurgas pesitseva nägematu tondikäega. Kuid ta püüdis end selle alt sirgu ajada, otsida abinõu, võlukepikest, millega igaveseks purustada see lapsepõlve lummutis. Ja ta leidis selle: eemalt rööbastelt kostsid veduriviled, kõlisesid vagunite puhvrid, kannatamatute siberlaste ešelonid hakkasid valmistuma edasisõiduks. Ta haaras mu käsivarrest kinni ning lausus peaaegu pühalikult:

«Just sellepärast kisubki mind iga möödasõitev ešelon kaasa, sest mitte kunagi ei tohi mu lastele ja lastelastele tagasi tulla see pime ja kohutav popsitare, milles mina olen mööda saatnud oma lapsepõlve. Ja sellepärast tahangi võidelda nõukogude korra eest, tahan olla ustav ja truu ainsale töölisriigile maailmas — Nõukogude Liidule.»

*

Kolm kuud hiljem seisis viies rood võitlustes.

Õhtul olid nad rünnanud tundmatuseni purustatud Nikulino sovhoosi läheduses asuvat surnuaeda. Vaenlane oli end tugevasti kindlustanud müüride varjus. Nende kuulipildujad niitsid nagu vikatitega üle lumise lagendiku. Külm detsembrikuu õhk helises miinikildude vilinast.

Enne öö tulekut tõmbus rood veidi tagasi. Võitlejad otsi-

sid salkades mõne kõrgema lumekühmu või purustatud ahervareme tagant tuulevarju. Külmast kohmetanud sõrmed keerutasid vilkasid, lühike sõduriuni andis uut jõudu.

Ainult roodu poliitjuht ei maganud sel ööl. Ta käis ühe võitlejate salga juurest teise juurde, avas plekist tubakakarbi, istus varjatud lõkke soojas, rääkis võitlejatega. Tema sõnu kuulati huviga, nende sooja lihtsusse oli alati peidetud mingi sügav mõte. Nad äratasid vihkamist saksa fašistide vastu, kinnitasid võitlejaid nende võitluse õigluses.

Ühe mäekumeriku veerul oli säilinud hunnik kive ja tükike telliskivimüüri. Korstna alumine osa seisis veel püsti ja selle varjus põles väike lõke. Salk võitlejaid soojendas tulepaistel kohmetanud käsi. Karm detsembrituul kihutas rabisedes üle lumekooriku, hammustades läbi sinelite ja viltide. Võitlejad pugesid üksteisele veel lähemale, see andis sooja.

Pimedusest kostsid rabisevad sammud. See oli roodu poliitjuht, kes täna öösel justkui ei leidnud kuskil rahu. Ta astus rühmast rühma, jaost jakku, ühe salga juurest teise juurde. Karm detsembrituul nagu ei hammustakski teda — ta käed on päris paljad.

«Seltsimehed!» algas ta üsna tasa. «Meie ees on ahervaremed. Kord oli see õnnelik kodu. Selle korstnajala ümber on mänginud lapsed. Selle akna juures on naine igatsusega oodanud töölt kojutulevat meest. Ent nüüd on kõik rusudes, hävitatud, purustatud. Võib-olla on nende kivide küljes koguni süütute laste, naiste ja vanakeste veri. Kes on seda korda saatnud? Fašistlikud mõrvarid! Seltsimehed, rusikad tõotuseks üles, maksame kätte!»

Ta viimased sõnad kõmasid nagu äike üle lumise välja. Kümned rusikad tõusid ähvardades pimedusest varjatud surnuaia müüride poole. Ja sel ööl andsid viienda roodu võitlejad oma komandörile ning poliitjuhile sõna — homme vallutada kindlustatud punkt surnuaial.

Pikkamisi koorus pimedast ööst välja udune hommik. Nagu valge eesriie ümbritses udu kogu ümbrust. Päikest ei näegi, selle asemel roosatas hommikus alumine udurant. Ainult tuul rebis aeg-ajalt sellesse tihedasse piimjasse massi pikad praod, mis mõne silmapilgu hõljusid nagu narmasteks rebitud valged pilved, siis jälle ühte liitudes.

Mida enam rood surnuaiale lähenes, seda rohkem taganes

udu. Vaenlase kuulipildujad ja miinipildujad hakkasid tulistama. Nad ei näe küll lähenejaid, aga nad justkui aimavad varjava udu taga hädaohtu. Vihisedes langesid alla rasked miinid, rappus udueesriie, pihunes varajasse hommikusse nõetolmu.

«Sanitarid . . . sanitarid!» hakkas keegi roodu keskkohast hüüdma. «Poliitjuht sai haavata . . . poliitjuht . . .»

Hüüe lämbus, lõigati katki.

Kaks sanitari jooksid ja leidsid lumel kägarduva kogu. Vaevalt kümme või viisteist sammu kaugemal mustas miiniplahvatuse jälg. Kummargile langenud ja meelemärkuse kaotanud poliitjuhi pea juures oli lumi värvunud helepunaseks. Näis, nagu polekski see veri, vaid mingi roosakas värv, mille ring valgel lumel ikka laienes ja laienes.

Sanitaridel polnud kanderaami ja nad hüüdsid:

«Andke telkmantel . . . poliitjuht on haavatud.»

Üks võitleja rebis sinelilt telkmantli ja ruttas edasi. Sanitarid tõstsid haavatu sellele ja alles nüüd nägid mõned lähedalolijad poliitjuhi nägu. See oli üleni verine, vasakul palgel rippus mingi tomp. Kas see oli purustatud silm? Parema käe sõrmed olid keskmiste jätkude kohalt purustatud, neist voolas ohtrasti verd.

Kui sanitarid telkmantli servadest kinni haarasid, ärkas poliitjuht meelemärkusele, tõstis terve käe otsmikule ning kähises:

«Kuhu te mind viite?»

«Sidumispunkti,» vastas üks sanitaridest.

«Pange maha,» ja nagu jõudu kogudes: «Ma jään siia . . . siin on minu koht.»

Sanitarid vaatasid nõutult teineteise otsa. Kas oli haavatu juba kaotanud selge mõistuse?

«Tehke, mis ütlesin,» kostis jälle poliitjuhi hääl. See kähises, oli nagu suure pingutusega haavatu rinnast välja pressitud. «Minu rood võitleb . . . ma pean nägema võitu.»

Sanitarid asetasid telkmantli lumele. Kogu jõudu pingutades ajas poliitjuht enda küünarnukile ja hüüdis võitlejate poole:

«Edasi, seltsimehed! Verivaenlasest tuleb jagu saada.»

Võitlejad kuulsid ta sõnu.

«Kas see inimene ei tunnegi valu?» mõtlesid nad.

Ei! Mõnel hetkel nagu kattis nägemist pilkane ja kuum

pimedus. Ta surus hambad kokku ja võitis nõrkuse. Naeratus helkis nagu päikesepaiste üle kangelase näo. Võitlejad ei tohtinud näha, et ta kannatas metsikut valu. Tema kohus oli anda julgust ja eeskuju. Ta oli nende juht, õpetaja, kasvataja, tema ei tohtinud nõrkeda ega kohkuma lüüa. Võitlus pidi jätkuma, vaenlane hävitatama.

Eespoolt kostis hurraa. Nüüd nagu lõppes haavatu kogu jõud. Ta tahtis veel midagi küsida, kuid möödus tükk aega, enne kui suutis sõnu koguda. Talle vastas sanitar:

«Meie võitlejad on surnuaia müüril.»

Nüüd andis poliitjuht käega märku enese ärakandmiseks.

1948.

KUUES PEALETUNG

1.

Peaaegu niisama järsku nagu algas, lõppes ka vaenlase pealetung. Nüüd kõmas veel eemalt, lumise võseriku alt, taanduvate tankide müra ja üksikud automaatide valangud. Aeg-ajalt tõusid üles raketid ning põlevad hooned heitsid lumele punakat kuma. Need valgustasid taganevale vaenlasele teed. Raskesuurtükivägi andis neile selja tagant raudseid rusikahoope, pannes ka eesliini kaevikute seinu värisema.

Viies pealetung oli tagasi löödud.

Leitnant Kaivas seisis oma kohal kahe kuulipildujapesa vahel ning katsus vaadata läbi pimeda detsembriöö. Kuid ta ei näinud õieti midagi, ainult põlenud hoonete hõõguvaid asemeid ning värviliste rakettide lendu. Kare põhjatuul puhus mööda kaevikute vahekäike alla, rabises vastu nägu ning sineliõlgu.

Leitnant Kaivas küünitas üle kaevikuääre, võttis pihku tüki lund ja pistis suhu. Peaaegu kaks päeva ja ööd polnud ta midagi söönud ega silmatäitki maganud. Kurk oli kuiv ja valus, kuna silmade ees pöörlesid punased rõngad.

«See on magamatusest . . . see on magamatusest,» kordas ta mõttes. «Kui saaks kümme minutit puhata . . . ainult kümme minutit . . .»

Alles seda mõeldes tundis ta tapvat väsimust, mis rõhus õlgadele nagu määratu tinakamp. See raskus otsekui ähvardas teda siiasamasse maha vajutada. Leitnant Kaivas võttis mütsi peast ja laskis karedal tuulel puhuda vastu nägu. Nii seisis ta mõned minutid, kuni tundis end jälle pisut erksamana.

Nagu lõpmatu kaugusest meenus talle see pikk ja raske rännak, mille nad olid läbi teinud enne rindele jõudmist. Nüüd oli sellest möödunud ainult kaks päeva, kaks lühikest päeva ja ööd. Kuid leitnant Kaivasele tundus nagu viibiks ta juba pikki nädalaid sellel tühjal lagedal väljal, kus udu aeg-ajalt kärises, et välja paisata vaenlase ründavaid tanke, silmile tõmmatud teraskiivreis automaatureid ja lakkamatult lõhkevaid miine.

Kahe päeva ja ööga olid nad tagasi löönud viis vaenlase pealetungi. Seitsmes rood seisis vankumata sel tühjal lumisel maalapil, mille nimegi paljud ei teadnud. Aga nad seisid kindlalt, neid ei kohutanud lakkamatu miinipildujate tuli ega tankide rünnakud. Nad võitlesid nõnda, nagu poleks nende selja taga enam jalatäitki maad taganemiseks.

Nüüd meenus see kõik nii imeselgesti leitnant Kaivasele.

Ta oli veel noor poiss, esimeste ohvitseri pagunitega, vaevalt kahekümne aastane. Enne sõda töötas ta tehases. See oli suur metallivabrik, tahmast luitunud seinte, nõgiste valukodade ja vahetpidamatu masinamüraga.

Kaivas oli valaja.

Nüüd oli ta seitsmenda roodu komandör.

Üks rühm võitlejaid tulid mööda kaevikute vahekäiku alla. Leitnant Kaivas kuulis juba eemale nende kõnest üksikuid kaugeid sõnu ja hõikeid. Keegi hüüdis üle vahekäikude:

«Leitnant Kaivas!»

Ta tundis hüüdja — see oli tema roodu vanem.

«Otsivad,» mõtles ta ning vastas: «Siin!»

«Oo!» kostsid mitmelt poolt pimedusest heameelehõiked.

Hetke pärast hüüdis keegi:

«Seltsimees leitnant, kas olete terve?»

Nagu soe laine puudutasid need sõnad leitnant Kaivase südant. Võitlejad on mures tema pärast . . . nad otsivad teda vahekäikudest . . . kardavad, et võib-olla on midagi juhtunud. Ta oli nõnda liigutatud sellest mõttest, et suutis alles mõne hetke pärast vastata:

«Jah, poisid, olen terve!»

Kaevikute tagant tõusis üksik rakett, valgustades kogu ümbrust. Korraks välgatasid selle rohekal paistel jäätunud põõsamügerikud, hoonete põlenud luukered ja lumine maastik nagu välkvalgusel.

Siis kustus rakett.

Leitnant Kaivas pani mütsi pähe ning hakkas mööda vahekäike edasi astuma. Talle meenus Peeter. Peeter oli suur veli, temast ligi viisteist aastat vanem. Nad nagu polnudki vennad, vaid isa ja poeg. Enne sõda töötasid nad Peetriga kõrvuti musta valukuuri lae all hõõguvate ahjusuude ees.

Seal oli ta suurveljelt ja tema töökaaslastelt esimest korda kuulnud tõesõnu tööst, selle ebaõiglasest tasust ning suurest ülekohtust, mille all kannatavad miljonid tööinimesed. Aga nad kõik uskusid, et ajad muutuvad, kord saavad ka töölised vabalt hingata. Kaivas ei mõistnud seda kõike korraga. Aga pikkamisi hakkas ta mõistma, kõigest aru saama.

Ning mõni aasta hiljem, kui vanad valukuuri töömehed sammusid voogavas rahvamurrus punaste lippude all, sammus Kaivas just Peetri kõrval. Ta süda oli täis keevat rõõmu ja enneolematut uhkust. Ta nagu oleks tahtnud praegu nutta, nõnda kees süda kõigest üle. Aeg-ajalt piilus ta salamahti suurvelje poole, kelle muidu nii tõsised silmad olid imelikult niisked.

«Mis sul on, Peeter?» küsis Kaivas veljelt.

«Ei midagi . . . See kõik on nagu unenägu . . .»

Ja nagu unenägu see oligi . . . Aasta hiljem olid nad Peetriga jälle kõrvuti, seekord augustikuu märjas rohus Tallinna vanade müüride all. Nad kaitsesid seda lühikest vabadust, mis oli nagu muinasjutt tõeks saanud.

Nüüd olid nad mõlemad siin: tema ja suurveli Peeter.

Vahekäikudes istusid mitmel pool võitlejad varjatud tulede ääres ning rääkisid lahingu sündmustest. Nad olid juba unustanud viienda pealetungi, mille suits polnud veel jõudnud hajuda kaevikute kohal. Räägiti ja tuletati kõiki lahinguid segamini meelde, mõned naersid ja heitsid nalja, nõnda et selle kõma kuuldus kaugele pimedas öös.

Leitnant Kaivast, oma roodukomandöri nähes tõusid mehed üles ja tervitasid. Seda ei nõutud siin, lahinguväljal, kuid võitlejad tegid seda vabast tahtest.

Keegi ütles:

«Seltsimees leitnant, võtke istet.»

Talle lükati tule juurde tühi miinikast, ja Kaivas istus. Ta ümber oli kümme või kaksteist meest, pisut habetunud ja pesemata nägudega, pealt näha päris harilikud lihtsad inimesed. Ükski neist ei paistnud kangelasena.

Just tule ääres lamas pikakasvuline võitleja, püss vastu rindu surutud, ning magas. Ta ei kuulnud teiste kära ega kõnelust, surudes pea jäätanud mullakambale nagu oleks see pehme padi. Üleeile hävitas ta kuus fašisti. Eile heitis ta granaadi vaenlase tanki roomikute alla. Ent nüüd magas väsinud mees raskelt ning rahulikult, unustades kõik ümberringi.

Tema kõrval soojendas tule paistel pikk kondine maapoiss oma suuri kämblaid. Ta oli kogu aja vaikinud, ainult pealt kuulanud teiste lugusid. Nüüd võttis ta mütsi peast, keerutas seda käte vahel ning näitas:

«Näete, kus kurivaim, ära rikkusid hea talimütsi. Terve valangu lasksid läbi . . . teine kõrv on päris lontis.»

Kõik hakkasid naerma.

Ta häälest kostis sügav kahetsus, otsekui oleks see ainuke müts maailmas. Keegi küsis teiste selja tagant:

«Kas sa jätsid fritsudele siis selle tasumata?»

«Ei jätnud!» lõi kõneleja rusikaga vastu sinelirinda ja sülitas: «Mitte ei jätnud, tõesõna. Viskasin kõik oma granaadid neile vastu pead, et kui rikkusite minu mütsi, siis olgu ka teil räbalad. Mis teie hirnute nagu varsad, kas ei usu? Kui valgeks läheb, võite oma silmaga näha, mitu kiivrit olen lõhki tagunud.»

Leitnant Kaivas tundis kõnelejat.

Nad olid maganud kõrvuti Uraali õppelaagri naridel. Kevadine vihm ja suvine päike oli neid seltsis kõrvetanud valgetüveliste mägikaskede all. Nüüd olid nad siin ja võitlesid jälle kõrvuti põlise verivaenlase vastu.

Tule juurde astus teisest vahekäigust pikk poiss, käsi sineli all sidemega kaela seotud.

«Kas sa haiglasse ei läinud, Matt?» küsis Kaivas.

«Ei läinud,» raputas võitleja pead.

«Miks?»

«Hakkas kahju. Tulime kõik seltsis . . . omad mehed . . . kuidas sa jätad nad maha ja poed haiglasse. Süda ei lubanud minna.»

Mehed naersid:

«Aga fašistide nuhtlemisest ei saa sa ikkagi osa võtta. Oled ühe käega . . . aga ühe käega mees pole lahingumees.»

«Tühja kah!» heitis Matt terve käega. «Selle kriimustuse magan hommikuks terveks.»

Ta valged naeratlevad hambad välgatasid vastu tulelõket.
Leitnant Kaivas tundis rõõmu.

Niisugune oli seitsmes rood — tema rood. Nad kaitsesid sammugi taganemata seda tükikest Nõukogude maad, kus suvel lokkasid kolhoosi viljaväljad, kostis noorte tüdrukute laul ning naer. Nüüd puhus sellest üle karm detsembrituul. Kuid neile oli siiski see lapike maad püha, siit tuli minema kihutada anastajad.

Mõned võitlejad jäid väsimusest tukkuma. Rooduvanem laotas telkmantli tule äärde ning ütles leitnant Kaivasele:

«Heitke siia, siin on pisut soojem.»

Kaivas tundis, et ka tema silmad on kinni vajumas.

«Ei,» raputas ta pead, «ma pean kohe minema.»

Ta tõusis püsti, kuigi see nõudis pingutust. Ja pikkamisi hakkas ta mööda vahekäiku edasi astuma. Kuid juba mõne sammu järel pöördus ta tagasi ja küsis:

«Kus Peeter on?»

Kogu aeg oli ta nagu kartnud vastust sellele küsimusele. Nüüd tekkis hetkeks vaikus. Leitnant Kaivas tundis, kuidas ta jalalihased hakkasid ootusest värisema. Siis vastas keegi:

«Peeter on postil.»

2.

Peaaegu iga paarikümne meetri järel moodustas kaevik väikesed sissekaevatud õnarad. Need olid kuulipildujate pesad. Nüüd olid nad enamasti tühjad, ainult mõned üksikud valvurid seisid oma kohtadel kuulipildujate taga.

Seersant Peeter Kaivase post asus just kaevikute keskel. Siin oli võidelnud ta kaks päeva ja ööd. See kitsas õnar lumise valli ja kuulipilduja-alusega näis muutuvat tema maailma keskpunktiks. Siit, kus seisis tema, ei tohtinud vaenlane läbi pääseda. Eile langesid tema kõrval kaks seltsimeest, kuid seersant Kaivas jätkas võitlust. Üks miin purustas ta kuulipilduja — Kaivas haaras granaadid ja seisis vankumatult oma kohal.

Nüüd vilksatasid need mälestused ühes jäiste tuulepuhangutega ta eest mööda. Öö muutus vastu hommikut veelgi külmemaks, tõmbus justkui klaasiseks. Detsembritaevas hakkas pisut valgenema. Kahvatu külm valgus langes alla jäätanud

põõsastele ning lumisele väljale nagu piimjas udu. Iga häälitsus helises puhtalt ja kõlavalt nagu viiulikeeltel.

Seersant Kaivas tampis külmetavaid jalgu. Kesktalve pakane lõikas nagu noaga läbi viltide ning sooja kare-halli sineli. Kuid seersant Kaivas ei hoolinud sellest. Nüüd pimedas oli hea mõtelda. Kõik kujutlused omandasid erilise teravuse, muutusid nagu piltideks. Otsekui sügavast mälestustekaevust tõusid need pildid, hajusid pikkamisi, kadusid hoopis. Ent varsti tõusid nad veel selgematena ja ligilähistemana.

Ta kujutles kitsast toakest, madala lae ja lubjatud seintega hallide paekivimajade vahel. Võib-olla just praegu ei tulnud seal ka noorele naisele silma und, ja kaks igatsevat mõtet kohtusid detsembri pimedas öös. Naise kõrval magasid rahulikult väike poiss ja tüdruk. Mõnikord küsisid nad emalt:

«Ema, ütle, kuna isa tagasi tuleb?»

Noore naise silmad muutusid kurvaks. Ta silitas kareda pihuga poisu ja tüdrukukese pehmeid juukseid ning vastas:

«Oodake, varsti . . . varsti tuleb.»

«Kas uueks aastaks tuleb, ema?» hõikas poisu vahele.

Naine mõtles pisut ja vastas siis kaalutledes:

«Ei, uueks aastaks vist ei tule.»

«Siis kevadeks, kui ma uue kirju kleidi selga panen?» kilkas tüdrukuke.

Ema silitas tema valgeid pehmeid juukseid ja naeratas:

«Jah, vast siis, kallike.»

Nõnda oli seersant Kaivas kujutlenud kümneid kordi. Talle näis, nagu hakkaksid need pildid otse elama, nagu võiks ta nii imeselgelt näha poisu kahvatuid palgeid, tüdrukukese valgeid siidiseid juukseid ning noore naise kurbi silmi. Mõnikord rääkis ta nendega pimedas ja nad vastasid talle imelikke, armsaid sõnu. Kuid teinekord aga kärisesid kõik need õhulised kujutlused, ja siis pani ta käe kohkudes südamele ning küsis eneselt:

«Kas leian nad tagasi jõudes veel eest?»

See kohutav mõte torkas iga kord nagu terava noaga ta südamesse. Siis oli ta niisugune kohkumatu, täis viha ja meeletust. Ta kuulipilduja sülitas tuld ning silmad olid täis külma valvsust nagu kord valukuuri nõgise katuse all, kus ta valas metalli.

Nüüd kuulis ta vahekäigus hüüet:

«Peeter!»

See oli väikeveli Ants.

«Siin!» vastas ta.

Nad nägid pimeduses vaevalt teineteist, kuid haarasid ümbert kinni, patsutasid õlgadele ja kallistasid, nagu oleksid pikad aastad möödunud nende viimasest kohtamisest.

Mõned silmapilgud ei lausunud kumbki sõna, vaikisid. Siis küsis leitnant Kaivas:

«Kas oled terve?»

«Terve,» vaatas Peeter. «Ainult kaks korda riivas pisut.»

«Riivas?» haaras Kaivas suurvelje käe.

«Jah. Palgel põletab nagu tulega.»

Leitnant Kaivas ei näinud küll pimeduses suurvelje palgel kuuli põletavat jälge, kuid ta kujutlusse kerkis Peetri rahulik, kohkumatu nägu, mis ainult mõne sentimeetri kauguselt oli tundnud surma hingust. Ja korraga haaras ta uuesti liigutatult venna käed, mis hoidsid ikka veel relva, ning surus neid südamlikult.

«Sul on palavik,» lausus Peeter hoolitsevalt.

«Ah!» heitis leitnant Kaivas. «Võib-olla ongi pisut, tühine asi, seda ei tohi tähele panna. Nüüd tuleb vastu pidada. Vastu pidada, tähendab võita. Ja ainult võit viib meid tagasi sünnimaale, koju.»

Ta nagu ootas, et Peeter midagi ütleks. Kuid see oli napisõnaline ja vaikne nagu alati. Nende taga valgustas roheline rakett detsembritaevast. Välikatlad olid kohale jõudnud ning kutsusid toidutoojaid. Ees oli kõik vaikne, nagu polekski poole tunni eest sinna tagasi roomanud kaotanud vaenlane. Tuul rabises võseriku jäätunud raagudes, ja eemal, kilomeetrite taga, hõõgus põlev linn.

Leitnant Kaivas vaatas hõõguva kuma poole ning talle meenusid mälestused Tallinna vanade müüride alt.

«Peeter,» lausus ta.

«Mis on?»

«Kas mäletad, kui olime kõrvuti Tselluloosi juures? Ümberringi põles juba kolmandat päeva. Teisel pool teed hakkas üks haavatu appi hüüdma ja meie jooksime kuulide alt läbi tema poole.»

«Mäletan,» vastas Peeter. «See oli just sinu sünnipäeval . . . sa said kahekümne aastaseks.»

«Tõesti, kas oli nii?» imestas Kaivas. See oli tal täiesti ununenud.

See mälestus meenutas leitnant Kaivasele, et kogu ta elu seisab alles ees. Kakskümmend kaks eluaastat andsid talle õiguse olla rõõmus, ülemeelik ja surmapõlgav. Ta armastas oma suure sooja ja võltsimatu südamega kõike, mis liikus tema ümber. Ta armastas Peetrit, armastas oma roodu, neid tublisid, vapraid poisse, kelledega võitles siin lumisel väljal, armastas seda suurt, võimast maad, mis oli talle, tähtsusetule metallivalajale, andnud võimaluse tõusta roodu komandöriks. See oli nagu muinasjutt, mida ta oli lugenud kauges lapsepõlves.

Ja keset neid mitmesuguseid katkendlikke mõtteid tuli talle jälle meelde tänane õhtu. Täna võetakse nad vastu Lenini-Stalini partei ridadesse, tema ja ta suurveli Peeter. Peeter astub juba partei liikmeks, tema aga kandidaadiks. See mõte erutas leitnant Kaivast, täitis kogu ta südame.

«Meie ei lähe sinna tühjade kätega,» hakkas ta jälle rääkima. «Need viis tagasilöödud pealetungi räägivad meie eest . . . Vaenlase kuuliarm su palgel on parimaks soovituseks.»

Väikevelje sõnad tabasid Peetrit otse südamesse. Korraga täitis teda otsatu rõõm ja kindlus. Kui imelik see kõik on, et tema, lihtne metallivalaja, Vene-Jaapani sõja invaliidi poeg, kes kuulnud elus palju pilget, võetakse kuulsusrikkasse Lenini-Stalini parteisse. See oli nagu suur kujutelm, mida on ammu oodatud ning igatsetud. Nüüd saab see tõeks.

«Jah, tõsi, meie ei lähe sinna tühjade kätega,» kordas ta väikevelje sõnu.

Leitnant Kaivas vaatas käekella.

«Kolmveerand viis,» ütles ta.

Peeter heitis kumava linna poole pilgu, kus oli vaikne, ja vastas:

«Nüüd ei tule nad enne hommikut.»

«Jah,» kordas Kaivas ning ajas enda sirgu.

Ning korraga oli ta jälle komandör, seitsmenda roodu juht, kes raputas enesest kõik kujutlused ja unelmad.

«Ela hästi,» ütles ta vennale. «Õhtul läheme seltsis.»

Peeter ulatas talle sõnatult käe.

Vahekäigu lõpul asus blindaažitaoline ruum kitsa eeskoja, kahekordsete naride ja laskeavadega. Kolm korda palke ja

ligi meeter mulda katusel muutsid selle kindlaks kergemate suurtüki-mürskude ning miinide vastu. Vaenlase kuueraudne «kriuks» põrutas ainult laest ja seintelt varisevat mulda alla.
Selles varjendis puhkas kolmas rühm.
Kümmekond meest magas naridel raskete võitluste väsimust. Ühe laskeava kõrval asus lihtne kirvega tahutud laud, millel põles tibatilluke rasvalamp. See ei suutnud kogu ruumi valgustada, selle lõpp kadus pimedusse. Ainult lauale tekkis värelev valgussõõr, mille laigus istus noor võitleja ja kirjutas juba pool tundi kirja. See oli raske kiri, nõnda et mitu korda tuli selle kirjutajal panna pliiats lauale ning pikalt mõtelda. Siis võttis ta jälle pliiatsi ning jätkas sõnahaaval oma tööd.
Samal laual, pisut varjus, lamas raske granaadikimp ning selle kõrval laetud automaat. Võitleja võttis küljetupest pussi ning lõikas automaadi punakale pärale kolm uut kriipsu. Need olid kolm fašisti, keda oli täna öösel tabanud ta kuul. Nüüd oli automaadipäral juba hulk kriipse, neid võis olla ligi paarkümmend.
Väljast kostsid sammud, noor võitleja tõstis pea ja jäi kuulatama. Kui leitnant Kaivas ukseavast kummargil ruumi astus, tõusis kirja kirjutaja ning raporteeris sosinal:
«Seltsimees leitnant, kolmanda rühma komandöri asetäitja punaväelane Niklus. Võitlejad puhkavad.»
Leitnant Kaivas silmitses ruumi. Ta ei näinud pimeduses palju, ainult kuulis meeste rahulikku hingamist ja nende liigutuste rabinaid läbi une. Mõnigi mees pidas veel praegugi, kinnisilmi, ägedat võitlust vaenlase vastu.
«Kas mehed on väga väsinud?» päris leitnant Kaivas.
«Jah,» vastas Niklus sosistades, nagu kartes seltsimehi äratada, «paljud pole kaks päeva ja enamgi silmi kinni saanud.»
Ta häälest kostis niisugune hoolitsus, nagu oleksid magavad mehed tema lapsed. Ent tema oli neist kõige noorem, vaevalt kaheksateistkümne aastane. Leitnant Kaivas vaatas Nikluse otsa. Siis vaatas ta kirjale, mida poiss püüdis käega varjata, vaatas ka granaadikimbule, automaadile ja selle valgetele, äsjalõigatud tärkmetele ning naeratas. Nende päevadega oli noorest poisist kasvanud tubli võitleja.
Talle meenusid Nikluse suured hirmunud silmad esimesel pealetungil.

«Kas kardad?» küsis tookord leitnant temalt.
Niklus raputas pead:
«Ma ei tea . . . mul on jõud otsas.»
Just nende ees kaevikuserval lõhkesid ühtejärge kaks miini ja külmunud mullakamakad paiskusid õhku. Niklus surus end kaeviku põhja ja kattis kätega näo. Ta kitsad õlad värisesid ja suured hirmunud lapsesilmad valgusid pisaraid täis. Leitnant Kaivasel hakkas temast kahju. Ta põlvitas tema kõrvale ning hakkas rääkima:
«Kas vabatahtlik?»
«Jah, vabatahtlik,» kordas Niklus.
«Kuidas siis tohib nõnda . . . vabatahtlik ja kardab. Praegu ei tohi karta, vaid peab tundma viha, põletavat viha. Just viha ja kättemaksuihaga tuleb võidelda vaenlase vastu. Kas sul pole ühtegi kättemaksuarvet sakslastega?»
«Kättemaksuarvet?»
Niklus tõstis pea ja vaatas küsides leitnandi otsa.
«Jah. Kas sa pole kunagi mõtelnud, mida on sakslased teinud sulle, su vanemaile, su kodumaale? Mõtle järele, kas pole ühtki veresüüd sinu, sinu omaste või kodumaa vastu?»
Niklus mõtles lühikese hetke.
«On,» vastas ta. «Kaheksateistkümnendal aastal tapsid saksa okupandid mu onu. Nad toppisid ta elusana Emajõel jää alla.»
Leitnant Kaivas võttis Nikluse kuuma, väriseva käe ja rääkis südamlikult nagu lapsele:
«Nüüd on sul põhjus. Maksa kätte oma onu eest! Maksa kätte oma kodumaa ajaloolistele vaenlastele! Iga kuul nende pihta, iga tapetud fašist olgu tasuks ülekohtu eest. Et eestlane saaks elada, selleks peab tema verivaenlane surema. Mõtle alati sellele, ära anna armu okupantide verekoertele. Siis ei värise kunagi su käsi automaati hoides.»
Harva rääkis leitnant Kaivas nõnda pikalt. Kuid nüüd olid tal sõnad voolanud nagu iseenesest. Niklus tõstis pea ja ta puhastes lapsesilmades oli imelik selgus. Nende paari minuti jooksul oli ta justkui kasvanud hoopis vanemaks, täisealiseks.
«Seltsimees leitnant,» algas ta.
«Jah?»
«Mul on häbi, et olin niisugune . . . Nüüd on mul kõik

selge. Ma pole argpüks ... ei, seda ma pole. Kuid korraks oli lihtsalt ... jõud otsas.»

Ta haaras oma automaadi, tõusis üles ning astus seltsimeeste kõrvale. Kõik aimasid — nad olid juurde saanud tubli lahingukaaslase, vapra võitleja, kes ei jäta neid raskel silmapilgul hätta.

Nüüd tuli see kõik leitnant Kaivasele meelde.

Kui eile sai kolmanda rühma komandör haavata, kandis Niklus ta vaenlase kuulide all sidumispunkti. Tagasi tulles võttis ta rühma juhtimise enda kätte. Kolm korda oli ta oma väikese rühmaga kõige ägedamates võitlustes. Nad hävitasid ühe vaenlase tanki ja lõid vasturünnakuga tagasi roodu fašiste. Kolm värsket noalõiget automaadi päral märkisid ära noore Nikluse võitlusteed.

Nüüd oli öö. Võitlejad magasid lahingute väsimust, kuid noor, alles lahingutes küpsenud komandör istus pisitillukese vilkuva tule juures ning kirjutas kirja. Võib-olla oli see kiri kallimale, kuid võib-olla olid need read ka sõprusest, kodumaa-armastusest, pühadest kohustustest. Leitnant Kaivas lähenes krobelisele lauale. Kuid Niklus haaras paberilehe, keeras selle kokku ning pistis kare-halli sineli alla põue.

«Ah-haa, saladus!» naeris leitnant Kaivas. «Kas tütarlapsele?»

Nikluse kahvatu nägu värvus punaseks.

«Ei,» raputas ta pead. «Mul pole ainustki tuttavat ... mitte ainustki ... ainult oma rühma poisid. Ema suri, kui olin kümneaastane, ja isast ei tea ma midagi.»

Niklus vaikis.

Nagu mingi saladus ümbritses seda väikest, mõnest vihikust väljarebitud paberitükikest, mida poiss varjas praegu oma südame lähedal. Leitnant Kaivas aimas, et midagi põles, kääris ja otsis väljapääsu selles noores südames.

Ta jättis noore rühmakomandöri istuma vilkuva rasvalambi juurde ning lahkus tasakesi ruumist. Tema selja taha jäi väike vahva rühm, kes visalt kaitses tükikest nõukogude maad.

3.

Väljas valgustas üksik rakett lumiseid põlde.

Leitnant Kaivas astus mööda vahekäike edasi. Nüüd tundis ta selgesti vaevavat rammestust, mis vajutas ta õlgadele nagu raske koorem. See otsekui ähvardas teda maha suruda, enese alla matta. Leitnant Kaivas surus tugevasti lõuapärad vastamisi ning astus kangekaelselt edasi. Ta ei tohtinud varem puhata, alla anda sellele neetud roidumusele, mis täitis kõiki ta liikmeid, kui oli täitnud oma ülesande.

Ta kohtas lõkke juures rooduvanemat.

«Seltsimees leitnant, seitsmendas roodus kohal viiskümmend kuus võitlejat,» raporteeris see.

Leitnant Kaivas kordas mõttes:

«Viiskümmend kuus . . .»

Üleeile oli neid sada kolmkümmend. Eile oli neid ligi sada ja nüüd ainult viiskümmend kuus. Ta surus huuled kõvasti kokku ja vaatas meeste otsa. Viiskümmend kuus . . . viiskümmend kuus . . . See oli esimene rühm, tema parem allüksus, kus ta aasta tagasi oli olnud jaokomandöriks. Ta oli paljudega neist maganud kõrvuti naridel, söönud ühisest sõdurikatlakesest, tundnud nende muresid ja rõõme. Viiskümmend kuus . . . viiskümmend kuus . . . Uraali valgetüveliste kaskede all olid nad endile võistelnud punase rändlipu.

«Meie ei anna seda lippu käest!» tõotasid nad, ja Uraali tippudelt kõmasid need sõnad tagasi.

Nüüd võitlesid nad selle punase lipu all.

Leitnant Kaivas tundis kõiki võitlejaid. Seal oli suur ja tugev Pappsaar, laiade õlgade ja raske, kõikuva kõnnakuga. Ta oli endine meremees ning liikus ka nüüd mööda lumist välja, nagu astuks kiikuval pargasel. Tema kõrval lamas prillidega poiss, arstiteaduse üliõpilane, keerates parkunud sõrmede vahel mahorka-tubakat ajalehepaberisse. Nüüd oli ta esimese rühma sanitar. Nii oli neid kümme või viisteist meest, kõik vanad tuttavad — lahinguväljade seltsimehed.

Kuid leitnant Kaivase silm otsis nende hulgast puudujaid. Talle meenus esimesena väike Lest punase armiga palgel — mälestus hävituspataljonide võitluspäevilt.

«Kus on väike Lest?» küsis ta.

Rooduvanem vastas:

«Langes. Matsime koos Lellepiga vahekäigu lõppu. Nad olid ikka sõbrad.»

Leitnant Kaivas tundis valusat pistet südame all. Jah, Lellep ja Lest olid lahutamatud sõbrad. Nüüd puhkasid nad koos ka viimast und. Kuid selle meeldetuletamise sekka turgatasid meelde ka teised puudujad: alati lõbus Villu, endine konservatooriumi õpilane, kes laulis ja tantsis igal siiasõidu peatuskohal, kirjutas tütarlastele armastuskirju ning suudles neid jumalagajätuks vagunite vahel. Siis üksik Truuvere, kes alatasa märkis midagi paberilipakatele, nagu kavatseks kunagi kirjutada romaani. Võib-olla kavatseski ta seda, kuid kunagi ei rääkinud sellest. Ja kus on Väät, vana valukuuri meistriabi, kes kord aastate eest oli teda viinud nõgise valukuuri alla ja ütelnud:

«Emba-kumba, kas sa hakkad armastama seda tööd, või lased kohe jalga. Kui jalga lased, siis saab sinust looder, vilets, ülearune inimene.»

Nüüd ei olnud enam vana Vääti.

Nõnda leidis leitnant Kaivas ikka ja jälle uusi inimesi, kes siin tule juures puudusid. Neid oli järele jäänud ainult väike käputäis, viiskümmend kuus proovitud, lahingutules proovitud võitlejat. Kuid nad olid niisama rahulikud ja kindlad nagu siia tulles, kui hakkasid kaevama külmunud maad. Neist ei kahelnud keegi hetkekski võidus.

Just leitnant Kaivase kõrval istus tulepaistel lühike ja jäsajas võitleja, müts pisut viltu peas, niiviisi uljalt, nagu hakkasid kandma ainult proovitud lahingumehed, ja harutas pikkamisi lahti oma seljakoti paelu.

«Poisid,» hõikas ta oma kaaslaste poole, «kas keegi pole silmanud siin kuskil vedelemas mõnd mutrikest, kruvikeerajat või muud niisugust?»

Paar võitlejat turtsatasid naerma.

«Sorksepp, kas mõtled asutada rändava vanaraua-kaupluse?» torkas keegi teravalt.

Jäsajas poiss kohmetas pisut.

«Ei-noh,» tõttas ta end kaitsema. «Pärast sõda tuleb jälle kõike tarvis. Kahe palja käega ei saa midagi peale hakata. Aga kui on tööriistad, siis läheb palju kergemini.»

«Ja sina kogud neid tööriistu?»

«Kogun,» vastas Sorksepp tõsiselt ja lihtsalt. «Kui teil

oleks mõni mutrike või polt, mul oleks just niisuguseid tarvis.»

«Vaat, siin on sulle koguni pool hooratast,» näitas keegi suurele purustatud metallimürakale, mis vedeles kaeviku äärel. «Pista muudkui kotti, läheb tarvis.»

Kõik pistsid laginal naerma.

Leitnant Kaivas viitas pilguga kotile ning küsis:

«Kas selle kõik oled juba kogunud?»

«Jah.»

Kaivas katsus kotti. Ta tundis üht vasarat, tange, mutrikesi ja metallitükke. Neid oli kogutud päris tubli kandam.

«Kas see raskeks ei lähe?» päris ta sõbralikult.

«Mõnikord on tõesti pisut liig,» vastas Sorksepp avameelselt. «Mõtlen küll üht või teist ära visata, kuid siis hakkab nagu kahju, — kord tuleb ju kõike jälle tarvis.»

Pikkamisi hakkas ta oma koti paelu lahti harutama, puistates tule juurde terve hunniku raskeid metallesemeid — mutreid, kruvikesi, paar väikest vaskkraani, traaditükke, tööriistu — kõike seda, mis oli vedelnud kasutamatult poris ja lumes.

«Vaat, see kruustang on väga raske, vähemalt kolm-neli kilo,» haaras ta pihku juba roostetama löönud tööriista. «Leidsin selle juba ammu, kuu aega tagasi, meie rännaku esimestel päevadel. Tookord läksime kogu öö läbi lume ja lörtsi. Mitu korda mõtlesin seda kruustangi ära visata, hakkas vaevama selga. Kuid süda ei lubanud, mitte ei lubanud. Ja sellest saadik kannan teda kaasas, võtan mõnikord seljakotist välja ja mõtlen: oi-oi, küll oli rännak, pime öö, mitte sammugi ei näinud ette teed.»

Ta rääkis seda pikkamisi ja soojalt, nagu oleks igal esemekesel oma elulugu. Selle juures nühkis ta kareda sinelivarrukaga tööriistalt punaseid roostetäppe.

«Selle tööriista abil võib teha kõike,» rääkis ta oma kruustangidest, suured hallid silmad täis lapselikku südamerõõmu. «Mõne minutiga pole lihtne harilik rauatükk enam see, mis oli. Temast saab kruvi, mutter, aas, kuid võib-olla ka sahatera või vedruleht. Ja siis teenib see rauatükk inimest, kergendab tema tööd ja vaeva.»

Ta oli kruustangid hoolikalt roostest puhtaks nühkinud ja peitis tagasi kotti. Siis võttis ühed traadilõikamise käärid ja vaatles neid naeratades.

«Need leidsin eile, kui fritsud olid jalga lasknud. Vaatan üle kaeviku ääre — kümme-viisteist meetrit eemal käärid maas. Ronin välja, rooman mõned meetrid, aga korraga — plaks! Kuskil pesitses snaiper. Litsusin vastu maad, mõtlesin kas minna või mitte. Korraga jälle — plaks! Keegi nagu oleks turjal sinelit rebinud. Pöördusin tagasi ja leidsin, et snaipri kuul oli keset sineliselga augu puurinud. Aga kui pimedaks läks, tõin ikkagi käärid ära.»

Siis võttis Sorksepp pihku väikese rauasae ja rääkis:

«Vaadake, eks ole lihtne — ainult tükike teraslehte. Kuid osav meistermees võib sellega teha imet. Rauasaag, vasar ja viil, nendega võib üles ehitada tehased, vabrikud ja linnad.»

Leitnant Kaivasele hakkas meeldima see võitleja, kes rääkis nõnda armsalt ning soojalt rauast ja tööst. Ta ise oli metallivalaja ning tundis kõiki neid muresid ja rõõme, mida rauatöö kaasa tõi. Iga hästiõnnestunud valu tundus nagu looming, nagu osake töömeestest enestest.

«Kas olid valaja?» päris ta.

«Ei, olin sepp, kolhoosis. Sellepärast valutabki mu süda, kui näen igal pool vedelemas roostes atru. Võib-olla on ka minu kolhoosis Leningradi lähedal kõik hävitatud. Sõda lõpeb, kõik on tarvis üles ehitada, uuesti otsast alustada. Sellepärast on igal rauasael, mutrikesel ja poldil määratu suur tähtsus. Kui ma mõtlen sellele, siis ei saa jätta ühtki vajalikku eset lumme vedelema. Süda lihtsalt ei luba.»

«Õigus!» noogutas leitnant Kaivas pead.

Nende ümber kuulatasid mehed. Nüüd nad ei naernud enam kummalist Sorkseppa, kes korjas oma seljakotti kruvikesi, mutreid, raudpolte.

Tal oli oma kindel, õilis eesmärk.

Mürakas Kallaspoolik, kes võis üksi kanda kogu päeva raskekuulipildujat, patsutas Sorksepale õlale ja ütles:

«Kuule, vennas, kui sul mõnikord see rauanoos raskeks läheb, eks viska siis minu turjale. Aitan sind kilomeetrikese edasi.»

Leitnant Kaivas tõusis üles.

Ta süda oli rahul ja kerge. Niisuguste tublide meestega ei kartnud ta kaitsta seda tükikest nõukogude maad. Kuigi neid oli ainult väike käputäis — viiskümmend kuus meest —, seisid nad nagu juurdunult oma kohtadel.

4.

Võseriku kohal vinetas varahommikune udu.

Hommik oli külm ja lõikav nagu vahe nuga. Pikkamisi tõusid udus nähtavale mäekumerikud, pikad lohud täis lund, kidurad, lehtedest alasti roogitud puud. Vasakul oli kunagi küla asunud. Nüüd kerkisid seal ainult ahjude rusud, söestunud väravapostid ja üksikud kõrbenud puud. Mõni nõgine korstnajalg tõusis keset lumist valevust kõrgele nagu hiiglasõrm.

See oli laastatud maa.

Kogu ümbrus oli hüljatud, maha jäetud, purustatud. Siit hoidusid isegi linnud eemale, põigates lennul teelt kõrvale. Ainult mõned üksikud varesed keerlesid kraaksudes laiade lumiste põldude kohal ja kadusid siis jälle metsatukkade variu.

Kuskil polnud näha ainustki inimest, mingit liikumist ega elumärki. Kuid see vaikus oli ainult näilik ja petlik. Kui kuskilt tõusis mõni maskeerimata kiiver, hakkasid kohe tärisema kuulipildujad, automaadid, snaiperipüssid. Lajatasid miinid, jättes puhtale lumele nõgiseid ringe. Sajad valvsad silmad valvasid nägematult nende näiliselt tühjade, mahajäetud lumiste põldude, põlenud ahervaremete ja madala lepavõseriku üle.

Just seitsmenda roodu kaevikute ees mattis tuul lume alla rohekas-hallides sinelites kägardunud kogusid. Leitnant Kaivas vaatas sinna ega lausunud sõnagi. Neid oli kogu väli täis — põõsaste all, põlenud ahervaremete keskel, just kaevikute ees. Üks pikk okupant, teraskiiver veerenud peast, valmistus justkui kogu aeg hüppele. Kuid ta ei hüpanud. Nõukogude võitleja tabav lask oli igaveseks lõpetanud ta elajahüppe.

Kaevikute tagant võserikust lähenesid roomates käskjalad. Aeg-ajalt kostsid läbi hommikuse udu nende hüüded:

«Seitsmes rood . . . teade staabist! Seitsmes rood!»

Leitnant Kaivas sai väikese paberilipaka. Ta tundis nüüd end palju erksamana, tuim valu meelekohtades oli üle läinud. Tund-poolteist magamist andis tagasi kogu endise jõu. Külmetavate sõrmedega harutas ta teate lahti ning luges pliiatsiga rutuliselt kirjutatud sõnu.

«Vastu pidada. Abi saabumas.»

Leitnant Kaivas mõtles ühe hetke. Ta vaatas meeste otsa, kes seisid tema lähedal. Sõnagi lausumata haaras ta pliiatsi ning kirjutas paberilipakat vastu vahekäigu krobelist seina surudes ainult ühe sõna:

«Tõotame!»

See oli püha sõna. Viiekümne kuue eesliinimehe sõna, kes seisid siin vaenlase vastu valvel päeval ja ööl. Ta ulatas sõnagi lausumata kirja käskjalale tagasi. See vaatas hirmunud pilguga tema ja meeste otsa, nagu oleksid nad pärit ebatõelisest maailmast. Siis ajas enda järsku sirgeks ja küsis:

«Seltsimees leitnant, kas lubate lahkuda?»

«Minge!»

Käskjalg kadus rutates võseriku alla.

Need mehed siin, keda tagapool staapides peaaegu kadunuks peeti, elasid siiski. Nad hingasid veel värsket detsembriõhku, mõtlesid oma kodudele ja omastele, naersid ning heitsid üksteisega naljagi, nagu oleksid oma igapäevase töö juures. Nemad ise — eesliinimehed — tundsid just kõige vähem kohutavat selle sõna ees.

Piki vahekäiku tuli Niklus ja kutsus leitnant Kaivast kartuleid sööma.

«Kartuleid?» imestas see. «Kust te need välja võtsite?»

«Mehed vaatasid enne valget pisut ringi. Viiskümmend meetrit meist eemal asub üks purustatud dzott kartulitega. Sealt tõimegi noosi.»

Nad astusid mööda vahekäiku edasi. Niklus käis kiirelt ja Kaivas silmitses enda ees ta hüplevaid õlgu.

«Kas kirja ära saatsid?» küsis ta.

«Ei saatnud,» vastas Niklus.

«Miks? Oleks võinud seda käskjalaga saata.»

«Ei, seda kirja ei saada ma kunagi, see asub siin.»

Niklus pööras ümber ja surus käe südame kohal vastu kare-halli sinelit. Kaivasele tundus, nagu heliseks midagi iseäralikku, peaaegu pühalikku ta hääles.

Samal silmapilgul rebenes kaevikute ees uduvall ning hommikune päikesevalgus lõi tuhandetes varjundites nende ees lumel sädelema. Kõikjal särasid miljonid imepisikesed lumelitrid nagu kristallid. Nagu lai jõgi voogas valgus mööda lumist lagendikku alla, laienes üle kaevikute, madala võseriku ja põlenud ahervaremete. Põõsaste jäätanud oksad lõid mitmevärviliselt sädelema nagu kroonlühtrite tilgutid.

Mõlemad mehed seisatasid.
«Ilus!» lausus Niklus.
Ta joobus sellest hommikusest valevusest, lume helendavast puhtusest, päikese lainetavast särast ja kesktalve kargest külmast valgusest.
Alles mõne hetke pärast jätkas ta:
«Kui saaks seda nõnda maalida... sellest kujuneks meisterteos. Vaadake neid põlenud majade asemeid ja ahervaremeid. Lume helendav valgus otsekui rebib alasti kogu selle jälgi hävitustöö, mida okupandid siin korda saatnud. Need külmad ahjusuud ja korstnajalgade mahajäetud rusud õhutavad igas vaatajas viha. Nad on tummad süüdistajad fašistide metsikusest. Niisugune maal, see jutustaks enam kui ükski romaan.»
Leitnant Kaivas vaatas imestusega Nikluse otsa.
«Sa räägid nagu kunstnik,» lausus ta viivu pärast.
«Ma mõtlesin pärast kooli lõpetamist kunstikooli õppima minna. Kuid siis tuli sõda... ja siin ma olen.»
Leitnant Kaivas tahtis teda kuidagi lohutada, ütelda mõni südamlik sõna, kuid just samal silmapilgul kostis eemalt võseriku tagant vaenlase kuueraudse miinipilduja kauge süütekrigin. See vastik, roostetanud uksehingedele sarnanev krigin kõlas nõnda selgelt lumises vaikuses, nagu asuks vaenlase patarei ainult mõnesaja meetri kaugusel.
«Tähelepanu!» hüüatas leitnant Kaivas. «Kriuks-Matilde!»
Äkki vihises õhk nagu raskete tiivalöökide all. Üksteise järele lõhkesid kaevikute ümber miinid, paisates külmunud mulda ja helkivat lund vastu hommikust päikesevalgust. Ümberringi helises õhk tuhandetest metallikillukestest. Mitmele poole puhtale lumele jäid inetud nõgised miiniplahvatuse jäljed.
Kaivas vaatas Nikluse otsa. See seisis rahulikult ja kindlalt tema kõrval, silmad pisut pilukil ja käed rusikas. Ta näis veel väga noor, vaevalt kaheksateistkümne-aastane. Kuid nüüd ei olnud neis suurtes heledates lapsesilmades enam jälgegi kartusest ega hirmust. Nad näisid nõnda kindlad ja rahulikud, nagu oleks Niklus nende paari päevaga hulk aastaid vanemaks kasvanud.
Võseriku tagant kostis uus kuueraudse süütekrigin. Lahinguväljadel haarab mõnikord kummaline aim võitlejat,

mis hoiatab teda, justkui kaitseb ootamatu hädaohu eest. Nii haaras ka leitnant Kaivas seekord Nikluse sinelivarrukast kinni ja hüüdis:

«Kummardu!»

Nad kummardusid kaevikuvalli serva alla, ning just nende selja taha langes kuus rasket hoopi. Kaevikuseinad värisesid ja mitmel pool langes mulda pankadena alla. Lõhkenud miinide kibe suitsuving tungis ninna. Keegi hakkas tagapool oigama ja leitnant Kaivas hüüdis sanitare, et need ruttaksid appi. Ta vaatas randmel kella, puudus viis minutit üheksast.

«Meil jäävad täna vist kartulid söömata,» püüdis ta naljatada.

Veerand tundi kees ümberringi lumi ja külmunud maa. Iga hetke tagant langesid kaevikute ette ja taha nagu tohutud raudsed rusikahoobid, mis panid kaevikute seinad värisema. Kohati olid juba servad sisse langenud, täites mullaga vahekäike. Just nende ees nagu kargas tükk külmunud maad kaevikuservast välja, tõusis kõrgele õhku ja pihunes seal tuhandeks tükiks.

«Prrr!» kiskus Niklus jalgu varisenud mulla alt välja.

Leitnant Kaivas läks talle appi ning kühveldas paljaste kätega lund ja mulda eemale. Niklus rebis ühe jala välja ja hakkas kätega teist lahti kaevama. Uued miiniplahvatused tuiskasid nende ees ja taga mulda üles.

Viimaks sai Niklus püsti tõusta ja raputas end. Ta ulatas leitnant Kaivasele käe ja ütles:

«Tänan abi eest, seltsimees leitnant.»

«Tühja kah!» lõi see käega. «Kuid nüüd peame valmis olema. Nähtavasti valmistavad fritsud ette kuuendat rünnakut.»

«Kuues rünnak — kuues muhk otsa ette!» naeris lõbusalt Niklus.

Neid segas hüüe kaevikute tagant lumiselt väljalt:

«Seitsmes rood . . . seitsmes rood!»

See tuli nõnda ootamatult, et paljud unustasid vihisevad miinikillud ja vaatasid kaevikutest välja. Mööda lumist võserikualust roomas kiirelt lähemale üks võitleja. Aeg-ajalt tõusis ta püsti, tegi mõned kiired hüpped ja kadus jälle lumme.

«Pagan võtaks, kes see niisugune on?» mõistatasid mehed.

«Käskjalg staabist, kes muu.»

«Mine metsa oma käskjalaga!» vaidlesid teised. «Kas sa oled näinud, et käskjalad oskavad teha niisuguseid toredaid lahingumeeste hüppeid? Mitte kunagi! Alles hiljuti oli üks siin, kuskil polnud paukugi kuulda, aga tema värises nagu kobruleht.»

«Kes ta siis on?»

«Ootame, küllap näeme.»

Julge võitleja lähenes mööda lagedat välja seitsmendale roodule, hoolimata lõhkevatest miinidest, suurtükimürskudest ja raskekuulipilduja tulest. Ta lähenes päris lahingumehe moodi osavalt ja arukalt, temas oli julgust ja riski; miski hinna eest ei võinud see olla käskjalg või kokk. Sel mehel pidi olema tubli lahingumehe süda.

Korraga, kui läheneja oli jälle püsti tõusnud ning kiirelt põtkas uue varjava künkakese taha, tundis teda keegi.

«See on ju postivedaja Mikk!»

«Mikk jah, kes muu!» otsustasid nüüd naerdes ka teised. «Ainult tema saab sellega hakkama, mitte mõni käskjalg või kokk.»

«Ta on hävituspataljoni mees.»

«Ja missuguse teekonna tegi läbi laevaga.»

Kõik tundsid ja teadsid noort Mikku, endist seitsmenda roodu võitlejat, kes kuidagi vastu enda tahtmist oli sattunud polgu postivedajaks. Üks miin lõhkes otse tuleja lähedal. Ta kukkus kohevasse lumme, ja mitme silmapilgu jooksul hoidsid kümned eesliini mehed kaevikuserval hinge kinni. Mis juhtus Mikuga? Kas tabasid teda vihisevad miinikillud, mis võisid läbi lõigata lihast ja luust nagu habemenuga? Juba olid valmis mõned võitlejad Mikule appi ruttama, kui ta end jälle üles ajas ning kiiresti kaevikute poole jooksis. Kõik hõiskasid:

«Bravoo, Mikk! Pagana tubli poiss! Niisuguse jaoks pole veel Saksamaal kuuli valatud ega valatagi. Hõbekuuliga vast ehk saab teda tabada. Kahju, et ta veab ainult posti ja pole meie hulgas.»

Paari kiire hüppega jõudis postivedaja lõõtsutades kaevikusse. Mehed ümbritsesid teda uudishimulikult. Mikk rebis oma postikoti lahti, haaras paki kirju ja hakkas hüüdma:

«Tulge nüüd igaüks jaole. Pärlin!»

«Ei ole.»

«Künnap!»
«Haigemajas.»
«Matt!»
«Siin.»

Haavatud käega Matt sai väikese kolmnurkselt kokkupööratud kirja ning lahkus rõõmsalt. Nõnda avati ümbrikud siinsamas, kahurite ja miinipildujate tule all, ja võitlejad lugesid kaugeid ridu kodudest ning omastest. See oli nagu jällenägemine tuhandete kilomeetrite tagant.

Nende kohal säras detsembrikuu varahommikune päike. Kõikjal valendas puhas lumi nagu ääretu imekaunis valge vaip. See kõik oli nagu raamiks kirjadele, mida paljud võitlejad lugesid juba mitmendat korda. Tuttavad kirjatähed, soojad sõnad, kauged tervitused istutasid lugejate südametesse uut lootust ja jõudu.

Leitnant Kaivasel polnud saada ainukestki kirja. Kuid ta tundis suurt rõõmu postimehe tulekust, nõnda et haaras mõlemate kätega tema ümbert kinni ja küsis:

«Tähendab, sa tõid oma algatusel meile kirjad?»

«Mitte just täiesti nii, seltsimees leitnant.»

«Aga kuidas siis?»

«Kuulsin käskjalgadelt, et olete elus ja terved. Aga kirjad seisavad staabis juba teist päeva. Hakkasin sellest staabiülemale rääkima. Tema lõi käega. Läksin siis polgukomissari juurde ja rääkisin. Komissar mõistis kohe ja saatis mind teele.»

«Tubli!» leitnant Kaivas vaikis ühe silmapilgu nagu midagi järele kaaludes. Siis küsis: «Kuule, Mikk, kas sa ei taha jääda meie seltsi?»

Nooruki silmad lõid sädelema.

«Tahan,» ütles ta lihtsalt. «Kui ainult jäetakse.»

«Jäetakse!»

Leitnant Kaivas tundis niisugust rõõmu, nagu oleks ta saanud terve rühma uusi võitlejaid. Ta silmitses Miku käes järelejäänud kirju, nägi mõnd tuttavat, nüüd juba langenud või haigemajja saadetud võitleja nime ja ütles:

«Hoia need kirjad alles. Kord kirjutame neile vastused, et kõik teaksid, kuidas võitles seitsmes rood.»

Postipoiss pani kirjad pauna.

5.

Järsku vaikis mõneks hetkeks miinipildujate tuli.

See vaikus rippus nagu hoiatus purustatud kaevikute kohal. Kõik aimasid silmapilkselt, et nüüd tuleb kuues pealetung, otsustav silmapilk. Kuulipildurid asusid ruttu oma relvade taha. Pooljookstes vaadati veel viimast korda järele automaate ning vööl rippuvaid granaate. Ning juba järgmisel hetkel kostis nagu vastuseks sellele rutule eemalt kauge mootorite müra.

«Tankid!» hüüdis leitnant Kaivas.

Mööda kaevikute vahekäike ruttas Niklus ning kordas: «Tankid! Kolmas rühm kohale!»

Neid oli ainult viisteist või kakskümmend meest, määrdunud nägudega, pesemata, tulest kõrvetatud sinelite ja viltidega, kuuliaukudega mitmel pool, kuid nad asusid sellise kindluse ja otsustavusega oma kohtadele, nagu oleks neid terve rood.

Leitnant Kaivas võttis binokli ja vaatas üle lumise välja. Seal oli veel kõik vaikne ja rahulik. Vastu heledat detsembritaevast oli näha mõni pikkamisi ujuv udupilveke. Aga eemal, jäätanud võseriku taga, kõvenes vaenlase tankimootorite müra nagu ähvardav kõu. Leitnant Kaivas tundis imeselgesti — nüüd algab viimane pealetung, otsustav südamete proov viiekümne kuuele eesliini mehele.

Ta heitis kiire, kontrolliva pilgu üle kaevikute vahekäikude. Igal pool seisid võitlejad valmis raskeks lahinguks. Seal oli postivedaja Mikk oma automaadiga, müts uljalt kuklas, nägu nooruslikult elav ja rõõmus. Niklus rääkis midagi tõsiselt oma rühmaga. Kaivas ei kuulnud küll ta sõnu, kuid aimas neid.

Mööda vahekäiku tuli rutates Matt. Ta ei kandnud enam kätt sidemega kaelas.

«Kas terve?» küsis leitnant Kaivas.

«Terve!» vastas Matt naeratades. Kuul oli läbinud ainult ta pihupesa, puudutamata luud.

Seisatades leitnant Kaivase ees, küsis ta:

«Seltsimees leitnant, kas võin asuda Miku kõrvale? Meie magasime õppelaagris kõrvuti naril ja tõotasime seista kõrvuti ka lahingus.»

Leitnant Kaivas noogutas pead.

Matt asus Miku kõrvale, müksas teda õlast ning sosistas:

«Näed, oleme jälle kõrvuti. Kas mäletad...»
«Mäletan.»
Nende kõrval harutas Sorksepp aeglaste rahulike liigutustega seljast oma rasket kotti ning otsis kohta selle paigutamiseks. Kõik näis nii rahulik, igapäevane, nagu ei toimukski see otsustava lahingu eel, vaid hetk vabrikus enne töövilet.
Siis silmas Kaivas Peetrit.
Suurveli oli oma kohal kuulipilduja taga. Ta seisis nõnda kindlalt ja rahulikult nagu kaljurahn, mida ei suuda keegi oma kohalt nihutada. Sel hetkel tundis leitnant Kaivas end nagu kauges lapsepõlves, mil ta mõnel halval silmapilgul igatses Peetri lohutust. Ta astus mööda vahekäiku edasi tema poole ja nägi paarikümne meetri kaugusel suurvelje. Edasi ta ei saanud minna, nende vahel oli suurtükimürsk vahekäigu purustanud.
Leitnant Kaivas hüüdis:
«Peeter!»
Suurveli vaatas tema poole ja naeratas. Ta ei lausunud ainustki sõna, vaid tõstis rusikasse pigistatud käe üles. Leitnant Kaivas tundis, kuidas teda läbistas järsk rõõmupuhang. Nõnda oli teda ikka paljude aastate eest, poisikesepõlves, suurveli julgustanud.
Leitnant Kaivas tõstis vastuseks käe. Nüüd oli ta süda rahul. Ta läks mööda vahekäiku tagasi oma kohale. Just tema selja taga lõhkesid kaks miini ja puistasid alla külmunud mullakamakaid. Leitnant Kaivas seisatas ning vaatas tagasi. Ta nägi suitsu hajudes suurvelje tervena oma kohal kuulipilduja taga.
Samal hetkel kostis detsembri hallide pilvede all mootorite müra. Mõne silmapilguga paisus see kaeblikuks, mitmehääleliseks vingumiseks, mis näis tungivat läbi pilvede, päikesepaiste, läbi lumise võseriku ja külmunud maa. Viis või kuus vaenlase lennukit langesid alla eesliini kaevikute kohale. Nende alumiiniumtiivad ja pikad, röövikutele sarnanevad kehad välgatasid otsekui nooled päikese eredas valguses. Korraga vaikisid mootorid. Oli kuulda õhu vihisemist, mida sünnitasid saledad pikeerivad lennukikehad.
«Trahh... trahh... trahh!...» langesid pommid alla.
Kolm korda pikeerisid lennukid vilistava ulgumisega, langesid alla nagu röövkullid ning tõusid jälle mootorite huilgava kisaga. Välgatasid kõrged tulesambad, kõrvetav leek

nagu oleks puudutanud võitlejate nägusid. Eesliini kaevikute kohal tõusis läbipaistmatu tolmu- ja suitsupilv. Kõik värises, põrus, kõikus.

Tonnid metalli paiskusid ulgudes alla seitsmenda roodu kaevikute kohale, lõhkesid kõrvulukustava müraga, prahvatasid igale poole laiali tuhandete vihisevate kildudena. Kolmanda rühma tühi varjend varises raginal kokku. Vahekäikude toed murdusid, osa kaevikutest varises kokku, ette ja taha tekkisid sügavad lennukipommide kraaterid. Näis nagu hävineks sel väikesel maalapikesel iga elu, nagu ei suudaks selles põrgutules isegi külmunud maa säilitada oma vormi.

Kuid seitsmes rood püsis.

Mikk kargas kaevikuservale ning tulistas automaadist pikeerivaid lennukeid. Ta tulistas ägedalt, saates ühes kuulidega vastu helkivat päikest kogu oma raevu ja südameviha. Teda hoidis nagu mingi ime. Sajad killud vihisesid ta ümber, kuid Mikk ei hoolinud neist. Ta seisis julgelt ja otsekui trotsides lumise kaeviku serval, ning kõikide võitlejate südamed värisesid pisut tema pärast.

«Mikk, põrguline!» hüüdis eemalt leitnant Kaivas.

Kuid vaevu kuulis ta isegi selles lakkamatus mürinas ja plahvatuste tules oma häält.

«Mikk!» hüüdis leitnant Kaivas uuesti. Ta süda värises selle noore vapra võitleja pärast. «Heida maha... heida maha!»

Nüüd kuulis postipoiss teda. Ta hüüdis vastu:

«Vabatahtlikud võitlevad püsti!»

«Õigus, Mikk!» hüüdis talle Matt. «Vabatahtlikud võitlevad alati püsti!»

Ta hüppas Miku kõrvale lumisele kaevikuservale ning hakkas tulistama pikeerivaid lennukeid. Tema kõrvale põlvitasid kaks võitlejat Nikluse rühmast, siis veel ning veel ja hetke pärast pidas kogu seitsmes rood meeleheitlikku võitlust. Paljud mehed lamasid selili lumes ning tulistasid. Tankitõrjujad lasksid oma pikkadest püssidest, mis olid pisut rasked ja kohmakad tabama lennukite kiireid liigutusi. Nende kõrval tärisesid kõik kuulipildujad ja automaadid.

Lennukid pöördusid tagasi.

Leitnant Kaivas hingas kergendatult. Kuid ta tundis siiski salajast hirmu: neid oli olnud viiskümmend kuus meest, ent kui palju oli nüüd neist järele jäänud. Ta hõikas roodu-

vanemat. See tuli rebitud mütsikõrvaga, nägu tahmunud, veidi kõikudes. Üks miin oli lõhkenud just tema lähedal, kergelt põrutades.

«Kontrollige roodu,» käskis leitnant Kaivas.

«Kon-kon-trollisin,» kogeles rooduvanem. Ta näis olevat põrutusest veel hoopis segane. «Ka-kaks haavatut.»

«Kõik?»

«Kõ-kõ-kõik!»

«Tänan. Aga teie minge kohe sanitaarpunkti.»

Rooduvanem kõhistas tükk aega enne kui suutis öelda ainsa sõna:

«Sii-sii-siia.»

Kogu rood tundis nagu uut jõudu. Mehed tõusid püsti, vaatasid üksteise otsa ning naeratasid. Nende pilkudes oli uhkust ja võidurõõmu. Matt hüppas tagasi kaevikusse ning hüüdis:

«Tagasi lõime! Ma usun, et üks «Junkers» sai pihta. Nagu part klaperdab ta teistele järele.»

«Õigus! Selle augu tegid pikapüssi-mehed.»

Tankitõrjujad seisid tõsiselt ja rahulikult oma pikkade relvade juures. Mõned neist pühkisid mütsipõhjadega üle higiste nägude. Nad olid kõik vaikivad poisid, pisut õlised ja suitsunud nagu sepad oma alasite juures. Keegi neist ei kiidelnud, kuid tundsid siiski heameelt, et neid oli tähele pandud, nähtud nende ebavõrdset võitlust lennukitega.

Kõigil oli kerge ja lõbus, raske lennukite rünnak oli möödunud. Kaks haavatut ja põrutusest kogelev rooduvanem, see oli tühine kaotus. Detsembripäike helkis lumel. Karedate sinelite all hakkas hubaselt soe. Võitlejad keerutasid ajalehepaberisse tubakat ning läitsid — kätega tuult varjates — suitsu. Need olid rõõmsad, rahulikud minutid, nagu õhtud pärast väsitavat tööd. Mõned hetked tõmbas kogu rood hinge tagasi. Sorksepp võttis seljakoti ning hakkas selle paelu lahti harutama.

Lennukid olid ammu kadunud, kui hakkas jälle paisuma võseriku taga tankimootorite müra. Nüüd kostis see lähemalt, lumiste raagude tagant, ähvardavalt nagu lähenev kõu.

Leitnant Kaivas püüdis aimata vaenlase kavatsusi võseriku varjus. Ta ei näinud midagi, madalad jäätanud lepad varjasid kõik. Kuid arvestades lennukite rünnakut, tihedat

miinipildujate tuld ja tankide koondumist pealetungi lähistel, võis oodata uut rünnakut.

«Kohtadele!» hüüdis ta.

Seitsmes rood asus oma kohtadele.

Paremalt, kus oli avaram väljavaade, kostis hüüe:

«Tankid lähenevad! Kaheksasada meetrit eemal!»

Nüüd nägi ka leitnant Kaivas, nagu liigutaks miski tohutu mügarik end lumiste raagude vahel. Igal pool hakkasid ragisema kuulipildujad ja automaadid. Tankitõrjepüsside mehed seisid valvsalt oma relvade juures. Tagapool tõusid õhku kaks rohelist raketti. Veel enne kui raketid said kustuda, hakkas raske suurtükivägi tööle. Vihisedes lendasid mürsud üle kaevikute vaenlasele vastu, kündsid üles külmunud mullakamakaid ja kohevat lund.

Samal hetkel nägi leitnant Kaivas päris selgesti kahte või kolme tanki, mis murdsid läbi võseriku ning lähenesid paremalt. Nende taga jooksid küürutades automaaturid, kiivrid vajutatud sügavale otsmikule, automaadid kaelas.

Nad näisid külmunud ja hirmunud nagu loomad, täristades vahetpidamatult automaate. Mõned neist kukkusid ja jäid liikumatult lumme lamama. Teised jooksid ikka edasi, otse tankide kannul, et varjata endid soomusmasinate varju. Nad jooksid pingutades, meeleheitlikult, nagu lohistaksid eeskihutavad tankid neid nägematu niitide otsas endi järel. Suurtükivägi andis nende sekka raudseid hoope.

Üle kaevikute kostis leitnant Kaivase käsklus:

«Kõik tuli paremale!»

«Kõik tuli paremale!» korrati seda edasi kogu eesliinil.

Nagu raju langes kuulipildujate ja automaatide tuli ründajate pihta. Mõne silmapilguga oli väli neist puhas. Ainult kolm rasket, õlist, lundkühveldavate roomikutega tanki tungisid kaevikute poole. Nad olid veel vaevalt viiskümmend meetrit eemal. Nüüd tõusid ka kuulide eest lumme paiskunud fritsud üles ning püüdsid tankidele järele joosta.

Niklus võitles oma väikese kolmanda rühmaga kaevikute keskosas. Ta eraldas läbi suitsu selgesti tankide külgedel valgete rantidega piiratud riste. Üks tankidest tegi pöörde oma tömbi ninaga. Nüüd tuli ta otse kolmanda rühma suunas. Sel hetkel tundis Niklus, et kõik endine kartlikkus ja hirm oli temast taandunud.

«Vaata,» näitas ta Sorksepale, kes oli asunud tema kõr-

vale, «vaenlase jooksvaid automaatureid, nende silmad on pärani, kuid nad ei näe vist kümne sammu kauguselegi.»

«Ei näe,» vastas Sorksepp rahulikult. «Kui nad tankide taga jooksevad, siis on nad nagu pimedad ja kurdid. Neid võib sama kergesti tabada nagu käbisid puu otsast.»

Niklus tõstis automaadi ja tulistas.

«Kaks,» lausus ta. «Kaks... frankensteini...»

Ja korraga meenus talle see kauge koletuslik võrdlus filmist. Terassüdame ja inimajudega koletis... lastetapja... vägistaja, inimene ilma südamevereta. Need teraskiivrites, kandilistes vasikanahast ranitsate ja meeleheitlikult automaate täristavad võikad kogud näisid talle justkui väljarebitud sellest õudsest filmist.

Niklus tõstis uuesti automaadi ning tulistas.

Tema taga hüüdis leitnant Kaivas:

«Granaadid!»

Sorksepp tõusis, võttis hoogu ning heitis raske granaadikimbu lähenevate tankide vahele. Kõikjal prahvatasid tulesambad, värises õhk ning põrus maa. Kaevikute seintelt pudenes alla mullakamakaid. Õhus oli tunda kibedat suitsu- ja bensiinilehka. Ikka ja jälle langesid vaenlasele vastu prahvatavad granaadikimbud. Järsku hakkas võseriku all midagi heleda leegiga põlema.

«Põleb... tank põleb!» kilkas Mikk rõõmsalt.

Ta hele poisikesehääl kostis üle kaevikute nagu helisev kell.

Kogu rood tundis eneses jälle uut jõudu. Piki kaevikuid levis teade vaenlase tanki hävitamisest kiirelt nagu kulutuli.

«Kes hävitas... kes hävitas?» päriti mitmelt poolt.

«Väike Teedemaa.»

«Teedemaa?»

«Jah, pikapüssimees. Kolme lasuga süütas põlema bensiinipaagi.»

Ja ainsa minutiga sai eesliini kaevikuis kuulsaks tundmatu nimi, vaikne, tagasihoidlik võitleja, keda seni nagu ei märgatudki oma pika püssi juures.

Juba siis, kui lõhkesid esimesed kuueraudse miinipilduja mürsud, unustas leitnant Kaivas väsimuse ja magamatuse. Ta aimas nii imeselgesti — nüüd on saabunud seitsmendale roodule otsustav silmapilk. Kes võidab — kas teras ja raudsed roomikud, või inimesed, viiskümmend kuus eesliini kohkumatut võitlejat?

Praegu tõusis just tema ees suitsusambast vaenlase tank. Leitnant Kaivas tundis ühe hetke enese kohal kuulipilduja tuld ning nägi vaevalt kümne meetri kaugusel ragisevaid roomikute hambaid. Veel mõni silmapilk, siis veereb see koletis temast üle, vajutab oma raskuse all kokku kogu kaeviku. Kuid tank pöördus vasakule, otse Peetri kuulipildujapesale. Leitnant Kaivas arvas nägevat nii imeselgesti suurvelje kohkumatut nägu, ta kokkulitsutud veretuid huuli ja külmi, valvsaid silmi. Nõnda seisis Peeter tähtsatel silmapilkudel valukuuri nõgise lae all ja juhtis sädelevat, roosakaspunaste mardikatena lendlevat sulametalli vormikannudesse. Niisama tulistas nüüd ta kuulipilduja vahetpidamatult vastu terashiiglase vaatepilusid.

See oli kohutav hetk.

Õlist ning tahmast must tank tõstis nagu koletislik hiiglaloom oma tömbi nina veidi kõrgemale ning sööstis siis kõrvulukustava raginaga otse kuulipildujapesale. Kogu kaevik varises ta raskuse all kokku. Puust kindlustused lendasid nagu pilpad igale poole laiali. Ligi nelikümmend tonni metalli rullus üle väikese künka, pöördus uuesti tagasi ja tegi siis järsu pöörde, nagu tahtes igaveseks enda alla sõtkuda vahvat kuulipildujat.

«Mõrtsukad!» hingeldas Niklus leitnant Kaivase kõrval. Ta oli näinud kõike nagu aegluubis, kuigi see sündis kiiresti, mõningate silmapilkude jooksul. «Elajad! Ma ei kingi neile seda.»

Ta käed olid rusikas ja huuled värisesid nagu palavikus. Kohkumatult haaras ta sama granaadikimbu, mis oli öösel seisnud tema ees laual, ning tormas mööda varisenud mulldseina üles.

Leitnant Kaivas mõistis Nikluse kavatsust ning litsus end vastu kaevikuvalli.

Möödus kaks-kolm imepikka sekundit. Siis kostis plahvatus ning imelik metallikõlin. See sarnanes raskele metallketile mis kukub pikkamisi kuskilt kõrgusest alla, iga lüliga kõlistades ja kriuksudes. Kui leitnant Kaivas uuesti üles vaatas, nägi ta kaeviku kohal pöörlevaid tanki hambulisi rattaid, milledelt olid roomikud ära pudenenud. Vasakult haarasid tanki leegid, ja terashiiglane seisis kohal, värisedes ning rappudes nagu haavatud loom.

Järsku prahvatas tanki ülemine luuk lahti ning must,

nõg'ne kogu püüdis välja ronida. Leitnant Kaivas avas automaaditule.

Alles nüüd märkas ta, et Niklust polnud kaeviku serval.

«Niklus!» hüüdis ta.

Kuid keegi ei vastanud.

Alles ühe kuulipildujatule vaheaja vaiksel silmapilgul oleks ta nagu kuulnud tasast oigamist. See kostis veidi eemalt, tankide poolt tambitud mulla vahelt. Leitnant Kaivas tõusis üles ning jooksis üle varisenud muldseina. Nüüd nägi ta väikest, lumega täidetud lohku, kus lamas kägaras noor võitleja. Mõne rutulise sammuga oli leitnant Kaivas ta juures, viskus maha, ning kohe vihises automaadi kuulidevalang üle ta pea.

«Kas oled haavatud?» küsis Kaivas.

Niklus ei vastanud kohe. Tal oli raske rääkida, kogu automaadi valang oli purustanud ta rinna. Alles nüüd märkas leitnant Kaivas väikesi, vaevalt märgatavaid augukesi Nikluse sinelirinnal.

«Ma kutsun abi, oota . . .» lausus Kaivas, et midagi öelda.

Niklus pööras pisut pead. Tal oli raske rääkida, nõnda et pidi kogu jõudu pingutama mõnede sõnade kähistamiseks:

«Seltsimees leitnant . . . ma ei olnud argpüks . . .»

«Ei olnud, unusta see,» vastas leitnant Kaivas.

Niklus pööras veidi pead ning naeratas õnnelikult. Möödus hetk vaikust, siis lausus ta jälle, seekord tasemini:

«Vii see kiri parteisekretärile. Ütle . . . ma polnud argpüks. Ütle . . . võitlesin nagu kommunist. Kas ütled?»

«Ütlen.»

Niklus noogutas silmi sulgedes peaga. Peenike verenire ilmus nagu punane niit ta suunurka. Nüüd . . . nüüd ei lahku ta enam sellelt lumiselt väljalt. Teda ei oota keegi . . . ainult seltsimehed mäletavad . . . Tema kolmas rühm . . . kindlasti ei unusta nad teda. Mäletavad ja jutustavad, kuidas ta võitles selle tükikese nõukogude maa eest, koha eest, mille nimegi ei tea. Aga see polegi ju tähtis . . . tähtis on ainult see, et võitles ausalt, ennastsalgavalt . . . andes selle maalapikese eest oma elu.

Siin olid tema lühikese elu õnnelikumad silmapilgud. Nende lumiste mäekumerike all minetas ta nooruse esimese arguse. Siin kandis ta vihisevate kuulide all lahinguväljalt oma haavatud komandöri ning tõusis tema asemele. Siin

õhutas ta tuliste sõnadega oma võitluskaaslasi tagasi lööma vaenlase marulisi rünnakuid. Ja siin unistas ühest kaugest mõttest, kujutelmast, mis andis talle jõudu olla vapper ning kohkumatu.

Niklus surus palge vastu lund. Ta naeratas — imelik, lumi polnudki külm. See kiri, mida ta kirjutas öösel lihtsal, kirvega tahutud puulaual ja mida ta nüüd sineli all põues kandis, andis südamele sooja. Niklus naeratas jälle, kõik hakkas ta ümber nagu valgemaks ja õhulisemaks muutuma. See oli habras poisikesenaeratus, mis valgustas ta kahvatut nägu suure õnnega.

Leitnant Kaivas vaatas seda kummalist naeratust Nikluse näol. Siis mõistis ta korraga kõik. Surudes huuled kõvasti vastamisi, võttis ta värisevate kätega mütsi peast.

Oli möödunud ainult mõni minut. Vaenlase tank mattus musta suitsupilve, millest aeg-ajalt lõid välja punased leegid. Seitsmes rood võitles vahvalt oma kohtadel. Vaenlane oli surutud ägeda kuulipilduja- ja automaaditulega lumme.

Samal hetkel vihises läbi õhu granaat ning langes Nikluse kõrvale. Leitnant Kaivast haaras viha. Ta unustas kõik, unustas hädaohu ja surma, ainult Nikluse habras poisikesenaeratus ning koletislik must keerlev tank ta suurvelje kuulipildujapesa kohal vilksatasid silmade ees. Silmapilkugi viivitamata haaras ta granaadi ning heitis selle tagasi.

Mõned mehed nägid seda. Nad nagu ei julgenud hingatagi, kui leitnant Kaivas haaras granaadi ja seda hetkeks käes hoidis. Mõnikord laagritulede ääres istudes olid nad kuulnud niisugustest kangelastegudest. Kuid nad arvasid, et see on siiski lahinguväljade legend, mida jutustati suust suhu, kuid mida keegi polnud kunagi näinud.

Nüüd olid nad otse tardunud oma kohtadele. Kas saab võimatu võimalikuks? Granaat ei lõhkenud julge komandöri käes, vaid vihises läbi õhu vaenlase poole ning prahvatas nende keskel.

«Nikluse eest!» hüüdis Kaivas.

Ta lähedale langes uus granaat, ning Kaivas haaras selle jälle pihku.

«Peetri eest... väikese Lesta eest!» hüüdis ta üle lumise välja.

Nagu ainsa minuti jooksul kasvas temast keset seda ägedat lahingut, lakkamatut kuulipildujate tuld ja miinide

plahvatusi hiiglane, lahinguväljade legendaarne kangelane, kes trotsis surma ja võitles nõnda, nagu olid võidelnud enne teda võib-olla ainult mõned üksikud.

Ta tõusis kiirelt püsti, pikk ja sale nagu mänd, heites tagasi vaenlase granaate.

«Seitsmenda roodu eest... Nõukogudemaa rüvetamise eest... Naiste ja laste piinade eest!...»

Tema taga vaatasid mehed hinge kinni hoides seda enneolematut heitlust. Iga sakslaste poolt heidetud granaat justkui langes ka nende eneste keskele. Nad tulistasid automaatidest ja kuulipildujatest madalat lumist lohku, kus vaenlane end varjas. Viis korda nägid nad leitnant Kaivast tõusvat, iga silmapilk lõhkev granaat käes, ja seda tagasi heitvat vaenlase keskele. Nad peaaegu ei julgenud hingata neil kohutavatel silmapilkudel, mil neile ühe armsa inimese, roodukomandöri elu rippus otse juuksekarva küljes.

Kuues granaat langes vastu kaevikuserva ja põrkas tagasi. Leitnant Kaivas hüppas mõned sammud lähemale, kuid ikkagi kulutas see üleliigse silmapilgu. Ta ei jõudnud veel kummardada, kui prahvatas tulekeel ja leitnant Kaivas haavatuna maha langes.

Matt karjatas. Tema oli näinud kogu aeg pealt seda enneolematut, ebavõrdset võitlust. Ta tõstis automaadi pea kohale ja hüüdis:

«Seltsimehed, tasume leitnant Kaivase eest! Edasi, seitsmes rood!»

Talle vastati ümberringi:

«Tasume!»

Matt sööstis esimesena üle sisselangenud vahekäikude. Tema taga oli ainult käputäis mehi, kogu seitsmes rood. Kuid nad tõusid kaevikutest, mäekumerike tagant, madalatest varjavatest lohkudest sellise kindlusega, nagu oleks neid terve polk.

Matt seisatas, vaatas meestele ja hüüdis:

«Edasi, seitsmes rood!»

Tema taga kaikus sadadest suudest:

«Hurraa!»

Matt seisatas imestades ning vaatas tagasi. Ta arvas nägevat ebatõelist und — neid ei olnud enam käputäis, vaid kogu lumine väli lainetas hallidest sinelitest. Nad veeresid mööda mäeveerusid alla, sööstsid kaevikute piludest, tõusid otsekui

võlutult keset lagedat lumist välja. Jäätanud võserik avanes nagu eesriie ning automaatroodu vaprad võitlejad täitsid kogu lumise nõo.

«Meie omad on tulnud!» hakkas kõik järsku nagu kellukeste koor Mati ümber helisema.

Ta haaras automaadi kõvemini pihku ja jooksis edasi.

6.

Leitnant Kaivas astus mööda sissetallatud lumist rada. Ta astus pikkamisi ja väsinult, käsi sidemega kaelas. Granaadi plahvatusest valutas veel pea ja kumisesid kõrvad. Tema taga sammus pikkade sammudega Mikk, Sorksepa raske kott turjal.

Eemal, nende selja taga, kõmasid veel üksikud suurtükipaugud ja kuulipildujate tärin. Kuues pealetung oli juba ammu lõppenud ja vaenlane tagasi löödud. Nüüd algas võitlus põleva linna pärast. Lähenes õhtu, videvik langes nagu söetolm madalamale.

Kumbki ei lausunud sõnagi.

Nad pöördusid mööda kitsast, kevadiste vete poolt uuristatud jõekallast alla. Igal pool käärdudes, pervendike ja kaharaoksaliste hiigelkuuskede all põlesid varjatud lõkked. Nende juures istusid trobikonnas võitlejad, jutustades suust suhu kuulsaid lugusid lahinguväljadelt. Tuletati meelde leitnant Gastello kangelastegu, jutustati panfilovlaste surmapõlgavast võitlusest Moskva all. Minnes mööda käärdusid ülespoole, kuulis leitnant Kaivas kuskilt varjatud tule juurest sosinat:

«Vaadake . . . see on leitnant Kaivas.»

«Kaivas? Kes see on?» küsiti pead pöörates.

«Tuhm-Jukud, teie ei teagi meie kangelasi! Nad pidasid vastu kuus rünnakut. Lennukid, tankid, kuueraudsed miinipildujad, kogu oma tehnikaga katsusid fašistid neid taganema sundida. Aga nad ei taganenud sammugi, kuigi neid jäi järele ainult paarkümmend meest.»

«Kes on see teine, punaväelane?»

«See on Mikk, postipoiss, vabatahtlik.»

Neid vaadati imestuse ning aukartusega.

Teede ääres seisid presendikatete all tumedad mügerikud. Mikk silmitses neid mööda minnes soojalt ning lausus:

«Suurtükid. Oo, kui palju neid on! Nüüd saavad fritsud alles tulevärki. Meie omad on tulnud.»

Jah, nad olid tulnud. Neid olid täis kõik teed, jõekurud ning metsaalused. Rasked suurtükid veeresid läbi paksu lume. Võitlejate õlad toetasid oma relvi edasiviimisel. Loendamatud autod roomasid mööda teid mäkke ja laskusid jälle alla. Prožektorite tuled vilkusid kaugusest, nagu polekski neil vooridel lõppu. Mitmel pool seisid võitlejate salgad võimsate miinipildujate patareide juures. Üks rood teise järele kulges mööda jõekääru põleva linna poole. Täna või homme algavad seal otsustavad lahingud. «Surm saksa okupantidele!» — need kriidiga kirjutatud sõnad valendasid vastu iga veoauto küljelaudadelt, miinipildujatelt, suurtükkide torudelt. «Kodumaa eest, Lenini ja Stalini eest!» neid sõnu kandsid kõik võitlejad oma südametes.

Leitnant Kaivas ja Mikk seisatasid üleslöödud telkide ees. Õhtu eel tõusnud tuul pani lainetama hiigelpalakad. Üks sanitar juhatas neile teed, astudes ees suurde, kanderaamidega täidetud ruumi. Kõrgete postide küljes vilkusid laternatuled. Leitnant Kaivas nägi korraga mitut tuttavat oma roodust. Matt tervitas teda hõigates teisest reast. Nüüd olid tal mõlemad käed valgetes sidemetes.

«Kuidas on tervisega lood?» küsis leitnant Kaivas tema juurde astudes.

«Pole midagi, jalad on mul veel terved. Tahtsin juba minema putkata, kuid arst sai kraest kinni. Oi, siin on alles kord: söö putru ja ainult lama! Nüüd tahetakse nende tühiste kriimustuste pärast tagalasse evakueerida. Ptüi!»

Matt sülitas ja istus kurvalt kanderaami äärele.

Tema kõrval avas Sorksepp silmad ja vaatas tulejaile otsa. Ta vaatas tükk aega enne kui tundis leitnant Kaivase ja Miku. Siis naeratas vaevaltmärgatavalt ning sulges jälle silmad.

«Tõime su seljakoti ära,» lausus Kaivas tasakesi.

Sorksepp kuulis seda ning avas uuesti silmad. Mikk raputas seljast raske kandami ja pani kanderaami kõrvale. Sorksepp sirutas vaiba alt käe ning katsus seljakotti.

«Kas kruustangid on alles?» küsis ta nõrga häälega.

«Kõik on alles,» vastas leitnant Kaivas.

Sorksepp noogutas pead ja tahtis jälle sulgeda silmi. Kaugelt kostis pommiplahvatuste tume mürin. Sorksepp jäi kuulatama, midagi arusaamatut våreles ta kahvatul näol.

«Kas ikka veel pommitavad meie roodu?» küsis ta silmi leitnant Kaivasele tõstes.
«Ei,» vastas Mikk. «Need on meie omad ... meie suurtükivägi ja miinipildujad. Hommikul algab pealetung ... meie pealetung.»
Sorksepa huuled liikusid Miku sõnu korrates:
«Meie omad ... meie pealetung ...»
Ta sulges silmad ning naeratas.
«Tal pole kerge,» lausus Matt. «Üks miin põrutas ja haavas teda raskelt.»
Õde andis märku lahkumiseks. Matt hüüdis neile järele:
«Oodake mind varsti, haigemajja ma ei lähe! Las rooduvanem mõtleb välja jalgkuulipilduja, seni kui käed paranevad.»
Nad läksid tagasi tuldud teed, seekord pöörates jõekäärude poole. Väljas oli juba varajane öö laskunud alla. Helendav kuusirp valgustas lumist teed. Eemal kumas põlev linn, nagu kauge hõõguv kaatrisuu. Tulekahjude kuma punetas pilvedes, muutudes servadel õrnroosaks. Suurtükimürskude ja miinide plahvatused tihenesid.
«Need on meie suurtükid,» lausus Mikk leitnant Kaivase selja taga. «Ma tunnen neid juba kõminast, lõvi häälest. Ainult meie torud võivad nõnda müriseda.»
Tumedat taevast valgustasid tulesähvatused. Kõrgel pea kohal hakkas õhk sahisema. Kuskilt ebamäärasest kaugusest kostsid imelised helid, nagu oleks hakanud siin lumistel väljadel mängima hiigelorel.
«Katjuuša!» aimas leitnant Kaivas järsku kõik.
Mõlemad seisatasid ja vaatasid punava taeva poole.
Põleva linna ees tõusid kõrged tulesähvatused. Kogu horisont muutus veel punasemaks, lõi kumama ja pragises, nagu oleks seal saabunud maailma lõpp. Kõik mürises pika värinaga, justkui kõu jooksis aeglaselt üle vaenlase eesliini kaevikute.
«Seitsmenda roodu eest,» lausus Kaivas tasakesi.
Ühes jõekäärus kohtasid nad tunnimeest, kes valvas hiigelrõukudesse kuhjatud padrunikaste.
«Kus asub siin polgu parteibüroo?» küsis leitnant Kaivas.
Valvur näitas kõrge kitsa uure poole, mida olid uuristanud kevadised veed.
See oli piklik ja kitsas ruum, raiutud kirkadega külmunud maasse. Suurte vihmade ajal jooksid siit alla kohisevad vee-

ojad. Nüüd pakkusid saviseinad pisut varju tuule ning miinikildude eest.

Suure vaevaga ronis leitnant Kaivas uksest sisse. See ei olnudki õieti uks, vaid lihtne põhjata miinikast, mille küljed moodustasid piidad ja kaas ukse. Ruumis tundus esimesel silmapilgul peaaegu pime. Väike rasvalamp, puuvillasest jalarätist rebitud tahiribaga suitses. See ulatas valgustama ainult sekretäri läikivaid raamprille, üht vana piimakarda, mis täitis ahju aset, ning kaht-kolme valevat kätt, mis kirjutasid põlvedel.

Leitnant Kaivas katsus püsti tõusta, kuid põrkas peaga vastu lage. Ta kogeles päris segaselt:

«Leitnant Kaivas, seitsmenda roodu komandör... ilmunud parteibüroosse... vastuvõtmisele.»

«Katsuge istuda,» vastas keegi hämarusest.

Ent siin polnudki enam ruumi istumiseks. Viis inimest täitsid väikese uru tihedalt nagu tikukarbi. Leitnant Kaivas jäi ukse juurde põlvitama, sest madal lagi ei võimaldanud ka püsti tõusta.

«Kuhu jäi teie vend?» küsis sekretär pilku üles tõstes.

Leitnant Kaivas vastas õige tasa:

«Langes täna.»

Siis tuli järsku meelde Nikluse kiri. Ta pistis käe sinelirinna vahele, võttis sealt kortsunud ümbriku ning ulatas sekretärile. See silmitses pisut imestades kortsunud ja määrdunud paberit. Ühele nurgale oli piserdunud mustav laik nagu tindiplekk.

Sekretär lähendas ümbriku virvendavale tulele ning nägi — must plekk oli ära kuivanud veri. Kärsitult avas ta ümbriku ning luges rutuga kaht-kolme lühikest rida. Ta tõstis pilgu oma kaaslaste poole ning võttis prillid eest. Kõik mõistsid, et midagi ootamatut, erakorralist oli seltsimees sekretäri sügavalt liigutanud.

Veidi aja pärast, nagu oleks millegi üle raskelt mõtelnud ja kindlale otsusele jõudnud, pani ta prillid uuesti ette ning luges:

«Lähen viha ja põlastusega võitlusse saksa okupantide, minu esiisade põlise verivaenlase vastu. Tahan võidelda oma rühma vahvama võitlejana. Kui mind peaks tabama vaenlase kuul, palun mind pärast langemist arvata kuulsusrikka Lenini-Stalini partei ridadesse.»

Kõik kuulatasid pinevil, tekkis hetk vaikust. Siis küsis keegi ruumi pimedast taganurgast:

«Kes see seltsimees on?»

«Punaväelane Niklus,» vastas Kaivas. Ta tundis, kuidas mingi tomp pigistas ta kurku nõnda valusalt, nagu peaks nutma puhkema. Veidi aja pärast lisas ta: «Punaväelane Niklus hävitas täna hommikul granaatidega vaenlase tanki ja langes.»

«Mäletame kangelast,» ütles sekretär lihtsalt ja võttis mütsi peast.

Leitnant Kaivase silmad läksid niiskeks. Ta tõstis haavatud käe üles ning lausus lämbunud häälekõlaga:

«Tõotan Lenini-Stalini partei ridadesse astudes võidelda nii, nagu võitles punaväelane Niklus.»

See kõlas nagu pühalik tõotus selles kitsas hämaras ruumis, kus polnud võimalust püstitõusmisekski.

«Vastu võetud,» kostis sekretäri hääl.

Väljas aga veeresid lumistel teedel suurtükid, autod, loendamatud voorid ja pataljonid läände — tulekahjudes kumava linna poole. Seal algas otsustav võitlus Velikije Luki pärast.

1943.

VIISTEIST SAMMU

Pikk talveöö hakkas lõpule jõudma.

Seersant Laane pea kohal segunes musta taeva alla nagu peenikest valget tolmu. See oli hommikune valgus, mis hakkas koitma idas. Nüüd võis näha juba mõne sammu kauguselc. Kuid ka seal oli samasugune suurtükimürskudest ja miinidest segitambitud lumi ning muld nagu siingi. Kogu sellel lagedal lumisel väljal ei olnud kuskil ainustki kasvavat puud, varjavat põõsast, varisenud müüri.

Samal silmapilgul välgatas ees kuulipildujatuli.

Seersant Laan surus pea väljasirutatud kätele ning jäi liikumatult lamama. Kaks või kolm valangut vihises üle tema pea kaugusse. Üks kuul nagu oleks näksanud ta sineliturja. Siis jäi kõik jälle vaikseks. Oli ainult kuulda, kuidas tuul rabises eemal üle lume. See tuli tagantpoolt võseriku vahelt, kus kolmas rühm ootas juba kaks tundi. Nüüd puudutas tuul nagu katsudes tema sinelihõlmu ja valget maskeerimisülikonda, libises siis üle näo ning justkui ära tundes seersant Laane, lippas jälle mööda tõusvat mäeselga edasi.

Seal oli kõik veel pime ja vaikne.

Kuid seersant Laan teadis väga hästi, et iga väiksemgi rabin siin all lumes või tema selja taga madalas võserikus äratab kohe vaenlase dzotis põrguliku kuulipilduja- ning automaaditule. Nad võisid tulistada ka läbi pimeduse, tabada eksimatult iga ruutmeetrit sellest lagedast väljast, kus ootas esimest hommikuvalgust tema rühm. Sakslastel oli siin iga vahemaa täpselt ära mõõdetud, iga vähemgi põõsatutt, puu või lumega kaetud mügerik oli neil orienteerumiskohaks. Kogu väli oli jagatud ruutudeks ja nende relvade tuli asetatud nõnda, et see võis ka pilkases pimeduses eksimatult märki tabada.

Siit oli vaenlase dzotini ainult viisteist sammu.

Viisteist raskeimat ja otsustavaimat sammu, mille hinnaks võis olla elu. Juba eile pärastlõunast saadik ründas kolmas rühm seda kullipesa siin mäerinnakul. See valvas nagu kuri, surmavat tuld heitev silm üle tee, mille kaudu võis rood haarata vaenlast paremalt tiivalt. See oli küll väike, kuid praegusel silmapilgul kõige tähtsam lõik kogu teise pataljoni võitlusteel. Kogu aeg keerutasid suurtükimürsud dzoti ees üles lumepilvi, miinipildujad tampisid ümberringi nagu raudsed vasaralöögid, kuid edasi rühm ei jõudnud. Vaenlase tuli surus maha iga rünnaku, ükski elusolend ei pääsenud kahesajast meetrist lähemale.

Kuid nüüd olid nad siiski kahekesi siin, tema ja punaväelane Nelidov. Sada viiskümmend või kakssada meetrit neist tagapool asus kolmas rühm — kaheksateist võitlejat. Rohkem neid polnudki, sest pikad ja rasked võitlused olid nende vapra rühma poole võrra kokku sulatanud.

See algas eile õhtul pärast õhtusööki ning kuuma teed, kui otsiti välja tubakakotid ja külmast kohmetunud sõrmedega keerati ajalehepaberisse vilkasid. Kogu rühm asus suures võlvlaega keldris, endise traktorijaama purustatud telliskivimüüri all. Kuigi ka siia puhus ühest avatud küljest lõikav tuul, olid need siiski paar rahulikku lahingupuhkuse silmapilku, millal oli nii mõnus suitsu pahvida ja seltsimeestega mõni sõna juttu ajada. Ka rühmakomandör Tui, alles hiljuti saanud esimese tärnikese pagunitele, istus seal, jalad kägaras ning pakkus võitlejatele oma avatud tubakakarpi.

«Võtke siit, poisid, see on vahest kõvem,» kostis ta sõbralik hääl.

Ülestõmmatud tiku valgusel sirutasid mitmed käed rühmakomandöri karbi poole. Tõeliselt oli see küll sama tubak mis neil enestelgi kottides ja karpides, kuid siiski oli seda parem pahvida. Seda oli pakkunud rühmakomandör, see oli tema hoolitsuse ja sõpruse märk. Sellest räägiti veel hiljem ning tuletati meelde mõnusat suitsutundi.

Ülestõmmatud tikk heitis rühmakomandöri kõhnale ning kurnatud näole kollaka varju. Ainult silmad justkui hõõgusid, läigatasid tule paistel. Tema vasak käsi valendas sidemes ja üks sinelihõlm narmendas, nagu oleks seda kari koeri kiskunud. Võib-olla selle haavatud käe tõttu paistsid rühmakomandöri huuled kitsaste veretute ribadena vastamisi suru-

tud nagu karbikaas. Aga võitlejad ei tahtnud seda hästi uskuda, siin oli veel teisigi põhjusi. Ja nad hakkasid sellest rääkima.

«Jah, see neetud dzott sööb südame seest,» lausus üks vastu keldri kiviseina kägardunud määrdinud kasukas kogu. «Kui annaks raskekahuritest, vahest see aitaks.»

Kuid ta kaaslane heitis kohe käega:

«Mis seegi! Neil on neli-viis korda raudteerööpaid ja siis veel paar meetrit kive ning mulda pea kohal. On pugenud nagu rotid urgu. Ainult lennukipomm, see lööb põhja välja.»

Jah, see dzott! Sellest räägiti nüüd kõikides rühmades ja roodudes, pataljonide ning polgu staapides. Kui eesliinil sumisesid välitelefonid, siis päriti ikka uuemaid teateid sellest dzotist. Mitte ainult kolmas rühm, vaid ka teine rood ja pataljon olid jäänud selle neetud dzoti taha kinni. Isegi sanitaarroodus ja medsanpatis sai see nimi tuttavaks. Peaaegu pool kolmanda rühma vapraid võitlejaid oli rivist välja langenud selle dzoti all võideldes.

Sellepärast istus ka rühmakomandör Tui nõnda vaikselt ja murelikult. See dzott põletas tema südant enam kui miinikild, mis oli läbistanud käe. Ka võitlejad aimasid oma rühmakomandöri muret. Nad aimasid veel enam, võib-olla just selle dzoti pärast, mille vallutamise au ja kuulsus pidi kuuluma kolmandale rühmale, keeldus ta kangekaelselt tagalasse evakueerimast. Ta tahtis võitluste lõpuni oma rühma kõrval seista.

Nüüd kustutas ta suitsuotsa vastu külmunud kiviseina ning heitis maha. Ümberringi oli nõnda pime, et ta ei näinud ühegi mehe nägu, vaid ainult kuulis nende kõnelusi. Tema lähedale olid kogunenud rühma paremad võitlejad, osavad täpsuskütid ning kohkumatud kuulipildurid. Neile võis ta julgesti usaldada selle tähtsa ülesande, mille oli saanud pool tundi tagasi polgu staabist. Ja häält kõrgendamata, nagu räägiks igapäevasest tühisest asjast, ütles ta:

«Seltsimehed, meie rühmale usaldati tähtis ülesanne. On tarvis kaks võitlejat . . . kes tahavad sellest osa võtta?»

Kõik aimasid otsekohe, milline ülesanne ees seisab. Dzott — see oli praegu just kõige tähtsam ja põletavam ülesanne, sellest rippus kogu pataljoni, võib-olla koguni polgu edu.

Kõik vaikisid.

Keegi nagu ei julgenud vastu astuda sellele suurele ülesandele, mis oli rühmalegi raske kanda. Kuidas võisid siis üks või kaks võitlejat sellega toime tulla, mida ei täitnud terve rühm päeva jooksul? See näis esimesel silmapilgul otse võimatu ja sellepärast tekkiski vaikus. Igaüks kaalus endamisi, asetas nagu vaekausile kogu oma julguse, osavuse ning mehisuse.

Järsku kostis kaugemalt poisikeselikult rõõmus hääl:

«Mina, seltsimees komandör.»

Rühmakomandör kallutas end veidi ettepoole, ta ei näinud läbi pimeduse vabatahtlikku.

«Kes?» küsis ta ja siis järsku aimates: «Punaväelane Nelidov?»

«Just nii, seltsimees rühmakomandör!»

Kogu roodus tunti hästi seda väikest ja kärmet poissi, osavat luuremeest ning kohkumatut võitlejat. Tema puhtad sinised silmad naeratlesid alatasa, neis sädelesid tema nooruse rõõm ja puhas süda. Ta oli rühmas õigupoolest uustulnukas, alles mõned kuud. Vana Kohtumees, kolmanda rühma vanim võitleja, oli tema kaasa toonud haiglast. Nad olid seal kõrvuti lamanud, Kohtumees pimesoolega, Nelidov kolmanda kuulihaavaga parema õlaluu all.

Kuidas nad olid teineteist hoidma hakanud, see vana, tuulest korpatõmbunud randlane ja noorusest rõõmus Valdai kõrgendike poeg, seda ei teadnud õieti keegi. Kuid siiski sidus neid kahte suur sõprus ja poolehoid. Võib-olla oli see vana Kohtumehe poolt seotud kaugete mälestustega, sest noor ja rõõmus Nelidov nagu asendas temale poega.

Kõik märkasid, kuidas vana Kohtumehe karm nägu lõi nagu pisut muhelema. Ka väsinud hallid silmad paksude kulmupuhmaste all hakkasid elavnema. Kord õhtul, kui rühm puhkas kümme minutit ühe põlenud küla ahervaremetel, võttis Kohtumees õlalt seljakoti ja avas selle paelad. Ta otsis seal kaua, sest tema suur ja raske kott sisaldas igasuguseid asju. Viimaks võttis ta sealt paberisse mähitud toreda soome pussi, mille tupenahasse olid lõigatud põdrapead ning lumerätsakad, ja ulatas selle oma noorele sõbrale.

«Kingin sulle, Arkaadi,» ütles ta ning lisas veidi aja pärast tasemalt: «Hoidsin seda küll oma poisi jaoks, aga mine tea, kes viimaks minu kotti sorib. Valmistasin selle ise Tšebarkulis.»

Rohkem nad ei rääkinudki. Nelidov võttis vaikides pussi ning riputas vöö külge. Ainult ta silmad tänasid kinkijat.

Mõnikord puhketundidel, kui metsa all praksus laagrituli ja võitlejaid haaras selle ümber istudes nukker kojuigatsustusk, pani vana Kohtumees käed suu ette, ja kohe hakkasid sealt kostma nagu imelise orkestri helid. Kõik olid seda juba varemgi kuulnud Uraali sopiliste järvekäärakute ääres, Kolomna männimetsa all või põlenud jaamade ahervaremetel purustatud Kalininist kuni Seližarovoni. Kuid siis olid need nukrad igatsevad toonid, kuskile kaugele kutsuvad helid, mis tegid südame veel enam rahutuks.

Nüüd aga voolasid vana Kohtumehe suust lõbusad tantsulood, helisevad trillerid, mis andsid julgust, lõbu ja lusti. Ta ise lõi aeg-ajalt parema käega takti, silmad naeratlesid ja suunurkades pesitses muhelus. Kui viis oli päris hoos, muutus otse maruliseks tantsulooks, hüüdis ta Nelidovile:

«Ar-ar-kaadi, lase käia!»

Nelidov kargas vedruna püsti, nagu oleks just oodanud seda kutset. Ja siinsamas tule ääres kõvaks tambitud lumel läks lahti meeletu tantsuhoog. See väike sale poiss muutus ainsa silmapilguga praksuvaks tulesädemeks, keerlevaks lumerätsakaks kuuskede roheliste tippude kohal, pahisevaks tuulehooks lumistel põldudel. Vatinööbid praksatasid lahti, müts istus nagu iseenesest uljalt teisele kõrvale ja käed koos suurte, muidu nii kohmakate viltidega lendlesid imekärmelt ringi.

Vana Kohtumees sai esimeses lahingus raskelt haavata.

Sel õhtul läks Nelidov vabatahtlikult luurele ja tõi kaasa «keele». See oli pikk naljakas lugu, sest frits oli toidutooja ja ühes «keelega» tõi Nelidov kaasa ka terve termosnõu keelesuppi. Järgmisel ööl hävitas ta granaatidega vaenlase varjatud kuulipildujapesa. See kõik oli nagu vaikivaks, sõnadeta kättemaksuks vana Kohtumehe eest. Rühm mõistis seda ja austas selle eest noort vaprat võitlejat.

Kaks päeva tagasi seisid nad kõrvuti, punaväelane Nelidov ja seersant Laan, raudtee kuuseheki taga tuulevarjulises nõos. Oli vaikne silmapilk, mil polnud kuulda ainsatki suurtükipauku. Ainult üks kuulipildujapesa tikkis lühikeste valangutega üle lumise välja. Pikk ning tõsine polgu kommunistlike noorte organisaator surus tugevasti mõlema noore võitleja kätt ja ulatas väikese hallikate kaantega raamatukese.

See oli kommunistliku noore pilet.

Nelidov avas sinelihõlmad ning peitis pileti vastu südant õmmeldud salajasse taskusse. Seersant Laanel oli häbi, et temal polnud niisugust salajast taskukest. Aga ta tõotas endamisi selle õmmelda, tingimata teeb ta seda juba esimesel puhketunnil.

Võib-olla ainult seersant Laan aimas, et see hall raamatuke oli õhutanud punaväelast Nelidovit jälle uuele kangelasteole. Ja nagu eneselegi ootamatult, et ainult õlg õla kõrval olla selle noore kohkumatu võitlejaga, hüüdis ta kohe pärast Nelidovit:

«Mina, seersant Laan!»

Rühmakomandör Tui hääles helises rõõm, kui ta ütles:

«Tubli. Just teilt, kommunistlikud noored, ootasingi abi. Ülesanne on tähtis ja hädaohtlik. Tulge minuga . . .»

*

Nüüd meenus see kõik nii imeselgesti seersant Laanele. Tuul puhus üle ta näo ning rabistas maskeerimisülikonnaga. Iga heli kõlas siin vaikuses mitmekordselt. Ümberringi oli valgemaks muutunud, pimedus taandus kaugemale nagu eesriie. Seersant Laan vaatas pingutatult tükk aega ettepoole, kuid ei ulatunud veel dzotini nägema. Vaevalt-vaevalt aimas ta ees paremal selle mühklikke kontuure.

Nelidov müksas teda vildi külge.

«Mis on?» rohkem hingas kui sosistas tema poole seersant Laan.

Nelidov rebis uuesti vildist, ta tahtis midagi kõnelda.

Nad roomasid mõlemad ettevaatlikult, täiesti hääletult tahapoole. Seal tõusis lume alla maetud madal, lund täistuisatud kraaviperv, kuhu ei ulatunud tuulgi puhuma. Mõlemad kiilusid teineteise kõrvale selle varju ja seersant Laan küsis jälle:

«Miks sa kutsusid . . . mis on?»

Nelidov haaras tema käe ja sosistas erutatult, kuuma hingusega:

«Ma leidsin, kuidas võiksime selle dzoti hõlpsasti hävitada. Ainult . . . siin on tarvis veidi julgust . . . just julgust.»

Seersant Laan nihutas end veel pisut allapoole, nii et ta külma põske puudutas Nelidovi soe hingeõhk.

«Räägi . . .»

«Vaat, meie haarame neid mõlemalt poolt.»

«Kuidas ... kuidas mõlemalt poolt?» ei mõistnud seersant Laan järsku Nelidovi mõtet.

«Nii ... üks haarab siit, teine aga paremalt. Sakslased satuvad segadusse, nad ei tea missugused jõud neid ründavad.»

Seersant Laan mõtles pingutatult.

«Neil ei olegi tarvis seda teada. Nad võivad märki nägemata võtta iga ruutmeetri läbipääsmatu tule alla.»

«Ma mõtlesin ka sellele. Aga ka siin on võimalus, veame nad kavalusega sisse.»

«Kuidas siis?»

«Lepime kokku, et üks meist tõuseb varem, tõuseb nõnda, et sakslased teda näeksid, ja tõmbab kogu tulejõu endale. Teine aga jookseb kiiresti need paarkümmend sammu ning heidab granaadikimbud. Siis aga tuleb kohe meie rühm ja teeb puhta töö.»

Korraga sai seersant Laanele kõik arusaadavaks. Nõnda kavaldasid mõnikord meie täpsuskütid vaenlase snaipereid ja kuulipildureid. Nad tõstsid mõnest varjatud august labidavarre otsa asetatud kiivri või sõduripilotka üles ning liigutasid seda. Vaenlane arvas, et vaatleja on pistnud pea varjatud august välja ja jälgib maastikku. Kui ta sellele pettusele tule avas, võis teine täpsuskütt teda eksimatult küljelt tabada.

See oli küll risk, kuid seda tehti siin lumistel väljadel iga päev kümneid kordi. Siin võitis tugevam, vastupidavam, arukam. Siin oli mõlemal poolel võrdseid võimalusi, kuid Nõukogude võitleja moraalne üleolek kindlustas paljudel juhtumitel võidu. Hetkegi kahtlemata oleks sellega riskeerinud ka iga võitleja kolmandast rühmast.

Kuid see mida Nelidov mõtles, oli ju kindel surm. See on eluhind ühe näruse dzoti eest. Nelidov otsekui aimas seersant Laane mõtteid ja sosistas:

«Mina ... mina lähen sinna. Sina aga heida täpselt granaadid.»

Seersant Laan raputas teda õlast ja sosistas ägedalt:

«Miks siis sina, see on mõttetu, see on ju ...»

Ta ei leidnud sõnu, mida öelda. Surm, risk, liigjulgus, see kõik ei väljendanud täpselt ta mõtet. Talle näis esimesel

silmapilgul, et siin puudub isegi arukus. Nõnda riskeerida, see tähendab isegi võib-olla asjatult ohvrit tuua. Kuid talle vastas Nelidov rahulikult:

«Usu, see ei olegi nõnda hull ja võimatu. Ma olen seda juba kord proovinud, see oli möödunud aasta juulis. Sakslased lasevad kehvasti, ainult täristavad. Aga tähtis on see: dzott tuleb kahjutuks teha.»

«Tuleb.»

«See on ainuke tee.»

Seersant Laan ei vastanud kohe. Nelidovile tundusid need sekundid hirmus pikana, nagu tundidena. Ta surus lõua vastu seersant Laane õlga ning sosistas:

«Ma lähen rõõmsa südamega. Olen üksi, päris üksi, mul ei ole maailmas ühtki lähedast inimest. Ainult sõbrad. Saša, vend, sai sügisel Smolenski all surma. Isa langes Soome sõjas, aga ema suri juba minu sündides. Ma rääkisin seda kõike vanale... Kohtumehele, tema kutsus endaga kaasa. Nüüd pole ka teda. Anna käsi, ma riskeerin. Aga kui juhtub see kõige halvem, siis jääb minust kolmandale rühmale seegi mälestus. Võib-olla tuletavad kunagi meelde...»

«Kindlasti tuletavad!»

«Vaat, see teebki asja kergemaks. Ja mis me enneaegu hädaldame. Kõik läheb hästi, küllap näed, see polegi kõige hullem lugu. Ma nägin möödunud aastal taganemislahingutel... aga hea küll, mis sellest jutustada. Anna käsi.»

Seersant Laan ulatas käe.

Nüüd oli see otsustatud, tubli lahingumeeste pigistus kinnitas lepingu. Ja võib-olla polnudki see kõige hullem lugu, nagu ütles Nelidov ise. Ootamatus, hulljulge risk, kohkumatu mehisus — sellega saadeti siin lahinguväljal iga päev kangelastegusid korda.

«Ma lähen,» sosistas Nelidov. «Kui kuuled kuulipildujate tärinat, siis on sinu kord.»

«Õnn kaasa.»

«Sulle ka.»

Nelidov roomas peaaegu kuulmatult paremale. Mõne silmapilguga oli ta seersant Laane silmist kadunud. Hommi-

kusse taevasse oli segunenud pisut enam hahetavat valgust. Nüüd tuli otsustada kümne-viieteistkümne minuti jooksul kõik. Ümberringi oli vaikne, ainult aeg-ajalt ärkas ees vaenlase kuulipilduja nagu unest ja saatis paar lühikest valangut kaugusse. Sealt ei vastatud ainustki pauku. Kuid ometi teadis seersant Laan nii kaljukindlalt, et just tema selja taga mõnesaja sammu kaugusel ootas ja valvas kogu kolmas rühm.

Seersant Laan ootas veel mõne minuti, siis roomas tagasi endisele kohale. Ta arvas teraselt silmitsedes juba nägevat ambrasuuri kitsast mustendavat ava. See oli vaevalt kümmeviisteist sentimeetrit lai, ja sellepärast oligi seda peaaegu võimatu kuulipilduja- ja suurtükitulega tabada. Dzoti madalal kuplitaolisel katusel hõljus suitsuvine. Fritsud kütsid vist enne hommikut oma koobast.

«Nüüd on Nelidov kohale jõudnud,» mõtles seersant Laan. «Tuleb valmis olla.»

Ta hoidis käes granaadikimpu ja pigistas seda nõnda tugevasti, et sõrmenukkidel hakkas valus. Kaugel selja taga kostis vaikuses tasane rabin. Seal roomas kolmas rühm veel lähemale. See oli tõsine risk, kuid nad usaldasid teda ja Nelidovit, kogu rühm teadis, et nad täidavad oma ülesande.

Seersant Laan surus pea väljasirutatud kätele, et miski ei reedaks teda valendavast lumest. Hommikune tuul pühkis laiali pimeduse, rebis sellesse valendavaid auke, kergitas nagu hõljuva eesriide serva. Iga silmapilk võis vaenlane avastada lähedale roomanud dzotihävitaja. Sellepärast oli seersant Laane iga närv pingul ja valvel, ta oli valmis sööstma need viisteist raskemat sammu oma elus ka siis kui Nelidov lööks viimasel silmapilgul kõhklema.

Veel ei kostnud mingit märguannet paremal.

Need viimased ootuse minutid olid erutavad ning põnevad. Nagu enese rahustamiseks hakkas seersant Laan mõtlema oma rühmast, tublist komandörist Tuist, kes tuli tagasi sanitaarroodust haavatud käega, pikast ja aeglasest Kullisaarest, kes kord pikal rännakuteel oli seltsimehelikult aidanud tema püssi kanda. Jah, tookord oli ta haige, palavikus, meelekohad tuikasid ja suus kõrvetas mõru tubakamaitse. Möödusid minutid . . . kas oli Nelidoviga midagi juhtunud? Ta ootab veel kaks minutit, siis . . . Meenus hallikate kaantega raamatuke põuetaskus, ta lamas praegu just sellel küljel.

Ikka veel polnud ta mahti saanud õmmelda selle jaoks just südame kohta niisugust salataskut nagu...

Just sel hetkel seersant Laan võpatas. Temast kakskümmend või kolmkümmend sammu paremal karjus Nelidovi tuttav hääl hurraa. Lumi rudises jooksusammude all ja automaat tärises, nagu ründaks seal terve rühm. Silmapilk hiljem virgusid kohe vaenlase kuulipildujad. Üks... kaks... kolm... nüüd tulistasid nad kõik selle ootamatu rünnaku poole.

«Nüüd...» mõtles seersat Laan palavikuliselt, tõmmates parema jala hüppamiseks kõveraks.

Ta sööstis püsti ja heitis raske granaadikimbu mustendava ava poole, mis paistis nüüd selgesti silmade ees. Ja siis oli ta jälle vastu lund, oodates granaadi plahvatust. Kuid just samal hetkel, kui ta maha viskus ja tema üle plahvatuse kuum laine veeres, tajus ta nii imeselgesti, et see granaadikimp võib ainult osaliselt hälvata võimsa dzoti vastupanu, mitte aga täielikult hävitada.

Võib-olla ei suudaks seda hävitada ka kümme või kakskümmend granaati, ikka leidub selles ussipesas mõni visa hing, kes võib üksi hästi varjatult ning kaitstult hävitada kogu tema rühma. Ja nüüd oli vist juba rühmgi jõudnud lähtepositsioonidele, granaadi lõhkemine oli neile rünnaku ettevalmistamise signaaliks. Siis oleksid aga kogu rühma rünnak ja Nelidovi kangelaslik surm asjatud. See ei viiks neid sammugi edasi, ei tooks oodatud võitu.

Ja samas valmis tema otsus. Dzotini oli ju ainult viisteist sammu, lühike maa, mida võib inimene läbida kahe või kolme sekundiga. Nüüd pole see veel hilja... jah, just nüüd, hetkegi viivitamata tuleb seda teha, sest lähemate silmapilkude jooksul on kogu vaenlase tulejõud juhitud juba tema rühma pihta.

Imelik, kui palju võib inimene mõne lühikese hetke jooksul lahingus surma ja elu piirimaal mõtelda. Kuid see aeg on siiski küllaldane, et tõugata mingile otsusele, kangelasteole, suurele ja õilsale eneseohverdamisele. Need ei ole enamasti uued mõtted, siin selle silmapilgu jooksul tekkinud, vaid nad on kaua hinges idanenud, võrsunud, võimsaks kasvanud nagu kaunis puu. See hetk on ainult nende kõrgete moraalsete jõudude kogujaks, nende sütitajaks ja plahvatama panijaks.

Ning juba enne kui õhku hajus granaadi lõhkemise helin, sööstis seersant Laan uue granaadikimbuga vaenlase dzoti poole. Ta teadis nii imeselgesti, et need viisteist sammu olid tema elu raskemad sammud. Kuid nüüd ei kohutanud see teda. Ambrasuurist vilkus ikka veel kuulipildujatuld paremale, sinna, kus Nelidovi kuju oli pimedusest järsku vaenlase ette kerkinud. Veel üks hetk . . . Juba lajatasid mõned paugud seersant Laane poole, kuid ka tema jõudis dzoti ava ette. Ta tõstis granaadikimbu ja see oli käest juba lennul, kui just tema ees purskas kuulipilduja kõrvetav tuli. Selle leek valgustas silmapilguks noore kangelase kahvatut nägu, siis vajus ta kogu raskusega ambrasuuri ette. Tema keha kattis vaenlase tule.

Nii leidsidki tema sealt kolmanda rühma võitlejad pärast dzoti vallutamist.

1946.

PATAREI TULISTAB

Seersant Timm oli enne Suurt Isamaasõda meremees.

Ta oli pikk poiss veidi punakate juuste ja kahe suure rusikaga, mis rippusid külgedel nagu laevakolgid. Neid rusikaid kardeti pisut, sest neist otsekui hoovas suurte sadamakõrtside käsikähmude kuulsat hõngu. Kuid nüüd olid need rusikad taltsad, päris taltsad, sest seersant Timm polnud enam lihtne dekimadrus mõnel pehkinud künal, vaid kuulsa neljakümneviielise patarei medalikandja.

Mõnikord õhtuti, kui muldonnis küdes väike raudahi ja selle valgus väreles piki seinu ja põrandat, tekkis seersant Timmil lust jutustada oma meresõitudest. Ta rääkis kaugetest sadamatest põhjas, kus ka kolmetuhandetonnine stiimer näis väikese musta täpina eredat valgust kiirgavate lumiste jäämägede hõlmas. Või jälle ta jutustas lõuna kõrvetavast päikesest, mis sulatas saapatallad alt ja tinanööbid kuue küljest.

Niisuguseid lugusid oli seersant Timmil küllaldaselt. Kõik kuulasid hinge kinni hoides, kuidas Gambia jõesuudmes laaditi pähkleid või Brasiilia metsikus rannas «võeti peale» punast puud. Ja Galavaris oli baar, kus ettekandjaks oli täpselt samasugune näitsik nagu üks piletikontrolör Tallinna trammil. Ainult too miss ei osanud sõnagi eesti keelt ja kandis suus kolmekümmend kaht valehammast.

Mõnikord ütlesid poisid seersant Timmi juttu kuuldes:

«No nüüd sa küll luiskasid, sindrikael!»

«Uskuge mind, ei luiska,» kinnitas seersant Timm rusikaga vastu rinda lüües. «Mitte ei luiska, justament nii oli, mitte silpigi teisiti. Kui ma valetan, siis söögu mind, ptüi, japonski bog-h!»

Poisid naersid ja pilgutasid üksteisele silma. Väike Lest, keda muidu polnud nagu näha ega kuuldagi, lausus teiste vahelt:

«Miinipildujates on üks poiss, kes tõendab, et sa pole eluilmaski Noarootsi kivilaevast kaugemale saanud.»

«Missuguses miinipildujates?» küsis ägedalt seersant Timm oma suurt rusikat nagu auruvasarat tõstes.

«Sajakahekümnelises.»

«Mingu põrgu oma lobaga!» turtsus seersant Timm vihaselt. «Kuidas on selle selli nimi?»

«Sakarias.»

«Sakarias?» kordas seersant Timm pikkamisi, nagu meenutades kõiki neid vesiselle, kes laiadel mereväljadel ta teele juhtunud.

Ja siis kõlas ta hääl otsustavalt:

«Ei tunne, mitte ei tunne! Tooge see poiss siia, ma tõstan ta hobusemoka üles ja sülitan selle alla. Vaat seda on väärt sihuke valejutt.»

Kõik naersid ja meestel oli lõbus. Lühikesed puhkusehetked lendasid kiiresti, ununes lahingute raskus ja vaev. Kuum tee, lõbusad jutud, pikad ajalehepaberisse keeratud vilkad muutsid madala muldonni koduseks. Siin loodi need nägematud sidemed, mis köitsid neid lahingus üksteise külge: kõik ühe eest, üks kõigi eest.

Nüüd on seersant Timm neljakümneviielises patareis sihturiks. Just sihturiks, — see oli ta palavaim soov. Sest eks tuletanud sihtur meelde ulgumere isandat — tüürimeest. Nagu tüürimees laevas, nõnda oli sihtur suurtükil see, kelle hooleks oli usaldatud kogu meeskonna kaotus või võit.

«Sihtur on suurtüki süda ja silm,» rääkis patareikomandör leitnant Aart, tüse laiade õlgadega mees, elupõline patareilane. «Heast sihturist oleneb kõik, kogu suurtüki saatus. Vilets sihtur on lihtsalt meeskonna õnnetus.»

«Arusaadav!» naeratas seersant Timm. «Tähendab, nagu laevas kokk. Kui keedab solki, siis kirub kogu meeskond tulist ja tõrva ning laevavintki ei taha kuidagi vedu võtta.»

Mehed said jälle naerda, sest seersant Timmil olid mõnikord niisugused sõnad, mis ei tahtnud patareilaste distsipliiniga hästi kokku passida. Kuid tal olid siiski head silmad ja kiire taip. Juba esimeses lahingus pani ta kolme lasuga kaheksasajalt meetrilt vaikima vaenlase raskekuulipilduja.

«Tubli!» kiitis leitnant Aart. «Kui nõnda edasi põrutad, teed oma suurtüki kogu polgus kuulsaks.»

Kuid seersant Timm istus rahulikult suurtükihaaradel, selg vaenlase poole, nagu ei tulistakski see kuulipildujaist, vaid külvaks ainult herneid lumisele lagendikule. Siis otsis ta taskust tüki ajalehepaberit, raputas sellele tubakat ja tõmbas keelega üle paberiserva nagu liimipintsliga. Alles siis pilutas ümberolijate poole silma ja lausus pikkamisi:

«Egas siis meil pole siin suurt midagi teha. On juhtunud niisugune hea suurtükk, et põruta kas või ümber nurga vaenlasele otse silmaauku.»

«Braavo! Õigus!» hüüdsid patareilased.

See oli seersant Timmi poolt hästi öeldud, ehtsa patareilase moodi. Sest patareilaste traditsioonide kohaselt pidi võidu au ikka pärima suurtükk, see terashall lahinguväljade parim sõber ja seltsimees. Tema oli selle suure töö tegija, kuna meeskond täitis ainult oma kohust.

See oli tühine asi, et nad tõid püstijalu vaenlase marutule all laskemoona kohale. Ka sellega ei kiideldud, et mõnikord veeretati käte jõul suurtükk peaaegu vaenlase ambrasuuride ette ja tulistati otsesihtimisega esimeste laskudega pihuks ja põrmuks kolmekordsete palklagede ning raudrelssidega kindlustatud dzotid. Ei räägitud ka suurt kahest saksa tankist, mis jäid purustatult vedelema lumisele väljale. See kõik oli patareilaste arvates iga võitleja püha kohus, kes kandis oma südames vihkamisetuld röövvallutajate vastu. Tähtsama töö tegi ikka suurtükk, see väike kärmas relv, mis kuulekalt täitis iga nende soovi.

Väike Lest, keda kunagi nagu märgatagi polnud, ei niuksatanudki, kui vaenlase kuul põletas ta põsele tulise juti. Nagu poleks midagi juhtunudki, andis ta uue mürsu ette ja hüüdis rõõmsalt: «Valmis!»

Number kolm, suur tugev poiss, kes justkui mõtles nõnda aeglaselt nagu rohi kasvab, lausus alles kaks tundi pärast lahingut:

«Poisid, ma arvan, et kuul riivas mind vist näkast.»

«Mis näkast?» ei taibanud mehed oma kaaslase juttu.

«Noh . . . kuidas öelda . . . lihtsalt näkast,» kogeles see veel aeglasemalt.

«Räägi sõjamehe moodi — arusaadavalt. Muidu ei saa sinust tontki aru,» käratas keegi teiste hulgast.

Nüüd läks number kolm näost punaseks ja torises pahuralt: «No tuline hing, kuidas ma pean siis seda pehmet kohta nimetama, mille peal sa kolm aastat ühes klassis istusid?»

Kõik pistsid laginal naerma.

Kuid see polnudki väike näksatus. Kuul oli puurinud number kolme «näkka» viieteistkümne sentimeetri pikkuse augu. Sellega saadeti haigemajja, evakueeriti tagalasse, kuid number kolm ei lahkunud oma kohalt. Ta hoidis nüüd ainult oma paremat külge pisut ees ja ei pöördunud kunagi vaenlase poole seljaga. Kuid see kõik oli tühine asi. Tähtsama töö tegi ikka suurtükk, see tubli terashall lahinguväljade seltsimees, kelle haugatusi kuuldes tõmbusid kahvatuks vaenlaste näod.

Niisugune oli patareilaste ammune komme oma relvast lugu pidada.

Ühel hommikul tuli meeskonda uus võitleja. See oli pikk vintske poiss veidi suure suu ja paari rõugearmitäpiga ninaotsal. Kuid tal oli niisugune häbematu ilme näos nagu varblasel kanakarja hulgas. Ta oli miinipildur sajakahekümnelisest patareist. See haugatas tubli tüki maad kaugemale kui suutis seda teha neljakümneviieline suurtükk. Ja sellepärast oligi uustulnukas veidi uhke ja veidi kohevil nagu pärlkukk.

Nähes seersant Timmi, tegi ta suured silmad ja hüüdis:

«Oo . . . tervist, vana semu! Vaat, kus kokku juhtusime, mitte ei teadnud arvatagi.»

Mehed müksasid rõõmsalt salamisi üksteist küünarnukkidega: nüüd tulid ilmsiks seersandi luiskamised kaugetest meresõitudest kõrvetava päikese all ja igaveses jäärabas.

Kuid seersant Timm ei võtnud vaevaks püstigi tõusta. Ta silmitses rahulikult uustulnukat, pigistas kinni ühe silma ja pigistas kinni teise silma, naeratas siis häbematult ning ütles:

«Tere-tere, külamees. Vaatan sind ühe silmaga ja vaatan teisega, aga mitte ei tunne. Oled vist habeme ära ajanud, sellepärast ei tunne. Kuidas su nimi on?»

Uustulnukas astus otse seersandi ette ja naeris nõnda laia suuga, et võis näha ta kollaseid purihambaid.

«Kas siis tõesti ei tunne, eh-hee?» usutles ta hämmastunult.

Seersant Timm raputas pead:

«Mitte ei tunne, neelaku mind alla kas või japonski bog-h.»

Nüüd pistis uustulnukas kaks sõrme suhu ja laskis kuuldavale niisuguse lõikava vile, et mõned mehed kargasid nagu häire peale üles.

«Noh, kas nüüd tunned Sakariast?» naeris ta laia suuga. «Mäletad, kui viis aastat tagasi suvel tulime Noarootsist kividega ja ajasime ühele puulaevale külge. Puulaeva kapten viskas sind kasehalugá, nõnda et vedasid nädalapäevad jalga taga nagu luuavart saanud koer.»

Kui Sakarias lõpetas jutu, müksasid mehed küünarnukkidega üksteist: oh-hoo, mis nüüd küll tuleb! Kas kaugete merede seikleja pigistab vastu rinda vana sõbra ja semu, või hakkavad ta rasked rusikad nagu veskitiivad vehklema.

Ent seersant Timm istus rahulikult suurtükihaaradele ja hakkas keerutama suitsu. Ta näoilme ei muutunud põrmugi, ainult talimütsi alt tuli välja punane juuksetukk.

«Conda bolas!» lausus siis meeste poole, mis pidi tähendama portugali keeli — poisid, andke tuld.

Väike Lest kargas ettepoole ja ulatas tikuga tuld. Siis sirutas seersant Timm ühe jala ette, vaatas hetke altkulmu Sakariase otsa ja lausus rahulikult ning väga kindlalt:

«Puh, see polnud kindlasti mina! Mul on tädipoeg, väga minu moodi, ehk tema kamandas nende kivilaevade ja puulotjadega. Mina olin sel suvel hoopis Timbuktos, laadisime peale kakaoube.»

«Timbuktos?» irvitas uustulnukas uskumatult.

«Jah, või sina arvad, et kakao kasvab nagu meil kartul peenardel? Ei, vennike! Nüüd aga võta ja viksi suurtükk puhtaks nagu hõbelusikas. Siis näeme, mis mees sa õieti oled, — kas kivilaeva madrus või suurtükiväelane.»

Seersant Timm oli löönud vastast.

Punaväelane Sakarias viskas seljakoti maha, krimpsutas pisut rõugearmilist ninaotsa ja hakkas sõnagi lausumata puhastama suurtükki. Ta tegi seda kiiresti ja osavalt, nagu oleks olnud elupõline suurtükiväelane. Lõpetanud töö, seisatas ta seersant Timmi ees ja raporteeris:

«Seltsimees seersant, lubage ette kanda, et käsk on täidetud.»

«Vabalt.»

Seersant Timm uuris suurtükki. See oli hästi puhastatud, siin polnud midagi laita. See pikk vintske poiss oskas oma tööd.

«Pole viga,» noogutas seersant Timm pead. «Kuid vaatame, mis pilli sa lahingus hakkad puhuma.»

Sakarias ei vastanud, kuid ta irvitas nõnda, et suu avanes kuni kõrvadeni. Siis pööras seersandile hoopiski selja ning hakkas rääkima väikese Lestaga:

«Jah, näe, kuidas inimene võib eksida. Mina arvasin, et kohtan vana sẹmu ja seltsimeest kivilaevalt, kellega palju ühes elatud, häid ja halbu päevi nähtud, aga võta näpust — pole hoopiski see. On hoopis kaugete maailma merede hüljes, kes «võtab peale» Brasiilia süldikeetmise puid ja laadib Timbu-kimbus kakaoubade tolmu. Aga küll oli tore sell too minu tuttav sealt Noarootsi kivilaevalt! Kord tulime sadamas nõnda laeva, et pool teed kandis tema mind, teise poole mina teda. Siis võttis ta mul ümber kaela kinni ja ütles: «Oleme igavesti sõbrad, Sakarias! Laseme homme selle kinnituseks endale rinnale tikkida kaks ühendatud kätt ja selle alla meie vana kivilaeva.» Ja nõnda tegimegi. Vana Jakk tikkis õmblusnõelaga meile rinnale kaks ühendatud kätt ja vana kivilaeva. Tikkis tüki sinavat merdki, mille kohal tõusis päike. Meri oli sinine, aga päike punane nagu tuli.»

Sakarias peatus pisut, süütas vilka ja küsis siis ümber pöördudes seersant Timmilt:

«Seltsimees seersant, kas teile ka seal Timbu-kimbus tol suvel viis aastat tagasi midagi rinnale tätoveeriti?»

Seersant Timm nagu kohmetas pisut. Viskas suitsuotsa eemale ja tõusis ägedalt püsti. Ta tahtis midagi vastata, kuid samal silmapilgul tuli patareikomandör leitnant Aart ja hüüdis:

«Patarei, valmis olla! Kell viisteist null viis liikuda positsioonidele. Suurtükk number üks viia kõrgustikule number nelikümmend seitse ja sealt purustada vaenlase dzott.»

Väike Lest heitis pilgu kõrgustiku poole ja vilistas:

«Vean kihla, et kolmanda lasuga on pilpad taga!»

Kõik mehed hüppasid nagu korraga üles. Detsembripäike sädeles nende ees puhtal lumel. Taevas oli selge ja kõrge nagu helesinine klaaskuppel. Lumised mäekuhilikud ning põlluvoldid lamasid rahulikult nagu polekski siin võitlust elu ja surma vahel.

Mehed haarasid suurtükihaaradest kinni, tõukasid kogu jõu ja hooga. Teised tulid mürskudega ja väike Lest vedas enda

järel kelku, millel terve kast laskemoona. Seersant Timm ja punaväelane Sakarias ähkisid kõrvuti, nende näod õhetasid kuumusest ja soojad kasukad nöörisid ümber pihtade. Külm detsembrituul tundus nagu paitav tuuleõhk.

Mõne minutiga oli suurtükk veeretatud kõrgustikule number nelikümmend seitse. Seersant Timm heitis kiire pilgu ette, silmates kohe vaenlase dzotti. Kitsa mustava piluna paistis siit selle ambrasuur.

«Stopp!» hüüdis ta ja tõstis käe üles.

Kõik olid kohal: väike Lest, Sakarias, number kolm, kes liikus, parem külg veidi ees, nagu kardaks ta jälle hädaohtu oma näkale. Seal olid ka kõik teised lumiste väljade seltsimehed, kellega nad olid koos võidelnud, mitugi kuulsat võitu vaenlase üle saavutanud.

Esimene lask langes otse vaenlase dzoti ambrasuuri ette.

«Tubli!» hüüdis patareikomandör. «Järgmine kord veidi kõrgemale võtta.»

Kuid seersant Timm kortsutas kulmu. Ta nägi Sakariase laia naeratust ja sihtis paremini. Samal silmapilgul hakkasid vasakult ja paremalt vihisema vastu suurtükikilpi kuulid. Üks vaenlase miinipilduja hakkas tööle. Mõnikümmend meetrit neist eemal prahvatas üles lumesammas. Üle peade helisesid detsembri karges õhus metallikillud nagu imelikud pillikeeled.

Number kolm katsus järsku oma puusa ja sülitas vihaselt.

«Kas jälle näkast läbi?» naeris väike Lest üle õla.

«Jah, tont võtku,» urises number kolm südametäiega. «Seekord paremast, ptüi!»

Patareikomandör langetas käe ja kamandas:

«Tuld!»

Neljakümneviie-millimeetriline suurtükk haugatas jälle ja seersant Timm vaatas Sakariase otsa. See seisis päris püsti, suur ja tugev, jalad veidi harkis, kasukarind eest lahti, nagu hoiduks rinnaga vastu Soome lahe ägedat tuulepuhangut. Üks kuul vihises otse ta näo eest mööda ja Sakarias haaras selle järele käega, nagu tõrjuks kärbseid eemale. Seersant Timm tahtis talle nagu midagi öelda, kuid samal silmapilgul hüüdis patareikomandör:

«Kaks kiirlasku, sihik kaheksa!»

Seersant Timm tulistas kolmandat korda. See oli meisterlask, tabas täpselt ambrasuuri. Oli selgesti näha, kuidas

seal eemal välgatas tuleleek, lendasid õhku palkide pilpad ja vaikis raskekuulipilduja.

«Tore!» möirgas Sakarias. «Just nõnda oleks tabanud ka minu vana semu sealt kivilaevalt.»

Ta vaatas seersant Timmi otsa. Aga see oli jäänud imelikult vaikseks ja najatas vastu suurtükihaara, nagu oleks ta väga väsinud. Ta talimüts oli lumme libisenud ja salk punaseid juukseid rippus otsmikul.

Sakarias haaras tal õlast kinni ja küsis:

«Mis sul on, Timm?»

«Ei ole midagi . . . mitte midagi,» vastas see vaevalt kuuldavalt.

Ent juba märkas Sakarias ta kasukarinnal väikest auku. Ruttu rebis ta rinnaesise lahti ja tahtis avada seersant Timmi pluusi, kuid see tõstis tõrjudes käe:

«Jäta, Sakarias.»

See oli öeldud pehmalt ja sõbralikult, nõnda nagu rääkisid kunagi ammu nood kaks vana semu seal kivilaeval. Ja ainsa hetkega mõistis Sakarias kõik. Timm, vana sõber Timm ei taha, et ta seltsimehed näevad ta rinnal kaht sõpruse märgiks sirutatud kätt, mille alla on tätoveeritud vana Noarootsi kivipargas. Nad ei usuks siis enam kunagi Timmi jutte kaugetest meresõitudest jäämägede vahel ja kõrvetava troopikapäikese all. Nagu õrn jääkirme puruneks tema ümbert kaugete randade võlu.

«Ma viin sind sidumispunkti,» lausus viimaks Sakarias.

«Vii . . .» kuuldus vaevalt seersant Timmi huultelt.

Sõnagi rohkem lausumata tõstis Sakarias Timmi üles ning upitas õlale.

Siis läks ta üle lumise välja sidumispunkti poole, suur ja tugev nagu hiiglane, kelle jaoks pole ühtegi raskust. Ja ta süda oli imelikult kerge ning rõõmus, — see oli ikka Timm, vana semu ja seltsimees Noarootsi kivilaevalt.

Timm katsus veidi pöörata oma pead ja sosistas:

«Sakarias!»

«Jah?»

«Kas sa oled pahane?»

«Mispärast pahane?» heitis see vastu.

«Sellepärast, et ma ei tahtnud sind tunda seal meeste ees . . . ja siis panin suurtükki puhastama . . . ja salgasin

kõik . . . meie laeva ja kaks ühendatud kätt rinnal. Aga ma tahtsin sulle öelda kõik, kuid siis juhtus niiviisi.»

Nende selja taga lõhkes miin.

Kuid Sakarias nagu ei märganudki seda. Ta surus oma habemetüükas lõua vastu vana sõbra põske ja rääkis:

«Ära nüüd mõtle sellest, see on möödas. Aga ilusti andsid dzotile pihta, ausõna. Sellest on mu südames praegu hea meel ja ka sellest, et sinust on saanud niisugune tubli sihtur. Muu kõik on unustatud.»

Ja Sakarias võttis veel pikema sammu üle lumise välja sidumispunkti poole.

1943.

NEVELI MAANTEE

1.

Õhtu eel hakkas sadama tihedat lumelörtsi.

Autojuhid süütasid tuled, kuid prožektorite valgus lämbus juba kümne-kahekümne sammu kaugusel vastu keerlevat lumetuisku. Valgus muutus punakas-kollaseks, ebatavaliseks, nagu ei tulekski autolampidest, vaid hõõguks nägematuist valgusallikaist kuskilt maapinna alt. Möödavilksatavad puud ja põõsad näisid nagu rippuvat selle keerleva lumetuisu küljes, mis peksis edasi-tagasi nende alasti raage, pani nad üleni värisema. Aeg-ajalt kargas tee äärest nähtavale mõni hoone katus või tükk välisseina, kadudes jälle silmist. Ainult maantee, lõppematu maantee ruttas ühetaolise helkiva lindina autotuledele vastu.

Nõnda möödus tund tunni järel.

Auto EP 3-11-81 juht Endel Soorand kummardus veidi längus autorooli üle. Ta soojades lambanahksetes kinnastes käed hoidsid kindlalt rooli ja kõhn, pisut terav nägu vaatas kogu aeg pingutatult ette. Keerlevas lumetuisus polnud peaaegu nähagi eelmist autot. Ta pigem aimas seda liikumas kuskil kahekümne, kolmekümne või neljakümne meetri kaugusel endast eespool.

Ja selle ees oli jälle uus auto, nõnda kogu teel, alates kuskilt sealt saja või kahesaja kilomeetri kauguselt kuni lumiste Neveli väljadeni. See sarnanes sadade kilomeetrite pikkusele autoketile, mis kihutas ikka edasi, läbi ööde ja päevade, tuisu, vihma ja lume. See lüli ei katkenud tunnikski, keerles juba nädalaid ja kuid nagu mingi tohutu lintsüsteem hiiglaslikust masinaosast. Ja see masin oli Balti rinne, hiigel-

agregaat sadade kilomeetrite pikkuste mõõdetega, miljonite üksikosadega.

Pilku kõrvale heitmata tundis Soorand möödavilksatavaid kohti. Mõni tee ääres kasvav puu, elumaja, autorataste all põruv sillatruup või teekurv maalisid ta silmade ette ärasõidetud tee. Ta nimetas mõttes nende nimesid ja hakkas ootama järgmist. Nõnda nagu lühenes tee, muutus tuttavlikumaks, tekkis kujutlusse elavaid pildikesi varasematest sõitudest.

Järsku kerkis ähmasest saju-udust nähtavale eelmise auto kõrge koorem. Soorand vajutas piduritele, kuid andis need kohe vabaks, sest eelmine auto kadus jälle — niisama ruttu, nagu oli ilmunud — keerlevasse lumelörtsi. Kuid selle ühe hetke jooksul mahtis ta heita kõrvalpilgu oma kaaslasele. See oli naaldunud vastu juhikabiini seina, talimüts vajunud veidi silmadele, lõug ja õlad pisut ettepoole kooldunud. Nõnda näis ta magavat rahulolevana ja õnnelikuna nagu inimene, kes on harjunud unetute ööde, külma, vihma ja vihisevate miinikildudega.

Soorand rohkem adus kui nägi magaja lõua ümarat pehmust ja huulte nooruslikku värskust. See lõi ta kujutlusse midagi kauget, juba ammu-unustatut. Ta ei mäletanudki, mida see täpselt meenutas, kas mõnd suveööde õnnelikku tundi koolipargi laialeheliste vahtrate all või kunagi põgusa pilguga nähtud ja jälle unustatud nägu. Aga tal oli siiski nii hea ja hubane tunne, nagu istuks ta kõrval inimene, kellele tahaks südamelt öelda kõik.

Tukkuja hoidis põlvede vahel lühikest karabiini ja ta täistuubitud sanitaarpaun litsus end sõbralikult vastu Sooranna puusa. See oli omamoodi lõbus, see sanitaarpauna pehme vajutus. Paar mitmesugust tühist asja, vist seljakott ja selle kõrval rippuv kolisev katlake, lamasid jalgade ees. Nihutades pedaalidel jalgu, tundis Soorand nende esemete puudutamist, selle seljakoti pehmust ja katlakese kolisemist, mis aeg-ajalt hakkas põruma kabiini põrandal. Nad segasid pisut tema jalgade liigutusi, takistasid põlve, kuid Soorand tundis siiski imelikku heameelt sellest.

Mitu korda mõtles ta, et kõik need esemed kuuluvad ühele tütarlapsele, naisele, keda ta peaaegu ei tundnudki. Iga puudutus vastu neid esemeid, vastu pehmet sanitaarpauna või kolisevat katlakest tundus nagu keskustelu.

Ees hakkasid autod tasemini liikuma.

Eile oli siin suur lennurünnak. Saksa pommitajad pommitasid kitsast teelõiku, et hävitada sel transport ja lõhkuda maantee. Kuid öösel parandati tee, aeti kinni pommiaugud, ehitati uuesti väikesed sillad, koristati rusud. Ainult mõned sügavad kraatrid polnud veel lõplikult silutud, kus nüüd autod ülesõidul kõikusid. Rasked koormad rappusid pehmetel kohtadel, mootorid hakkasid undama, rataste ketid peksid vastu liiva ning kruusa. Siis olid juba ületatud pommiaugud ning autod nahisesid mööda ühe puusilla siledaid laudu.

Tukkuja ärkas, katsus vaadata läbi kabiiniakna, kuid see oli kaetud vineeriga.

«Kas Nahhimovo?» küsis ta.

«Ei see on Salatsovo,» vastas Soorand pilku kõrvale pööramata. «Nahhimovo tuleb kuue kilomeetri pärast.»

«Jah, ma tean. Jäin veidi tukkuma, sellepärast ei saanud kohe aru. Nahhimovo sild on pikem, mina olen sealt.»

Ta rääkis seda usaldavalt, veidi laulva häälega, naaldudes auto raputustest pisut vasemale. Nüüd tundis Soorand tugevat survet vastu oma paremat õlga. Ta naaldus vastu ja siis korraga pead pöörates surus huuled vastu pehmet, külmast karget palet. See ei õnnestunud hästi, aga ta tundis siiski oma huulte all nurgakest tüdruku värisevat suud. See eemaldus, Soorand sai rusikaga vopsu vastu käsivart ja veidi ärev hääl ütles:

«Häbematu olete! Teie mõtlete, et nõnda võib iga tüdrukuga.»

Soorand ei vastanud. Ta naeratas enese ette, see kõik oli kena, talle meeldis isegi see rusikaga antud vops vastu kasukat ja etteheitest haavunud häälekõla. Möödus mitu minutit vaikides, siis küsiti:

«Kas sõidate juba kaua sel teel?»

«Kolm nädalat.»

«Teie auto number on EP 3-11-81?»

«Jah.»

Hetke pärast lausus madal mahe hääl nagu enesele:

«Jah, panin seda kohe tähele, kui teid teel peatasin. Selle autoga sõitis varem üks meie tüdrukute tuttavatest. Ta sai Nahhimovo pommitamise juures haavata, eks ole?»

Sooranna pilk libises roheliseks värvitud armatuurlauale, nagu võiks ta läbi pimeduse näha sinna terava naela- või

noaotsaga kraabitud tähti. Seal oli kuus nime, igaüks kirjutatud isesuguste tähtedega, nõnda nagu need nimekirjutajadki olid pärit isesugustest kaugustest. Esimesena seisis veidi vasemal pool pikkade saledate tähtedega: Agassabi A. J. — XI 1942. Selle järel seisis rist, veidi laiemalt ning järsemalt kraabitud rohelisse värvi. Selle oli vist kirjutanud ta järglane — Soloveitšik —, kelle ilusate keeruliste tähtedega nimi seisis nagu nimekaart.

Sageli, kui Soorand vaatles seda nime, kerkis ta silmade ette noor rõõmus nägu naeratlevate silmadega ja valgete hammaste ridadega. Nõnda võis kirjutada oma nime ainult inimene, kel polnud kunagi ainustki muret, kellele ka vinge tuule vingumine tundub meeldiva muusikana. Soorand ei tundnud teda, polnud kunagi näinudki, ainult autojuhid meenutasid mõnikord seda rõõmsat ja tulist Ukraina laiade viljaväljade ning steppide poega. Ta oli sõitnud EP 3-11-81 kord ühel pimedal ööl sakslaste kaevikusse ja sellest olid veel praegugi mälestusena kuulipildujavalangud masinakasti külgedes.

Kaks järgmist nime seisis kohmakaina teineteise all. Abadõr Hassihhanov kõlas kaugete Kazahstani liivakõrbede tuuletuhinana, mis tuleb Sõr-Darja kallastelt ja lämbub Orienburgi kõrgsteppide ees. Ka selle taga seisis rist ja — 13. VII 1943.

Esimesel päeval, kui Soorand alustas sõitu Neveli maanteel, peatus kolonn mingisuguste varemete ees. Autojuhid väljusid kabiinidest, pakkusid üksteisele tubakat ja heitsid mõne sõna. Üks väike kasahh tuli Sooranna juurde, puudutas teda käsivarrest ja viitas silmadega tühja põllu poole:

«Kas näed seda väikest puuristi seal?»

«Näen.»

«See on minu vend Abadõr. Ta sõitis neli kuud tagasi sinu autoga. Vaata, siin kraavipervel on veel väike auk. Selle lõi sakslase kahurimürsk. Tookord ulatusid nende kaugelaskjad veel siiani. Abadõr sai kaks kildu kopsu ja suri siinsamas. Ta nimi on vist su armatuurlaual ... ma tegin sinna risti taha.»

Soorand noogutas sõnatult pead. Nad seisid minuti vaikides, vaadeldes seda lihtsat punaseks värvitud puuristi. Siis ütles kasahh:

«Nüüd teeb Mala-mala — väikeveli — seda, mis Abadõril

pooleli jäi. Surm saksa okupantidele, mu venna mõrvareile!»

Ta ilusad pruunid silmad lõid niiskelt läikima.

Viienda nime taga seisid Sooranna poolt kriipseldatud tähed: haavatud 23. X 1943 Nahhimovo silla juures. Kuues oli tema enda nimi — Endel Soorand, ja selle taga asus tühi ruum.

See kõik kargas ainsa hetkega Soorannale meelde, nõnda ruttu, et auto ei jõudnud veel ületada kruusaga värskelt kaetud teeosa — eilse või üleeilse pommitamise jälgi.

Ta heitis lühikese põgusa pilgu oma kõrvalistuja poole ning lausus:

«Jah. Mina pärisingi tema auto ja olen nüüd sellel kuues juht. Kui oleks pisut valgem, näeksite mu eelkäijate nimesid seal armatuurlaual.»

Tüdruk noogutas peaga:

«Ma tean. Nägin, kui Saša näitas seda kord oma tütarlapsele.»

Ta oli nüüd võitnud une ja väsimuse, näides noore ning reipana, tulvil seda imetletavat elujõudu, mis iseloomustas kõiki neid sanitare, valvureid, sidelasi, kes kõrvuti meestega elasid kaasa frondi raskusi. Neile polnud tundmatud külm, vihm, porised kahurimürskude augud, vihisevad pommikillud, pikad unetud ööd ja oigama panevad haavad. Aga siiski lehvis nende ümber alati lakkamatut visadust ja naeratlevat kergust. Nähes neid oma vahipostidel, tõsised, hakkajad ja teinekord pisut säredadki, naeratasid vanad rindemehed, muutusid mahedaks ja leplikuks. Nad tõid sooja südame alla, mälestusi kaugetest aegadest.

Tükk maad ei lausunud kumbki sõnagi.

Auto veeres nahisedes tuhandeid, kümneid tuhandeid kordi tallatud lumisel teel. See näis peaaegu asfaldina, sile, kõva, miljonite autorataste poolt nagu teetrampidega tambitud. Sadav lumelörts liideti kümne minutiga laiadesse autoröōbastesse. Ainult hiljutised teeparandused panid autod võppuma.

Järsku pidurdas Soorand sõiduki. Tema ees, kahe või kolme meetri kaugusel, seisis eelmine auto ja selle ees jälle uus. Nõnda pidurdus kogu kolonn, see kümneid kilomeetreid ulatuv autode kett.

«Mis on?» küsis tüdruk, heites käega juuksed kõrva taha.

«Vist seisak. Võib-olla juhtus ees midagi.»

«Mis seal võis juhtuda?» päris tüdruk.

Soorand tahtis just hakata jutustama, mis kõik võib juhtuda sel pikal teel, kus ühe auto liiklemine olenes teisest nagu kett hammasrattal, kui eestpoolt kostsid pommiplahvatused. See oli kaugemal, kahe või kolme kilomeetri taga. Ta lausus muutumatul häälel:

«Pommitab!»

Mõlemad muutusid erksaks, kummardusid tuuleklaasile lähemale ja katsusid vaadata ettepoole, kus polnud midagi näha. Tihe lumesadu ja öine pimedus varjasid kõik.

«Kas lambid on üleval?» küsis tüdruk.

«Lampideks» kutsuti valguskehasid, mida heitsid alla luurelennukid. Soorand katsus vaadata läbi pimeda öö, kuid nägi ainult ähmaselt eelmist autot ja lühikest mustavat teekraavi. Kõikjal olid autoprožektorid kustunud, kogu kolonn ootas vaikselt, liikumatult maanteel.

«Ei ole näha,» vastas ta.

«Siis on see väiksem rünnak. Eile lugesime üle kaheksakümne lambi, aga kord . . .»

Ta katkestas, eemalt kostsid üksteise järel pommiplahvatused, nagu lõhutaks seal dünamiidiga kaljusid. Soorand oli häälekõla järgi juba tabanud pommitamise suuna ja ütles:

«See on Nahhimovo juures.»

«Meie sild!» kostis pool tooni kõrgem hüüatus tüdrukult. «Oot, ma ütlen kohe, kes on praegu postil.»

Ta heitis pea pisut kuklasse ja vastas:

«See on Manja, seesama, kelle sõber kolm nädalat tagasi haavata sai. Ta on tubli tüdruk, niisugust polegi teist.»

Ja nagu usaldades midagi, naaldus ta Soorannale lähemale:

«Võ'n vedada kihla, et ta ei hooli sellest, kui need pommid isegi tema vahiputka õhku tõstaksid. Tema on niisugune . . . ei lahku sammugi oma kohalt.»

Ja jutustamishoogu sattudes jätkas ta häält alandades:

«Mina ei saa olla niisugune. Teate, mul hakkavad põlved tudisema. Ma ise tahan kogu aeg seda summutada, toetun kõvemini jalgadele, kuid põlved värisevad ja värisevad veel tugevamini, nagu ei kuulukski mulle. Kord pommitas, aga mina . . . mina hüppasin putkast välja. Meil on seal lähedal väike varjend. Kuid just samal hetkel lõhkes üks pomm silla otsas maantee ääres. Kogu õhk helises ja vihises. Hüppasin putkasse tagasi ja kogu maailma võim poleks mind

sealt enam välja tirinud. Aga hommikul vaatasime: õhukestest laudseintest oli läbi läinud kuus kildu.»

Ta rääkis seda niisuguse naiivse usaldava häälega, et Soorand pidi tahtmatult mitmel korral naeratama.

«Kas teie ei karda, kui sõidate maanteel ja hakkab pommitama?» pöördus ta siis poisi poole, ja see nägi suuri tumedaid silmi ning pehmet suud, mis oli minetamas tütarlapse aastaid.

Soorand vastas kaalutledes:

«Ma ei tea öelda. Mõnikord tahaksin siis anda masinale enam hoogu, kihutada kogu kiirusega. Kuid see pole võimalik, teised autod on ees. Ja siis tunnen, et mu hambad on litsutud pingutatult vastamisi. Muud ei ole.»

«Jah,» vastas tüdruk. «Manja rääkis, et tema sõber hakkab laulma, kui vaenlase lennukid ilmuvad kolonni kohale. Laulab lõbusalt, kõike, mis meelde tuleb.»

«Jah, on mitmesuguseid. Meil on üks juht, grusiinlane. Kord pommitas teed, ees sai üks auto pihta, kõik lendas taeva alla. Kolonn jäi seisma, paljud juhid putkasid maanteest eemale. Aga tema, too grusiinlane, võttis taskuraamatu välja ja hakkas põlvel kirjutama kirja. Üks pomm lõhkes teisel pool teed ja killud lõid nagu herned kastilaudadesse, kuid tema kirjutas ikka edasi.»

«Kellele ta kirjutas?»

«Kas sõduri südames on vähe inimesi, kelledele kirjutada? Ema, isa, õed, vennad, omaksed, mõned vanad mälestused, sõbrad. Mõnikord tahaks kirjutada kogu rahvale. Öelda niisuguse sõna, mis just südant täidab. Ning teinekord kirjutaks tundmatule, niisugusele, keda polegi olemas, keda loob kujutlus.»

Jutt katkes. Ees hakkasid autod liikuma. Pommirünnak oli möödas, pea kohalt kostis kaugenevate lennukite mootorite tümin. Prožektorid lõid helendama ja jälle hakkas autode lint jooksma. Lumetuisk oli veidi vaibunud, see ei peksnud enam endise raevuga vastu tuuleklaasi.

Nahhimovo silla lähedal põles kaks autot.

Tüdruk peatas Sooranda käsivarrest.

«Suur tänu, nüüd lähen maha.»

Ta haaras oma pambud — koliseva katlakese, lühikese karabiini ja seljakoti, peatus nagu viivuks trepiastmel ja heitis üle õla:

«Tead mis, ma panen oma valvekorral väikese valge lipukese putka vasakpoolsele katusele. Paremal pool on Lidia lipp. Kas sa tunned tema autojuhti Ameljani?»

Soorand raputas pead:

«Ei tunne.»

Tüdruk hüppas maanteele.

«Kui näed minu lippu, tule mõnikord tervitama.»

«Tulen!»

Auto uks paukus kinni ja rattad nahisesid üle Nahhimovo silla. Nagu midagi sooja, sõnulseletamatut jäi Sooranna kitsasse juhikabiini.

2.

Auto EP 3-11-81 pöördus kitsale lumisele teele.

See kulges maanteest paremale, põõsaste vahele. Õieti polnudki see tee — selle olid autorattad sõtkunud siia viimase kahekümne nelja tunni jooksul. Mitmel pool vilkusid tulukesed. Kõikjalt kostsid hääled: automootorite surin, hüüatused ja hõiked.

Prožektorite valgusse kerkis ülestõstetud käega punaväelane.

«Stopp!» karjus keegi kogu jõust.

Soorand peatas masina — mürskude transport oli jõudnud kohale. Kohe avati ragisedes päralauad, tumedad kogud ronisid koormale, algas mahalaadimine. See sündis kiirelt, vaikselt, peaaegu sõnatult.

Soorand nägi vasakul ja paremal põõsaste vahel kõrgeid kastide virnu. Ta silm märkas neid ka kuuseokste alla peidetuina või varjatuina roheliste kattevõrkudega nagu põõsad. Eile neid virnu veel polnud. Ainsa öö ja päeva jooksul olid sajad ja tuhanded autod neid kohale toonud sadade kilomeetrite tagant.

Järsku kattis Soorand näo kätega ja kooldus kummargile autorooli kohale. Ta tundis jälle põletavat valu silmades. See pärines sealt valukojast, heledate tulede lõõsast, kuhu ta asus tööle kolmeteistkümne-aastase poisikesena. Tema silmad olid veidi nõrgad, väsisid ruttu ja valukuuride leek kulutas neid. Mõnikord muutus ta silmade ees kõik mustaks nagu öö.

Pikkamisi andis valu järele ja ta võis jälle näha ähmaseid

tulukesi laadimisplatsil. Keegi koputas vastu kabiiniakent. See oli Aleksei, autojuht EP 2-81-74, kes viimase kuu jooksul oli kohale toimetanud kõige rohkem tonne. Ta oli pikk poiss veidi jonnaka suu ja terashallide kindlate silmadega. Need silmad otsekui tungisid kõigest läbi, nägid ja mõistsid kõik.

Nüüd ütles ta:

«Kui tühjaks saad, sõida tee äärde.»

«Kas midagi uudist?»

«Kapten tahab rääkida.»

Ta asus minekule, kuid pöördus kohe tagasi.

«Kas sul jälle silmad valutavad?» küsis ta veidi pikaldasemalt kui tavaliselt. «Arst keelas sul öised sõidud, aga sina . . .»

«Oh, see pole midagi,» heitis Soorand käega. «Kui saavad natuke puhkust, läheb üle. Ja tagasisõit on tühi asi, võib sõita pimesi.»

Aleksei kadus pimedusse ja laadijad hakkasid viimaseid kaste koormalt rebima.

«Valmis, aidaa!» hüüdis keegi niisuguse heliseva tooniga, nagu polekski see lumine võserik kümme või viisteist kilomeetrit rinde taga, vaid sügav suvine stepp.

Soorand käivitas masina, sõitis kastivirnade vahelt läbi ning jõudis ringiga maanteele. Seal juba ootasid kolonni tühjendatud autod. Juhid olid väljunud kabiinidest, keerasid ajalehepaberisse tubakat, keskustlesid üksteisega, naersid ning naljatasid. See näis nagu lühike puhkushetk pärast pikka väsitavat tööd. Paljud istusid siiasamasse lumele, sirutasid jalgu või soojendasid hingeõhuga külmetavaid sõrmi.

Kellegi hääl jutustas pimedusest:

«. . . kolmas pomm kukkus just ette . . . viisteist või kakskümmend sammu. Ja siis trah-trahh! oli põrgu tagapool. Mina panin peale kogu kiiruse — kuuskümmend. Aga koormaks olid miinid . . . teate need, milledega ei tohi sõita üle kolmekümne. Kuus korda põrutas veel ette ja taha, ikka ette ja taha, aga ei midagi . . .»

Tekkis lühike paus, kuni keegi teine hakkas jälle jutustama — ikka sõitudest, pommitamistest teel, laadimistest ja koormatest. Sellest võis rääkida lõpmatuseni, ikka oli see huvitav, erakorraline, südameid põksuma panev.

Siis muutis kellegi jäme hääl jututeemat:
«Ma arvan, varsti hakatakse pihta.»
«Muidugi hakatakse,» nõustusid kohe kõik ümberringi. «Igavesti ei saa see nii kesta. Meie veame ja veame kohale, kõik metsa-ääred on täis laskemoona, see on tarvis fašistidele kaela põrutada.»
Keegi ütles:
«Eile olid tulnud teed mööda tankid. Kakssada tanki . . .»
«Orjoli alla koondati palju rohkem, enne kui anti hoop. Prr . . . see oli nagu löök silmaauku . . . pimedaks tegi, kui suurtükid ja katjuušad hüüdma hakkasid,» jutustas pimedusest pehme poisikesehääl.
«Tjaa . . . Orjol, see on teine kui Nevel. Siin on ka kakssada suur asi. Ja mitte ainult kakssada . . . küllap on neid enam, palju rohkem, ainult silmaga ei märka järsku. Vaadake teraselt, iga põõsa all istub masin, ikka tank, katjuuša või mõni kaugulepõrutaja.»
Siis käis juhtidest läbi kahin:
«Kapten tuleb!»
Nende keskele tuli lühike jäsajas mees. Ta kandis samasugust õlist määrdunud musta kasukat ning talimütsi nagu enamik autojuhtegi. Vööl rippusid kaarditasku ja revolver. Nüüd ei näinud keegi pimedas seda sügavate vöötidega nägu, mis jäi kohe mällu. See sarnanes voolitud savile, mis liialt ruttu on kuivanud kõvaks ja kortsuliseks.
Autojuhid teadsid rääkida, et fašistid olid mõrvanud kogu ta perekonna: naise, kolm last, venna, isa. Tema ise lamas tollal raske haavaga haiglas. Teada saanud oma perekonna saatusest, palus ta end haiglast rindele saata. Kuid arstid ei teinud seda, haav vajas veel järelravi, paranemist. Kuid ühel päeval oli kapten Rulin kadunud. Teise haava puhul taheti teda demobiliseerida, saata kuskile tagalasse. Kuid kapten Rulin keeldus, vihastas ja ähvardas, valmis jälle putkama rindele. Viimaks määrati ta siia autokolonni ülema asetäitjaks. Kuid siingi polnud ta rahul, iga mööduv suurtükkide voor otsekui käristas südant, kutsus kaasa.
Ta oli vaikne, sõnaaher inimene. Harva rääkis ta pikemat juttu ja sageli andis käske ning korraldusi rohkem käeliigutusega kui sõnadega. Ent mehed mõistsid iga tema liigutust, nad aimasid juba ette kapteni soove ja täitsid neid nagu tuul.

Nüüd seisis ta siin meeste keskel, tõmbas viimaseid mahve suitsust, kuid igast liigutusest paistis, nagu hakkaks tal kuum ja pigistav neist sõnadest, mis tuli öelda kokkutulnuile. Ägeda liigutusega heitis ta vilkaotsa lumme ja küsis:

«Kas kõik kohal?»

«Kohal,» vastas vanem.

Kapten Rulin tõstis käe üles:

«Siis anname pihta neetud okupantidele! Meie relvaks on rool, automasin. Suurem koorem, kiirus, iga võidetud minut on aga hästisihitud lasud vaenlase pihta. Seltsimehed, anname kahe päeva jooksul ühe lisasõidu, siis saavad meie vennad lahinguväljal alata sellega, mida oleme kõik pikisilmi oodanud. Suur pealetung, teeme kõik selle heaks!»

Kapten Rulini ümber seisis poolring tõsiseid mehi. Nad olid võidelnud paljudel rinnetel — üleval põhjas Sviri jõel, all Laadoga ääres, Tihvini soodes, Brjanski tammemetsades, Doni madalates käärudes. Nad mõistsid iga sõna, need olid neile tuttavad juba 1941. aasta raskeist taandumislahinguist. Iga sõna taga avanes terve maailm, kõigi nõukogude rahvaste ainus mõte: kõik rinde heaks.

Kahe päevaga üks lisasõit — see tähendas tuhandeid kaste padruneid, miine, lennukipomme, katjuušade pikki «pliiatseid», mis külvasid vaenlase ridadesse hirmu ja paanikat. Uued lumised väljad, metsatukad, põõsastega maskeeritud laoplatsid muutuvad üleöö elavaiks. Varjatud tulede all tühjenevad autokoormad, kerkivad kastide riidad, löövad särama inimeste näod.

Suurtükiväelased, tankistid, miinipildurid, lendurid silmitsevad naerdes neid uusi tagavarasid, patsutavad valgeid höövelamata laudadest kaste, noogutavad tähendusrikkalt päid. Nende kõnelustesse tekib uus kõla: kindluse, võidu, peatselt läheneva võitlustunni vaimustus.

See kõik peitus kapten Rulini sõnade taga.

Ja autojuhid, seistes pimeda maantee ääres, pahvides hõõguvaid vilkasid, mõtlesid rohkem kõigile neile kujutlusse tõusnud piltidele kui kapteni sõnadele. Nüüd oli neil hea olla, suur kohustus andis uut jõudu ja uhkust.

«Teeme, anname lisasõidu!» kostsid igalt poolt hääled. «Pigem puhta südametunnistusega näpistada uneaega kui süüdlasena magada nagu härg. Suurtükiväelaste eest! Miini-

pildurite eest! Uljaste õhukotkaste eest! Kuulsate jalaväelaste eest!»

Need sõnad liigutasid kaptenit. Ta ütles soojalt, nagu oleks tahtnud iga võitleja kätt suruda:

«Tänan, seltsimehed, käime üheskoos seda teed. Teie saavutused on minu saavutused ja meie saavutused on kogu rahva teod.»

Ühe hetke otsis ta sõnu, sest meeleliigutus justkui mattis kinni ta hääle. Siis ütles ta:

«Võtan isiklikult ühe auto juhtimise endale. Nüüd teele poisid!»

«Hurraa!» mürises ümberringi.

Nüüd oli kapten Rulini süda nõnda kerge ja rahul. See oli nagu vaikne silmapilk enne pealetungi algust, mil juba kõik on tehtud, proovitud, kümneid kordi järele vaadatud. Ta kuulis, kuidas juhid autode taga rääkisid temast. See oli vist Petšurin, tema autojuht, kes ütles:

«Vaadake, seltsimehed, meie kapten on südamega mees. Tema ei oska teha ilusaid sõnu, need tulevad tema suust justkui tagurpidi, kuid tegudega ärge katsuge lähedalegi minna.»

«Parem hea tegu kui halb vada,» torkas keegi vahele.

«Õigus! Ja meie kapten on just sihuke mees,» hakkas keegi tagapool laia murdega rääkima. «Kord sõitsime temaga, aga koorem hakkas lagunema. Mitu kasti kukkus maha, ühest tulid koguni padrunid välja. Noh, peab ütlema, mul läksid kõrvad tuliseks, kui mõtlesin mis nüüd saab. Aga tema — ei midagi. Ronis kabiinist välja ja ütles: «Võta otsast kinni, tõstame peale, mis siin vahtida!» Just nii ütles. Tõstsime kahekesi kastid jälle peale, ei mitte ainustki sõna rohkem. Aga kabiinis pakkus suitsu.»

«Kas selle eest, et kastid maha ajasid?» muigas keegi.

«Mitte selle eest, lorupea. Vaid selle eest, et edaspidi hoolsamini koormat valvaksin. Nõnda sain mina aru.»

Mehed naersid.

Mootorid hakkasid põrisema. Alati peeti siin puhketundi, suitsetati, näriti kivikõvu kuivikuid, räägiti kodudest ja kõigest, mis südamel. Täna aga polnud selleks kellelgi tahtmist. Esimesed autod sõitsid edasi ja pöördusid maanteele. Lumelörts oli lakanud, taevas tõmbus selgeks, klaasiseks. Prožektorite valgus tungis kaugele ette nagu helendavad odad.

Juhikabiinides oli kõik vaikne. Mõeldi eelolevale suurele ülesandele, tööle, mis oli raske ja peaaegu ületamatu, kuid ei kohutanud siiski kedagi. Nad olid harjunud võitma, need paljude lahinguväljade kangelased.

Autod sõitsid kilomeetrit seitse-kaheksa mööda kõrvalisi teid. Nad möödusid magavatest küladest, millede akende taga vilkusid mõned ähmased ambulantsituled. Läänest kostsid üksikud kauged suurtükipaugud. Taamal helendas vaiksete põldude kohal mõni rakett ja kaikus lennukimootori põrin.

Siis pöördus tee mäkke, tõusis vanade puude alla, millede paksud krobelised koored olid kriimulised kuulipildujate kuulidest ning miinikildudest. Keset mäeselga seisis üksik varisenud majasein nagu lavastajate poolt unustatud kuliss. Sealt kostis jutukõminat, hobuste trampimist ja vankrite käginat. Värsked pataljonid olid teel rindele.

Sageli peatus siin kolonn. Juhid väljusid kabiinidest ja vaatasid läände, kus mõnikord kumas front. Paljudel asusid seal kaugel kodud. Mõtted lendasid sinna väikestesse aedadesse, majakestesse, millede katuseräästaste all suvel sirtsusid varblased. Kas ootab neid seal veel mureliku ema süda või neiukese kurb silm?

Paremal ja vasakul keerlesid kõverad lumised teed. Edelas algas automagistraal, mis kulges läänest itta. Nüüd oli see kõik maetud novembriöö pimedusse. Ainult autoteel liikusid üksteise järel helendavad täpikesed nagu lambikeste rida estraadil. Need olid sajad ja tuhanded autod, mis nüüd tühjalt tagasi sõitsid. Nad olid nagu mesilased toonud oma kandami rinde heaks, tühjendasid koormad ja ruttasid jälle uute järele.

Sellepärast tuligi siin sageli oodata kolonnide vahesid, et autoteele pääseda. Samuti ootasid praegu vist ka paljud teised autod kuskil mäekumerikest varjatud teede taga. Juhid silmitsesid tulede ja prožektorite vilksatusi, suitsetasid hõõguvaid vilkasid ja keskustlesid nagu siingi.

Keegi luges Sooranna kõrval:

«Kuuskümmend seitse . . . kuuskümmend kaheksa . . . kuuskümmend üheksa.»

Jäme hääl küsis temalt:

«Mitka, mida sa loed, kas taevatähti või vurrukarvu nina all?»

«Ära sega, irvhammas! Seitsekümmend neli... seitsekümmend viis...»

«Mõttetus!» lausus tagapool pimedas rahulik hääl. «See on uustulnukate mood. Nad mõtlevad, et suudavad neid vilkuvaid tulesid lugeda. Mina olin esimesel päeval samasugune tohkam. Nüüd tean, et kergem on lugeda taevatähti. Sest kui seisaksin siin ka kolm päeva ja ööd, aina loeksin ja loeksin ei saa sellest ometi targemaks. Autod käivad ringiratast, neile ei tulegi lõppu.»

Poole tunni pärast tekkis tulede vahel pime koht. Nüüd pöördus kapten Rulini kolonn teele, täites selle jälle uute tulede, prožektorite säraga.

3.

Nüüd lõigati uneaeg kitsaks nagu pabeririba.

Aleksei lamas seljakil oma auto all ja parandas seal midagi. Inimesed pidasid vastu, ületasid kõik raskused, aga masinad kippusid lagunema. Ta hüüatas pahaselt:

«Põrgu päralt, mitte ei saa selili olla, silmad vajuvad nagu tina kinni. Mitka!»

Tedretähniline Mitka pistis pea oma kabiinist välja.

«Naa.. mis on?»

«Seo mu jala külge nöör. Kui magama jään, siis sikuta.»

Mitka hakkas naerma. Tal oli tihe rida valgeid hambaid, mis välgatasid nagu elevandiluu. Siis ütles ta:

«Vennike, oled maha jäänud oma tehnikaga. Kui olime Stalingradi all, siis ei saanud magada kolm nädalat järjest. Uskumatu, eks ole? Muidugi, ega's see täpselt nõnda olnudki. Vaat kuidas magasime: pea vastu seina, üks käsi rinnal, aga teine käsi vilka tulise otsaga käeselja lähedal. Kui silmad kinni vajusid, langes käsi alla ja vilka hakkas kõrvetama. Need paar hetke olidki magamiseks. Usud nüüd?»

«Tatraveski!»

Eile magas Soorand neli tundi, kuid viimane sõit pani kummid narmendama. Neid tuli tihtida ja lappida. Tuli isegi vihastada, sest juhtus, et kõik oli tehtud, järele vaadatud, proovitud, südamesse sigines juba lootus, et asi korras, — ja ometi ei pidanud kummid õhku. Tuli vanduda ja otsast alata, et kuskilt lapinurga alt otsida üles mõni ära-

andlik, märkamata jäänud auguke. Nüüd ei jõudnud remonttöökojad seda kõike teha, tuli omal jõul korda seada.

Kapten Rulin käis ringi ja rääkis mõne harva sõna. Rohkem vaatles ta, silmitses masinaid, katsus roole, koputas kummidele. Miski ei jäänud ta teravatele hallidele silmadele märkamatuks. Nüüd põles temas mingi sisemine tuluke, mis andis sära ta kortsulisele näole. Tema oli meestest see, kes magas kõige vähem. Kolonnis oli enam kui sada autot, kapten Rulin tundis kõiki masinaid ja inimesi. Mõnikord, olles ise selili oma masina all, näkku tilkumas määrdeõli ja sõrmed valutamas näpitsate ja mutrikeerajate hoidmisest, hüüdis ta ikka:

«Seersant Soorand, kas saite oma kummidega hakkama?»

«Sain, seekord saab läbi.»

«Punaväelane Kulikov, kuidas on rooliga?»

«Ptüi! See pole rool, vaid vanapagana vanaema vokiratas. Loodan, et täna pommitajad põrutavad ta kümme sülda maa alla.»

«Kuid sa istud ju ise rooli taga?» naersid mehed.

«Muidugi istun. Kuid seal maailmas ei hakka enam jantima selle neetud riistapuuga.»

Mehed naersid, neil oli lõbus. Punaväelane Kulikov oli tuline poiss, tema säredus lõi mõnikord mõlemast otsast põlema nagu lõmm.

Aga hommikul kell neli oli kolonn viimse masinani väljas. Kulikov istus oma kabiinis, vilka suunurgas, ja muheles.

«Kuidas sa oma rooliga hakkama said?» küsisid mehed.

«Kuidas siis muidu, kapten tuli appi.»

«Parandas ära?»

«Miks ei parandanud. Tema teeb ka vanasarvikule kuljused kõrvade taha. Nüüd töötab rool nagu allveelaeva kell.»

Pikas reas sõitis kolonn laadimisplatsile. See oli väikese jaama tagune, mida kattis veel hommikune pimedus. Vastu halli taevast tõusid purustatud kaubaaitade, depoo- ja jaamahoonete telliskivirusud. Kogu aasta oli see väike, tähtsusetu jaamake vapralt seisnud vaenlase lennuväe pommilöökide all.

Ööd ja päevad kestis siin kangelaslik võitlus, võitlus pommirünnakute vastu, võitlus kiire transpordi eest. Terveid eluhooneid polnud siin juba ammu, inimesed elasid maa all blindaažides ja muldonnides. Nad olid unustanud päikese

sära, põllud, milledel hällib vili, jõekäärud, kust kaigub huige nagu helisev triller, metsad, mis heidavad suvepäevadel pikki jahedaid varje. Nende mälestustes hakkasid tuhmuma kodused nurmed, laiad viljaväljad, muutusid kaugeks armsad näod. Ainult südamed muutusid kalgiks, iga veretukse lõi soontes: vihka okupante!

Nüüd ei rääkinud nad kunagi magamisasemete soojusest, milledes olid kunagi rahulikult uinunud, jahedast ja karastavast veest, milles olid kümmelnud, väikestest valgetest, kulla või värviliste lilledega ääristatud tassidest, milledest olid kunagi armastanud õhtutundidel juua lõhnavat teed. See kõik oli justkui tuhande aasta eest, teisel pool elu.

Hommikul hõõrusid nad punetavaid käsi ja unetuid silmi lumega. Kare tuul kuivatas need froteerätiku asemel. Paljude nägudele tekkis karmust ja tõsidust, nagu polekski nad noored, seitsme- ja kaheksateistkümne aastased. Kuid otsustavatel silmapilkudel, kui peade kohal huilgasid pommilennukite mootorid, plahvatused katsid kraatripursetena maa ja must öö kärises lintideks otsekui vilt, kandsid nad jälle rinnas nooruse võitmatuse tuld.

Nad said kuulsaks kogu raudteeliinil. Neist räägiti õhtuti muldonnides ja laagritulede juures, neile mõtlesid üle kogu Nõukogudemaa tuhanded inimesed, nende eest palvetasid sosistlevad huuled. Kui valguskehad öösiti jaama valgustasid, pommitajad ring ringi järel ešelone ründasid, seisid inimesed kümnete kilomeetrite kaugusel oma muldonnide ja varemete varju ehitatud eluasemete ees, vaatlesid südamete valus krampudes pommiplahvatuste tuld ja ütlesid:

«Jah, neil on raske, kogu raudteeliinil pole kellelgi nõnda raske kui neil. Aga nad peavad vastu, võitlus on neid karastanud terasinimesteks.»

Kui kolonn jõudis kohale ja esimesed autod peatusid purukstambitud jaamahoonete taga, kostsid hõiked:

«Laske siia . . . siin laadib Mihhailovi brigaad!»

Neile vastati pimedusest, teiselt poolt varisenud kaubaaida seina:

«Siin on bogdanovlased . . . Meil on täna ületatud kolmsada protsenti . . .»

Autod jagunesid gruppideks, veeresid hiigel-kastivirnade vahele, avatud ustega vagunite ning platvormide ette. Kolksusid autokastide avanevad haagid, kõlisesid ketid, langesid ots-

lauad. Pimedusest, üle kastivirnade ja läbi madala ähmase hommiku kaikusid kõikjalt hüüded:

«Hopp, tõsta ette! Hopp, paigale!»

Mõne minutiga oli üks või teine auto laaditud, mootorid hakkasid vinguma, uued autod rudisesid üle kiviräbu ette. Kui jäi hetk aega auto saabumise vahele, kirjutasid tüdrukud kriidiga miinikastidele:

«Miinipildur, taba märki, hävita fašistlik madu!»

Kuulikastide karedatele laudadele kirjutasid nad pliiatsiga:

«Võitleja, sinu käes on kodumaa saatus. Võitle nõnda, nagu võitlesid su vennad Stalingradi ja Sevastoopoli all. Löö vaenlast, et ta enam iialgi ei sirutaks oma verist kätt su kodu ja omaste järele.»

Ning mõned noored tüdrukud, kellede süda tuikas ja igatses armastuse järele, mida nad polnud saanud veel tunda, kirjutasid:

«Kallis, ma ei tea su nime, aga kui sa võitled vapralt ja julgelt, siis kuulub mu imetlus sulle. Kirjuta, su kiri annab ka mulle julgust võidelda.»

Nõnda maaliti pimedas, väriseva hommikuse valenduse all kohmakate tähtedega nimesid ja aadresse, mis läksid tundmatuile võitlejaile tule ja võitluse maale. Ning mõnikord saabus vastuseks ka kirju, mida kaua muldonnide värisevate rasvalampide leekide paistel loeti, mida rinnale südamete juurde peideti.

Vastu Sooranna autot nõjatus väikesekasvuline poiss.

Ta tõmbas varrukas vilkat ja köhis nagu vana kell. Pimedusest ei paistnud ta nägu, ainult rahutu hääl kostis Sooranna kabiini. Nad olid seltsis võidelnud Velikije Luki lumistel väljadel ning lamanud kõrvuti mitmed kuud evakuhospidalis. Kuul oli purustanud Mandril otsmiku, löönud välja vasaku silma ja vigastanud ninaluud. Nüüd ei tundnud ta lõhna, isegi mitte tärpentini oma.

«Nad saatsid mu sõjatööstusse . . . ütlesid, et lahingumeheks enam ei kõlba . . . silma pole peas,» jutustas ta rahutult oma kohal keereldes. «Päh! Südame ajasid täis, aga polnud midagi teha. Töötasin kaks kuud, enam ei talunud, veri kiskus rinde poole. Siis sattusin tanke tooma Kuibõševi. Sealt kihutasin üle Volga . . . istusin kuskil mõned nädalad pogris, kuni üks kolonn tõi mind Kalinini. Kõik põrgupõhjad sai läbi käidud, nüüd olen siin. Tahavad vägisi tagasi saata,

ütlevad, et olen jooksik sõjatööstusest. Kolm korda olen katsunud putkata polku, ei saa tõkkest läbi, võetakse kinni. Siis kuulsin, et siin on eestlasi-autojuhte, hakkasin otsima. Saingi sinu kätte, vana semu.»

Siis küsis ta korraga:

«Kas komissar Avald on alles?»

«Alles.»

«Tema võtaks mu tagasi ... tingimata võtaks, ükskõik et olen ühe silmaga nagu vana öökull. Tema tunneb mehi, vaatab otsa, naerab, annab müksu vastu õlga. Mõnikord ütleb: «Näh-näh, ah sa kelm, siin sa oled, aga mina arvasin, et hing juba väljas.» Temasugust teist ei leidu! Automaaturiks kõlbaksin ka ühe silmaga, polegi vaja teist kinni pigistada. Soorand, kas võtad mind kaasa?»

«See on keelatud ... kui tuleb kontroll, saame mõlemad.»

Mander ägestus:

«Keelatud, palju asju on keelatud! Mäletad, kui võtsime depoos vangi kakskümmend kolm fritsu? Ka depoosse minek oli keelatud, arvati, et on mineeritud. Aga meie läksime, võtsime vangid ja saime medalid.»

Sooranna süda sulas. Ta oli valmis lahingusõbra eest riskima.

«Hea küll, oota enne ristteed. Ma sõidan ühe tulega, vasakpoolsega, siis tunned masina.»

«Küllap tunnen. Ah, nüüd läheb lahti!»

Mander sööstis pimedusse oma väheste asjakeste järele. Kolm kuud oli ta hulkunud ringi, sõitnud maha pika tee Altai mägede jalalt kuni Velikoje Polje laastatud küladeni, nälginud ja külmetanud nagu koer, mitu korda peaaegu kinni sattumas. Nüüd aga viib teda vana lahingusõber, lumiste väljade kaaslane oma polgu juurde. Küllap seal juba leitakse koht temasugusele vanale ühe silmaga nugisele.

Sel varahommikul viis Soorand oma vana lahingusõbra läbi patrullidest ja valvureist, kes tiheda rõngana piirasid Neveli teed. Keegi neist ei aimanudki, et miinikastide vahel presendi all oli salakaup. Maanteede ristil peatas ta masina ning hõikas läbi kabiiniakna:

«Hüppa nüüd maha ja litsu üle põldude. Näed, seal vasakul on suur kolmekordne valge maja.»

«Näen.»

«Seal asuvad meie omad. Küllap nad su edasi juhatavad, kuhu vaja. Aga sina pea sõidu asjus suu.»

Mander hüppas maha ja sirutas käe.

«Suur tänu, ole meheks. Küll võitlus viib jälle kokku.»

Taga tuututas auto ja Soorand käivitas masina. Ta heitis veel pilgu aknast välja ja nägi, kuidas vana sõber kadus nagu kits põõsastikku, võttes sammud valge maja poole. Siis nahises jälle masin pikal ühetasasel Neveli teel.

Pikkamisi saabus hall tihke hommik. See rippus maantee ja lagedate põldude kohal nagu raske paekiviplaat. Aeg-ajalt udutas veidi vihma, lõi märjaks vaateklaasi, varjas nagu halli eesriide taha kogu maantee.

Sooranna silmad valutasid pingutusest ja magamatusest. Mõnikord hakkas ta ees kõik mustaks muutuma, lagedad põllud justkui jooksid maanteele kokku, kaldusid viltu. Hambaid kokku surudes kihutas ta neile otsa, oodates, et järgmisel hetkel teeb auto ühes miinikastidega kuskil kraavis kukerpalli. Kuid ei juhtunud midagi, maantee püsis endiselt autorataste all.

Siis nägi ta vanu pajutüükaid vasakpoolsel teeserval. Jäi veel kaks kilomeetrit kõige lõhutumat, alatiste pommiplahvatuste all seisvat teed Nahhimovo sillani.

Ning eneselegi ootamatult mõtles ta:

«Kas lehvib valge lipuke vahiputkal . . . nii nagu rääkisime? Kas pidas sõna, või unustas?»

Auto rappus kümneid kordi pommidest lõhutud teel, kuid Soorand lisas kiirust. Pikkamisi jõudis ta eelmisele masinale järele, kuna tagumine jäi kaugele maha. Nõnda võitis ta kolmkümmend sekundit, kahe masina vahel, juhtides auto läbi hiljuti tekkinud pommiaugu, mis oli põrutatud otse silla ette keset teed. Kui masin end täie mootori jõuga rebis sillaotsale, silmas ta järsku, eneselegi ootamatult, valget lipukest vahiputka vasaku räästa küljes. Ta pidurdas kiiresti masina ja hüüdis:

«Tervist, ma olen siin!»

Tüdruk ruttas talle vastu, sinel seljas, vildid jalas, hall talimüts veidi viltu ühel kõrval. Ta sirutas terviteseks mõlemad käed, ja neid oma lambanahksetesse kinnastesse haarates päris Soorand õhinal:

«Tähendab, panid ikka lipukese välja?»

«Panin.»

«Minu pärast panid?»
«Me ju rääkisime sedaviisi. Või arvad sa, et ma ainult keelega kangast koon?»
«Ei, noh . . . aga ma mõtlen . . . mõtlen, et just minu pärast . . .» rääkis Soorand rõõmsalt, ühe kõrvaga kuulatades, kuidas lähenev auto turtsus eemal pommiaukudes.
Siis näitas ta teisele lipukesele, parempoolsele.
«Kelle oma too on?»
«Lidia, teda täna ei ole postil. Kui tuleb tema juht, annan kirjakese . . . sellepärast ongi mõlemad lipud.»
Nüüd nagu polnudki enam millestki rääkida. Tagapool jõudis järgmine auto pommiaukudest välja ja Soorand mõtles:
«Nüüd on aega veel viiskümmend meetrit.»
Tüdrukule tuli midagi meelde, kõige tähtsam, mida ta hakkas õhinal jutustama. Eile olid õhutõrje-suurtükiväelased alla tulistanud ühe «Junkersi».
«Vaat seal jõe taga, see must mügarik,» näitas ta Soorannale. «See on neljas lennuk minu ajal. Kaks kukkusid metsa, aga ühe vedasid poisid ära, lubasid remondi teha.»
Ja Soorand vastas talle:
«Meil on kolme päevaga kaks lisasõitu. Täna tõin ma kaks kasti ja ühe jänese lisaks!»
«Mis jänes?»
«Sõber, igatseb rindele, omade juurde.»
Samal hetkel tuututas tagumine auto. Olid möödas need paar silmapilku, vahemaa, mis lahutas üht masinat teisest.
«Hüvasti!»
«Pane homme veel kast lisaks. Tead . . . varsti läheb lahti. Meil räägiti staabist . . .»
Juba mürtsus mootor, auto hakkas liikuma ja viimased sõnad jäid kuulmata. Kuid Soorand teadis neid niigi. Nüüd räägiti aina igal pool suurest pealetungist, vägedest, kes liikusid ainult öösiti, vaenlasele nägematult rinde poole, tankikolonnidest, suurtükipatareidest, kaugelaskjaist ja kaardiväe miinipildujaist, mis olid varjatud maanteedest eemale, metsade varju. Valvurid, kirjutajad staapidest, käskjalad, punaväelased ning komandörid — kõik aina rääkisid ja rääkisid tuhandeist tonnidest metallist ja tulest, mis varsti hakkab fritsudele kaela sadama.
See ootus, kindel teadmine, et lähedal on päev, mil vaen-

lasele antakse otsustav hoop, andis inimestele kohutavat jõudu. Märja metsa all, kus luurelennukite kartusel oli keelatud tuletegeminegi, soojendusid tuhanded võitlejad ainult sellest mõttest. Päev päeva kõrval kordasid nad üksteisele:

«Mul on just niisugune tunne, et täna peaks midagi juhtuma. Aljoša, kas nägid, kui ratsakäskjalg kutsuti diviisi staapi?»

«Nägin.»

«See tähendab midagi, niisama ei kutsuta.»

Ja nad ootasid, põlesid selles värinas, et võib-olla järgmisel minutil kutsutakse neid, antakse signaal suureks otsustavaks pealetungiks. Kümned korrad olid nad laadinud püssid, sidunud vööle granaadid, valmis astuma metsast välja võitluse teele. Ent ikka polnud see veel õige moment, ettenähtud pealetungi-tund.

See ootus andis ka autojuhtide kolonnidele nägematut jõudu, tasus nende magamata ööd ja päevad, ületamatuina näivad pingutused. Igal reisil kuulatasid nad teraselt, kas ei alga juba läänes suure pealetungi suurtükkide kõmin, kas ei valgusta katjuušade tulenooled öist taevalaotust. Ja kui midagi ei juhtunud, kinnitasid nad tagasiteel üksteisele:

«Uskuge, homme algab see, mul on just seesugune aimus.»

Ja ühes autojuhtide, metsa all ootevalmis olevate jalaväelaste, tankistide, suurtükimeeste ning lenduritega ootas ja töötas läheneva otsustava päeva jaoks kogu hiiglaslik maa-ala sadade kilomeetrite sügavuselt ning pikkuselt. Raudteelased, teedeparandajad, metsalõikajad, peavarjuta jäänud talupojad tuhaasemete juures, sanitarid tuules pekslevate palakate all, — kõikjal, igal pool kanti raas-raasult töövaeva hiigelmäeks, mis kord hävitava laviinina veereb vaenlase pihta.

Sel sõidul sai kuulsaks Ameljan, Lidia sõber. Ta sõitis päris kolonni lõpus, kui tulid pommitajad. Nad laskusid madalale maantee kohale, tiibadega peaaegu riivates kõrgete pärnade raagus oksi. Nüüd külvasid nad alla väikesi pomme, kuid igaüks neist võis panna plahvatama miinikastide koorma, mis järsult välgatava tulepurskega rebis maanteest välja kümnemeetrilisi tükke. Üks pomm langes otse Ameljani lähedusse, haavates teda kuuest kohast. Kuid ta jätkas sõitu kogu selle ammutamatu jõuga, mis oli omane tuhandetele temasarnastele pisikestele kruvikestele selles tohutu suures ülesandes.

Juba mõne minuti järel tundis ta, kuidas veri mööda jalgu alla viltidesse voolas. Jalad muutusid märjaks, lortsuvaks ja veri värvis vildid punakas-pruuniks. Ta ise ei julgenud seda vaadata, sõitis ikka edasi, silmad vaevalt lahti, et näha ees maantee linti. Käed ei tahtnud enam pidada rooli, ta aitas seda rõhuda rinnaga. Nõnda viis ta poolelutuna oma koorma kohale.

Seda kõike jutustas kapten Rulin tasase häälega kastivirna vahele kogunenud juhtidele. Ta näoilme oli ühtaegu kurb ja rõõmus: ta oli kaotanud ühe oma paremaist autojuhtidest, kuid leidnud kangelase. Mehed seisid vaikides poolsõõris ümber kapten Rulini ja igaüks nagu küsis oma südamelt:

«Kas mina oleksin suutnud seda teha?»

Ja paljud südamed vastasid kõhklematult:

«Jah.»

Soorand nägi järgmisel päeval sõidul Nahhimovo sillal punasest riidest loosungit kahe valge lipukesega:

«Kõik rinde heaks! Töötage nõnda, nagu töötas autojuht Ameljan. Kustumatu kuulsus sangarile!»

Nüüd oli pikas kolonnis Soorand ainuke, kes teadis valgete lipukeste saladust.

4.

Valges kitlis naisarst kummardus patsiendi üle. Ta vaatas hetke tõsistesse hallidesse silmadesse, mis küsides tema poole olid pööratud. Nii sageli oli ta näinud niisuguseid pilke, tundes iga kord südame all imelikku valu. Kas võib ta viie või kümne aasta pärast neile pilkudele vastata:

«Kahe nädala pärast näete paremini kui kunagi varem.»

Jah, võib-olla see aeg saabub. Arstiteadus areneb, suured saavutused seisavad ees. Mis täna võimatu, saab homme võimalikuks. Mis täna saladus, kaetud teadmatuse kattega, avastatakse ülehomme.

Nüüd aga pöördus ta oma lauakese juurde, tõstis asjakesi, mida polnudki tarvis teisale tõsta, ja küsis ümber pööramata:

«Mis kohal töötate?»

«Autojuht.»

«Paha.»

Ja äkki selgus, et ta oli juba varem vaadanud neid silmi, kaks või kolm nädalat tagasi, ühel pimedal õhtul, kui väljas loendamatud prožektorite valgusvihud otsisid nägematu vaenlase luurelennuki täppi.

«Kas töötate ikka veel öösiti?»

«Töötan.»

«Ma keelasin selle kategooriliselt.»

«Keelasite.»

Patsient nihutas end taburetil, tal näis väga raske olevat vastata. Siis prahvatas ta:

«Seltsimees arst, teie teate — varsti algab suur pealetung. On tarvis miine, mürske, kuule, kõike on tarvis. Ei jätku autojuhte, inimestest on puudus, tuleb pingutada, anda kõik, mis lihastes. Süda ütleb, et ei saa teisiti.»

Ta hääl alanes, muutus rahulikumaks ja vaiksemaks:

«Ma ei tulnud sellepärast siia, et vabastaksite mind töölt, saadaksite haigemajja. Mõtlesin: võib-olla leidub pisut rohtu . . . eile ei näinud pool päeva silmade ette tõstetud kätt. Sellepärast tulin, aga mitte muud.»

Arst oleks tahtnud karmilt öelda:

«Kui teie keeldute ravile minemast, siis võib-olla mõne kuu pärast kaotate nägemisvõime.»

Kuid ta ei suutnud seda öelda. Patsiendi näol oli see lootus ja usk, et arst võib teha imet. Võib teha samasuguseid imesid, nagu iga päev sooritasid kümned kangelased eesliinidel, tagalas autoroolide taga, vedurikatelde tuliste suude ees, laadimisplatsidel, tehastes ja vabrikutes.

Noor arst ohkas tahtmatult. Ta lausus pehmelt:

«Annan teile rohtu, niisutage sellega silmi, ehk aitab. Kuid peaasi: andke silmadele puhkust, sulgege nad aegajalt hetkeks ja mõtelge oma kodu põldudele, metsadele, aiale. See on veel parem kui rohi.»

Patsient naeratas vastu:

«Just sellepärast, et ma mõtlen oma kodule, näen seda elavana otse silmade ees, peangi pingutama, võitlema, töötama. Mu kodu on okupantide ikke all.»

Nüüd mõistsid nad teineteist, arst ja patsient.

Arst astus naeratades valgetest laudadest, höövledamata miinikasti juurde, mis püstipanduna täitis rohukapi aset. Kapiust avades laskis ta silmadel libiseda üle pudelikeste rea, võttis siis neist ühe valge ja valas sellest osa väikesse

pudelikesse. Nähes patsiendi silmis rohult imet-ootavat pilku, ei lausunud ta sõnagi.

Aga kui patsient oli lahkunud, astus ta väikese talutare ähmase akna alla ja ütles enesele:

«Jah, kümne aasta pärast teeme seda, mida täna ei suuda. Kümne aasta pärast anname inimestele uusi rikkusi.»

Koduteel möödus Soorand tankistidest, kes puhastasid oma sõjamasinaid. Need olid reipad poisid, paljude lahingute võitjad. Paljudel neist oli seljataga tee Stalingradist kuni loodepiirini. Nüüd olid nad rahutud ja läbematud nagu suured lapsed pühade lähenemisel. Nende pühaks olid uued lahingud, suur pealetung, võimas läbimurre, sadade kilomeetrite avarus roomikuklappide all.

Mõned neist tundsid Sooranda ja hüüdsid naljatades:

«Seltsimees juhataja, kunas käsite alata?»

«Kell viis hommikul,» naeris Soorand vastu.

«Tore, teie käsul kell viis hommikul!» saluteerisid tankistid ja naersid.

All muldonnide ees seisis postidel väike tahvlike. Selle pealmine serv oli kaitstud vihma eest kuusekoorest katusega. Vasakul pool seisis tükike kasetohtu, millele musta värviga oli kirjutatud sõnad «Surm saksa okupantidele!». See tükike kasetohtu oli mälestus 1942. aastast, mil polnud tinti, paberit ja pliiatsitki, vaid seinalehtede tulised sõnad kirjutati söega kasekoorele.

Nüüd rebis tuul tahvlil paberilehte, mis sinna oli kinnitatud traaditükikestega. Vihm oli sellel juba laiali vedanud mitmed sõnad, nõnda et Soorand suurte raskustega suutis lugeda:

Vanem Aleksei Solovjov	— 245%
Seersant Endel Soorand	— 218%
Punaväelane Sade Hassihhanov	— 207%
Punaväelane Dimitri Kulikov	— 201%

Kaheksakümmend autojuhti sajast olid ületanud normi 150-protsendiliselt. Aleksei oli ikka kõige ees, ta näis võitmatu, kõigile kättesaamatu. Pikk ja sitke nagu osi, kitsaste huulte ümber naeratus, juuksetutt mütsi alt väljas, nõnda võitis ta kõik justkui mängides. Temale ei näinud miski olevat raske, ülepääsmatu. Hilissügisene sõmer vihm, vinge tuul, lumelörts, vaenlase pommilennukid ja pardarelvade tihe

tuli, — see kõik ainult süütas ta teravates hallides silmades loitva tulukese nagu odaotsa.

Ainult kord jäi ta imelikult vaikseks ja tõsiseks. See oli ühel õhtupoolikul, mil kirjakandja torkas ta mütsi vahele väikese kolmnurkse ümbriku. See oli ta oma kiri, mille oli kolm nädalat tagasi saatnud nooremale vennale, kaardiväe miinipildurite patarei vanemale. Nüüd tuli see kiri tagasi, tagumisel serval pliiatsiga kirjutatud pooltuhmunud märkus: langenud.

Sel õhtul toksis ja parandas Aleksei kaua oma masina kallal. Poisid ei teadnud midagi kirjast ja naljatasid:

«Aleksei, kas tahad oma kitse Moskva näitusele viia?»

Aga varahommikul, kui mehed poolunistena tõusid asemelt, tõugeldes üksteist riidetükkide otsimisel, ning vandusid nõnda, et rasvalambi tuli võbises, hõikas Aleksei ukse vahelt:

«Noh, poisid, näitusele! Mina panen täna ja edaspidi kaks lisakasti, katsuge, et teie kitsed mulle järele hüppavad. Olgu see mu venna mälestuseks.»

Nüüd mõistsid mehed teda. Sel päeval tõusis ta töönorm 245 protsendile ega langenudki enam allapoole.

Soorand astus pikkamisi muldonnide sihis. Need asetsesid reas hõreda männituka all. Varjatud akende pilude vahelt paistsid tulekumad. Mitmel nööril rippus pesu, kuid see ei saanud kunagi kuivaks, sest vihm ja lumelörts leotasid selle uuesti märjaks. Siis kuivatasid mehed pesu muldonnides hõõguvate plekkahjude kohal.

Soorand elas muldonnide rea lõpul. See oli väike ruum nagu haud, ühes ääres pikk lattidest valmistatud nari, akna all kirvega tahutud männipuust krobeline laud ja selle kõrval bensiinivaadist ahi. Ruum oli suitsu täis, sest jälle oli midagi korstnas rikkis. Mehed aevastasid sinelite all ja sõnelesid ahjukütjaga:

«Mitka, kurivaim, ära lämmatada tahad! Võta malk ja peksa see igavesti neetud kaadervärk segi. Pigem surra külma kätte kui lämbuda nagu prussakas ahju praos.»

Mitka, pikk tedretähnilise näoga poiss, seisis nõutult ahju juures ja kratsis oma punast juuksetukka.

«Tõesti ma ei tea, justkui nõidus, mitte ei tõmba. Kuid tühja kah, see pole veel midagi. Stalingradi all elasime sihukeses suitsus, et kui välja läksime, tõstsid naissanitarid nösu-

ninad püsti ja ütlesid: «Täna on vist kuskilt suitsusinke toodud.»»

«Ära lõõbi, parem vaata järele, ehk oled unustanud puud pesemata,» heitis keegi tagantpoolt.

«Vaat kus tuli kolmetolline!» turtsus Mitka haavunult.

«Või unustasid aluspüksid torusse?»

«Issake!»

Mitka kahvatas, kargas uksest välja nagu rentkuul ja jooksis muldonni katusele. Seal need käpukad olidki: põlenud, suitsvad, kokku kiskunud nagu kasetoht. Nüüd rooli masinat kas või püksitaskutega!

Sel õhtul tuli kapten Rulin muldonni. Mitu minutit ei lausunud ta sõnagi, ent kõik nägid, et kapteni südamel kipitas midagi tõsist. Viimaks ütles ta:

«Seltsimehed, täna ei tulnud produkte. Laost sai ainult kuivikuid kakssada grammi mehele.»

Rohkem ta ei rääkinud. Väike rasvalamp joonistas kapten Rulini näole kurva varju. Enne väljumist pöördus ta veel korraks ümber ning küsis:

«Kuidas on, kas sõidame tunni aja pärast teele?»

«Sõidame,» vastasid poisid kuidagi hääletult.

Kapten Rulin käis onnist onni, vaikne, tõsine nägu veel enam kortsuline kui muidu. Mehed kuulatasid teda poolunistena sinelite all, vaevu silmi lahti hoides. Väike Sagidulin, kes viimasel nädalal oli tõusnud viimaste seast esimese kümne hulka, ütles:

«Raske on seda teha, kuid veel raskem on täitmata jätta. Peab tegema, meil pole valikut, kui tahame võita vaenlast.»

Tema vastas istus suur Makarov, tugev nagu põhjakaru, tohutud rusikad laual, ja raputas pead:

«Oi . . . oi . . . oi . . . kakssada grammi kuivikuid!»

Kapten Rulin ei lausunud sõnagi. Ta kuulis ainult seda halinat, see lõikas nagu nuga. Makarov oli saanud köögist toidulisa, temale kirjutas seda arst. Ja nüüd ainult kakssada grammi kuivikuid?

Kui kapten Rulin oli käinud kõigis osmikutes, astus ta oma elamusse. Seda varjas ukse asemel mantel. Ruumis küdes ahi, mille suust väljakeerlev kuma joonistas mullpõrandale pika punasekirjalise vaiba. Laua kohal rippus midagi riiulitaolist, vist küljelauata ning ukseta miinikast.

Kapten Rulin võttis sealt kolm kuivikut, kaalus neid hetke käes ja hüüdis:

«Käskjalg!»

Teiselt poolt vaheseina ilmus jäsajas käskjalg ja tervitas.

«Kas tunned Makarovit kolmandast rühmast?»

«Tunnen.»

«Vaat, vii talle need kuivikud. Ütle, et ise tõid, oma osast, mõistad?»

«Mõistan.»

Käskjalg läks ja kapten Rulin istus männitüvest lõigatud pakule, mis täitis istme aset. Mõned minutid vaatas ta enda ees võbiseva tule tantsimist. Ta lõuapärad surusid kõvasti vastamisi nagu kruustangid.

«Meil pole valikut, kui tahame võita vaenlast.»

Nõnda ütles väike Sagidulin, tatarlane, Alataši mustmulla poeg. Tal oli õigus, tema sõnades peitus sügav tõde. Moskva all võitsid N. diviisid, neil polnud valikut: nende selja taga tuksus Venemaa süda. Stalingradi lahinguis purustati raudne rõngas, see ei võinud teisiti olla: emake Volga on vabaduse sümbol — kas püsti surra või põlvili elada. Ja Neveli maanteel on ainult üks loosung: anda, anda kõik rinde heaks!

Kapten Rulini kortsus nägu muutus palju pehmemaks. Ta valas endale kruusi teevett ja hakkas seda pikkamisi üle ääre rüüpima. See oli tema ainuke õhtusöök.

Ka järgmistel päevadel ei tulnud produkte. Mehed närisid vaikides kuivikuid, tõid väljast lund ja sulatasid selle veeks. Uni põgenes, igaühte kiusas väike kuivikuraas, mis oli talletatud hommikuks. Ja paljud otsisid välja ka selle viimse ning hoidsid seda suus, kuni kuivik sulas, muutus magusaks leivapudiks.

Neljandal päeval juhtus see, mida kolonnis polnud juhtunud kunagi. Kui autod seisid väljasõidul, tuli joostes vanem Solovjov ja raporteeris kapten Rulinile:

«Seltsimees kapten, kannan ette: üks autojuht on kadunud.»

«Kes?» küsis see lühidalt.

«Punaväelane Makarov.»

Kõikjal valitses vaikus. Mehed ei liigatanud kohtadelt, neid naelutas paigale asjaolu, et üks nende hulgast ei pida-

nud vastu, alistus. Kolonni au oli igaühe au. Kapten Rulin mõtles viivu ja otsustas siis:

«Otsime.»

Sada meest käis onnist onni, vaatas naride alla, kööki, aukudesse. Ja siis leidsid nad pageja kerrakiskunult, raevukana, metsikult vehklevate kätega ühest nurgast.

«Jätke mind rahule!» karjus ta, jagades nagu karu lähenejaile käppadega hoope. «Kas arvate, et pean end surnuks tapma... kõngema otsekui koeraraibe kahesaja grammi kuivikutega? Sõitke põrgu ja jätke mind rahule, pigem kärvan juba siia!»

Mehed pöördusid temast eemale, igaüks otsis välja viimase kuivikuraasu, väga väikese raasu, mis oli hoitud teel suhupistmiseks une peletamisel. Ja kümned niisugused raasukesed kuhjusid Makarovi ette lauale. Vist keegi ei lausunud ainustki sõna, kuid kõikide liigutustes, kuidas nad heitsid kuivikuraase lauale, avaldus põlgus.

Makarov vaatas pärani silmil seda kuivikute kuhjakest, mis tõusis ta ees laual nagu kivikeste riit. Ja mida kauem ta vaatas, seda enam tundis ta, kuidas miski hakkas liigutama südame all. Pikkamisi muutus ta otsmik higiseks, silmad läigatasid, käed hakkasid värisema. Ta pühkis käega üle märja näo, langetas nagu nurka surutud härg pea ja kähises:

«Seltsimehed... mul on häbi. Ma ei mõelnud seda asja sügavamalt, tühi kõht muutis mu meeletuks. Nüüd mõistan kõik. Mulle annavad julgust ja südamekindlust Leningradi kangelased, kes elasid kuude kaupa ainult sajast grammist leivast, võitlesid, pidasid vastu, võitsid. Seltsimehed, kas annate andeks?»

«Meie ei ole sinu üle kohtumõistjad.»

«Õigus, siis mõistan ise enda üle kohut. Ühe nädala jooksul tõusen kümne parema juhi hulka, Aleksei, Sooranna ja Kulikovi kõrvale. Kui ma seda ei tee, olen narts, räbal, igaüks sülitagu mulle silmi, keegi ärgu andku tervituseks kätt.»

Ta lükkas muldonni ukse pärani ja läks, jättes kuivikud lauale. Teised astusid talle järele, kõigil oli kuidagi kergem.

Kolonn ei jõudnud veel liikumagi hakata, kui alt teelt kostis autopõrin. See oli Mitka auto, seda tundsid kõik. Ka kapten Rulin viivitas silmapilgu, otsis mingit askeldust ratta juures, aga ta kõrvad kuulatasid tähelepanelikult. See ei olnud tühi koorem, seda võis öelda igaüks.

Mõne minuti pärast pöördus auto mändide alla. Mitka pistis naerul pea juhikabiinist välja ja hüüdis:

«Poisid, igale terve ports ja nelja päeva eest tagantjärele.»

«Kas tubakat on?»

«Põlvini!»

Keegi võttis meeleheast kohevat lund pihku ja paiskas Mitkale näkku. See puristas nagu hobune ja viibutas rusikat:

«Jäägu su kõht söömisest haigeks, sa igavene kõverkäpp!»

5.

Ühel hommikul muutus Neveli maanteel kõik elavaks.

See polnud üksnes lumi, mis sadas laia puuvillana ja kattis nagu imeõhukeste valgete litterkivikestega kogu tee. Uue elu ja uue rõõmu andsid maanteele marsiroodud, pataljonid, polgud. Nad läksid päeval ja öösel, lumetuisk mattis neid kohevasse tolmu. Jalaväelaste taga veeresid suurtükivägi, autod, lõpmatud voorid, kohevat lund kühveldavad tankid. Näis, nagu oleks kõigist maailma äärtest siia maanteele paisatud inimesi, hobuseid, mitmesuguse kujuga veokeid ja relvi.

Aleksei peatas masina ja ümatas:

«Tuhat ja tuline, see on minu koduküla saan!»

Ta hõikas läbi autoakna paksus lambanahkses kasukas ajurile:

«Hei, vennas, kust kandist pärit?»

See naeratas pikkade jäätunud vurrudega ja vihistas piitsaga läbi õhu:

«Meie oleme Omski mehed.»

«Siberlased?»

«Siberlased!»

Ja Aleksei laksatas keelega:

«No muidugi, seda oleksin pidanud kohe arvama. Näe, saan on justament seda nägu, nagu oleksin ise sellega sõitnud.»

Ja sealsamas pistis Mitka pea aknast välja, karjudes teisele veokijuhile:

«Pea kinni, põrguline, kas sa oled Rjazani kandist?»

«Miks ei ole, olen küll.»

«Kohe tunda su keerulisest jutu sikusarvest. Viimati oled isegi Kopõljest?»

«Lollpea, aga kust siis mujalt, just sealt.»

«Semlak!» röögatas Mitka, kargas kabiinist välja ja langes omaküla mehele kaela.

Natukese aja pärast päris ta uuesti:

«Kas puujalaga Andreid tunned?»

«Tunnen. Lubasin talle ka teise puujala alla teha, kui ta minu Anjutat rahule ei jäta.»

«Tee, ega ma haledust ei tunne, kuigi Andrei on mu tädipoeg. Aga meie hoiame kokku, oleme rindemehed. Säh pakk mahorkat, keeruta nii, et keel villis.»

Ja sealsamas voogasid mööda mustade, allapoole kaares vurrudega kasahhid, sitked kirgiisid, pikad ujedad turkmeenid, kellede näod olid veel Kara-kumi — Mustade Liivade — päikeselõõsast pruunid nagu oliiviõli. Nad läksid edasi, ikka edasi, läände, kus oli siiski nii imelikult vaikne, nagu polekski sõda.

Nüüd enam ei räägitudki suurest pealetungist, vaid öeldi:

«Siberlased tulid.»

Ja siis ütles keegi teine:

«Kas löögiüksusi nägite? Nad lähevad alati rünnakule seljakottideta, katlakesteta, kogu selle tülika kodinata. Kaks vaba kätt, automaat ja vöö täis granaate, nõnda murravad nad fritsude kindlustatud liine nagu puusepad pappi.»

Kõik teed olid täis paisatud sõjaväge, pataljone, polke, ruttavaid luureroodusid, tumehallides sinelites sapööre, sanitaarüksusi, kellede lootsikutaolisi saane vedasid südid koerad, telefoniaparaatide ja raadio-vastuvõtjatega sidemehi, väikesi kärmeid williseid, mis kettide kõlinal sumasid läbi lume. Nad olid ilmunud nõnda äkki, otsekui oleksid siitsamast lumistelt põldudelt välja kasvanud. Keegi ei teadnudki, kust nad olid tulnud, kuid kõik nägid, et nad läksid läände. Ja siis, mõne päeva pärast, kadusid nad jälle, sulasid lumistele põldudele, metsade alla, ahervaremeis külade vahele.

Vaenlase luurelennukid põrisesid, otsisid jälgi, kuid kõik oli kadunud, haihtunud, vajunud maa alla. Ning alles mõni päev hiljem püüdsid nad jälle kinni uusi kolonne, kuid need ei liikunud hoopiski mitte rinde suunas, vaid vastupidi. Nüüd muutusid luurelennukid päris nõutuks.

Ent poisid naersid ja pilgutasid üksteisele silmi:

«Need on kindral Potjomkini polgud.»

«Kindral Potjomkini» polgud aga kõndisid sinna ja tänna, ruttamata, pikkamisi. Ning mehed naeratasid habemetesse:

«Las fritsud murravad nüüd pead, kas oleme minejad või tulijad.»

Harutihti juhtus sedagi, et kui nad päeval olid veninud kilomeetrit kümme ida poole, ruttasid nad öösel kolmkümmend kilomeetrit tagasi läände ning järgmisel päeval alustasid jälle venimist hoopis teistel teedel, ikka eemale rindelõigust, kaugete raudteejaamade poole.

Laiad maanteed jäid kitsaks justkui rajad. Kahekordselt, kolmekordselt, isegi neljakordselt liikus kõrvuti rinde poole suurtükke, autosid, jalaväelasi, miinipildureid, kraamikoormaid. Neist kihutasid piki põlde mööda suusapataljonid valgeis maskeerimisülikondades, torbikud peas, automaadid rinnal, sarnanedes kõrveteede kiireile ratsanikele.

Autokolonnid suutsid ainult suure vaevaga edasi nihkuda. Mehed peaaegu ei maganudki, vaid viibisid kogu aeg teel, laadimisplatsidel, või ootasid tundide kaupa tühja kohta lõpmatuseni voogavas inimeste ja masinate rägas. Siis tukuti kabiinides, istuti tulede ääres, silmad kinni vajumas, nägudel hubase leegi soojus.

Ühel õhtul tuli Aleksei ja ütles Soorannale:

«Täna on partbüroo istung. Tule.»

Soorand tundis, kuidas südame all hakkas midagi värisema. Ta tõusis üles, astus Aleksei järel täistuisatud kivivareme poole, veidi ärev ja rõõmus ootamatusest. See oli just nõnda, nagu oleks ta minetamas tükki endist elu ja minevikku, astudes vastu hoopis uuele. Ta oli töölise poeg, aastaid töötanud tehaste nõgiste lagede all, võidelnud Velikije Luki lumistel väljadel, kuid ikkagi värises ta südame all küsimus — kas võetakse tema, lihtne töölise poeg, algkooliharidusega inimene, vastu kuulsusrikkasse Lenini-Stalini parteisse. See näis talle nagu kauge unelm, salajasemate südamesoovide kaja, millele ei julgenud sageli mõteldagi.

Varemete vahel põles vana autokumm. Selle ääres istus kolm või neli inimest, paberite kohale kummardunud partorg Ivanov, sirge seljaga kapten Rulin ja väike kõhetu major poliitosakonnast. Aleksei võttis nende hulgas istet. Majori sarvraamides prillid läikisid väreleva leegi paistel. Tuul puhus talle paksu suitsu näkku ja pani köhima.

«Seltsimees seersant, kuidas täidate oma ülesannet?» pööras major pilgud Soorannale.

See muutus veel kohmetumaks, hääl jäi kurku kinni. Kuskil kõrgel hakkas undama vaenlase lennukimootor.

«Üle kahesaja protsendi,» vastas kapten Rulin Sooranna eest.

«Medalikandja?»

«Jah.»

Tuul tõstis kõrgele leegi, kõik haises kummi kõrbelõhnast. Pimeduses nägematu lennuk pöördus maantee poole.

«Tuled kustutada!» hõigati eemalt.

Kõik hakkasid põlevale autokummile kühveldama lund. Sooranna õlg puutus vastu majori õlga, ja major küsis:

«Kas vabrikutööline?»

«Jah ... valaja ...»

«Tean,» noogutas major pead. «Olen ise enam kui kakskümmend aastat töötanud vabrikutes ja tehastes. Praegugi tahaksin mõnikord kätte võtta viili või rauasae ... igatsus kisub nende järele. Nii ... ära ka sina, noor seltsimees, kunagi unusta tööd ... töö on meie võidu pant, meie tulevik.»

«Ei unusta,» vastas Soorand.

Tal oli hea rääkida selle lihtsa, südamliku inimesega, kes mõne minutiga muutus nõnda lähedaseks, nagu oleks teda tundnud juba kogu eluaja. Ent kas ta polnudki vana Maat esimesest jaoskonnast ... tugev Toomasberg sepikojast ... rõõmus Saareniit laoplatsilt ... see tubli lukussepp-Kusta, kelle kaitsepolitsei ühel päeval minema viis? Niisugused inimesed on ikka ühesugused, neid leidub kõikjal, nende südamesoojus, lihtsus ning kindel eesmärk loidab otsekui tõrvik üle elu aastalävede.

Vaenlase lennuk laskus vihase suminaga allapoole. Soorand tundis õlal vana majori kätt ja nad viskusid mõlemad tuleaseme kõrvale pikali. Õhk kohises peade kohal, nagu oleks seal võika kisaga sööstnud edasi tohutu öölind. Mõnisada meetrit eemal prahvatas kaks või kolm pommi. Maantee poolt välgatasid hetkeks kõrged tulesambad nagu kraatripursked. Siis oli jälle pime öö, ainult leekkuulide värvilised kaared jooksid seniiti.

Mehed tõusid üles. Lühike parteibüroo koosolek oli lõppenud. Kustunud tuleaseme juures kõlasid peaaegu pühalikult vana majori sõnad:

«Hoia kõrgel ja austa parteilase nime, sest see on Lenini-Stalini partei.»

«Tõotan!» vastas Soorand.

Ta oleks tahtnud veel midagi lisada, pursata välja rõõmu, mis tulvas ta südamesse, kuid just nüüd oli sõnadest puudus.

Kõik surusid tal kätt. Ta rohkem tajus kui nägi kapten Rulini järsku, otsustavat pigistust, Aleksei siirast sõbralikku raputust, partorg Ivanovi julgustavat surumist ning vana majori rahulikku sooja pigistust, mis tundus nagu kõige hea ja ausa kaasaandmine eluteele.

«Lubate lahkuda?» küsis ta end sirgu ajades ja läks tagasi autode juurde.

Pommid olid langenud üle tee, purustanud ühe auto rattad ning haavanud kolme meest. Tugev Makarov istus autolambi valguses, kaks sanitari askeldamas ümberringi. Ta vaatas rahulikult oma käristatud pükstele ja verest tumedaks värvunud kintsule, mida sanitarid sidusid.

«Kuidas on?» küsis ta tõreda häälega.

«Saadame sanroodu.»

«Andke suitsu, poisid,» pöördus Makarov kaaslaste poole, kes seisid ringis veidi eemal.

Mitka pistis talle ruttu paberossi suhu ja läitis tiku. Makarov tõmbas paar sügavat mahvi ja ütles järsku:

«Põrgu sõitke, kuskile ei lähe!»

Ta tõusis püsti, katsus luugates pisut käia ja naeris:

«Tühja kah, see pole veel kõige hullem. Kui olin poisikene, jäi sama jalg vankriratta vahele. Meil kodus oli arst viiskümmend versta eemal, kaks päeva mööda pori ujuda. Tol korral oli meie külast käinud arsti juures ainult kaks inimest — endine papp ja lollakas Jeromka. Noh, arst ei avitanud kumbagi. Sellepärast ei viidud ka mind arsti juurde, vaid isa ütles: «Kui ära ei kõnge, siis jääb elama. Ja kui elama jääb, siis on tühi raharaiskamine arstile.» Ütles nii, ja teisel päeval pidin juba ühe jalaga kookama karjas.»

«Tähendab, sa ei usu arstiteadusse?» küsis üks sanitaridest haavunult.

«Usun, sõbrake. See oli kakskümmend aastat tagasi. Nüüd on meil külas velsker ja rajoonis arst. Isegi papp on oma hädast lahti saanud, ainult Jeromka pole nooremaks läinud. Mina räägin seda sellepärast, et tookord polnud aega arsti

juurde minna ega ole ka nüüd. Kuhu jätan ma oma Marusja, masinakese?»

Mehed, kes tollest viimasest loost saadik olid Makarovist pisut eemale hoidnud, müksasid üksteist küünarnukkidega. Sel tugeval siberi poisil oli sisu. Tema ainsaks nõrgaks kohaks oli kõht.

Nad astusid tema juurde, patsutasid õlale ja ütlesid:

«Tubli, Makarov! Aga vaata, et sa endale liiga ei tee.»

«Ei tee!» naeris see rõõmsalt. «Tuline jutt, mis tähendab üks sihuke väike killuke! Minusugusele mürakale on tarvis pool pajapõhja, et rivist välja lüüa. Sihukesi fritsudel enam ei ole, sutsutavad aina kahekümneviielistega.»

«Braavo!»

Kõik naersid, see oli nõnda lõbus, ja südametelt langes tükk-tükilt raskus. Nende kolonn oli muutunud jälle tervikuks, kõik ühe eest, üks kõigi eest. Ning kõige rõõmsam oli Makarov, sest nüüd oli tulnud andestus, see, mida ta ootas ja lootis teenida seltsimeestelt tolle õhtu pärast.

Kolonn sai liikuma alles klaas-sinaka hommikuse valguse puhetusel. Auto EP 3-11-81 oli esimene, tema järel liikus kogu masinate rida. Oli veel pime, nõnda pime, et Soorand pidi pingutama silmi tee äärest tuttavaid kohti otsides. Salatsovo sild äratas temas meeldiva mälestuse tüdrukust, kes kuus kilomeetrit eemal ootab tema saabumist. Kas tal on ikka valge lipuke väljas ja selle all jälle mõni uus loosung? Temale tahtis Soorand avaldada oma tänast rõõmu, suurt uudist.

Taga tuututas auto.

Soorand lisas kiirust ja mõtles, miks täna on kõik nõnda imelikult ähmane, läbipaistmatu, justkui ripuks silmade ees ämblikuvõrk. Ta peaaegu ei näinud armatuurlauda, kuigi väljas algas juba varajane hommik. See oli just nõnda nagu tookord ammu, kui ta valukoja ahju ees ei suutnud enam näha ümberseisjate nägusid.

Mingi jäine hirm haaras Sooranna südant. Ta vähendas kiirust, kuid kuuldes otsekohe taga järgmise auto kettide plaksumist, suurendas seda uuesti. Nüüd oli Nahhimovo sillani kaks või kolm kilomeetrit, selle peab ta sõitma iga hinna eest.

Ta käed klammerdusid ümber rooli, otsides silmadega midagi, mis võiks tõendada, et ta mõte on vale. Siinsamas

tee ääres oli valge varisenud majasein, mida võis näha pimedamalgi ööl. Nüüd peaks auto jõudma selleni, nüüd . . . nüüd . . . kuid Soorand ei näinud midagi.

Järgmistel minutitel nahisesid autorattad Nahhimovo sillal.

«Tervist!» kõlas hele tüdruku hääl.

Soorand peatas auto, lükkas ukse lahti ja kogeles värisevail huulil:

«Ma ei näe . . . ma ei näe isegi sinu nägu . . .»

Taga tuututas auto.

Ühe hetke mõtles tüdruk. Siis kargas ta juhikabiini, lükkas Sooranna eemale ning haaras rooli. Auto hakkas jälle liikuma, rattad nahisesid üle puusilla.

Soorand justkui ei julgenud öelda ainustki sõna. Ta naaldus vastu tüdrukut, selle pehme nahkmütsis pea ulatus just tema lõuani. Vaevalt-vaevalt nägi ta allpool selle valevat näolaiku.

«Kati!» ütles ta.

Tüdruk pööras pisut pead ja suudles teda korraga. See ei õnnestunud hästi, samuti nagu tol esimesel korral Soorannalgi.

Samal hetkel kuulsid mõlemad kaugelt iseäralikku müra. Nagu tuhat, kümme tuhat, miljon mürsku prahvatas seal kuskil metsade, maanteede ja soode taga. Taevas lõi leekima ja punane kuma tõusis horisondile nagu päikesetõus. Kahurid laulsid ja lennukite mootorid hüüdsid põrisedes nende koorile kaasa. Katjuušade vihisevad mürsud panid õhu värisema.

Suur pealetung oli alanud.

1945.

MAJA JAAMA TAGA

1.

Ühel väga külmal veebruaripäeval olin ma teel haiglast oma väeosa asukohta.

Juba hommikust saadik polnud ma näinud peaaegu ainustki tervet hoonet ega maja. Ainult siin-seal maantee ääres paistsid mõned lumme tuisanud külade ahervaremed. Tuul puhus neist üle, keerutades kuhjadena lund ümber pooleldi põlenud väravapostide ning sakiliste ahjurusude.

Mul oli ees pikk teekond, sellepärast hakkasin juba pärast keskpäeva otsima öömaja. Kuid mu pilk eksles asjatult maanteeäärsetel tühjadel põldudel. Paistsid silma ainult mõned vanad tuleasemed, kus nähtavasti tuli ka minul öö mööda saata.

Õhtu eel nägin just maantee ääres ühe lumevärava varjus kükitamas kaht määrdunud kasukas võitlejat. Nende vahel pragises väike tulelõke, mille kohale orgi otsa pandud nõgises sõdurikatlakeses sulas lumi pikkamisi veeks. Kuid rindeteedel, kuhu kostab veel kauge suurtükkide kõmin, ja kus õhtuvidevikust kuni hommikuni võib näha üle taeva ristlemas helgiheitjate otsivaid valgusvihte, nimetatakse seda lumevett palju kõlavama nimega.

Ja nõnda hüüdsid ka mõlemad tule ääres istujad minu poole:

«Tervist, seltsimees vanem! Tulge soojendage sõrmi ja rüübake kruusike teed.»

Neil lumistel rindeteedel, kus alatasa liigub teekäijaid — välilaatsarettidest tulevaid ning oma väeosi otsivaid võitle-

jaid, mõni lühikest puhkust saanud kojumineja, sapöörid, side-käskjalad, transportroodude voorid ja mitmesugused majandusmehed, kes ikka midagi otsivad, veavad ning tassivad, tunnevad vastutulijad juba eemalt üksteist mingi aimamatu vaistuga. Ja nõnda aimasin minagi läbi lume meeste poole kahlates, et mu teekaaslased on tankistid, need alati rõõmsad ja uljad poisid, kellel õlilaigulise kasuka all tuksus soe, alati seltsimehelikult abivalmis süda. Nähtavasti olid nad pärit samast rajoonist ja saanud kojuminekuks nelikümmend kaheksa tundi lühiajalist puhkust.

Ka neile tundus kohe selge olevat, kust ma tulen ja kuhu lähen.

«Haigemajast, eks ole?» naersid mõlemad rõõmsalt, nihutades end koomale, et mulle ruumi teha.

Nad olid nii sarnased, mõlemad elavad, nõtked, kiirete liigutustega, et pidasin neid vendadeks. Ühe eraldamiseks teisest pidin valima kõrbenud kasukasiilu, mida üks neist kandis. Kui noogutasin nende küsimusele jaatavalt, rääkisid nad läbisegi edasi:

«Arvasime kohe, et haigemajast . . . seda oli juba astumisest näha. Oleksid meie kaheksalised siin, aitaksime edasi. Aga nüüd istuge mõneks minutiks tuulevarju jalgu puhkama, rüüpame teed ja keerame suitsu.»

Istusime lumevärava varjus väikese, sädemeid pragistava tulelõkke soojas üheskoos mõned mõnusad minutid, rääkisime üksteisele oma teesihtidest, rüüpamise tulist lumevett tükikese suhkruga keelel ning keerasime ajalehepaberisse peaaegu vaksapikkusi vilkasid. Niisugused mõnusad silmapilgud soojendavad sõjamehe südant. Sa tunned jälle seda katkematut sidet, mis ühendab sind nagu nähtamatute niidikestega kõigi nende vaprate pataljonide, polkude ja diviisidega, kes võitlevad sel silmapilgul kuskil kaugel sulle tundmatul sõjatandrel. Sa kuuled tumedat suurtükkide kõminat ja korraga tahad jälle olla oma seltsimeeste keskel. Kõik su ümber justkui muutub neist mõtetest palju soojemaks, lihtsamaks ja lähedasemaks. Ununevad karmide võitluspäevade raskused, pakane, mis põletab läbi sineli ja viltide, kivikõvad kuivikud, millega võib puruks murda hambaid, kõik tähtsusetud pahandused ning tusatujud. Isegi külm veebruaripäev nagu taandub märkamatult kaugemale.

Viimaks said meie teekruusid tühjaks, ja soojendav lõke

hakkas kustuma. Aeg oli jälle minna, rindeteede puhkesilmapilgud pole pikad.

Kui ma minekule tõusin, küsis põlenud kasukasiiluga tankist:

«Kas lähete läbi Velikije Polje?»

«Jah, just sealt.»

Ma nägin ta näol liigutust, nagu oleks see nimi talle meenutanud mingi mälestuse. Haarates oma tugevate kätega mu õlgade ümbert kinni, ütles ta elavalt:

«Jah, minge just sealt läbi ... siis näete, et meie, sõjamehed, polegi võib-olla need ainukesed, kes on ära teeninud võidu au ja kuulsuse. Näete inimesi, kes on rohkem väärt «Punast Lippu» kui mina. Minge jaama taha väikesse majja öömajale, seal võetakse teid vastu nagu oleksite kodus. Leiate selle kohe, see on ainuke terveksjäänud hoone kogu ümbruses. Tervitage meie poolt.»

«Jah, viige tervist,» lausus ka teine tankist püsti tõustes. «Öelge pererahvale, et vennad tankistid tervitavad, küllap siis mäletavad.»

«Tervitan,» ulatasin oma teekaaslastele käe ning astusin edasi.

Seal kuulsingi ma esimest korda sellest majast jaama taga.

2.

Velikije Polje oli üks neid väikesi jaamu Rževi—Velikije Luki raudteel, mis seisid alatasa sakslaste õhurünnakute löökide all. Neljakümne teise aasta veebruarikuus ei olnud veel kogu raudtee täies ulatuses vaenlasest puhastatud. Kaugel selja taga olid sakslased muutnud selle raudtee sõlmpunkti — Rževi linna — kindlustatud vööndiks.

Kuid siia saabusid juba Bologoje kaudu pikad ešelonid laskemoona, varustust ja relvi. Siin valmistati kogu agarusega ette üht uut pealetungi tugialadest, mis aitasid hiljem kaasa Rževi, Belõi, Smolenski ja paljude teiste Nõukogude linnade vabastamisel. Siit läksid ka tagalasse rongid haavatutega ning puhkusele minevad väeosad.

Seda kõike varitsesidki peaaegu nägematus kõrguses tiirlevad vaenlase luurelennukid.

Määratu laia platsi, kus varem olid seisnud jaamahooned,

laod ja elumajad, katsid nüüd ainult rusud. Endist jaamahoonet võis ära tunda vaid kahest püstijäänud sambast: purunenud ukse piitadest. Kuid needki varisesid tükktükilt uute pommituste põrutustest, pudenesid tolmuks, mida kandis tuul ja ešelonide laadijate jalad kõigile ümberkaudsetele teedele.

Ajutine jaam asus sügaval maa all kahe meetri paksuse betoneeritud laega varjendis. Siin vilkusid kitsastes käikudes tuled, klõbisesid pakk-kastidel morseaparaadid ja helisesid telefonid. Jaam töötas ning elas, ešelonid tulid ja läksid. Sakslaste peaaegu igaöised rasked pommitamised ei suutnud ainsaks tunnikski seisatama panna vapra jaama võitlevat elu.

Kui ma sammusin tol õhtupoolikul väikese majakese poole, millest rääkisid tankistid, mõtlesin sügava aukartuse tundega inimestele, kes siin töötasid ja võitlesid. Sest ka siin kestis võitlus — võitlus laskemoona, varustuse ning relvastuse eest. Seda nõudis tohutul määral rinne, see kindlustas raskelt kättevõidetud võitu ja tagas kiiluna edasitunginud diviiside ning korpuste julgeoleku. See polnud mitte vähem kangelaslik võitlus kui eesliinil. Võib-olla oli see koguni raskem, kõiki inimese moraalseid jõude nõudev, sest siin ei seisnud eesmärkidena silmade ees vaenlase kindlustatud punktid, kaevikud, tükike vägivaldselt röövitud Nõukogudemaad, mida tuli tagasi võita, puhastada vaenlasest. Siin nagu kaotas see võitlus oma piirid, need selged tähised, mis annavad lahingutes ka kõige raskematel silmapilkudel võitlejaile uut jõudu. Võitlus kees siin nägematu vaenlase vastu, kes ründas salakavalalt ja ootamatult peaaegu kaitsetuid inimesi, purustas ning hävitas mõne minuti jooksul kõik ettejuhtuva, ja kadus siis jälle niisama järsku nagu oli ilmunudki.

Alles seda kõike mõeldes mõistsin ma õieti tankisti sõnu.

Juba tihenes talveõhtune hämarik hävitatud asula kohal, kui pöördusin üle autoratastest läbisõtkutud laia maantee väikese majakese poole. Alles nüüd märkasin, et need lumised lagendikud polnudki elutud ega tühjad. Iga kühm ja küngas, iga purunenud ahjualune kelder või müüri varjatud külg oli andnud varju kümnetele inimestele. Elu, mis oli võimatu maa peal, oli pugenud varju maa alla. Mitmelt poolt vilkusid telkmantlitest ukseavade varjust tulelõkked, kostis laulu-

viise ja jutukõminat. Kas need olidki kuulsad Velikije Polje jaama laadijad, kellest olid mulle rääkinud tankistid?

Väike majake oli ainus terveksjäänud hoone pikas ahervaremete reas. Näis peaaegu uskumatu, kuidas see puust hoone võis jääda puutumata enam kui aasta kestnud pommitamiste sajus. Ent ometi seisis ta seal, üks katuse külg ripakile vajunud nagu murtud linnutiib, kõik seinad täis pommikildude arme. Kuid niisugusenagi ta elas, püsis kindlalt, võitles nagu kõik muugi siin paljukannatanud maa-alal. Praegugi kostsid maja suletud luukide vahelt tuttavad bajaanihelid. Keegi mängis vana vene rahvaviisi, kus neiu meelitab noormeest kohtamisele. Koputasin vildiga randitud uksele, kuid mulle ei vastanud keegi. Koputasin uuesti ja astusin siis, jälle vastust saamata, suurde, ilma eeskojata valgustatud ruumi.

Esimesel silmapilgul pimestas mind ere valgus, suur laelamp, mis ujutas kogu ruumi üle helendusega. Ma polnud enam kaua aega näinud niisugust valgust, see paistis nagu ammu-unustatud maailm. Jäin päris kohmetunult ukse juurde seisma, sõduri seljakott ja nõgine katlake käes.

Keegi hüüdis kaugemalt:

«Sulgege uks, lasete kogu ruumi külmaks!»

See oli suurte juuksesalkudega komandöri vormis mees, kes kummardas laua otsa juures oma lugematute täiskirjutatud paberilehekeste üle.

Alles nüüd märkasin, et mu selja tagant pahvatas ruumi keerlev hall aurupilv. Sulgesin ukse ja hakkasin silmadega otsima pererahvast, et anda edasi tervituse tankistidelt ning paluda öömaja. Ja seal nägingi — selles ei võinud eksida — perenaist. Ta oli pikk naine, aastatelt võib-olla viiekümne ümber, kuid ikka veel sirge rühi ja isesuguse väärika käitumisega, mis näis kuuluvat lahutamatult tema külge.

Paljud neis aastais naised saavad meile kohe esimestel silmapilkudel kuidagi lähedasteks ja armsateks, sest nad meenutavad mõne liigutuse, näojoone või sõnaga meie emasid. Teised mõjuvad jälle oma naeratuse ja lahkusega, kustumatu nalja ja lõbususega, mis on osake nende isikust. Kuid selle väikese majakese perenaisest hoovas, tahaksin koguni öelda, kiirgas, midagi muud, niisugust, millele ma ei osanud esimesel silmapilgul nimegi anda.

Ta astus väga tõsise ilmega üle ruumi, riietatud üleni pikka musta kleiti, mille kaelust piirasid hallid juuksed. Koldes kees suures pajas teevesi, ja kuigi ta ei heitnud sinnapoole pilkugi, näis ta ometi teadvat, et seal on kõik korras. Bajaanimängija madaldas tooni, ja püüdes kinni perenaise lahke pilgu, naeratas oma rõõmsate silmadega tema poole. Suurte juuksesalkudega komandör, kes kogu aeg oli agaralt töötanud, tõstis oma täiskirjutatud paberilehtedelt pilgu ning ütles:

«Maria Vassiljevna... ilmaaegu tülitasite end... ma oleksin ise äratanud seltsimees polkovniku. Ta ongi mul tüliks, kogu aeg norskab nii vägevasti, et ajab tuuletõmbusega mu konspekti segi.»

Ruumis naerdi, kuid perenaine jäi endiselt tõsiseks. Ent see polnud mingi tardunud jäikus, kalk tõsidus, mis muudab inimeste ilmed nagu kiviseks. Seda tõsidust hingestas suur soojus ja väärikus, südamlik osavõtt kõigest sellest, mis sünnib tema ümber. Ta näis emana, kel on ainult hool oma laste pärast.

Perenaine astus valgekslubjatud ahju juurde ning hõikas:

«Seltsimees Anton Sergejevitš... tõuske üles... aeg on teele asuda.»

Ahjukummil ajas end istukile suur mees ja riputas jalad alla. Ta hakkas ringutama nõnda, et ruumis oli kuulda roiete ja liikmejätkude naksumist:

«No oli see aga uni,» põrises ta jäme hääl peaaegu lae alt. «Ma pole justkui sada aastat nii hästi maganud. Lihtsalt, sellest magamisest maksab juba eesliini-augus unistada ja und näha.»

Kogu põrand rappus ja suur laelamp lõi kõikuma, sest hiiglane oli ahjult alla hüpanud.

«Tuhandekiloline kukkus, aga ei lõhkenud,» naeris suurte juuksesalkudega komandör oma pabereid laualt kokku korjates. «Maria Vassiljevna, kes nüüd pärib seltsimees polkovniku ilusate unenägudega sissemagatud ahjupealse?»

Samal silmapilgul nägin ma enesel perenaise pilku. Tema vaade ei uuristanud ega puurinud mind, kuid ometi hoomasin ma, et ta tundis mind eksimatu pilguga. Astusin sammu lähemale ja ütlesin:

«Toon teile tervitusi vendadelt tankistidelt. Nad juhatasid

mind siia öömajale . . . tulin välilaatsaretist ja mul on ees pikk teekond.»

Nimetasin tankistide nime, mille olen nüüd unustanud.

Arvan, et perenaine naeratas pisut. Vähemalt oli see rõõmus vari, mis korraks nagu välgatas üle kogu ta näo. See andis ta silmadele sooja läike.

«Mäletan neid . . . vägilasi . . . mäletan. Sakslased süütasid veel ühes küla otsas majasid, aga nemad tormasid juba teisalt oma tankiga sisse. Paar korda said sakslaste kuulipildujad plõgistada, siis olid juba nende torud kõverad. Nagu koertekarja ajasid need poisid hallivatimehi mööda lumiseid teid taga. Aga õhtul istusid meil ja jutustasid: «See oli hea sünnipäev, seda saab elu lõpuni mäletada.» Nad olid kaksikud, sarnased nagu kaks tilka vett. Sel päeval saidki nad alles täisealisteks — kahekümneaastasteks. Aga teie, seltsimees, võtke sinel seljast ja istuge. Ma toon kohe teevett . . . suur tänu heade tervituste eest.»

Tundsin korraga nagu oleksin selle naisega juba palju aastaid tuttav. Kas ta polnud sama, kes oli paljude aastate eest silitanud pargipingil, kui olin eksinud oma ema juurest, mu valget pead? Kas tema ei ulatanud mulle Issõk-kuli ääres väikese pakikese tubaka, paari maitsvalt küpsetatud piruka ja puhta valge särgiga ning ei öelnud: «Mul pole poega, kuid kõiki, kes lähevad suure võitluse teele, saadan ma tuhande hea sooviga nagu oleksid nad minu lapsed.» Ehk oli tema see, kes valvas pikki päevi ja öid Tšeljabinski haiglas mu voodi ääres, kui heitlesin seal meelemärkusetult tüüfuses? Jah, see oligi tema, see osa meie emast, keda kohtame sageli ootamatult nii mitmesugusel kujul.

Ma istusin laua taha ja perenaine tõi mulle kruusiga teed. Kui kastsin kivikõva kuivikut tulisesse vette, silmitses ta mind niisuguse pilguga, nagu oleksin tema poeg, kes tagasi tulnud kaugelt võitlusteelt. Siis ütles ta suurte juuksekahludega komandörile:

«Aleksandr Stepanõtš, teie küsisite, kes pärib seltsimees polkovniku aseme?»

Suurte juuksekahludega komandör tõstis pilgu.

«Jah, ma küsisin seda . . . naljaks.»

«Näete, siin on inimene tulnud haiglast. Ma tean . . . tal on veel ees pikk teekond . . . eestlased paiknevad sealpool Toropetsi. Võib-olla ei saa ta veel kolmel päeval muud aset

külje alla kui lumised kuuseoksad. Kas anname Anton Sergejevitši aseme talle?»

«Anname,» lõi komandör käega. «Mina viskan end siia pingile siruli, sinel alla ja välitasku padjaks ... juba seegi on soojas ruumis mõnususeks.»

Ma ei tea, kas leidub maailmas mugavamat magamisaset kui on seda külmast, tuultest ja haigusenõrkusest puretud inimesele soe ja lai ahjupealne. Siin lõhnab veel küpsetatud leiva järele, telliskivide soojus embab külgi ja selga, mõni kilk häälitseb unelaulu.

Mitu korda vajusid mu silmad kinni ja avanesid jälle. Ruumi tuli juurde uusi inimesi — kaks autojuhti, kes rebisid käpikud maha ning tõstsid käed koldes leegi kohale, mõned punaväelased, nähtavasti laadijad, kes valmistasid kohe põrandale magamisasemed, väikesekasvuline meditsiiniõde suure paunaga puusal. Nähtavasti polnud neist keegi esmakordselt siin, sest kõik tervitasid tuttavlikult perenaist ja vahetasid temaga mõne sõna. Üks autojuhtidest pani viieliitrilise plekk-karra ruumi nurka ja ütles:

«Vaat, emake, seal on sulle jälle lambivalgust.»

Perenaine noogutas tõsiselt ja auväärselt vastu:

«Tänan ... igaüks siinolijaist ütleb teile hea sõna.»

Vaatasin ülalt uniste silmadega ruumi. Näis, nagu oleks siin kunagi varemalt elanud koos palju suurem ja õnnelik perekond. Seda tunnistasid lilleliste klaasraamidega päevapildid, kõrgel riiulil asuvad raamatud ja punase lehviga köidetud kitarr. Nagu midagi oli siin äkki ja ootamatult katkenud.

See mõte virgutas mind teravamalt silmitsema perenaist. Mulle meenus jälle, et ruumi astudes olin märganud tema olekus isesugust kiirgust, rahutut põlemist, millele ei osanud nimegi anda. Nüüd olin korraga õige lähedal selle mõistmisele. Kas see polnud valu, mis maetud sügavasse südamesoppi, varjatud selle tõsise väärikuse taha?

Ma ei suutnud enam edasi arutada, silmad hakkasid jälle vägisi kinni vajuma.

3.

Võis olla juba kesköö lähedal, kui uuesti virgusin. Mind äratas imelik tunne, nagu oleks vaheajal ruumis midagi muutunud. Avasin järsku silmad ja katsusin alla vaadata. Nüüd oli ruum palju hämaram, suure laelambi asemel põles väike suitsev lõpuslõug.

Märkasin siiski, et mulle kuulmatult oli vaheajal juurde tulnud hulk inimesi. Kogu ruum oli täis magajaid ja istujaid, kes kuidagi tukkusid. Aga nüüd olid nad juba virgumas, igal pool riietuti, tõmmati jalga vilte või saapaid, haagiti kinni sineleid. Suurte juuksesalkudega komandör toppis oma paberilehti välitaskusse. Väljast kostis automootorite surinat, rasked veomasinad sõitsid mööda teed jaama poole.

Nähes mind ärkvel, ütles komandör:

«Teil pole tarvis tulla . . . puhake edasi.»

Ma mõistsin korraga, et jutt oli laadimisest. Küsisin:

«Kas ešelon on tulnud?»

Komandör vastas vöörihma kinni tõmmates:

«Ei ole veel . . . on teel.»

Ma toppisin siiski oma vildid jalga ja tõmbasin sineli selga. Võib-olla olin ma veel nõrk ja abitu kaasa aitama raskes laadimistöös, kuid tahtsin siiski seda oma silmadega näha. See kiskus mind seletamatul kombel kaasa, nagu oleksin juba tol korral tahtnud midagi varuda ning talletada oma edaspidiste kirjanduslike tööde jaoks. Ent sel silmapilgul ei mõelnud ma hoopiski sellele. See kõik oli minust kaugel, vajunud kuskile minevikumälestusse. Ma tahtsin ainult näha neid inimesi, kelle käte läbi voolas rindele võitlejaile kõige tarvilikum: laskemoon, relvastus ja varustus.

«Tulen siiski kaasa . . . tahan seda oma silmaga näha!» hüüdsin mütsi kahmates.

Komandör põrises nagu veidi üllatudes:

«No, tulge siis . . . vaadake kuidas relvad rindele jõuavad.»

Me olime viimased, kes lahkusid ruumist. Väljas lõi külm öö teravalt näkku. Lume valendus moonutas maastiku kummaliseks kõrveks. Sellest paistsid ainult tumedad kogud, kes vaikides sammusid jaama poole. Just meie ees astus pikk kasukas inimene. Selle sammus ja sirges rühis oli midagi väga tuttavlikku. Kas see oli polkovnik? Ei, selle hiiglase kogu joonestaks lumele tohutu varju.

Järsku haarasin ma oma kõrval astuva komandöri varrukast kinni ja küsisin:

«Kas . . . kas see pole meie perenaine . . . Maria Vassiljevna?»

«Muidugi tema,» vastas mu kaaslane samme kiirustades. «Kas te ei tea?. . . Ah, muidugi teil pole ju sellest aimugi! Ma pean nüüd minema, aga otsige mind pärast laadimistöö lõppu üles. Jutustan teile . . . nägemiseni.»

Mõnisada meetrit jaamast eemale raudtee äärde oli juba kogunenud hulk inimesi. Kustutatud tuledega autod peatusid kaugemal. Kõik vaatasid piki rööpaid, kus hakkas midagi suurt ja rasket mustendama.

«Tuleb!» hüüti mitmest suust.

Pikk ešelon libises justkui vari rööbastel. Ta jäi seisatama meie ette ja juba järgmisel minutil ragisesid uksed lahti. Siin oli kuulda vähe hüüdeid ja kära, kõik tuled olid kustutatud, kuid juba sirutusid kümned käed laskemoonakastide järele. Platvormidelt kõrvaldati presentkatted ning sealt hakkas mööda sildu alla veerema suurtükke ja autosid. Siinsamas olid ka juba kohal autojuhid, kes istusid uutesse masinatesse ja juba veerand tunni pärast veeresid need laskemoonakoormate, suurtükkide või sajakahekümne-millimeetriliste miinipildujatega minema.

Ma ei näinudki õieti pimedas nende inimeste nägusid, kes kandsid raskeid laskemoonakaste, veeretasid platvormidelt alla suurtükke, kuhjasid siiasamasse raudtee äärde virna kõrgeid varustuse rõuke. Neist võisid paljud mulle homme teel vastu tulla ja ma ei tunneks neid ära. Kuid ma nägin siiski nende tööd, nende võitlust selle eest, et kõik jõuaks kiiresti ja õigeaegselt rindele.

Mu lähedal lausus keegi midagi naiseliku häälega. Ma ei näinud õieti rääkijat, sest neli tugevat võitlejat varjas ütleja raske miinikasti taha. Kuid kas polnud see väikesekasvuline meditsiiniõde, keda nägin hiljuti raske sanitaarpaunaga seal toas? Ja nagu korraks oleks isegi vilksatanud ühe vaguni pimedal uksel meie perenaise uhke kuju. Kuid ma astusin edasi ega püüdnudki enam otsida tuttavaid, keda olin näinud tulles jaamateel või väikese majakese peretoas. Ma teadsin, et nad on kõik siin ja võitlevad niisama mehiselt nagu võideldakse eesliinil.

Ühe vaguni ees püüdis kolm meest tõsta rasket kasti. Nad

kuulsid lumel minu rudisevaid samme ja hüüdsid peaaegu korraga:

«Seltsimees . . . haara otsast kinni!»

Ja ma haarasin otsast kinni. Vinnasime kasti autole ja kõik neljakesi hingeldades, mu kaaslased vähem, mina rohkem, tundsime vist ühtaegu imelikku heameele tuksatust, et nüüd on see raske kast õigel kohal — teel rindele.

Üks laadijatest pani käe nagu hellitades kastile ja ütles:

«Need on «pliiatsid», katjuuša mürsud. Küllap need juba oskavad oma orelivile järele fašistid tantsima panna.»

Meie noogutasime kõik tõsiselt:

«Jah . . . need oskavad küll.»

Siis läksime jälle uute kastide järele.

Ma ei teagi õieti, kas kestis see tunde või ainult mõnedkümned minutid, kuid suur töö oli tehtud. Viimased autod sõitsid juba eemale ja pikk ešelon hakkas taanduma kõrvalteele, kui nähtamatust kõrgusest kostis lennukimootori põrin. Korraga lõi nagu üks täht särama, siis teine, kolmas ja neljas. Järgmisel silmapilgul paisusid need vilkuvad tuleb juba suuremaks ja hakkasid valgustama kogu jaama ümbrust

«Sakslased!» hüüti läbisegi ja rutati raudteest eemale.

Ma nägin valgusekehade paistel tuttavat komandöri, kes seisis sinelihõlmad lahti ja käed puusas, vahtides allalangevaid tulesid. Nüüd olid juba selgesti näha ka nende valged öötsuvad langevarjud.

«Näete, kuidas meie lööme kavalusega neetud fašiste,» hüüdis komandör rõõmustades minu poole.

Ma ei mõistnud korraga ta mõtet.

«Nii . . . nende luurelennukid teevad juba eelmistes jaamades kindlaks meie teelolevad ešelonid. Sakslased on täpne rahvas . . . nad arvestavad selle järgi ešelonide kohalejõudmise aja. Kuid ka meil on nuppu . . . mõnikord viivitavad ešelonid päralejõudmisega kuni hommikuni. Siis tabavad sakslased enneaegu tühja jaama. Teinekord teevad jälle ešelonid kiiret sõitu . . . kõik on laadimiseks valmis . . . mõningate tundidega on meie laskemoon, varustus ja relvastus juba autodega teel kuhu vaja. Ja siis löövad hitleri tarkpead oma täpselt arvestatud löögi jälle hilja nagu täna.»

Ta naeris valjult nähes valgusekehasid keerlemas tühja raudtee kohal.

«Kuid igakord ei lähe nii õnnelikult . . . ka meil tuleb ohvreid kanda. Kui sõidate mööda seda raudteed, siis näete lugematuid vagunite rususid. Siit mitte väga kaugel, just esimese käänaku taga, on üks purustatud vedur. Seda vedurit juhtis meie perenaise Maria Vassiljevna poeg.»

«Aa . . . nüüd ma mõistan!» hüüatasin tahtmatult. «Sellepärast võtab ta kõiki võitlejaid nõnda lahkelt vastu ja hoolitseb nende eest.»

«Jah, nüüd on saanud kõik rindemehed tema lugematuteks poegadeks. Ta ruum on soe, valge ja hubane. Kas väsinud võitleja võib veel midagi rohkem soovida? See on Maria Vassiljevna panus võitlusse, tema kättemaks armsaima inimese surma eest.»

Kaugelt kostis lennukimootori nõrka suminat. Komandör tõmbas mind sinelivarrukast ja ütles:

«Hakkame nüüd minema, varsti läheb siin palavaks. Näete, need purustatud vagunid teisel pool raudteed on nüüd juba teist nädalat sakslaste pommitamisobjektideks. Tõesõna, küll on puupead!»

Olime jõudnud juba sooja ja valgesse ruumi, kui eemal lõhkesid esimesed pommid. Bajaanimängija oli alustanud jälle vana rahvaviisi, ta nagu ei kuulnudki seda purustavat kõue, mis veeres kogu raudteeliini mööda edasi.

Kui ma sammusin oma magamiskoha poole, püüdsin aimata, keda olin näinud ruumisolijaist ešeloni laadimisel. Kas see väikesekasvuline, peaaegu häbeliku poisiliku naeratusega noor reavõitleja ei olnud mitte üks mu kolmest kaaslasest raskete mürsukastide tõstmisel? Ja toda juba aastates, uhkete vurrudega seersanti, kes nüüd nõnda asjalikult õmbles oma sinelile nööpi ette, nägin ma kindlasti autode juures. Siis veel see väikesekasvuline meditsiiniõde, kes juba magas laua juures, pea toetatud kätele.

Kuid ühegi nende inimeste näost ei paistnud, et nad olid alles hiljuti korda saatnud suure töö, võidelnud nagu eesliinimehed. See kõik oli neile iseenesestmõistetav, sellega ei uhkustatud, see jäi ainult kauni mälestusena südame lähedale. Ainult perenaise ilmes justkui aimasin ma uut sära, mingit kaugusse pööratud soovi. Võib-olla mõtles ta neile suurtükkidele, autodele ja miinipildujatele, mis juba ruttasid lahingutesse tooma jälle uusi võite. Ja see oli ka tasu tema poja surma eest.

Kui ma hommikul varakult lahkusin, saatis perenaine mind ukseni.

«Kui juhtute veel siia . . . see uks on alati avatud võitlejatele. Öelge seda ka oma seltsimeestele . . . nad on teretulnud, nagu oleksid mu oma pojad.»

Ma ei osanud midagi vastata, olin päris kohmetu. Ja siis korraga tõstsin käe ning tervitasin, nagu oleks minu ees seisnud väga kõrges aukraadis komandör.

Hiljem kuulsin ma veel nii sageli seltsimeestelt sellest väikesest majakesest ja tema perenaisest Velikije Polje jaama taga. Kuid minu tee ei viinud enam kunagi sinna.

1948.

SAAREMAA RANNAL

Kogu päev saabus rühm rühma järele Eesti Laskurkorpuse võitlejaid Muhumaa liivastele teedele. Neid tõid Kuivastu randa väikesed nobedad kaatrid, mis kihutasid kohe jälle tagasi uute rühmade, roodude ja pataljonide järele. Hommikul olid siin olnud esimesed lahingud. Vana, purustatud katusega kõrtsi kõrval kõverdus sakslaste mahajäetud kuulipilduja. Sealsamas vedelesid ka nende laialipaisatud kiivrid, räpased kollakas-rohelised moondamisülikonnad ning ranitsad. Nüüd kostis suurtükkide kõmin juba kaugelt, suure tammi äärest.

Siinsamas kaldal rivistusid jälle rühmad ning roodud ja läksid läbi Muhumaa suitsvate külade. Nad laulsid kogu tee tuttavaid, imelikult südant liigutavaid laule, mida polnud kuuldud enam palju aastaid. Paljud kandsid mütside küljes või sõduripluuside nööpaukudes esimeseks tervituseks kingitud lilli. Nõnda kadusid nad suure tamme poole kulgeva maantee tolmu, kuid nende asemel tuli ikka uusi ja uusi rühmi, roode ning pataljone. Kõik väikese Muhumaa teed olid täis eestlaste laule.

Inimesed seisid teede ääres, silmad pisaratest märjad ning vaatasid seda kõike nagu imet.

Nad unustasid mõneks silmapilguks isegi oma südamemured, suitsvad ahervaremed, kõik läbielatud päevade koledused ja hirmu. Nad aina seisid nagu mittetõelisuse ees ja küsitlesid juba kümneid kordi iga tõttavat võitlejate salka nähes:

«Kas ikka eestlased . . . päris omad eestlased?»

Jah, see oli otse uskumatu, sest veel viimastel päevadel kõmistas fašistlik propaganda kirgiisidest ja tatarlastest, kes tulevad nagu rohutirtsude parved laastama väikest Muhumaad.

Uljad sõjamehed, pilotkad veidi viltu peas, automaadid risti rinnal, näod rõõmsad ning ärevad nagu neilgi, kes tulnud vaatama ning tervitama, aina vastasid:

«Ikka eestlased, kes siis muud. Vaata ette . . . järsku kargab ka oma vanamees rivist välja ja hakkab pärima, kas südametunnistus puhas.»

«Heldene aeg! Kas siis teie hulgas on ka Muhumaa mehi?»

«On kõiki . . . Muhust ja Saarest, Tallinna eest ja Tallinna tagast, Sõrve säärest ja Kihelkonna äärest. Kas sa siis mind enam ei tunnegi?»

«Taevas tule appi! See on ju Kärava Kusta . . . just tema sõnad ja tema hääl. Ainult vurrud on ette seatud nagu vanahallil.»

«Ahaa . . . tundsid! Vaata terasemalt, tunned teisigi.»

Ja jällegi oli möödunud see rühm.

Nüüd hakati tulijaid terasemalt tähele panema, tuttavaid kujusid otsima, omaseid näojooni silmitsema. Kui juba leidus üks, küllap siis on teisigi omakandi mehi hulgas. Ja varsti hüüatatigi:

«Vaadake ometi . . . kas see kõige ees pole Pöide mees . . . Hirmu Jaani poiss?»

Hirmu Jaani poiss . . . Nagu mõru sapp tõusis see kauge mälestus nooremleitnant Ristjärve südamesse. Näis nagu polekski ta ees Muhumaa liivane tee, vaid tulivalusalt tallaaluseid torkiv kõrrepõld. Ja ta ise on põlvekõrgune, külmast sinetavaks näpistatud jalgadega poisike, Hirmu suurtalu hanekarjus. Taevast piserdab ja piserdab halli vihma, aga katteks õlgadele on võtta ainult kotitükk. Ja jalgadel on nii külm, et varbad ei saa sooja ka siis, kui peita nad porisse. Aga haned aina kipuvad kaduma käest, ei hooli nad nutust ega vitsaraost.

Juba tuhat korda oleks tahtnud ära joosta siit, kuid tühi kõht oli veel vägevam võim. Nüüd ei tohtinud ärajooksmisele mõteldagi, sest õhtul kaalus Hirmu tigedate silmade ja kalasoomuse-haigusega kaetud kätega perenaine talle kaks naela leiba. Kaks naela leiba ja mitte raasugi rohkem, sest kui leiva kaalupool alla langes, lõikas perenaine kohe ülearuse killu ära. Aga praegu oli Kadaka saunas raske aeg. Nii raske, et vanamemm ise ei raatsinud sellest leivast endale lõigata ka kõige väiksemat raasu.

Aastad kulusid ruttu, nagu märkamatult oli ta juba Hirmu Jaani künnipoiss. Neljateistkümne-aastasele noorukile on kündmine raske töö. Poisile — karjavits, mehele — adrapuu, taadile — haokiin, nii räägib ka rahvasuu. Aga veel raskemaks muutub mehetöö siis, kui rikka peremehe söögilaual leidub ainult hapu soolasilk, siniseks keedetud kartul ja vedel lõssipiim. Siis võivad hobuste moldi raputatud kaeraterad tunduda lihtsalt maiuspalana. Kui ainult saaks neid süüa hobuse kombel krõmpsutades — kogu kestaga. Aga nõnda ei saa, neist tuleb ükshaaval terad välja nokkida, pihku korjata ja siis korraga suhu pista. See on küll maitsev, kuid väga aegaviitev ja tülikas töö. Selleks kulub kogu söögitund, pika tööpäeva lühike puhkus, et koorida puhtaks peotäis teri. Seda võib märgata ka peremees ja siis juba pahandusest ei pääse.

Nõnda seisiski ühel lõunatunnil Hirmu peremehe pikk, keerdus kadakajuurikat meenutava peaga kogu kohkunud poisikese ees.

«Mis sa pihus varjad . . . kas kanapesade kallal käid?» haaras ta latrivarju taganeva poisikese õlast kinni.

See avas pihupesa.

«Ah sedaviisi . . .» üllatus veidi peremeeski kooritud kaerateri nähes, «. . . oled hakkanud hobuste eest kaeru ära õgima?»

Siin polnud enam midagi vastata, siin oli süütegu selge. Kuid parem siiski kaeraterad, kui ülekohtune süüdistus kanapesadest. Ainult kui peremees ei torkaks nõnda valusasti oma mürgiste sõnadega. Kuid just niisugustest sõnadest polnud Hirmu peremehel kunagi puudus. Ta seisis harkisjalu poisikese ees ja turtsatas:

«Kui oled hakanud hobuste moodi sööma, siis hakka ka nende moodi elama. Tänasest päevast tee endale magamisase siia latrisse.»

See oli poisikesele veel valusam kui hoop.

Ja just see peremehe tigedus otsekui kiskus vimmas poisikese sirgemaks, ajas ta sagris pea kangekaelselt kuklasse, süütas silmades vihkava leegi. Kogu lapsepõlv tuli meelde. Valge kana, kelle jalaluu oli peremees mullatükiga katki visanud . . . isa haigus . . . kaks naela leiba . . . väike Mall. Nagu tige röövkull oli ta kogu aeg ähvardanud nende elu. Ja

ootamatult sundis see kõik teda kähisedes vastu karjuma talle endalegi vististi ennekuulmatuid sõnu:

«Kas . . . kas sul on kahju neist hobusekaertest, mida söön nälja pärast? Su loomadki söövad paremini, neil on moldides alati toitu, aga perelauas pole kunagi küllalt isegi silku ja kartuleid. Kas sa mäletad . . . kui andsid mulle tol sügisel, kui isa sinu sindlinaela otsa astumisest haigeks jäi, kaks naela leiba. Kaks naela leiba . . . Aga meil elas saunatares kuus inimest. Võib-olla sellepärast surigi väike Mall . . . terve küla sülitas sinule. Ja minu jalad olid kogu talv paistetanud . . . sina ega perenaine ei raatsinud anda rätte ning pastlaid. Aga mõlemad olid karjusekaubas . . . kas mäletad?»

Poisi kurgus luksatas nutuluks. Kuid see ei olnud andekspalumise ning alistumise luks. Ta vaatas kohkumatute silmadega peremehe otsa, nüüd ei kartnud ta enam seda hirmutist.

«Sa . . . sa ei ole inimene!» purskas ta mõlemaid rusikaid vastu rinda surudes. «Kõik räägivad . . . sa oled hullem kui nahanülgija . . . sa oled vereimeja.»

See tabas nagu hoop Hirmu-Jaani peremeest. Nii ei olnud talle veel keegi elus öelnud nagu see poisinatt. Ta hirmsad silmad otsisid sõnnikuhangu. Kuid hangu polnud käepärast ja siis silmas ta hobuseriistade talval raudsuulistega valjaid.

«Välja minu talust, närakas! Välja . . . ma ei lase end oma majas teotada!» röögatas ta kiunuva häälega, nagu määrimata vankritelg.

Siis hakkasid kitsas latrivahes langema valjastehoobid. Need sadasid poisi kätele, näole, pähe. Kuskilt hakkas nirisema verd ja suhu tekkis soolane maitse. Poiss rabeles meeleheitlikult vastu hobuse sooja külge, langes maha, sattus looma jalgade vahele. Hobune hakkas hirmudes perutama, ja siis korraga oli poiss vaba, värske tuule käes, mis sasis ta pikki heledaid juukseid.

*

Veel nüüdki kandis nooremleitnant Ristjärv ülemisel huulel inetut valget armi.

See arm meenus talle ka tol õhtul, kui astus välja pataljoni staabist ning seisatas silmapilguks keset pimedat teed. Ta vaatas alla kadakapõõsaste poole, kus nägi vilkumas helendavat täpikest. See oli kauge lõkketuli, mille olid süüda-

nud tema rühma võitlejad. Kuid samal silmapilgul nägi taka teist tulukest, helendavat täpikest, mis paistis hoopis paremalt, peaaegu tema ees.

Edasi astudes mõistis nooremleitnant Ristjärv, et see teine polnudki tulekuma, vaid pilvedest varjatud kuukillu sädelus, mis põles justkui tuli väikese väina pinnal. Sellest kaugemal mattus kõik jälle läbinägematusse pimedusse, nõnda et isegi siit oli võimatu aimata Saaremaa randa.

Kuid ometi tundis nooremleitnant Ristjärv sellest väikesest valguslaigust, mis nõnda imelikult sillerdas ja virvendas ta ees, ootamatut rõõmu. Seal, selle valenduse kohal asus Saaremaa rand, tükike tema sünnisaarest, mälestuste noorusmaast. Pikad aastad oli ta meeles seisnud Kadaka madal saunahütt, kõver pihlakas selle akna kohal, kaugemal viljarikaste põldude keskel, Hirmu Jaani suurtalu hoonete sagarik. Kas seal peksis ikka tige peremees valjastega noori künnipoisse, nõnda et neil jäi kogu eluajaks näole inetu valge arm?

Nooremleitnant Ristjärv tundis silmapilguks, nagu oleks teda veel praegugi ähvardanud kaugest minevikust see elajalik käsi. Kuid nüüd ei kartnud ta seda kätt, see kaotab juba varsti, mõningate tundide pärast, igavesti oma võimu. Hommikul kell viis kümme minutit alustab teine rood suurel tammil pataljoni esimeses ešelonis vabastuslahinguid Saaremaa eest. Tema rühm on avangardis ja ta ise tahab seista võitlejate esimestes ridades.

Nooremleitnant Ristjärv pöördus tagasi vasakule ning hakkas sammuma üle karjamaa oma rühma asupaiga poole. Aeg-ajalt riivasid ta õlgadele heidetud telkmantlit madalad kadakapõõsad, mis olid veel õhtusest sajust märjad. Tuul kandis väinast meremuda vänget lõhna. Mõnesaja meetri järele tõusis ta ette pimedusest kõrge kogu. Nooremleitnant Ristjärv tundis kohe ära tunnimehe, see oli tema rühma kõige pikem võitleja. Ta seisatas ja küsis:

«Kas pataljoni parteiorganisaator juba tuli?»

«Tuli,» vastas tunnimees püssi jalale võttes. «Nad läksid vanasse küüni koosolekule.»

Nooremleitnant Ristjärv noogutas pead.

Siis hakkas ta jälle edasi sammuma. Kuid iga sammuga, mida ta jõudis vanale küünile lähemale, tundis nagu hakkaks süda millegipärast valjemini kloppima. See oli naljakas, jah,

päris naljakas, et tema, rühmakomandör, nooremleitnant, lahinguis karastatud võitleja, tundis nüüd niisugust ärevust. Ohvitseride kooli lõpueksamil oli ta vastanud isegi kahele kindralile silmigi pilgutamata. Nüüd aga tuleb tal seista oma seltsimeeste ees, neist on paljud temast isegi auastmelt vanemad. Aga . . . see ärevus polnud ju auastmete pärast.

Täna, keset ööd, mõned lühikesed tunnid enne lahingusse astumist tuli tal uuesti läbi kaaluda kogu oma elu, kogu minevik. See oli lihtsa tööinimese minevik, kus polnud midagi huvitavat ja erakorralist. See näis talle pisut tühi ja üksluiselt hall. Alles nõukogude tagalas hakkas ta elama huvitavat ja täisväärtuslikku elu. See ei olnud küll kerge ja muretu elu, nagu oli näinud elamas Hirmu suurtalu peremehe lapsi. Jah, seda tema elu polnud ja seda ta ei ihalenudki. Missugust tulist vaeva oli ta näinud Tšebarkuli laagris seersantide kursustel! Aga ta oli siiski üks vähestest, kes tuli tagasi oma polku vanem-seersandi täpikestega. Ka ohvitseride koolis polnud kergem . . . mitu särki said vaevahigist märjaks. Nii oligi möödunud ta lühike ja noor elu, need kakskümmend kolm aastat. Ainult lahingutes, võitluses vaenlase vastu, oli kuidagi kergem ja omasem. Seal ta tundis põhjalikult oma relvi ja oma mehi, need olid nagu osake temast endast.

Madalate mändide all paistis vana küüni lookavajunud kühm. Avatud uksest vilkus tuhm laternatuli. Seda kõike nähes seisatas nooremleitnant Ristjärv järsku ning mõtles ärevalt:

«Kas nad võtavadki mind parteisse vastu?. . . Mul pole midagi, millega silma paista. Ainult orden «Punane täht» ja kaks medalit. Aga haridust on ainult neli aastat vallakooli. Häbi on hakata sellest rääkimagi.»

Peaaegu enesele märkamatult kohendas ta oma rihma ja välitaskut ning astus siis huuli kõvasti kokku surudes vanasse küüni. Kõik tõusid tervituseks üles, roodukomandör Palu ja parteiorganisaator Välimaa surusid tal isegi kätt. See tegi nooremleitnant Ristjärve veel segasemaks. Ah, see oli ju tema rühmavanem, tubli võitleja, kes pakkus talle istumiseks üht pakku. Tahmane tormilatern heitis küüni vaevalist valgust. Ristjärv märkas oma lähedal rühma noorema võitleja Meriloo väga kahvatut lapselikku nägu. Ka tema oli esitanud sooviavalduse parteisse astumiseks enne otsustavaid lahinguid oma kodusaare pärast. Kaugemal, küüni taganur-

gas, lõhnasid värsked heinad. Ja justkui kuskilt lõpmatust kaugusest, tormilaterna nõgise klapi kohalt, kostsid roodu partei-allorganisatsiooni sekretäri kumisevad sõnad:

«Tuleb arutusele esimese rühma komandöri Paul Jaani p. Ristjärve sooviavaldus ÜK(b)P liikmekandidaadiks astumiseks.»

... Kaks tundi hiljem liikus teine rood varjatult suurele tammile lähtepositsioonidele.

Nad ronisid mööda lõhutud kaldaääri, libisesid vette, komistasid kivide otsa. Mitmes kohas olid taganevad sakslased katsunud massiivset tammi purustada. Sügavad, kümne meetri laiused plahvatuste lehtrid ning kõrged kivihunnikud raskendasid teekonda. Aeg-ajalt tõusid teiselt kaldalt raketid, valgustades kogu väina ja tammi helendavat linti. Vaenlane kartis äkilist rünnakut, närveerides teadmatusest, kust poolt see tuleb. Siis jäi kogu rood vaikselt lamama, litsus end vastu maad, varjas kivide taha. Mõned harvad kuulipildujate valangud ekslesid väina ning tammi kohale. Rakettide kustudes tõusid jälle võitlejad, läksid edasi, varjasid endid uute kivide, purustatud tammi kaitsepostide ning sügavate plahvatuslehtrite varju.

Nooremleitnant Ristjärv läks oma rühma eesotsas.

Ta kuulis kogu aeg enda lähedal pataljoni parteiorganisaatori sineli kahinat ja tema tasast hingeldamist. Vanemleitnant Välimaa oli tulnud alles hiljuti haiglast, ta Narva lahingutes saadud jalahaav polnud veel täielikult paranenud. Kord libises ta ühelt lamedalt kivilt vette ja tõmbas oiates märja jala välja. Mitu korda tahtis nooremleitnant Ristjärv talle midagi öelda, kuid ei leidnud mahti. Ikka valgustas neid vaenlase rakett või tuli rutata üle kivide et jõuda enne varju, kui avastab neid uus rakett.

Nüüd lamasid nad mõlemad kõrvuti ühe suure, plahvatusest terava otsaga ülespoole paisatud kivi varjus. Nad olid üle poole väina, see pidi juba olema Saaremaa rand. Nooremleitnant Ristjärv haaras parteiorganisaatori sinelivarrukast kinni ning sosistas:

«Seltsimees vanemleitnant . . .»

«Mis on?» pööras see pead, ja Ristjärv märkas raketi heledal valgusel esimest korda oma kaaslase pilotka ääre alt helendamas hõbehalle juukseid.

«Ma unustasin midagi koosolekul.»

«Mida?»

«Ma ei andnud mingit lubadust, tõotust partei ees. Selle ju annavad noored kommunistid parteisse vastuvõtmisel?»

«Annavad,» noogutas parteiorganisaator pead.

«Jah, ma teadsin seda, teel oli veel meeles ja mõtlesin sellele. Kuid ma ei tea, kuidas võisin ometi seda unustada,» muutus nooremleitnant Ristjärve hääl rahutuks.

Parteiorganisaator ei saanud mahti talle vastata, sest valgus kustus ja tuli jälle ruttu edasi liikuda. Nad läksid teel lahku ning alles poole tunni pärast, kui olid jõudnud peaaegu teisele kaldale, kolm- või nelisada meetrit vaenlase esimesest kindlustatud liinist eemal, nihutas ta end jälle Ristjärve kõrvale. Ta aimas, et miski põletas selle tubi komandöri südant. Kuid siin ei tohtinud enam sosistadagi, see võis saada saatuslikuks kogu roodule. Ta ainult võttis Ristjärve sinelivarrukast kinni ja raputas seda rahustamiseks. Rühmakomandör mõistis teda ja jäi liikumatult lamama.

Nõnda lamas kogu rood vaikides, peaaegu liikumatult mitmed tunnid suure tammi kivide vahel.

Siis lõi nende taga, Muhumaa männitukkade vahel, leegitsema kolm rohelist raketti.

See oli nagu esimene hääletu välgusähvatus, mille järele pääseb lahti torm. Järgmisel minutil vappus kogu vastaskallas, kümned, sajad, võib-olla tuhanded tulesähvatused paiskusid õhku, kustusid, kerkisid uuesti. Väina madal vesi peegeldus punakana, kuskilt tõusid lained ja loksusid vastu kive. Näis, nagu väriseks ja vappuks kogu saare kallas, pudeneks laiali, kaoks tükkhaaval vette.

Tekkis mõni hetk vaikust. Siis hakkasid kõrgel vihisema katjuušade punased nooled.

Pataljoni parteiorganisaator nägi enese kõrval rakettide kuma paistel nooremleitnant Ristjärve ülestõstetud, kõrgusse vaatavat nägu. Ta silmad sädelesid, aga võib-olla olid need koguni liigutusest märjad. Märgates parteiorganisaatori pilku, haaras ta järsku selle käest kinni ja hüüdis üle lakkamatu mürina:

«Jah, alles nüüd ma tean ja tunnen, missuguse tõotuse oleksin pidanud parteile andma. Ma teen seda nüüd, sina kuuled seda, seltsimees vanemleitnant. Kas sa kuuled mind?»

«Kuulen.»

Nooremleitnant Ristjärve ilme muutus justkui pidulikumaks.

«Ma tõotan võidelda viimse hingetõmbeni nõukogude korra eest ... selle eest, et mitte kunagi enam ei saaks võimutseda mu kodusaarel Hirmu-Jaanid, kes peksavad oma künnipoisse valjastega ... kes maksvad tööpalgaks ainult kaks naela leiba ... kelle perelauas on toiduks ainult hapud silgud ja sinised kartulid ... Ma tahan lõpuni võidelda selle uue elu eest ... parema tuleviku pärast, mida ehitame üles töötava rahva jõul.»

Tagapool tõusid õhku punased raketid. Vasakul roosatas juba läheneva koidu eel taevaserv. Nooremleitnant Ristjärv tõusis kivide vahelt kogu pikkuses püsti ja hüüdis:

«Esimene rühm, edasi võitlusele Saaremaa vabastamise eest!»

1948.

MINU PALAT

Vaikselt, peaaegu kuulmatult veereb haigevanker mööda pikka koridori. Uksed avanevad ja sulguvad hääletult, kõikjal tantsib valgus, sädeleb laes, helgib seintel, väreleb aknaruutudel. Vankrit lükkab valges kitlis õde. Ta on noor, ruuged juuksed on peakatte alt lokikestena välja keerdunud ja pruunid silmad naeratlevad kuidagi rahustavalt. Mitu korda annab ta pearaputamisega märku, et ma ei püüaks end sirutada, vaadata möödavilksatavaisse kõrgeisse kaarakendesse. Kuid siiski tahan kangekaelselt silmata mõnd tuttavat Leningradi tornide tippu, majade siluetti, mõnd platsikest, puudesalka. Ja sealsamas tahan ka silmadega haarata neid koridoride seinu, lagede kaarduvaid võlvkaari, uste kaunistusi, seinalehtede värvilisi vilksatusi, pilte klaasvitriinide all.

Kuid ma ei näe õieti midagi. Ainult palju valgust on mu ümber, see justkui hoovab kuskilt mujalt kui akendest, sest kuigi need on suured ja avarad, peaks väljas juba olema novembri õhtupoolik. Ent mul on nii imelikult hea, mul on rahu, valgus, pesude valevus ja sügav rõõm kuskil sisemuses, kogu kehas.

Ma tahan vist sõnadega väljendada seda rõõmu, sest keegi möödaminev õde paneb käe mu randmele ja küsib saatjalt:

«Katja, mis ta räägib?»

See vaatab oma noorte rõõmsate silmadega minu otsa ja vastab pead raputades:

«Ma ei oska tema keelt!»

«Eestlane?» pärib jälle esimene.

«Jaa ... eestlane, nüüd on neid siin palju. Toredad poisid, päris kahju, et nad enamikus ei oska vene keelt.»

Kuulen nende juttu nõnda selgelt, iga sõna on tuttav, kuid

ma ei saa vastata. Tahaksin neile öelda seda, mis tungleb kõikjal minu sisemuses, mis täidabki mind selle iseäraliku valguse ja rõõmuga. Tahaksin neile öelda ainult kaks sõna, minu elu kaks kõige tähtsamat sõna:

«Ma elan... ma elan... ma elan...»

Võib-olla olen tahtnud seda öelda ligi kaks kuud, sellest ajast, mil kõigun valguse ja pimeduse piiridel. Olen tahtnud seda helisevat muusikat hüüda oma uuesti-elatud nägemuste maalt — Samarkandi vaipade turult, Tsardžui kõrvelinna valgete majade vahelt, Issõk-kuli tuuliseilt kaldailt, Saaremaa suurelt tammilt rünnakuööl. Kuid ma pole neid sõnu vist kunagi saanud väljendada, need ainult tuikavad sisemuses, põlevad tulikirjadena silmade ees, kõmavad suurtükkide kõminana kõrvus. Kuid mu käte ümber on mähised, küünte pigistused on veristanud peopesad — need on rääkinud minu eest.

Ja nüüdki ei saa ma neid öelda, mul justkui puudub õhk selleks metsikuks, elada-tahtvaks hüüdeks. Kuid mõlemad õed loevad vist neid sõnu mu silmist, palavate huulte vabisemisest, sest nad silitavad kätega üle mu otsmiku ja ütlevad korraga mõlemad üht ja sama:

«Pole midagi... nüüd paraned... kõik on möödas.»

Need on väsitavad minutid, kogu jõud hakkab kaduma, silmadesse tungivad valguse piigid. Kõrged kaaraknad lendavad eemale, lagi nagu tahaks avaneda, ainult üks rosett, heledates punastes ja sinistes toonides rosett hoiab seda veel kinni. Õed naeratavad, nende valged kitlid valendavad, ja see valevus võib-olla hoiabki mind langemast pimedusse. Tunnen, kui vanker pöördub, avanevad palati uksed, minu palati uksed, mida ma pole veel kunagi näinud. Siis vajun kuskile pehmesse sügavusse.

Ma olen nüüd lagedal väljal, must oktoobri-öö on ümberringi. Minu selja taga asub roovikaed, selle kõrval vanker. Olen kiilutud nende vahele, kuid minust hüppavad üle tumedad kogud, kiivrid silmil, automaatide tuli käes. Kuskil vasakul põleb midagi heleda leegiga, raketid praksatavad õhku, automaadid, püssid, kuulipildujad täristavad lakkamatult. Ööpimedusest pressib meile metsistunud fašistide kolonn peale, jookseb edasi, lainetab rakettide valgusel, vaarub kuulipildujate tule välgatustel. Nad tulevad ulgudes, selles on midagi loomataolist, tagaaetavat.

Ja korraga kuulen, kuidas keegi minu lähedal karjatab:

«Ära löö . . . ära löö!»

See on tohutult suur sakslane, kes vehkleb enda ümber labidaga, sõtkub kellegi otsas, katsub teda tabada terariistaga. Mu automaat on juba tühi, uue ketta presentkoti nööp ei avane, midagi tõrgub seal kogu igaviku vastu. Ma hüppan üles, põrkan kellegagi vastamisi ning veeren vankri ja roovikaia vahele. Nüüd avaneb nööp, aga just samal hetkel tulistab keegi kõrvalt kaks teravat püstolilasku. Näen ühe silmapilgu nõnda selgelt rakettide valgusel seisvat siderühma komandöri, siis veereb midagi rasket, oigavat, märga-purskavat mu üle. Ma peaaegu ei saagi tema alt välja, ketas veereb käte vahelt, sakslase raudkiiver rõhub vastu nägu, käed ja kukal kleepuvad verega.

Ja siis kuulen jälle oiet:

«Ära löö . . . ära löö . . .!»

Nüüd tuleb see kuskilt mujalt, üsna lähedalt, vasakult poolt. Mu ümber pole enam pime öö, vaid hämar valgus. Keegi astub tasaste sammudega mööda. Kuid see pole hüplev must kogu, selles on midagi valget, rahustavat, kergendavat. See näib koguni Katja moodi, tema valge kitli ning ruugete juukselokikestega. Pingutades, kuskilt nägematust sügavusest jõudu kogudes, kangekaelselt ikka enam ja enam silmi avades näen esimest korda oma palatit. Õieti ei suudagi ma sellest rohkem haarata kui kõrvalvoodi valevat riba, üht nägu, kaht tugevat, nagu võitluseks väljasirutatud kätt ning kuulda oigavat häält.

Õde astub pehme sammuga tema juurde, käes mingi klaasike. Ta tõstab oigaja pea, ja nüüd võin ma selgesti näha seda laia otsmikku, tugevat nina, siivsaid huuli. Ning korraga nagu näeksin ka tema tugevaid lihaselisi käsivarsi, võimsat kaela ning õlgu, nii nagu sageli Narva metsa all kändudel vastamisi istusime ja sõjameeste ülemeelikute naljade üle naersime. Veel mõni hetk, siis kerkib kuskilt mälestuste sügavusest ka üks nimi.

«Laasmaa,» liiguvad vaevu mu huuled.

Aga Katja on seda kuulnud, ta pöörab pead ja küsib:

«Kas võitluste seltsimehed?»

Jah, see on sama rannaküla poiss, kellega käisime kõrvuti Velikije Luki pikka teed, kes andis mulle oma pudelist juua, kellega võitlesime Saaremaa suure tammi dünamiidilehtreist kuni Sõrve sääre Tehumardi öölahinguni. Tema oli minu

kõrval, temale tormas otsa too labidaga raiuv sakslane just sel silmapilgul, kui ei läinud lahti mu automaadiketta presentkoti nööp.

Tahaksin talle midagi öelda, kuid sanitarid on ta juba teisele küljele pööranud ja ma võin näha ainult ta tugevat, palavikus võppuvat kukalt. Nüüd vist märkab õde ka minu avatud uudistavaid silmi. See on Katja, see noor ruugete juustega tüdruk. Ma tunnen teda hästi, ma tean isegi ta nime, kuid ei tea, kust see kõik on sööbinud mällu. Võib-olla rääkisin ma siis temaga, kui mu pea kuumas nagu kõrvetaks seda Taškendi päike. Aga võib-olla ka neil öötundidel, mil palat oli vaikne ja ainult mina pääsmatult vähkresin tuliste, liivana kuumavate linade vahel. Aga me tunneme teineteist, mina ja see väike ruugete juukselokikestega tüdruk. Nüüd tahaksin talle midagi öelda, panna naeratlema ta rõõmsad silmad, kuid mulle ei meenu midagi seesugust.

Sellepärast sosistangi ainult:

«Katja!»

«Mis on?» kummardub ta minu üle. «Kas on tarvis kohendada patja?»

«Ei ole,» sosistan vastu.

Ta jääb ootama. Ta näeb, et tahan vist rääkida, öelda avasilmi oma esimesi sõnu. Nagu kergenduseks paneb ta oma käe mu otsmikule.

Ja viivu pärast suudangi öelda:

«Katja . . . mul on hea . . .»

Õe silmad naeratlevad.

«Paraned, saad terveks,» helisevad ta sõnad. Ja viivu pärast kinnitab neiu:

«Seda ütles ka Arkadi Petrovitš . . . tema teab . . .»

Ma ei tea, kes on Arkadi Petrovitš, aga ma taipan, et see on vist arst, osakonna juhataja. Ma ei mäleta, et oleksin kunagi näinud Arkadi Petrovitšit, kuid kohe kujutlen teda suure, kõrgekasvulise mehena, sirge nagu enamik sõjamehirindearste, soojade pehmete käte ja tõsiste silmadega. Neid pehmeid sooje käsi nagu oleksin isegi oma otsmikul tundnud, neist kinni hoidnud, nende abi otsinud.

Ja siis näen Katja selja taga hulka nägusid. Nad kõik ütlevad mulle midagi, räägivad minuga. Ma ei tea, miks on mu ümber palju inimesi, naeratlevaid silmi, rõõmsaid nägusid. Pikkamisi pingutades eraldan neist selgemalt ainult ühe näo,

pika tumedate silmadega poisi, kelle tihe rida valgeid hambaid särab vastu nagu elevandiluu. Mulle meenub midagi kuskilt kaugelt, ma tahan seda öelda, kuid ei suuda. Vaatan talle silmi ja siis ütlen korraga:

«Terek.»

«Tallinn.»

Me oleme teineteise ära tundnud, meie, mägise Gruusia ja paepinnalise Eesti kauged pojad.

*

Nüüd võin ma kaugele vasakule näha.

See on suur ruum, võlvkaares laega, roheliseks värvitud seintega ja pikkade voodiridadega kummalgi küljel. Laman nähtavasti ukse läheduses, sest kuulen selgesti koridoris astuvaid samme, häälte kõminat, haigevankrite kummirataste kahinat. Päevalgi on ruum veidi hämar, rohekatooniline. Võib-olla tuleb see seinte värvist, võib-olla sellest, et suured kaaraknad on enamasti suletud rohekate eesriietega. Siis põlevad tuled, kuid needki pole valged, kaovad hämarusse, ujutavad kogu ruumi üle videvikutolmuga.

Juba kaks päeva näen ma ainult Laasmaa selga.

Ta lamab kogu aja vaikselt, peaaegu liikumatult. Ainult aeg-ajalt pääsevad kuskilt ta sisemusest metsikud röögatused, hirm, valu, ahastus. Siis on ta ümber õde, arstid, sanitarid, läigatavad tuhmis valguses niklist arstiriistad, süstlad, prõksatavad klaasampullide kaelad.

Näen seal rahulikku, pikas valges kitlis arsti. Ta valged tundlikud, väga erksatena näivad käed katsuvad haavatu pulssi, kulmude vahele tekib pisike kurd, aga ta silmad on julged, võitlevad, kohkumatud. Tean kellegi ütlemata, et see on Arkadi Petrovitš, see, kellest räägivad kõik haavatud, õed, kogu haigla. Tema kõrval seisab lühike mustade juuste ja tumedate silmadega palatiarst. Ja nende ümber on kobar õdesid, sanitare, konsultandi kuldsed näpitsprillid. Nad räägivad midagi tasakesi, kuid nende silmade vilksatused, käte liigutused, õlgade värinad näivad ütlevat üksteisele rohkem kui lihtsad sõnad.

Vaatan neid pikkade minutite jooksul, ja siis tõusevad kuskilt nägematust sügavusest, pimeduse ja valguse piirilt mälestused, et olen neid näinud samuti seisatamas oma voodi ümber.

Need konsultandi läiklevad prillid, õdede valge kobar, Arkadi Petrovitši soojad käed, palatiarsti tumedad silmad on koos minuga pidanud pikka võitlust viimse elusädemekese eest. Kuid nüüd mööduvad nad minust ja ainult naeratavad. Ja mina naeratan vastu — meie oleme võitnud.

Kui nad on lahkunud, tuleb minu juurde Terek. Tal on käes balalaika, kuid seda ei tohi selles palatis mängida. Ta ainult sõrmitseb seda üsna tasa ja laulab mu kõrva paar võõrast helisevat sõna. Siis ütleb ta:

«Tallinn, nüüd on sinuga kõik hästi. Arkadi Petrovitš ei seisatagi enam sinu voodi juures. See on parim tundemärk, surmkindel, et sinust midagi saab.»

Ta hääl kõlab võõrapäraselt, raskete ninahäälikutega. Ta on grusiinlane, õitsva Alazani oru poeg. Veidi aja pärast ütleb ta uuesti:

«Teid oli üheksa meest, lootusetuid. Katja ütles, et on kergem pihuga kinni püüda ööbikuid, kui et teie ellu jääte. Nüüd on veel kolm.»

Ta näeb mu küsivaid silmi ja vastab kohe:

«Need on Laasmaa — sinu kaim, leitnant Ivanov ja Mala-lai.»

«Kes on Mala-lai?» küsin ma.

«Kasahh, suurtükiväelane. See pole ta õige nimi, meie hüüame nõnda. Tema voodi asub seal teisel pool. Nüüd on ta juba mõningad päevad vaikne, kuid küllap kord veel kuuled temastki.»

Alles tüki aja pärast küsin ma:

«Aga teised viis?»

Terek vaatab mulle hetkeks oma suurte läikivate silmadega otsa ja vastab siis tasakesi:

«Nende silmadesse ei saa enam keegi vaadata.»

Mu pea muutub veidi uimaseks. Ma ei tea midagi sellest suurest võitlusest, metsikust janust elu järele, mida üheksa inimest pikki nädalaid pidasid selles poolhämaras ruumis. Seda võitlust jälgis kogu palat, sanitarid, õed, arstid, kogu haigla. Arkadi Petrovitš astus tasasel, peaaegu kuulmatul sammul ühe voodi juurest teise juurde, sügav kurd silmade vahel. Tema taga sammusid vaikselt palatiarstid, õed, sanitarid. Ja igalt poolt vooditest sirutati päid, oodati midagi, igatseti ühte sõna Arkadi Petrovitši suust. Kuid seda lootusesõna ei tulnud. Üheksa . . . kaheksa . . . kuus . . . neli . . . Ja

nüüd on neid kolm, kaks kuskil mu selja taga, üks just silmade ees. Aga mina olen võitnud, olen purustanud pimeduse läbinägematu müüri, võidelnud enda uuesti ellu. Alles nüüd mõistan, miks minu esimesel ärkamise päeval kogunes nii palju säravaid silmi, naeratlevaid nägusid, peaaegu palvetavaid pilke ümberringi. Nad uudistasid mind kui tagasipöördunut sealt, kust keegi tagasi ei tule.

Terek lööb ühe valjema trilleri balalaikal ja ütleb:

«Aga mina lähen varsti välja. Mind ootavad Visla juures seltsimehed. Lubasin tagasi tulla oma polku. Juba kolmas kord lähen sinna tagasi, ikka omade juurde.»

Kuskilt kaugemalt, teise või kolmanda voodi tagant upitab end karkudel üles suur tugev mees. Ta on valges särgis ja pükstes, lai rind eest lahti, kaks või kolm kirja käes. Ta liigub vaevaliselt, kargud moonutavad ta laiad õlad kööbakaiks ja kogu nägu on pingutatud sellest vaevalisest edasiliikumisest. Kuid ta kööberdab kangekaelselt ikka edasi, üle pika palati, üle selle palati, mis näib talle vist kilomeetrite pikkusena.

«Solovjov, jälle olete üleval!» hüüab pahandades õde.

Aga mees naerab talle keset palatit vastu:

«Katjake, ärge pahandage, tahtsin ainult küsida, kas panite mu Moskva kirja postkasti.»

«Muidugi panin, mina ei unusta. Kuid kas tohib siis sellepärast tõusta?»

«Muidugi ei tohi,» soostub ka Solovjov. «Aga ma tahtsin teile tuua uusi kirju... Moskvasse, Sverdlovskisse, Harkovi, igale poole. Palun pange ka need posti, nad peavad ju ometi kord mulle vastuse tooma.»

Õde aitab Solovjovi tagasi oma kohale.

Terek jutustab, et Solovjov on suurtükiväelane, eesliini mees. Ta juhtis kaks ööd ja päeva sakslaste marulise miinipildujate ja suurtükkide tule all oma patarei tuld. Killud haavasid teda kuus korda, kuid ta ei lahkunud oma sidepostilt. Seitsmes kild purustas selja, ja nüüd on ta juba aasta selles haiglas. Ta oli üks neid lootusetuid, maetuid, kellede pärast Arkadi Petrovitši kulmude vahele tekib otsekui vihane kurd. Tema elu eest võitles kogu haigla, arstid, õed, sanitarid. Köögist käisid teenijad teda vaatamas ja rindelt pärisid võitlusväljade seltsimehed tema käekäigu järele. Ning Solovjov võitis, nagu oli võitnud ka eelpositsioonil vaenlase marulise tule all.

Nüüd otsib ta oma naist ja kaht last, kes evakueeriti Leningradist blokaadipäevil. Katja saadab otsivaid kirju kõigisse ilmakaartesse, kuid kuskilt ei tule vastust.

«Ta on kannatamatu, rahutu,» ütleb Terek. «Kiri ei tule kolme päevaga Moskvast edasi-tagasi. Aga temale näib, et on möödunud juba kuid.»

Ma vaatan seda ilusat ja tugevat meest puhta valge näo, tumedate juuste ja sirgelõikelise ninaga. Ta otsib oma kapikesest virna paberit ning ümbrikke ja hakkab jälle kummargil laua kohal kirjutama. Mõnikord toetab ta oma tugeva pea kätele ja siis justkui vappuvad ta laiad atleedi-õlad.

«Me tunneme kõik ta naist ja lapsi jutustuse järgi nagu vanu tuttavaid,» ütleb Terek. «Kui nad praegu uksest sisse astuksid, siis ütleksin eksimatult, et see on nipsninaga Manja ja see vaikne Daša. Ma tunneksin neid ka tänaval, rongis, ükskõik kus. Kui ära sõidan, siis vaatan jaamades ringi, tahaksin, et Solovjov nad üles leiaks.»

Palatis süttivad tuled, neli varjatud lampi. Nende valgus väreleb seintel, valgetel voodivaipadel, ruudulisel linoleumil. Siin ei ole kunagi silmipimestavalt ere ja valge nagu koridorides, saalides, naaberpalatites. Siin ei naerda, siin ei helise pillide triller, siin ei astuta kõmava sammuga. Siin hõljub sageli ohe üle ruumi ja kostab karjatus võlvkaarte all. See on raskeim palat kogu haiglas, mille eest koridoriski möödutakse vaiksemalt kui muidu.

Kuulen selja taga uste avamist ja haigevankri kummide kahinat linoleumil. See puudutab minu voodit ning seisatab. Mind tõstetakse üles ja siis lükkab jälle üks sanitar mind mööda seda suurt avarat koridori, mööda neist nikerdatud ustest, plakatitest, laiadest kaarakendest. Väljas ei ole veel pime, tinahall õhtu laskub aegamisi linna kohale. Ma võin näha kõrgete vanade puude raagus oksi. Need on vist vahtrad; nad on suured ja kaharad, ulatudes akende reast kõrgemale.

Ning korraga näen aknast sisse vahtimas tohutut tühja ja silmitut lummutist. See sarnaneb kuidagi hiigelkolbale, mille päike on valgeks pleekinud, aeg tükid küljest järanud ning tuul veidi viltu kõigutanud.

«Mis see on?» küsin ma sanitarilt, kes heidab pilgu välja.

Ta vastab hetke pärast:

«Haigla. Saksa lennukid tabasid seda neljakümne esimesel aastal otsetabamusega.

Kardan vaadata selle tohutu silmitu ja hambutu lummutise poole. Sellest hoovab siia valgessegi koridori õudu ja viha. Sulen silmad, mu ette kerkivad sajad, tuhanded, kümned tuhanded niisugused pimedad ahervaremed üle kogu Nõukogudemaa. Neid on väikesi hütte, üsna pisikesi õlgkatustega, saviseintega, peopesa-suuruste aknaaukudega. Neid on ka hiigelehitisi, tehaste võimsaid korpusi, kultuurihoonete kõrgeid sambaid, töörahva suuri ühiselamuid. Ja üks nende hulgas on ka minu kodu, minu tuikamber kuskil seal Emajõe kaldal. Kõigi nende hoonete tuhmid silmad, kõrbenud müürid, tallatud tuhaasemed justkui käristavad südant, kutsuvad tagasi võitlema, kätte maksma.

Haigevanker on jõudnud operatsioonisaali valgusse ja sanitarid tõstavad mu lauale. Siin hiilgab kõik valgelt, säravad nikkel, email ja kahhelkivi. Vaatan üles ja näen üht hiigelpeeglit, millest vaatavad vastu silmad. Need on minu silmad, ja ma uurin ning küsin neilt, kas on nüüd võidetud mu viimne võitlus. Neis silmades on midagi, mis naeratleb vastu, mis annab julgust, toob südamesse rõõmu.

Õde võtab vasaku käe, vaatab veresoontes veel paranemata täkkeid ja ütleb:

«Parem.»

Aga ka paremas on täkked, need igapäevaste paljude pritside armid. Ta vaatab mulle silmi ja küsib:

«Kas talute veel?»

Ma talun! Ma võin kanda kõik valud, mis ainult annavad tagasi elu, rohelise metsa, sillerdava jõe, trepid parkides, mida mööda on nii hea üles ja alla astuda, väikese leevikese siristamise puuoksal, ämbliku kiikumise võrgunurgas, lambitule variatud valguse kirjutuslaual.

Õde võtab vooliku ja seob käsivarre. Kõlisevad pudelid, läikiv süstel tungib veresoonde, midagi nagu voolab sinna, tungib ihhu, verre. Siis on ülekanne läbi.

«See on teil kuues vere-ülekanne,» ütleb õde. «Olete saanud kaks tuhat nelisada grammi uut verd.»

Naeratan vastu:

«Tähendab, olen küll eestlane, aga soontes voolab võõras veri.»

«Õigus. Kuid see on kõigi nõukogude rahvaste veri. See on ühine elus ja surmas, võitluses ja töös.»

Alles nüüd märkan õe otsmikul, peaaegu juuste all üht armi.

Ma tunnen — see on väike kahurikild. Ma ei küsi, kust on pärit see väike mälestus, kas Leningradi pommitamisest või eesliinilt, kuid nüüd tean, et see väike südi õde oskab ka nõnda võidelda, nagu räägib.

Tasa nahisevad haigevankri kummirattad tagasi palatisse. See on hämar ja vaikne, näides helendavast operatsioonisaalist tulles peaaegu pime. Ent ma näen oma voodist vasakul pool midagi valendamas. See on nagu suur eesriie, sirm, mis eraldab mind mu võitluskaaslasest.

«Milleks see?» küsin sanitaridelt, kes mind tõstavad voodisse.

«Tasa,» ütleb üks neist sosinal.

Nüüd hakkan aimama. Selle valge lina taga heitleb mu Tehumardi öölahingu seltsimees oma viimset võitlust. Nüüd kuulen ta rasket hingamist, äginat, ta pea heitlemise rudinat patjadel. Ja siis kostavad arusaamatud sõnad, mis varsti soiguvad, jäävad vaikseks, päris vaikseks. Õed vaatavad teda eesriide taha, tuleb Arkadi Petrovitš, suur, tugev, veel sügavam kurd kulmude vahel. Ta möödub meist, kellegi poole vaatamata, nagu kannaks tema kogu süüd. Ja varsti läheb ta jälle, astub rahutult, õlad pisut ettepoole, pigistades kahe näpuga kulmude vahel oma sügavat kurdu.

Kuulen, kuidas üks õdedest ütleb:

«Nüüd ei lähe ta koju, vaid töötab kogu öö laboratooriumis. Niisugune on ta ikka, kui sureb mõni patsientidest, kelle elu on ta nädalate ja kuude viisi hoidnud.»

Teine õde sosistab mööduvale sanitarile:

«Ütelge köögis, et nad hoiaksid Arkadi Petrovitšile kuuma teed.»

Aiman neist häältest ja liigutustest, kuidas siin armastatakse seda suurt, tugevat meest. Ta on neile võitleja, eesliini mees. Nad vaatavad temale just samasuguse austusega, nagu vaatasime meie eesliinidel kuulipilduritele, sidemeestele, tankitõrjujatele, kes ei nõtkunud ühegi vaenlase rünnaku ees.

Hommikul, kui ärkan, on Laasmaa voodi tühi.

Nüüd on neid ainult kaks, leitnant Ivanov ja Mala-lai, väike kasahh.

*

Nüüd laman ma vasakul küljel ja võin näha ust ja kaht kõrget kaarakent, mis avanevad koridori. Siit voolab palatisse

enam valgust kui roheliste kardinate tagant. Kõrged kaaraknad ülemiste sinise- ja punasevärviliste ruutudega, võlvlagede langus alla seinatugedele ja klaasukse rasked vasest käepidemed teevad selle osa palatist kuidagi pidulikuks. Siin saavad silmad ikka ja jälle leida midagi uut — väikese läikiva kullinoka vasksete käepidemete peades, langevate võlvkaarte uhke joone, värviliste aknaklaaside mitmesuguseid helke hommikul, lõunal ja õhtul.

Siit näeb ka koridori — paistab tükike rohekat seina, kannelüüridega kaetud sammas ja särab vastu valge parkett. Sealt kõikjalt leiab silm sadu pisiasju, parketi sümmeetrilisi triipe, kannelüüride ülespidi jooksvaid jooni, seinte laigukesi, mida on hea uurida.

Minu kõrval, väikese kapikese kaugusel, lamab noor elavate silmadega poiss. Kuulsin oma selja taga sageli ta häält mõnikord naeruna helisevat, teinekord vihastavat, karjuvat, nuuksuvat. Siin nimetatakse teda Volodja-skandalist, Volodja-kisakõri, Volodja-piripill. Nende nimedega on ta rännanud ringi Leningradi, Sverdlovski, Tšita, Semipalatinski ja paljudes teistes haiglates. Ikka on teda jälle kuskile edasi evakueeritud, et temast lahti saada. Ta lamab haiglates juba neljakümne kolmanda aasta suvest, Rževi lahinguist saadik, kuue kuulipilduja-haavaga jalas, neljaga seljas, kolmega peas ja kaelas, liikumatu, kinni naelutatud oma aseme külge. Aga ta elab, ta rahutud silmad rändavad kõikjal ringi, pea pöörleb alalõpmata patjadel ja käed otsivad iga silmapilk uut askeldust.

Ta teeb paberist kuulikesi ja katsub neid visata toidutoojate nõudesse. Ta on kuskilt saanud ühe pritsi, millest laseb ootamatult vett läheneva õe näkku. Korraga lendab tema laualt maha savikausike-tuhatoos. Ning sealsamas heidab ta end voodist põrandale, nõnda et kõik õed ja sanitarid kohkunult kohale jooksevad. Kuid Volodja-skandalist, Volodja-kisakõri, Volodja-piripill aina naerab. Ta naerab heameelest, kui teda tagasi voodisse tõstetakse, katsub õdesid näpistada ja torkab nagu kogemata aitavale sanitarile pöidla silma.

Nüüd uudistab ta mind, vaatab oma elavate silmadega ega lausu tükil ajal sõnagi. Siis nihutab ta pea lähemale ja ütleb korraga:

«Aa . . . kas tead, miks mind paigutati sinu ja tolle vilistaja vahele?»

Ta näitab käega oma selja taha, kus lamab leitnant Ivanov.
«Ei tea,» vastan.
«Vaat sellepärast, et ma «laipu» ei tülita. Elavad inimesed juba minu kõrval kaua ei püsi.»
«Miks nad ei püsi?»
Volodja-skandalist pahvatab naerma ja küsib säravail silmil vastu:
«Kas sina püsiksid, kui valaksin sulle supikausi pähe või puistaksin mahorkat kotletile?»
Ta on heitnud oma mõlemad paljad käsivarred üle voodiääre ning naerab põrgulikus rõõmus mulle näkku. Ka mina sirutan oma käe välja ja ta võtab sellest nagu hellitades kinni. Alles siis küsin:
«Miks sa nii teed?»
Volodja-skandalist mõtleb ühe hetke. Ta vastab vaiksemalt, kuidagi käristatult ja nukralt:
«Igav on. Olen poolteist aastat selili... poolteist aastat, mõtle seda. Kas sina ei teeks siis nõnda?»
Ma ei tea otsekohe vastata. Poolteist aastat lamada, kolmteist haava kehas, valud, närvid, — võib-olla teeksin veel hullemat kui Volodja-skandalist, Volodja-kisakõri, Volodja-piripill.
«Ja siis teen ka selleks, et reisida,» hakkab ta jälle naerma, lastes mu käe lahti. «Olen väikesest külast Kalinini külje alt, niisugusest unisest august, kust paljud poisid polegi kaugemale saanud kui linna. Aga kui mina kord koju lähen, siis võin jutustada neile Leningradist, Semipalatinskist, Siberist, kaugest Tšitaast. Nad pole kuulnudki niisugust nime — Tžitaa, tõesõna. Võin neile jutustada nõnda, et tuhk tuleb silma.»
Ta naerab rõõmsalt ja kõlisedes nagu poisike. Tema silmades sädeleb lust ja väljasirutatud käsivarred nagu tahaksid haarata kogu elamata jäänud nooruse rikkusi. Hakkan mõistma, et just need skandaalid, pisikesed pahandused, jonn, kangekaelsus, reisilust hoiavadki teda selliselt rõõmsana, elavana, alatasa liikuvana. Poolteist liikumatut, aheldatud aastat nagu ununeks nende vempude lõputus reas.
Kogu palatis on Volodja-skandalistil ainult üks sõber.
See on Anna, teine vahetusõde.
Kui esimest korda nägin seda pikakasvulist, kondist, peaaegu silmile tõmmatud peakattega tüdrukut, siis pidin silmad sulgema. Mul on veel praegugi raske vaadata tema kätele ja

näkku, need kutsuvad ikka kuskil seespool esile võbina. Kuid nüüd austan ma sügava lugupidamisega seda õde-kangelast, üht neist paljudest Leningradi raskete päevade hiiglastest.

Anna oli neljakümne teisel aastal sanitariks ühes haiglas. Ta astus sinna otse konservatooriumist, kogu klass korraga, kakskümmend kolm tüdrukut. Nad hakkasid pesema põrandaid, puhastama hämaraid trepikodasid, tegema kõige mustemat sanitaritööd. Õhtuti ja öötundidel õppisid nad õdede-kursustel, valmistudes rindelesõiduks.

Sel ajal jõudsid fašistide metsikud lennurünnakud haripunktile. Vaenlane pommitas ööpimeduses mõõtmatust kõrgusest raskete pommidega linna. Pommid lõhkesid tänavail, trammiliinidel, parkides ja õuedes. Kuid nad tabasid ka hooneid, purustasid koolimaju, haiglaid, ühiselamuid, muutsid kvartaali kvartaali järel rusuhunnikuiks.

Ning ühel õhtul tabas pomm Anna haigla vasakut tiiba. Suur hoone otsekui kõikus ja värises nagu puu tormis. Tuled kustusid, seintesse kärisesid praod, laed varisesid alla. Anna oli sellal paremas tiivas kursustel.

«Minu palat!» hüüatas ta ehmunult, tormas pimedasse koridori, paljudest ustest läbi, kuni nägi tulekuma.

Siin põles kõik, tuli haaras iga puueseme järel. Mõned haavatud roomasid või komberdasid Annale vastu. Ta jõudis oma palati ukseni, siia, kus ta juba kolmandat päeva täitis õe ülesandeid. Teda läbis ainus mõte:

«Paremal pool kolmandas voodis lamab Minin... tal amputeeriti mõlemad jalad. Ja vasakul on Gromov, selgroo halvatusega.»

Ta sööstis tuld täis palatisse, rebis kuskilt midagi üle pea ja jõudis kolmanda voodi juurde. Seal lamas Minin abitult ning meelemärkuseta. Anna tundis tema kätega puudutades ära, haaras sülle ja rohkem vedades kui kandes jõudis uuesti koridori. Järgmisel hetkel sööstis ta jälle tagasi, katsudes teed leida vasakule. Esimene voodi... teine... kolmas... neljas... ikka kaugemale. Riie pea ümber hakkas põlema, ta rebis selle ära ning haaras Gromovi järele.

Ta isegi ei teadnud, kuidas ta raske haavatuga põlevast palatist uuesti välja jõudis. Ta ainult tundis, et teda võeti vastu, kallati üle veega, aidati edasi piki koridori. Kõik tema ees oli pime, kuskilt lähedalt, justkui tema enda juurest tõusid põlenud liha ja kõrbenud juuste lõhnad. Kuid ta ei hooli-

nud sellest, ei hoolinud valust, mis hakkas nüüd kõrvetama näol ja kätel, vaid mõtles ainult neile kahele, kellele ta oli uuesti kinkinud elu.

«Kas nad elavad?» suutis ta suure vaevaga küsida.

«Elavad,» vastati.

Nüüd hakkas tema jalgadel imelikult nõrk.

Arstide hoolitsusel paranesid pikkamisi need koletislikud põletushaavad, mis katsid ta nägu, käsi ja ihu. Teda autasustati «Punase Tähe» ordeniga, temast kirjutati ajalehtedes ja rindevõitlejad saatsid tervitusi. Nüüd oleks Anna võinud jätkata õppimist konservatooriumis, vaenlane oli löödud juba ammu eemale Leningradi väravate alt, kuid ta jäi ikka õeks. Palatid, haavatud, pikad tühjad koridorid, operatsioonisaalide võitlus iga üksiku inimelu pärast, — see kõik oli nende kolme aasta jooksul lahutamatult kasvanud tema südamesse.

Ja Volodja-skandalist, see peiar, kõigiga viriseja, kes trotsib isegi Arkadi Petrovitšit, allub vaikselt Anna-õe igale korraldusele.

«Ta on kangelane, meil rindelgi leidub seesuguseid harva,» räägib Volodja. «Mis on selle kõrval vaatluspunkt vaenlase nina all või rünnak granaatidega dzotile. Tühi kukepea!»

Aga Terek pilutab ta jalutsis silmi ja küsib naerdes:

«Ütle, Volodja, tõsiselt, kas see pole mitte kompoti pärast?»

«Valan sulle sellega!» röögatab Volodja-skandalist ja haarab laualt tuhatoosi, kuid juba on Terek kadunud koridoriukse taha.

Volodja-skandalisti kõrval asub veel üks voodi. Seal lamab leitnant Ivanov, vilistaja, nagu nimetas teda Volodja. Ta lamab just suure kaarakna all, sellest madalamal. Näib, nagu voolaks kogu koridorist tulev valgus temast üle, jättes teda järis hämarusse. Mina õieti ei näegi tema madalat voodit, kuulen ainult imelikku vihinat, lakkamatut köha ja rasket hingamist. Aeg-ajalt kostavad sealt häälitsused, mis justkui polegi inimese omad. Need meenutavad pigem vana grammofoni, roostes metalli raginat, kulunud plaatide kärinat.

Leitnant Ivanovil on kolm kuuli kopsus ja üks selgroos. Ta on nõnda lamanud juba viis kuud, kogu aja seljal, põlved tõstetud kõrgele üles. Õieti ei võiks ta lamada ka seljal, sest üks kuul on küljest sisse tungides vigastanud selgroogu, kuid teisiti lamada on tal veel raskem ja piinavam.

Tema on üks neist surma üheksast, kellede võitlust jälgib kogu palat ja kellede pärast Arkadi Petrovitši kulmude vahele tekib sügav kurd. Kuid leitnant Ivanov elab, võitleb visalt, hoiab ammutamatu jõuga kinni sellest viimasest kiust, sellest imepeenikesest juuksekarvast, mis lahutab teda surmast. Ta on olnud kogu aja teadvusel, kordagi kaotamata meelemärkust. Näib, nagu seisaks ta valvel, tund tunnilt, päev-päevalt, kuust kuusse, kartes ühel pimedal hetkel kaotada kõike, mis ta juba endasse on kogunud.

See näib üleinimlik võitlus. Isegi Arkadi Petrovitš mõnikord mõtleb, kuidas võib veel elada inimene, kel kuulipildujavalang on purustanud rinna ja vigastanud selgroo. Kas see oleneb inimese psüühilistest ja füsioloogilistest omadustest? Või on läbistanud kuulid siiski jätnud ühe või teise ülitähtsa veresoonekese, koe, närvi puudutamata? Või on siin küsimus koguni verevalanguist, sellest, kuidas sulgusid purustatud soonekesed, kui palju voolas neist verd, kuhu sattus veri? Nende küsimuste vastamiseks puuduvad veel võrdlused neist imepärastest juhtumitest, sest enamasti ei jõuta selliste haavadega kaugemale välilaatsaretist.

Viimasel ajal seisab Arkadi Petrovitš ikka sagedamini leitnant Ivanovi voodi ees. Tema ilus pea on veidi madalamale langenud, üks käsi seljal, teine näppides kõrvalesta või kulmude vahel kurdu, nõnda näib ta väga vaikiv, mõtlev ja juurdlev. Enamasti näeb ta vastu vaatamas leitnant Ivanovi hõõguvaid silmi, milledes loidab justkui lausa tuli. Tolle kuivad, paberitaolised huuled on kõvasti vastamisi, käed rusikais ja suur, vitstest punutud korvile sarnanev rind tõuseb ning langeb ebaühtlaselt vaiba all.

«Õde, kui kõrge palavik?»

«39,6.»

Peaaegu nõnda on kestnud kuude kaupa. See inimene näib nagu suur lõõmav ahi, mis hõõgab ning põleb lakkamatult. Kui Arkadi Petrovitš on juba minekul, liigutab leitnant Ivanov pisut pead ja kostab tema ragisev, roostene hääl:

«Seltsimees doktor, kas suitsetada võib?»

Tõepoolest, selliste kopsuhaavadega ei tohiks suitsetada. Kuid tavaliselt on inimene niisuguste haavadega ka juba ammu surnud. Arkadi Petrovitš vaatab ühe hetke uurivalt leitnant Ivanovi otsa ja küsib:

«Kas olete suur suitsumees?»

«Jah, mul on piip.»
Midagi leitnant Ivanovi näos ütleb, et ta kannatab suitsetamiskeelu ali. Viis kuud on ta sellele vastu pannud, seda eemale tõrjunud, ainult oma elu eest võidelnud. Kuid nüüd ei anna talle rahu piip kapisahtlis, see väike must piip, mis klaas-selgetel talveöödel eesliini aukudes soojendas ta peopesa, mille lipsus on hulk ärevate tundide jälgi. Arkadi Petrovitš nagu aimab kõike seda ning otsustab:

«Hästi. Ütleme kolm korda päevas. Vaatame, kui asi halveneb, siis jätame maha.»

«Jätame maha,» ragiseb Ivanov.

Kuid suitsetamine ei halvenda haavatu olukorda. Sellest lõhutud ja käristatud rinnast nagu pääseks küll sagedamini esile köha ja häälgi justkui muutub veel ragisevamaks, kuid Arkadi Petrovitši valvsad silmad ei leia erilist ohu suurenemist.

Ja nõnda on palatis leitnant Ivanov ainuke surma üheksast, kes tohib suitsetada. Ta ei saa ise küll toppida oma piipu, seda teevad iga päev Katja ja Anna, kuid kaarakna alt tõuseb vägev suitsupilv ja leitnant Ivanovi palavikust hiilgavad silmad jälgivad selle keerlemist ruumis. Ta on nüüd palju rahulikum, tema rinnast ei kosta enam nõnda sageli seda roostese metalli raginale sarnanevat häält. Ning mõnikord uinub ta päeval magamagi, tühi must piip sõrmede vahel.

*

Üle palati, minuga peaaegu vastamisi, asub Mala-lai voodi. Sageli tulevad tasakesi, peaaegu märkamatult kaks või kolm hallides halattides meest, käed varrukates, ja istuvad pikki tunde väikese kasahhi voodi ääres. Nad ei räägi peaaegu sõnagi, nagu oleksid tummad, aina vaatavad üksisilmi oma kaimu kõhna, koltunud nägu, tõusevad siis jälle ja lahkuvad niisama vaikselt, peaaegu märkamatult, nagu tulidki.

Need on Mala-lai kaasmaalased, kauged Bet-pak-dala pojad.

Terek sai neilt teada kogu väikese kasahhi loo. Ta nimi on Sabit, vanemseersant, suurtükikomandör. Tema isa oli veel nomaad, rändas rikaste baide karjadega lõuna pool Balhaši hiigeljärve, kus paiknevad suured söödamaad. Seal sündiski

karjuse tuulise telgi all Sabit, nende esimene poeg. Sel ööl tuli vana Kalmakan, kägaras ja kõver nagu saksauli juur, ning ütles Sabiti isale:

«Kuule, Kasõm, mina olin kord sinu isaga hea sõber. Tema ütles sageli, et kasahhid on sellepärast nõnda vaesed, et nad lasevad baidel oma seljast koorida seitse nahka. Kui meil oleks inimesi, kes oskaksid lugeda ja kirjutada, kes hakkaksid meile õpetama seda, mis on meie õigus ja meie omand, siis ei oleks kasahhil ainult närune telk ja nõgine keedupada. Siis ei elaks ka baid siidis ega tohiks nende naised loopida meid näritud kontidega nagu koeri. Sina, Kasõm, ei saanud sellepärast õpetust, et su isa suri liialt vara. Aga tõota, anna oma käsi vana Kalmakani pihku, et see oksake saab seda, millest sina ilma jäid.»

Kasõm vaatas vihaselt vanamehe otsa ja küsis:

«Ütle, Kalmakan, miks sa käid telgist telki ja tahad meie poegadest teha kirjatarku? Kes siis karjatab lambaid, kes künnab orgudes ja kes käib jahil? Kas sa mõtled, et puu, mis on kõikunud orgude tuules, joonud laiade jõgede vett, võib veel sirguda Tau-kumis, kõrveliivadel?»

Kalmakan pani suu Kasõmi kõrva juurde ja ütles üsna tasa:

«Sellepärast käin ma telgist telki, et varsti on baide võimuaeg läbi. Siis on tarvis inimesi meie endi hulgast, kes oskavad näidata teed, kes võiksid panna kirja meie mineviku ja näha ette meie tulevikku, kes oskaksid juhatada neid suuri suitsuahjusid, mida oled näinud all lõunas, ja valitseda neid põlde, mis baidel on Ili ja Tsarõni ääres.»

Kasõm mõtles pika hetke ja ulatas siis vanale kasahhile käe.

Kuid see aeg saabus varem, kui vana Kalmakan ja Kasõm oskasid seda arvata.

Veel samal aastal võitlesid nad Imangeldõ Imanovi kuulsusrikastes salkades otsustavat võitlust Alaš-Orda vastu. Suur Kazahstan raputas maha baide ikke. Kahe aastakümne jooksul kasvasid karjad, tõusid uued tehased ja linnad, lõikusid kõrveliiva mõõtmatud kanalid uute puuvillapõldude jaoks. Ning esialgu veidi areldi, kuid ikka tugevamini ja võimsamini hakkas sellest uuest Kazahstanist, puuvillapõldude, Džež-Kazgani ja Kounradi vaselinnade, Karaganda kivisöe ja Emba nafta Kazahstanist laulma Sabiti hääl. Kui algas

Suur Isamaasõda, oli noor luuletaja esimesi vabatahtlikke, kes sõitis Volga taha oma kodumaad kaitsema.

Nüüd lamab ta neljanda haavaga haiglas. Purustav miinikild, mis meenutab keskmist mutrit, on läbistanud ta selja ühest küljest teiseni. Nüüd raputavad tema väikest kõhna keha lakkamatud palavikuvärinad. Surutud rusikate, tagasiheidetud pea ning suletud silmadega heitleb ta oma asemel. Mõnikord, kogu jõudu kokku võttes, katsub ta end üles upitada, kuskile tormata, taga kihutada neid metsikuid visioone, mis täidavad ta palavikus võppuvaid unenägusid. Kuid tal ei jätku jõudu. Õdede käed asetavad ta tagasi asemele, ja siis kostab üle kogu palati lõikav karjatus:

«Suurtükk, tuld! Edasi, sõbrad!»

Ta näib viibivat veel rindel, mõnel kitsal lõigul, kus ta püsti seistes juhatab oma väikese meeskonna võitlust. Seal keeb äge lahing, tema suurtükk tulistab vahetpidamatult. Üks ja teine tema kaaslastest saab haavata, langeb surnuna tühjade vaskkestade ja avatud padrunikastide vahele. Ent vanemseersant Sabit võitleb ikka edasi, ta asub veel ainult kahe või kolme mehega oma suurtüki juures. Seal lõhkeb miin, mis lööb ka viimased võitlejad reast välja ning haavab raskelt vahvat suurtükiväe komandöri. Kuid ta näeb võidukate vägede edasiliikumist, nende jõudmist üle traataedade vaenlase kindlustusteni, lõhkevate granaatide tuleleeke ja püssitääkide välgatust. Ta on neist eemal, nad ei kuule tema häält, ent ta hüüab ikka oma vahvaile võitluskaaslastele:

«Edasi, seltsimehed . . . edasi Kazahstani eest!»

Nüüd vist korduvad need pildid ikka ja uuesti ta palavikulistes sonimistes, unenägudes, nägemustes. Peaaegu kogu aja seisab õde ta voodi ees ja niisutab märja marlitükiga tema kuivavaid huuli. Ta tahab juua, kogu keha justkui põleb, kuid seda ei tohi anda. Üks miinikild on riivanud ka kõhtu, teine, suurem, on läbistanud peaaegu pool keha.

Sel õhtupoolikul märkab Arkadi Petrovitš väikese kasahhi näos midagi, mis talle kui kogenud arstile ütleb, et lõpp on lähedal. Ta seisatab veel mõned silmapilgud, katsub pulssi ja võtab jälle kulmude vahel oma sügava kurru näppude vahele. See on üheksast seitse. Siis lahkub ta pika raske sammuga, riivab uksel Katjat ning ütleb:

«Riputage eesriie ette . . . ma tulen hiljem vaatama.»

Jälle kerkib palati nurka see koletislik valge eesriie, mis

varjab küll kaashaigete pilkude eest väikese kasahhi viimset võitlust, kuid ometi laseb nii selgesti aimata, mis lähemail tundidel selle taga toimub. Kogu palat on harilikust veel vaiksem, justkui hingetu. Volodja-skandalistki on vaikne. Tema noores näos on mingi karm tõsidus, kui ta minu poole kummardub ja ütleb:

«Mina tulin selle eesriide tagant välja. See on raskem kui olla tulejuhtija eesliinil. Meie palatis on kolm, kes on lamanud selle eesriide taga: mina, Solovjov ja leitnant Ivanov. Sina olid veel õnneseen . . .»

Kui Arkadi Petrovitš pärast õhtusööki palatist möödub, näeb ta ukse lähedal ootamas nelja või viit väikest, tõmmude nägudega, vilkuvate silmadega ja peaaegu liikumatut, üksteise lähedale surutud vaikivat kogu. Ta silmitseb imestades nende kobarikku ja küsib:

«Miks te ei puhka oma asemetel?»

Neist kõige vanem, Kalmakani kõrgekasvuline poeg, kes jutustaski Terekile kogu selle loo, vastab:

«Seltsimees doktor, lubage meil siin oodata. Žoldaš Sabitil on raske tund, tahame jääda tema lähedale.»

Arkadi Petrovitš heidab terasema pilgu neile kummalistele vaikivatele inimestele, kes pikkades halattides, varrukaisse suletud käte ja längus õlgadega meenutavad inimesi kõrveliivade maalt.

«Kas ta on teie sõber?» küsib ta siis.

«Ta on meie kõikide sõber, kasahhi rahvaluuletaja. Tahame teda austada oma esiisade kombel,» vastab vaikselt Kalmakan.

Arkadi Petrovitš jätab need vaikivad ootajad koridori ja astub palatisse. Ta näeb esimese pilguga, et siin ei suuda enam keegi aidata. Väike kasahh otsekui põleb valgete linade vahel. Ta silmad on suletud, jõuetu pea teeb veel abituid liigutusi padjal ja kuivad huuled sosistavad vahetpidamatult:

«Suurtükk, tuld!»

Arkadi Petrovitš tõstab lina veidi ülespoole, katab Sabiti palavikust hõõguvad käed. Siis lahkub ta tasakesi, astub välja koridori, ootajate juurde, ja lausub pikkamisi, tõsiselt:

«Minge palatisse, valvake seal. Olgu teie sõbra lahkumistund kerge.»

«Täname, seltsimees Arkadi Petrovitš,» kummarduvad sügavalt viis vaikivat meest.

Nad valvavad voodi ümber kogu öö, käed vaheliti, pilgud sõbra kaamel näol. See avab korraks silmad, kuid suleb need jälle. Kuid ta on oma sõbrad ära tundnud, mööda kõhnu, kahvatuid palgeid jookseb vaevumärgatav naeratus. Ning pingutades, kogu jõudu kokku võttes avab ta uuesti silmad ja sosistab:

«Ka . . . sina, Kalmakan . . . sina, Gali, ja sina. Kapan . . . teie olete ikka minuga . . .»

Ta suleb jälle silmad, süda nagu oleks nüüd leidnud kergendust. Ta ei ole üksi, mahajäetuna siin kaugel põhjas, kus on nii vähe valgust, päikest, värvide sära. Sõbrad on temaga lapsepõlve, noorusaastate ja võitlusväljade seltsimehed. See justkui jahutab seda tuiskavat, kuhjuvat Alatau kõrveliiva, mis ähvardab teda enese alla matta.

Pikkamisi saabub hommik, hall valgus vaatab akendest sisse. Katja tuleb ja vaatab eesriide taha. Ta näeb ikka viit sõpra vaikselt oma kohtadel istumas, käed vaheliti, kurvad läikivad silmad haigevoodil. Ent väike kasahh hingab rahulikumalt, ta tuikav palavik on pisut langenud.

«Magab?» mõtleb Katja ja küsib nagu eneselt: «Kas tuleb nüüd pööre?»

Veidi kõheldes koristab ta eesriide ja noogutab rõõmsalt ootajate poole. Ta tahab öelda, et nüüd on lootust, õige pisut lootust, mis aga on siiski enam kui mitte midagi. Vaikivad sõbrad tõusevad ning tahavad tasakesi lahkuda. Kuid just samal hetkel ärkab väike kasahh jälle, naeratab nende poole ja sosistab:

«Oo, küll on siin palju õunu. Kalmakan, kas sina oled need kõik toonud?»

Ta hääl on rahulik ja rõõmus, nagu istuks ta Alma-Ata oru õitsvates aedades. Väike leebe naeratus libiseb üle ta huulte, valgustab nagu hele päikesekiir nägu ja jääbki sinna püsima.

Väike kasahhi laulik on lõpetanud oma võitluse.

*

Mõni päev tagasi toodi minust vasakul pool asuvasse voodisse, Laasmaa asemele, uus seltsimees.

See on tankist, lühike jäsajas poiss tugeva kukla ja halli, pöetud peaga. Ta lamab kogu aja ainult kõhuli, nägu vastu

patja. Ta selg on põlenud mustaks, nagu oleks see üleni kaetud vaiguse kuusekoorega. Ent ta hallid terased ja tähelepanelikud silmad vilavad alalõpmata ringi, sellest väikesest piiratud vaatealast ahnelt otsides, mida uudistada. Kuid siin pole palju tema silmade jaoks. Paremal võib näha ainult tükikest minu voodit, valgeks võõbatud kappi, põrandat kahe voodi vahel ja muud ei midagi. Kuid seda on justkui vähe neile rahutuile silmadele, sellepärast pöörab ta varsti pea paremale. Ent sealgi pole vaatepiir suurem.

Kui ta jälle mind silmadega uudistab, küsin ma:

«Kuidas see juhtus?»

«Ah seljaga?» pärib ta kohe elavalt vastu.

«Seljaga jah.»

Ta naeratab, kuid selles naeratuses nagu peitub märkamatu küsimus, et kas maksabki kogu tõtt rääkida. See ei ole kaval naeratus, selles pigem sädeleb vembumees, viguritegija. Ta hakkab siiski jutustama:

«No ... läksime rünnakule ... neli tanki, keskmised. Meile tuli kohe vastu kolm sakslaste rasket, suurte lontidega tiigrit, nagu neid nimetatakse. Tulistame, aga nemad pauh ... pauh ... kohe meie ette ja taha, nõnda et muld keeb ümberringi. Meie omad hakkasid andma külje pealt, seal on neil lontidel õrnem soomus. Aga nemad seavad ikka ninad ette, tahavad alla ajada, kokku põrgata. Põikleme kõrvale, laseme ratastringi, ja jälle külje pihta.»

Meie ümber koguneb juba mitu kuulajat. Haiglates armastatakse sõjameeste jutte, nende elamusi surma ja elu piirilt. Need on ikka põnevad, neis on palju samu juhuseid ja motiive, mida igaüks juba on läbi elanud. Sellepärast on iga uus jutustus nagu oma vanade mälestuste värskendus.

Tankist jätkab:

«Ja siis pauh! Tundsin, et nüüd on läbi, kõik prahvatas põlema nagu paberist karp. Hüüdsin Mitkale, juhile:

«Hüppa välja, võta granaadid kaasa!» Meil olid alati rasked tankilõhkujad kaasas, nii igaks juhuks. Mitka hüppas välja, aga mina tundsin juba, kuidas turi särises. Haarasin granaadid ja veeresin tont teab kuidas tagant järele. Kuid sealgi polnud parem, tuli vuhises selja taga nagu leivaahjus. Bensiiniga läbi-imbunud pluus ja särk põlesid nagu tõrvalondid. Juba kipitas turi, justkui annaks vanamees laupäevaõhtul tubli säraka leili. Vaatasin ringi, pole ühtki lompi või

veeauku, kuhu sisse hüpata, ainult lage põld, mõned põõsajuurikad. Viskusin pikali ja hakkasin nagu koer kirpe taga ajades turja vastu maad hõõruma. Aga Mitka oli targem, nupumees. Haaras põõsast oksi ja hakkas nendega vihtlema.»

Ta tõmbab hetkeks hinge ja naeratab jälle meie poole sellise peiarliku pilguga, nagu ei mõistaks me jutustusest midagi.

«Sakslaste tankid on jõudnud vaheajal keeruga just meie peale. Kuulipildujate tuli säriseb ümberringi, kuid mina maadlen ikka tulega. Mitka kahvatab korraks ja haarab jalast kinni. Näen, ta ei saa kuhugi liduda, jalg on läbi lastud. Korraga pigistab ta hambad kokku, haarab maast kaks granaati ja lennutab need otse londi kõhu alla. Üks roomiklint jookseb kolinal pealt ja tank teeb sellise hüppe, nagu tahaks ta ninaga maa alla pugeda. See polnud küll suur vigastus, aga paigale jäi tank ikkagi. Kui nüüd ainult meie poisid märkaksid ja küljelt kallale kargaksid. No eks nad märganudki ja lõid londi nelja-viie lasuga nagu klaaspurgi lõhki.»

Ta peatub, puhib paar korda, sest nõnda näoga vastu patja lamades pole just kerge rääkida pikka juttu. Solovjov kohendab peaalust ja varsti jätkab tankist:

«Noh, sellega oli kaks neist rajakatest rivist väljas. Meie aga ei saanud veel ringi vaadata, kui juba kolmas jälle lähemale ronib, mullapilvi üles kihutab, puud ja põõsad ees maha painutab. «Põrguline, tuleb meile just otsa!» sülitab Mitka, ise teeb aga nagu lombak jänes hüppe granaatide poole. Mul on ka kaks tükki pihus, ootame, mis saab. Kuskile pole liduda, kõik on lage, kuulipildujate tuli niidab kohe maha. Ja ega's meie vist kumbki ei saagi liduda. Mitka jalg on läbi ja mul hõljuvad justkui kõrbenud karbonaadi lõhnad ümber pea. Nii et ootame, roomame ainult veidi purustatud tanki varju. Kuid sakslased polegi vist meid märganud. Nad tulevad oma tankile appi, tahavad vaadata, mis lugu sellega on. Nagu lähedale saavad, jätavad masina seisma ja avavad luugi. Aga Mitka on just seda hetke oodanud. Ta lennutab oma mõlemad granaadid lendu, otse tornist sisse. Kukkus nõnda hästi, et poiss unustas oma haavatud jala ja hakkas kohe kepsu lööma.»

Tankist on rääkinud oma loo. See pole niisugune tõsine, dramaatiline lugu, nagu paljud armastavad sügav-kurval too-

nil rääkida. Selles on niisugust kergust, luiskamise varju, mistõttu mehed pole kõigega rahul. Nõnda küsibki üks kuulajaist umbusklikult:

«Tähendab, et hävitasite kaks rasketanki?»

«Ju neid ikka kaks kokku sai,» vastab tankist, naerev võru suu ümber.

Ja siis järsku kargab Solovjovile mingi aim pähe.

«Kuidas su nimi on?» küsib ta õhinal, et mitte lahti lasta seda niidikest, mis just praegu tekkis kuskil mälestustes.

«Seersant Kurzanov,» vastab tankist.

«Mihhail Kurzanov?» pärib Solovjov ägedalt edasi.

«Ju nõnda vist jah.»

Solovjov tõmbab justkui selleks kopsu õhku, et nüüd mingit erakorralist uudist välja paisata. Ning paiskabki.

«Kurzanov, seersant Mihhail Kurzanov!» hüüatab ta säravail silmil. «See lugu seisis ju ajalehes, ma ise lugesin mõni nädal tagasi seda palatis ette. Tont võtku, poisid, kas teil on nii lühike mälu? Ja sa said «Punase Tähe» ordeni, kas on tõsi?»

«Küllap vist sain jah,» naerab tankist silmadega.

«Õigus,» kinnitab Solovjov. «Aga jutustada sa ei oska, ajalehes seisis see kõik palju kenamini.»

Nüüd meenus teistelegi see lugu. Keegi tagapool lausub:

«Kuid ajalehes polnud sõnagi kirjutatud Mitkast, oli ainult sinust juttu. Kas unustasid tolle poisi välja või on siin midagi viltu?»

Nüüd hakkab jäsajas tankist suure häälega naerma. Ta lai rind võppub ja silmades särab selline lust, nagu oleks ta korda saatnud toreda vembu. Alles veidi aja pärast ütleb ta:

«Küll olete aga puupead. Ma ise olengi too Mitka.»

«Kuidas sina? Aga sa ütlesid, et olite kahekesi. Sinul põlesid riided, kuid Mitka sai kuuli jalga,» trügivad kõik uudistades tankisti voodi ümber.

«Miks siis mitte mina? Kas teil pole elus tulnud juhust, et nimetate end Mitkaks, Koljaks, Vasjaks või kuidas kellelgi nimi on? Nii tegin ka mina, kuna juht, tore poiss, sai silmapilkselt surma. Kui ei usu, vaadake järele, vasakus jalas istub veel kuul sees.»

Vahval tankistil on muutunud juba raskeks hoida pead paremal pool. Ta tõstab end käte abil veidi kõrgemale ja

pöörab näo vasakule. Nüüd kogunevad kõik siia, et tankist jutustaks kogu loo nõnda, nagu ajalehes kirjutatud, nõnda ilusti, südamesse haaravalt, põnevalt.

Kuid samal silmapilgul kostab minu selja taga hele kiljatus. See on vist Katja, see ruugete lokikestega õde, kel oli jälle mingi õiendamine Volodja-skandalistiga. Ma ei saa end ilma abita keerata paremale, vaid pean leppima sellega, mida kuulen toimuvat selja taga. Volodja-skandalist on vist jälle saanud hakkama mõne vembuga. Sanitarid ja õde jooksevad kohale, päridès Katjalt, mis on juhtunud. See saab kogelda ainult ühe sõna:

«Rott . . . rott . . .»

«Kus on rott?» küsivad kõik arusaamatult.

«Seal, Volodja kapis.»

Üks sanitar avab kapi uksed, kuid ei leia sealt midagi. Kui oligi rott, on see juba ammu minema lipanud. Ainult Volodja-skandalist itsitab tasakesi naerda, vaatab ümberolijate poole ja seletab süütult:

«Nüüd on häda lahti, aga mina seletasin Katjale, et ära tuhni alati minu kapi kallal. Meie külas oli ka üks vanamoor, kes alatasa tuhnis oma taadi taskuis. Aga kord sai ussi pihku, siis oli tuli sabas. Hea, et polnud veel mürkuss, muidu oleks vahest äragi kärvanud. Nii on ka Katjaga.»

«Aga su kapp on alati segi, tarvis korda seada,» vastab Katja solvunult.

«Minu jaoks on see hea küll. Sina sea oma kappi.»

Kõikide arvamine kaldub sinnapoole, et Volodja-skandalist on lasknud mõnel tuttaval tuua roti ning peitnud selle Katja hirmutamiseks kappi. Sest muud ei saa olla, kuna kapis pole ainustki auku ja rott ise ust avada ei oska.

Õhtul saab loost ka Arkadi Petrovitš teada. Ta astub tõsisena Volodja-skandalisti voodi juurde ja ütleb:

«Nüüd jätkub, saadame su ära. Evakueerime hästi kaugele.»

Volodja-skandalist ei näita välja, kuid ta rõõmustab nende sõnade üle. Ta pärib siiski teeseldud kurbusega:

«Kui kaugele, seltsimees doktor?»

«Tšitaasse.»

«Tšitaasse!» hüüatab Volodja-skandalist korraga ärevalt. «Seltsimees doktor, palun mitte sinna saata. Olin seal kolm kuud, põrgu igav, suren kohe ära. Saatke ükskõik kuhu, kas või Türgimaale, aga mitte sinna. Sain sealt suure hädaga

tulema, oo, mitte niisuguse tühipalja rotijandi pärast. Nüüd nad võtavad mind seal vastu nagu hambarohtu.»

Arkadi Petrovitši silmad naeratavad. Ta mõistab nüüd täielikult Volodja-skandalisti, seda rändurit kümnete haiglate vahel. Ta mõtleb hetke ja ütleb siis:

«Hea küll, kahe nädala pärast läheb ešelon lõunasse. Kas saadame sinna?»

«Sinna jah, just sinna!» hüüab Volodja-skandalist rõõmsalt.

«Nii,» viibutab Arkadi Petrovitš sõrmega. «Aga seni ole mõistlik, mitte üks temp, muidu veered Tšitaasse.»

Volodja-skandalist tõmbab tekiääre kuni lõuani, nagu ei mõtlekski ta kahe nädala jooksul end enam liigutada. Aga ta silmad naeravad, neis on suur rõõm. Nüüd läheb jälle sõiduks, seekord hoopis lõunasse.

*

Ma olen juba nädalaid mõelnud üht mõtet.

See on niisugune imelik mõte, et sellest hakkab justkui palav, süda lööb tuikama. Katsun pisut liigutada paremat jalga. See annab järele, tõuseb üles, langeb jälle tagasi. Vasakuga on lugu halvem. Kuid ma tunnen varbaid liikumas, üsna vähe, jäistena ja kangetena, kuid ometi liiguvad. Kui küljeli olen, nihkub põlv mõned tollid edasi-tagasi.

Ja siis tuleb jälle see mõte, nii liigutav ja meelitav, — kas ma suudan tõusta?

Nüüd on Solovjov saanud kargud ja komberdab nendega mööda palatit ringi. Ta astub veel väga aeglaselt, pikkamisi, õlad ettepoole kägaras, ettevaatlikult asetades üht karguotsa teise ette. Kuid ometi liigub ta, kõnnib, jõuab veerandtunniga ühest palati otsast teise. Leitnant Ivanov vaatab oma piibusuitsu seest tema katseid ja ragistab:

«Solovei, mitme nädalaga sa nõnda jooksma õppisid?»

«Kolmega.»

«Sul läheb pagana hästi. Varsti võid juba mööda redelit ronida!»

Solovjov naerab, see on meelitus temale, elektrimontöörile. Ta pöördub aeglaselt ringi, särades näost, sest kes oleks võinud uskuda, et ta tõuseb oma seitsme haavaga, narmaiks kistud seljaga ja hakkab kõndima. Kaks korda on ta võidelnud

rasket võitlust valge eesriide taga, seal, kust ainult mõned harva pääsevad. Kuid tema tuli välja, jalutab nüüd karkudega mööda ruumi, heidab pilgu aknast välja ja räägib nagu enesele:

«Eh, Leningrad, kodulinn, varsti vaatame, kuidas sa välja näed. Mis teeb Neeva, kas praksub jääkatte all? Kas väljas sõidetakse saanidega, hobustel kuljused kaelas, kuhi inimesi saanis? Kas sirtsuvad Jelagini saartel veel varblased nagu vanasti, hüppavad lumistel okstel, ja ikka tsiu-tsiuts, ikka tsiu-tsiuts. Oot, küll vaatame seda oma silmaga, tingimata vaatame, see päev pole enam kaugel.»

Ja nagu uut hoogu saades komberdab ta jälle üle palati, võidukas, veidi uhkegi, et temal on nii hästi läinud. Ta näeb minu pilku, astub mõned sammud lähemale ja toetub voodijalutsile.

«Mis tööd sa tegid?» küsib ta.

«Ma ei ole midagi teinud,» vastan. «Vast nüüd tahan veel tegema hakata.»

«Hakka montööriks, elektrimontööriks, paremat tööd ei leidugi,» sõnab ta elavalt. «Vaat, mina enam ei saa. Mis montöör ma olen, käperdis, kui ei suuda enam ronida lagede alla, kõrgetesse kuplitesse, majade tippudele. Kord võisin viia tule ka Admiraliteedi tippu, tõesõna. Aga nüüd komberdan vaevaliselt ainult nelja jala abil üle palati.»

Mind rõõmustavad kummalisel kombel Solovjovi sõnad. Kuidas tahaksin hakata elektrimontööriks, tõusta lagede alla, kõrgetesse kuplitesse, majade tippudele! Pole midagi kaunimat kui ronida oma jalgadel kõrgele, tunda nende tugevust, võimsust, kindlust. Ja nagu tiivustatud sellest mõttest, küsin Solovjovilt üsna tasa:

«Kas sa arvad, et ma . . . tõusen üles?»

«Muidugi tõused!» põrutab see veendunult karguotsaga vastu põrandat. «Usu mind, sa hakkad veel nõnda lippama, et püüad jänesegi kinni. Kas hakkad montööriks?»

«Kui nõnda, siis hakkan küll.»

Meil mõlemal on kuidagi hea, soe ja hubane. Sellest on nii hea kõnelda, mõelda, kuidas astud mööda tänavaid, pargiteedel, treppidest üles-alla. Astud mõlema jalaga, liiv rabiseb taldade all, kivid kõmavad ja niiske rohi vajub astumise all pehmelt nagu samet.

Nüüd on palati tuled valgemad, lampide ümbert on eemal-

datud katted, sest siin pole enam surma üheksat. Mina ja leitnant Ivanov elame, meil mõlemal on palju kentsakaid mõtteid. Mina hakkan elektrimontööriks, tingimata hakkan, et igal sammul tunda jalgade tugevust, nende lihaste värinat, üllast liikumislõbu. Tahan ronida kõrgustesse, panna särama linnade tuled, tõusta kõige kõrgemale, kuhu inimjalad iial võimaldavad. Aga Ivanov mõtleb oma kodukülale, traktorile. Tema hakkab jälle traktorijuhiks, sõidab üle Mordovia laiade voorte, põldude, mis näivad ta ees lõpmatud. Aga mõnikord kahtleme mõlemad, jälle uss hakkab närima südames, kas see kõik just nõnda toimub, kas me ei jää samasuguseiks asemete külge aheldatuiks nagu Volodja-skandalist.

Samal silmapilgul jookseb Terek ruumi ja hüüab:

«Solovei, su naine tuli ... Manja tuli ... Daša tuli ...»

Üks kark langeb Solovjovi kaenla alt kolksatades põrandale. Ta hakkab vaaruma, haarab mõlema käega kinni mu voodi jalutsist ja pöörab pilgu ukse poole. Sealt astubki palatisse väike naine, kaks heledate juustega tüdrukukest ümber, üks niisugune nipsninakesega, teine vaikne ja tagasihoidlik. Naine seisatab ühe hetke, aastatepikkuse kannatuste, kadunud lootuste ja tuhat korda südant põletanud hetke, siis purskavad ta silmist pisarad.

Daša noorem, haarab ta käest kinni ja hüüab:

«Ema, miks sa nüüd nutad, vaata, isa on seal.»

Terek hoiab Solovjovi kaenla alt kinni, sest see ei oska enam midagi peale hakata. Ta suudleb naist, silitab Manja pead ja embab Dašat, aga ikka paistab talle see kõik nagu unenägu, võimatu viirastus palavikulisest nägemusest seal valge eesriide taga.

Kogu palat koguneb nende ümber, nad vaatavad tulijaid, naeravad. Nad tunnevad kõik seda väikest naist, neid kaht tüdrukukest, nende patse, silmi, nimesid. Solovjov on igale kümneid kordi neist jutustanud, maalinud iga pisiasja, liigutused, sõnad. Ainult tüdrukukesed on hoopis pikemad, peaaegu ema õlakõrgused, kuid Solovjovi meeles seisid nad ikka kui põlvekõrgused.

«Valetasid,» naerab oma asemel Mitka, kes ajab nüüd otsekui uss kevadel nahka, nagu ise ütleb.

Siis viimaks taipavad nii tulijad kui ka Solovjov istet võtta. Ta istub nende vahele, ühel pool naine, teisel Manja ja väiksem tüdruk põlvedel. Nii näib, nagu oleks ta haaranud

kogu oma õnne embusse, hoides seda kõvasti, lahti laskmata, igavesti. Nad räägivad ja jutustavad kaua, sosistavad tasa õnnelikke sõnu ja naeravad rõõmsalt. Solovjov näitab oma kõndimisoskustki, kargab karkudega keset ruumi ja teeb paar ringi.

Väike naine kordab temalt silmi pööramata:

«Sa ju kõnnid nii hästi, peaaegu nagu varemgi.»

Tol õhtul olen kaua üalal. Palatis ja koridorides kustuvad tuled, ainult varjatud katetega öölambid heidavad hämarat valgust piki voodiridasid. Teisel pool ääres on päris pime, kostab ainult magajate tasane norin. Katja istub öölaua juures, pea vajub tukkudes kätele. Kui see on vajunud juba päris laua lähedale, ärkab ta jälle ning hakkab raamatut lehitsema. Nüüd on nagu igav, palat on vaikne, pole raskeid haigeid.

Kesköö on vist juba möödas, kui eemaldan tasa vaiba ja kallutan jalad üle voodiserva välja. Nüüd istun, jalad põrandal, tundes taldade all linoleumi jahedust. Siis aitan end kätega tagant, jalad toetuvad vastu põrandat ikka tugevamini ning kindlamini ja mõninga pingutuse järel pöördun ringi. Nüüd, hoides värisevate kätega voodist kinni, seisan peaaegu püsti. Jalad värisevad, tudisevad, kogu ihu on kuum ja ärev, pea lööb pisut keerlema, otsekui seisaksin väga kõrges tornis, kuid ometi seisan, seisan oma jalgadel.

Siis katsun neid liigutada, pikkamisi, nihutades, kogu jõudu kokku võttes, nagu ei kuulukski jalad mulle. See on raske, kuid ometi nihkuvad jalad, nihkuvad sentimeeter-haaval, veel vähem. Ja viie või kümne minutiga olen jõudnud päris jalutsi juurde, määratu pika maa, kõige raskema, pingutavama elus.

Kuid just seal kaob jõud, langen kogu raskusega voodile ja vist karjatangi. Kohe on Katja kohal, aitab mind voodisse, ise tõreldes:

«Kes tohib nõnda teha . . . see on keelatud, hädaohtlik . . . sellest võib tekkida suur pahandus, kui Arkadi Petrovitš teada saab.»

Aga mul on nii hea, nii soe ja hubane. Vaatan Katja tõrelevat nägu ja naeran vastu:

«Ära pahanda, Katjake, see oli esimene proov, tähtis samm. Nüüd tean, et suudan liikuda, ei jää niisuguseks nagu Volodja-skandalist, ei jää igavesti asemele.»

«Muidugi ei jää, aga enam katsuda ei tohi. Kahe kuu pärast, siis võite tõusta.»

«Jah, kahe kuu pärast tõusen, tingimata tõusen.»

Kõik jääb jälle vaikseks, Katja läheb oma lauakese juurde. Kuid korraga kostab kaarakna alt ragin:

«Kuidas sa sellega hakkama said?»

See on leitnant Ivanov, kes vist kogu aja on voodist jälginud minu esimesi samme.

«Pingutasin.»

«Pingutasid?»

«Jah, mõtlesin juba palju nädalaid sellest.»

Ta vaikib tükk aega ja vastab siis:

«Ka mina mõtlen sellest... aina mõtlen, kuidas kord astun mööda pehmet teerada koduküla vahel. Tulen nagu võõras, kepp käes, keegi ei tunne äragi.»

Aiman, kuidas see inimene seal akna all kogu aja võitleb. Ta omab kohutavat elujõudu, sitkust, kannatlikkust. Peaaegu kaks kuud näen teda ikka samas asendis lamamas, põlved üles tõstetud, vilistav rind nagu õhku imedes ees, ahas, teravate joontega nägu otseti. Ta peaaegu ei liigutagi end, kuid näeb ja aimab kõik, mis toimub palatis ja väljas koridoris.

Hommikul, kui veel magan, tuleb Terek, roheline jopp seljas, talimüts pisut kuklasse lükatud, ja hüüab lõbusalt:

«No hüvasti, Tallinn. Nüüd on kõik korras, nädala pärast olen omade juures.»

«Hüvasti, Terek!»

*

Väljas on midagi kevadist.

See on vist päike, mis tungib läbi kõrgete kaarakende, väreleb palati värvilistel klaasidel ning katab koridori rohelised seinad heledate laikudega. Nüüd on siin kõik uued haavatud, Varssavi, Breslau ja Berliini lähistelt. Nad toovad rõõmsat, peatse võidu hõngu palatitesse. Tervemad haavatud on muutunud kärsituks, ärevaks, neid võib sageli näha trobikonnas Arkadi Petrovitši ukse taga.

Kui see väljub oma ruumist, piiratakse ta ümber ja päritakse:

«Kuidas minuga on, seltsimees doktor, kas võib juba välja minna?»

«No kuhu välja?» küsib Arkadi Petrovitš järsult vastu.
«Omade juurde, lähevad väga kaugele, siis on raske kätte saada.»

Ainult meie leitnant Ivanoviga oleme vanadest veel jäänud. See on seitsmes kuu, sügisest varakevadeni. Kuid nüüd on ka minul rutt, palativanem tuleb saabaste, rihma ja muuga. Katja laob voodile pesu, kuna keegi pikk kuigard umbusklikult valvab, et midagi ülearust kotti ei pistetaks.

Siis olen valmis, kuid korraga kostab akna alt hämarusest leitnant Ivanovi ragisev hääl:

«Oota . . . oota veel üks minut.»

Ta katsub end liigutada, ja mul on tunne, nagu hakkaks elama mingi metallimürakas, millest seni olen kuulnud ainult ragisevaid ja kärisevaid hääli. Ja Ivanov tõusebki üles, tõuseb päris püsti, sirutab käed ette ning hüüab:

«Vaata . . . vaata, ma seisan!»

Ja ta seisab, tõepoolest seisab, kuigi kogu keha väriseb, jalad nõtkuvad ja ta ise iga hetk nagu tormis tuikudes kaldub vasakule või paremale. Sanitarid jooksevad ta juurde, aitavad tagasi voodisse, matavad vaipade alla. Uksest möödub Arkadi Petrovitš ja keegi hüüab talle:

«Seltsimees doktor, leitnant Ivanov tõusis üles.»

Arkadi Petrovitš peatub poolel sammul, tuletab nagu midagi meelde ja astub siis jälle rahulikult edasi. Aknast möödudes on ta näol niisugune ilme, nagu mõtleks ta:

«Kas see on too Ivanov, kes lamas akna all kolme haavaga kopsus ja neljandaga seljas? Ja-jaa . . . aga nüüd on mul üks teine Ivanov, raske pealuu-murdega, vaatame, kuidas tollel läheb.»

Tema jaoks on justkui kaotanud huvi need haavatud, kes näitavad tervenemise tundemärke, kellede elu eest pole tarvis enam võidelda. Ta raputab need enesest hoolimatult eemale, annab palatiarstide hoole alla, otsides kõige raskemaid juhtumeid nagu eesliini kangelaslik võitleja.

Leitnant Ivanovi silmadesse on aga tekkinud nagu uus sära. Ta vaatab võidukalt õdede, sanitaride ja voodi ümber kogunenute otsa, nagu tahaks hüüda:

«Nägite, ma võin seista, ja varsti võin ka kõndida.»

Jätan teda jumalaga. Ta pigistab nagu terasvedruga mu kätt, hoiab seda hetke kinni ja vaatab teravate pruunide silmadega mu otsa. Siis ütleb ta:

«Meie oleme võidumehed, meie hakkame omil jalul astuma.»

Jah, meie oleme võidumehed! Teel jaama hirmutan kepiga tänavail varblasi, põristan vastu vihmaveetorusid, torkan kepiotsa aiapragude vahele ja koputan vastu suletud luuke. Nii tore on astuda, kõndida piki tänavaid, ikka edasi üle laiade platside, lumiste sildade, hämarate võlvkaarte alt läbi.

Jaama ees kuulen kedagi hüüdvat. Pilutan silmi. Kas see jämeda kepiga ja valges poolkasukas mees on Solovjov, mu palatikaaslane? Ta kõnnib nüüd päris kenasti, nagu polekski kunagi tarvitanud karkude abi. Mingi raske paun kõlgub tal üle õla ja käes on traadirõngad, nagu neid kannavad elektrimontöörid.

«Kas töötad juba?» küsin ma.

«Töötan, homme saab kolm nädalat. Meil on asutise töö, seal on lihtsam.»

«Nii et ronimisest ei tule enam midagi välja?»

«Tuleb. Vaat, praegugi ronin juba nii kõrgele, oma pea kõrgusele. Aga küllap kord pääsen ka kõrgemale, lagede alla, tornide tippu.»

Varakevadine päike helgib meie näkku. Solovjov näitab, kuidas ta võib kepita käia. Ta katsub pisut joostagi, ainult mõned sammud, kuid ka see on juba midagi. Ja siis pean mina tema ees kõndima, jalgu tõstma, joosta katsuma. Meil mõlemal on hea, soe ja huvitav.

Siis pean lahkuma, kuid kord tahan jälle tagasi tulla. Siis ronime Solovjoviga lagede alla, tornide tippu, sest oleme võidumehed.

1945.

TERVITUS PÕHJAST

1.

1944. aasta talvel oli põhjas sügav lumi. Väike Balõma küla, ligi nelisada kilomeetrit suurest Uraali raudteest kirde pool, uppus kuni räästasteni lumme. Mõnel tuisusel ööl lippas vuhisev tuul sellise jõuga, et vanad saja-aastased kuusedki painutasid kuulekalt latvu.

Päeval oli aga päikesepaisteline, erevalge, isegi soe. Kõrge taevas näis nagu valatud kõige puhtamast, pisut sinaka läikega klaasist, millesse huigates jooksis heli kaugele üle pehmete lumiste lagendikkude. Väike jõgi, mis just küla otsa juures tegi laisa looga, oli külmunud.

Küla taga algasid suured kuusemetsad.

Nende tipud paistsid üles Balõma küla küngastele nagu tasaselt lainetav meri. Jah, see oligi meri, suvel helendavais päikeselaikudes, sügisel tumerohelises hiilguses, talvel valge lumevillaga kirjatud meri, mis laius silmapiiri taha, hommikusest koidust ja õhtusest loojangust kaugemale. Need olid põlised Balõma metsad, mis ulatusid Irtõši ja Obi kallasteni, suurte Kažoma soode taha, põhja tundra hallitoonilise silmapiirini.

Just esimese lumeteega tuli Makavei majja kiri.

Mamõra-taat, kuus jalga pikk karusnahast kasukaga küla postimees kulmupuhmad ja habe valges lumehärmas, lehvitas jäätunud akna taga pruuni ümbrikku.

«Kas memm kodus?» hõikas ta nõnda, et aknaruudud põrisesid.

Kuid kodus oli ainult Maksim kolme pisemaga. Kuuldes postimehe hüüatust, hüppas poiss nagu nool esikusse ja sealt

lumisele lävele. Väljas oli esimene käputäis külma. See polnud küll veel päris põhja pakane, see, mis muudab õhugi teravaks nagu klaasi, kuid kraadiklaas langes siiski kahekümne viie lähedale.

«Memm on taadiga puumetsas,» vastas nüüd Maksim postimehe küsimusele, toppides käed püksivärvli vahele sooja.

«Nii. Võta siis ise kiri vastu.»

Poiss heitis sellele ainsa pilgu ja hüüatas:

«Oo, see on isalt!»

Ta lippas tagasi tuppa ja seal tõusis kohe kära. Seda kirja oli siin kaugel põhjas pikisilmi oodatud juba kogu kevad ja suvi. Igal postipäeval lippas kaks paari valendavaid jalgu Mamõra-taadile kaugele külaotsa vastu. Kuid nad tulid ikka tühjalt tagasi, postimehe paunas polnud nende jaoks midagi. Neid ootas väravas väike Olga, suurte siniste silmadega tüdrukuke, kelle suu ümber ilmus nutuvõru.

Sellepärast oligi nüüd ruumis niisugune kära ja rõõm. Kõik trügisid Maksimi ümber, tahtsid näha kauaoodatud kirja, katsuda ümbrikku, heita pilku igatsetud ridadele. Üks savikauski kukkus pingiotsalt maha ja purunes kildudeks. See meenutas Maksimile, et tema oli siin kõige vanem, neljateistkümne-aastane. Tema hoolitseda ja vastutada oli kogu see põngerjatepere.

«Vait, põrgulised!» käratas ta. «Kui memm koju tuleb, siis loeme kirja ette.»

Ent täna näis see ootamine väga pikk ja igav.

Vanja, Maksimi kaheksa-aastane veli, jooksis mitu korda välja ja tegi paljaste jalgadega sügavas lumes tiiru kuni külavaheteeni. Tagasi tulles peitis ta punetavad jalad pehmesse karunahka ja lõõtsutas jooksust.

«Kas ei tulnud veel?» pärisid temalt väiksemad, Nadja ja Olga.

«Ei tulnud,» raputas Vanja valgeks pöetud pead.

Ainult suurveli Maksim ei võtnud teiste ootamisest osa. Ta istus üksi lauaotsa juures ja näis millegi üle mõtlevat.

Hakkas juba hämarduma.

Videvikus muutus see suur ruum väga omapäraseks. Makavei-taadi hütt oli vanamoeline, niisugune nagu ehitati siin põhjas veel aastat nelikümmend tagasi. See oli ehitatud jämedaist palkidest, mis ainult seestpoolt kirvega siledaks tahutud. Pragude vahelt rippusid pikad samblatordid, mada-

lat lage kandsid kaks jämedat aampalki. Aknad olid pisikesed, tuhmunud klaasidega, ainult nelja ruuduga.

Kogu elumaja koosnes ainult ühest toast, suurest, pisut pimedast ruumist, ning esikust. Kohe sissekäigu kõrval paremal pool asus suur valgeks lubjatud ahi nõgise keedukolde ja ruumika ahjualusega puude jaoks. Ahjupealne oli lame, seal võis toredasti magada, kui telliskivid hõõgasid soojust ja lugematuis pragudes laulsid kilgid. Teises ruumi otsas asusid magamisasemed. Keset tuba seisis laud, kaks pikka pinki istumiseks ja neli väga massiivset kõrgete seljatugede, nikerdatud jalgade ning käsipuudega tooli. Need kummalised toolid paistsid selles suures hämaravõitu ruumis väga aukartustäratavad, neile nagu ei tohtinudki iga inimene istuda.

Tagumisel seinal otse magamisasemete kohal sirutas end laiali hiigelkaru pargitud nahk. Oma haaravate käppade ning vastu lage surutud peaga näis see tohutu loom end nagu seina najale püsti ajanud olevat ning püüdvat jämedaid palke oma kuklaga lahti kangutada. Naha kõrval rippusid pragudesse löödud puutalvade küljes mõned vasknaastudega kaetud jahinoad, kitsejalgadest valmistatud karvastes tuppedes põhjala tublid pussid ja veidi kõrgemal ristamisi kaks jämeda rauaga püssi. Need olid veel Makavei-taadi vanaaegsed karupüssid, suurte tinakuulidega eestlaetavad rasked relvad.

Nüüd elasid siin Maksim ja ta kolm õde-venda pärast ema surma juba teist aastat. Väiksemad, Nadja ja Olga, ei mäletanudki õieti enam seda suurt saeveskit kõrgete palgi- ja lauavirnadega, undavate saagede vilina ning ruttava töörühiga, kus isa töötas saekaatri-meistrina. Ainult Maksimil ja Vanjal oli see selgesti meeles, sest ka neist pidid kord saama tublid töömehed selles suures tööstuses. Kuid nüüd oli sõda nad toonud nõnda kaugele põhja, vanaisa, Balõma metsade kuulsa karuküti majja.

Ja just praegu mõtleski Maksim seda lugu.

Juba kevadest saadik kavatses ta isale kirjutada, küsida luba tagasiminekuks sinna tuttavasse saeveskisse jaama juurde. Seal oli temal hulk sõprugi, pikk elupõline saekaatri-meister Kulikov, kes oli lubanud teda võtta oma õpilaseks. Ja ehk võtaks nüüdki, kui Maksimil oleks ainult isa luba. Kuid juba kevadest saadik jäid kirjad tulemata, vana Mamõra-taadi postikott oli alati nende jaoks tühi.

Kuid nüüd ometi viimaks oli tulnud ammuoodatud kiri.

Väljast kostis õuevärava kriuksumine ja Vanja hüppas üles.
«Taat ja memm tulevad!»
Sel õhtul kogunes kogu Makaveide pere suure männipuust laua taha, mille pinnal paistis selgesti puu toimeline muster. Ka Mamõra-taat oli tulnud ja paar naabrinaist sosistasid ahjusuu paistel. Vana Makavei avas ise poja kirja, sangraamidega prillid ninal, habe hoolikalt laiali soetud.
Ta luges kõmiseva häälega.
«Tervitan lähenevate Suure Oktoobrirevolutsiooni pühade puhul. Laman Leningradi haiglas, olen juba paranemisel. Igatsen nii väga teid näha, silitada Olga valget peakest, vaadata Maksimi tõsiseid silmi. Kuid see tuleb edasi lükata, — võitlus on tarvis võiduka lõpuni viia. Elage hästi — nägemiseni.»
Suures ruumis oli korraga väga vaikseks jäänud. Ainult vanaema ohkas tasakesi:
«Jah, oleks keegi, viiks talle terviseid ja õnne.»
Maksim istus just kõrgel pingil vilkuva väikese lambi varjus. See oli hea, sest ta põsed hakkasid korraga õhetama, temas tõusis nagu kohisev laine üks otsus.
«Mina lähen,» lausus ta korraga püsti tõustes.
Kõik vaatasid tema poole. Ta näis väikeste õdede ja venna silmis nagu korraga palju suuremaks kasvanud, mehisemaks sirgunud. Väike Olga kiljatas:
«Maksim läheb . . . Maksim läheb!»
See oli Mamõra-taat, kes pärast hetkelist vaikust köhatas ning lausus:
«Sedaviisi võikski see olla. Viigu Maksim siit kaugest põhjast ka meie eest vahvatele võitlejatele Suure Oktoobripüha tervitusi. Meie otsime ka igaüks midagi kingiks. Ei tohi unustada neid, kes kaitsevad meie kodumaa vabadust.»
Kolm päeva hiljem sõitiski Maksim palgivooridega mööda härmatunud teed lähemasse jaama.

*

Kõrged majad tõusid Maksimi ees nagu järsud kaljurahnud.
Ta peatus suure neljakordse hoone ees, mille tiivad täitsid kaks uulitsavahet. Toredate nikerdustega raske uks avanes

peaaegu kuulmatult. Ruum oli valge, kõrge lagi sinendas pea kohal nagu Balõma taevas.

Maksim astus ettevaatlikkude sammudega üle parketi. Teda peatas üks ruttav valges kitlis mees ja küsis:

«Kuhu nüüd, noormees?»

Maksim võttis mütsi peast, silus peopesaga juukseid ja vastas: «Isa juurde. Tulin Balõmast tervitusi tooma.»

«Kuidas on su isa nimi?»

«Nikolai Karpovitš Makavei.»

Valges kitlis mees nagu katsus midagi meelde tuletada. Ta tõsised, pisut naeratava helgiga silmad muutusid läikivate prillide taga väga mõtlikkudeks. Ja siis tuli tal meelde: nädalapäevad tagasi tulid tema juurde üheksandast palatist kolm võitlejat, kes palusid endid Suure Oktoobrirevolutsiooni pühadeks jälle võitlusse saata. Üks neist oli vanemseersant Makavei, kahe Punase tähe ordeni kandja.

«Su isa pole enam hospidalis. Ta läks uuesti vabatahtlikult rindele,» kummardus arst Maksimi kohale, katsudes neid sõnu soojalt ja lohutavalt öelda.

«Ei ole,» kordas Maksim kohmetudes. Ta silmitses oma mütsi ja suurt seljakotti, milles olid kingitused.

«Aga mina tulin tervitusi tooma.»

Arst naeratas.

«Tule,» ütles ta ja pani käe poisi õlale. «Ma viin su isa võitluskaaslaste juurde.»

Nad läksid laiast trepist üles. Siis tuli pikk valgusest särav koridor kõrgete kaarakendega.

Arst seisatas ühe klaasukse ees ja avas selle. Siin oli kõik puhas, valge ja vaikne. Kummalgi pool seina ääres asusid voodid haavatutega. Need olid vaprad Eesti Laskurkorpuse võitlejad, Tartu ja Tallinna vabastajad, Muhu väina ja Tehumardi öölahingu kangelased.

Maksim astus kikivarbail mööda linoleumiga kaetud põrandat edasi. Ta nägi mitmel pool uudistavaid silmi ning naeratavaid nägusid. Nad naeratasid vist tema suure kompsu pärast ja seda, kuidas ta astus ettevaatlikult, nagu kartes oma suurte saabastega kriimustada ilusat põrandakatet. Ta seisatas keset ruumi, tegi kombeka ja tõsise kummarduse, nagu tegid kuulsad Balõma karukütid-taadid üksteist tervitades, ning ütles:

«Toon teile Balõmast Suure Oktoobrirevolutsiooni pühadeks

tervitusi. Kogu küla saatis ... Mamõra-taat saatis ja andis sooja karunahast mütsi ... minu vanaisa ja vanamemm tervitasid ning panid kaasa sooja vesti ja kindad ... Vanja, Nadja ja Olga tervitasid ... naabrieit Marina andis õnnistuse ... külanõukogu esimees ütles: «Au sangareile, kes kaitsevad meie kodumaa vabadust!»»

Maksim kummardas mõlemale poole. Tal hakkas päris kuum, põsed lõid õhetama ja higipisarad pärlendasid otsmikul juuksetuka all. Kuid ta ise ei aimanudki, et tema lihtsad, konarlikult väljendatud sõnad jäid helisema sellesse suurde valgesse ruumi, ta isa lahingukaaslaste ja võitluse-seltsimeeste südamesse.

Kauge põhi oli neile sirutanud Suure Oktoobrirevolutsiooni pühadeks tervitava käe.

1947.

UUE ELU ALGUS

Kui Punaarmee 1942. aasta jaanuarikuus vabastas Zapadnaja Dvinaa, Velikije Polje, Toropetsi ning edukais pealetungilahinguis tungis sakslaste loodepositsiooni tähtsaima kindlustatud sõlme — Velikije Luki — lähistele, siis võttis vaenlane kasutamisele ühe oma metsikumatest kaitseviisidest, nn. «kõrvetsooni.»

Kõrvetsooni ettesirutatud haarmed ulatusid üle Oktoobriraudtee ja kaugemale, kogu maa-alale, kus hitlerlaste jõugud olid sunnitud taganema. Kuid seal leidus ikka põletatud külade kõrval ka vähemkannatanud asulaid, lennukipommidest purustatud majade reas peaaegu puutumata hooneid, nõgiste korstnajalgade vastas õitsvate pelargoonidega aknaid. Hitleri armee kiire ja ootamatu lüüasaamine Moskva all ei andnud neile siin mahti kõike hävitada, tuhaks ja kildudeks pihustada.

Tõeline kõrvetsoon algas alles Velikije Luki lähistelt, sirutatud 30—40-kilomeetrilise raadiusega ümberringi. Suvel kasvasid siin põldudel puusadeni ulatuv takjaleht ja ohakas. Külade asemel mustasid ainult rusuhunnikud ja ahervaremed. Mõned söestunud väravapostid tõusid kõrgele nagu võllapuud. Talvel oli see kõik maetud lume alla, ainult kõrgemad kühmud või püstijäänud korstnajalad tähistasid endiste külade asemeid.

1943. aasta sügis-suvel paiknes meie väeosa ühe niisuguse hävitatud küla ahervaremetel. Enam kui seitsmekümnest eluhoonest oli nagu imekombel säilinud ainult üks — halli augliku sindelkatusega ning suuremalt osalt purustatud aknaruutudega vana laut-elumaja. Siin elunesid ka kogu ümbruskonna ainukesed elanikud — kaks vana inimest, peremees ja

perenaine. Ka loomadest oli säilinud ainult kaks — halli habemega vana kits ja sabata kass. Seda kassi olid sakslased katsunud kogu aeg maha lasta, põmmutades teda revolvritest ja püssidest. Ent ikka oli ta saanud kuidagi minema lipata, eluga pääseda. Ainult üks kuul riivas ta kõrva ja teine purustas saba. Kuid öösel, kui sakslased norskasid, leidis ta ainult temale teadaolevaid avausi ja käike, millede kaudu hiilis nende toiduriiuliteni, keedupottideni, praetud kanadeni. See imelik võitlus looma ja vägivallaga võimutsejate vahel kestis enam kui aasta, ja pererahvas hakkas kassi salamisi «Partisaniks» kutsuma.

*

Ühel päeval nägin ma takjalehtede vahel uustulnukit. Ta ei ulatanud palju üle nende metsistunud kasvude, mis tõusid tema ümber. Siis kadus ta tükiks ajaks silmist, ilmudes varsti jälle nähtavale. Nüüd uuris ta hoolikalt ümbrust ning hakkas siis otsejoones mulle lähenema.

Alles mõnekümne sammu kauguselt suutsin uustulnukist tervikliku mulje saada. Ta kandis suurt vattkuube, mis andis talle veidi kühmus vanaeide kuju. Vattkuue alt paistsid samasugused suured lotakile vajunud sõduripüksid, mille sääreotsad olid torgatud tanksaabastesse. Kuid õige mulje andis uustulnukile peakate. See oli sõduripilotka, mis uhkelt torgatud valgetele juuksekahludele, andis läheneja näole mingi erisuguse särava ja noorusliku helgi. Aastatelt võis ta olla kaksteist-kolmteist.

Minule lähemale jõudes hüüdis juba eemalt:

«Onuke, juhata mõni hea muldonn.»

Kas ta oli üks neid sõjas peavarjuta jäänud noori, kes hoidusid väeosade köökide lähedale, alatasa nuhkisid mahajäetud muldonnides, sagisid edasi-tagasi suurte liiklemisteede ning raudteede läheduses?

Küsisin vastu:

«Milleks sulle muldonni tarvis? Kavatsed siia elama asuda?»

Ta noogutas tõsiselt vastu:

«Jah, elamiseks. Nüüd ei pääse fašistid enam siia . . . on tarvis jälle kodu ümbrusse tagasi kolida.»

«Oled pärit siit?»

«Siit.»

Ta viipas käega kõrgendiku poole, kus kunagi oli asunud küla.

«Kas oled üksi?» jätkasin pärimist.

«Ei,» raputas ta pead. «Meid oli suur pere, kolm venda, kaks õde, isa ja ema . . . nüüd on aga kõik laiali. Oleme praegu ainult kolmekesi. Ema on haige ja Anja veel päris noor, sellepärast tulingi mina siia eluaset vaatama.»

Nüüd mõistsin seda omapärast joonekest, mis paistis kõigist ta liigutustest, häälekõlast ja isegi mõtetest. Ta oli ju peremees, väike perekonnapea, kel tuli hoolitseda haige ema ja väikese õe eest.

«Tähendab, peremees ise?» heitsin pooleldi naljatades.

Kuid tema jäi päris tõsiseks ja vastas:

«Jah . . . kes siis teine. Elame Toropetsis tädi juures, aga temalgi on omad mured. Ema tahab tagasi tulla kodukohta . . . siin oli meil oma maja ja aed. Korrastaksime eluaseme esialgu kas või muldonni . . . küllap hiljem saab jälle kõik.»

Ning siis pead veidi viltu minu poole pöörates:

«Onuke, võib-olla tead mõnd niisugust?»

Tõepoolest ma teadsingi üht päris korralikku muldonni. Olin selle juhuslikult avastanud, kui hulkusin küla varemetel.

«Tule,» tõmbasin teda peaga.

Astusime küla ahervaremete poole. Minnes läbi kõrge rohu, jäi meile alatasa jalgu põlenud kopsikuid, keeduriistu, kõveraks keerdunud raudvoodeid. Siin vedeles veel rohtu mattunult kirves, mille kuuas põlenud. Seal paistsid paksu roostekorraga kaetud sirpide terad. Ja ikka voodid: väikesed, suured, kitsad, laiad, päris lihtsad plekkvitsast põhjadega, laiad reformmadratsitega, kõrgemate ja madalamate pähitsitega, põlenud nuppude ning ratastega.

«Siin elasimegi,» näitas poiss ühele mullahunnikule, millel kasvasid juba nõgesed. «Midagi kõlvulist pole järele jäänud . . . mitte midagi. Ainult viili leidsin, kuid selle on keegi hiljem sinna kaotanud.»

Ta tõmbas vattkuue taskust väikese, juba roostetama löönud viili ja proovis seda nagu nuga küüneseljal. Siis naeratas minu poole:

«Küllap läheb tarvis majapidamises, kus midagi ei ole. Sellega saab valmistada nuga leivalõikamiseks.»

«Kas sa oskad seda?» küsisin üle õla.

«Oskan. Minu isa oli meistrimees — lukussepp. Nüüd töötab Kalininis. Aga ema ei taha sinna minna... tema igatseb tagasi koju.»

Olime jõudnud muldonni ette. Seda varjas tihe, juba metsistunud põõsastik. Painutasime oksad kõrvale ja astusime mööda lagunenud astmeid alla. Läitsin tiku ja mu väike kaaslane heitis asjaliku pilgu ümberringi.

«Sobib,» noogutas ta rahul olles peaga. «Ainult trepp tuleb parandada, aknale klaasid ette panna, ahi uuesti savitada. Hea et torugi on alles, just nendega on häda... tuleb kaugelt otsida. Ja laud, magamisasemed, istmed? Küllap muretsen needki. Nüüd on tarvis kohe kütma hakata, sest ema tervis ei luba elada niiskes ruumis.»

Ta plaanitses seal nagu väike peremees, kelle ergas kujutlus hüppab tänastest raskustest üle homse ja ülehomse ilusatele lootustele. Nõnda jätsingi ta sinna muldonni ette plaanitsema. Õhtu eel nägin küla künkal tõusmas suitsuvinet — küllap uus peremees juba küttis ahju. Siis ma ei näinud teda enam mitmel päeval.

Kuid ühel õhtul nägin umbrohtu kasvanud põldudel väikest kõhna eidekest ning kuue-seitsmeaastast punase lindiga seotud patsidega tüdrukukest. Nad lõikasid sirpidega kaera, mis mõnes kohas kasvas pisitillukeste viljasaartena. Nähtavasti olid need noore peremehe ema ja väike õde Anja, kes saabunud oma kodukohta.

Ja sellest ajast hakkasin teda sageli nägema maanteedel, metsas või küla ahervaremetel, kus ta ikka midagi otsis, tuhnis, välja kiskus, kandis. Kord kohtasin teda külavaheteel suure, kahe sentimeetri paksustest laudadest valmistatud pehkinud uksega. See võis olla mõne aida või lao uks, mis juba kaua oli maas vedelenud. Ta kandis ust seljas. Õigemini toetus ukse ülemine osa tema turjale, kuna alumine jooksis rabinal teed mööda järel. See oli raske koorem, ja eemalt paistis ta suure ukse all pisikese sipelgana, kes oli võtnud kanda üle jõu käiva koorma.

«Milleks sulle seda ust tarvis on?» küsisin tema kohale jõudes.

Ta oli selle raske koorma vedamisest päris otsas. Alles hiljem sain teada, et ta oli juba eelmisest õhtust saadik seda ust tassinud. Isegi kogu öö valvas ta selle juures, et mõni juhuslikult möödasõitev väeosavoor ei arvaks heaks seda

toredat ust oma kasuks tarvitada. Nüüd oli ta lõpuks jõudnud päris muldonni lähedale.

Tükk aega ei suutnud ta minu küsimusele vastata. Siis, pühkides vammusevarrukaga üle õhetava näo, ütles:

«Meil pole söögilauda ega pinki istumiseks. Missugune ilus uks, sellest saab mõlemad, nii söögilaua kui pingi. Mitte ei raatsinud maha jätta.»

Aitasin tal ukse kanda muldonni juurde ja nägin, missugune suur töö oli siin tehtud nende mõne nädalaga. Lagunenud trepp oli kindlustatud kasepulkadega, katus kohendatud uute mätastega, aknaavas uhkeldas klaasideta raam.

«Mitte kuskilt ei saa klaasi, kõik on purunenud kildudeks,» lausus ta minu pilku tühjal raamil nähes. «Kavatsen akna teha pudelitest.»

«Pudelitest?»

See näis mulle nõnda veidrana, et pahvatasin naerma. Kuid mu väike peremees ei lasknud end häirida. Ta vastas rahulikult ja tasakaalukalt nagu inimene, kes teab, mis ta kavatseb ja teeb:

«Jah, ma nägin ühes purustatud kivimajas niisugust akent. See oli tehtud viinapudelitest, kuid jaama lähedal vedeleb terve kast palju paremaid pudeleid — lapergusi. Just neist panengi raamile ruudud ette.»

Ma ei naernud enam.

Muldonni sisemuski oli oma nägu muutnud. Madalas pliit-ahjus pragises tuli, ümberringi oli tunda kuiva ja sooja õhku. Põrandat katsid kuuseoksad. Need oli väike peremees jälle nähtavasti kaugelt metsast kandnud. Üht muldonni otsa palistas lepalattidest valmistatud magamisase — nari, mis kaetud õlgede ja mõne õhukese vaibaga.

Väike peremees seisis ise mu kõrval, jälgides iga pilku, mis heitsin ahjule, kuuseokstega kaetud põrandale, magamisasemele. See kõik oli hästi tehtud, elu tühjadel ahervaremetel pistis nagu noor puu mullapeidust välja esimese tipukese. Väljas tulid meile vastu ema ja väike õde suurte kaeravihkudega. Mu noor kaaslane ruttas emale vastu, aitas tal kandami seljast maha ja tõreles:

«Sa ei tohi nõnda palju kanda... siis hakkad jälle oigama.»

Mulle meenus raske aidauks, mida ta ise oli tirinud kogu päeva ja öö.

Siis hakkasin teda nägema askeldamas kahe lennukikere kallal, mis olid purunenud päris lähestikku. Ikka ta kangutas, kruvis ja muukis seal midagi. Mind hakkas huvitama, mida ta sealt purustatud metallirusu hunnikust leiab. Ühel päeval kohtasingi teda pikka alumiiniumplekiriba maha rebimas.

«Kas võib aidata?» küsisin eemalt.

Ta pühkis vattkuue varrukaga otsmikult higipisaraid ning vastas:

«Jah, küll on sitke, nagu kuradinahk. Aga neist saavad head kopsikud ja kausid. Nüüd on laud valmis, tuleb ka toidunõusid rohkem vaja.»

Kangutasime kahekesi plekiriba lahti ja ta läks kodu poole.

Kuid ühel õhtul ilmus ta ootamatult minu juurde. Ta polnud kunagi minult midagi küsinud ega mangunud; ma ise olin talle andnud vattkuue jaoks presendist rihma, talvmütsi, jalamähised ja vana seljakoti. Kuid nüüd hoomasin sellest vaikivast häbelikkusest kohe, et ta tuli minult midagi küsima.

«Mis on?» küsisin oma kirjutuslaua tagant, mis ka õieti midagi muud polnud kui just samasugune aidauks kui temalgi.

«Onu, anna lusikat. Meil on ainult üks lusikas, kuid selle järgi ei saa teist valmistada. Vars on peenikene, lähevad katki.»

«Kuidas sa neid valmistad?» küsis perenaine, kes oli tulnud meie juttu kuulama.

«Valan alumiiniumist.»

«Valad kohe päriselt?» üllatusin mina.

«Jah. Aga peenikese varre pärast purunevad. Nüüd oleks vormi jaoks tarvis parajat mõõtu, siis ehk oleks igaühel ka oma lusikas.»

«Kunas sa valama hakkad?»

«Just praegu.»

Otsisin oma lusika, tubli sõjamehe-lusika, ja võtsin mütsi. «Lähme!»

Ta seisatas veel silmapilgu nagu midagi mällu surudes.

«Vaat, nüüd hakkan ka endale niisugust riiulit valmistama,» näitas ta seinale.

Väikese muldonni ahjusuust paistis põrandale riba valgust. See oli ainuke valgus siin ruumis, ulatudes vaevalt poole põrandani. Ema ja väike õde juba magasid, nõnda et sellest

valgusest jätkus meistritööks. Ahjus sulas hõõguvate süte vahel nõu helkiva metalliga. Põrandal asetses lauatükk saviga. Nähtavasti oli see vorm.

Mu noor meister vajutas minu lusikaga sinna jälje. Nähtavasti ei teinud ta seda tööd esimest korda, sest kõik ta liigutused olid kindlad ja asjalikud nagu inimesel, kel on suuri kogemusi. Ta silmitses savijälge, kohendas seda puupilpaga, litsus servi. Siis haaras ahjust mingisuguste tangidega sulaminõu ja valas helkiva joa vormi.

Ma pole vist kunagi elus niisuguse huvi ja põnevusega jälginud ühe uue eseme sündi, tema valmissaamist kui tookord. Näis, nagu polekski see lihtne lusikas, vaid väga keeruline meistriteos, poeem, mis just sündinud luuletaja sule alt, kaunis kuju, mille ümbert meister avab varjava katte. Olime mõlemad kummardanud vormi lähedale, silmitsedes jaheneva metalli muutusi, selle tuhmumist. Me kumbki ei julgenud õieti hingatagi, oodates vaikides, liigutamatult.

Siis katsus mu noor meister vormi ja ütles särava ilmega:

«See ei purune . . . sellest saab lusikas.»

Mina kordasin ta sõnu:

«Sellest saab lusikas.»

Läksin tol õhtul ülendatud meeleolus oma korteri poole, nagu oleks sündinud midagi väga tähtsat, pöördelist. Eemal pimeda linna kohal veeres jälle suurtükkide kõu. Vaenlane tulistas kaugelaskjatest seda purustatud, peaaegu rusuhunnikuteks muudetud linna.

Vaadates kaugeid plahvatuste välgatusi, meenus mulle jälle täna valatud lusikas. See näis tähtsamana kui hitlerlaste purustavad mürsud. See oli uue elu algus, mis hakkas tärkama siin lagedatel väljadel, ahervaremete asemetel. Ja see oli visa, tugev ning võimas, seda ei suuda purustada mürsud, see jääb alati võitmatuks.

Järgmisel päeval asus meie väeosa teele lääne poole.

1948.

SISUKORD.

Kaane, eeslehe ja tiitli kujundanud P. Reeveer.

Toimetaja I. Pau.
Kunstiline toimetaja H. Vitsur.
Tehniline toimetaja H. Kohu.
Korrektorid H. Sinilaid ja H. Tillemann.

Ladumisele antud 3. IX 1953. Trükkimisele antud 12. XI 1953. Trükiarv 7000. Paber 54×84, 1/16. Trükipoognaid 22. Formaadile 60×92 kohaldatud trükipoognaid 18,04. Arvutuspoognaid 20,5. MB-15849. Trükikoda „Pioneer" Tartu, Kastani 38. Tellimise nr. 2066.

На эстонском языке.
Эдуард Мянник. Через горы.

Hind rbl. 7.15

Rbl. 7.15